

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK RESMİ TARİH SÖYLEMİNDE İSLAM TARİHİ
(1931-1950)

AKİF RENÇBER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

DOÇ. DR. MUSTAFA DEMİRCİ

Konya-2010

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	7
1. Türk Tarih Tezinin Oluşum Süreci ve Felsefi Kökenler	7
1.1.Alman Romantizmi	8
1.2.Fransız Pozitivizmi.....	12
1.3.Osmanlı Etkisi.....	14
1.3.1.Üç Tarz-ı Siyaset	24
1.3.2.Kazan Cedidcileri	32
II. BÖLÜM	45
1.Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşunda Çerçeve Programı	45
1.1. Resmi Tarih Savunucuları: Öncüler ve Temsilcileri.....	55
1.2. İslam Tarihinin Sınırları ve Alanının Belirlenmesi.....	75
1.3. Genel Müfredat İçinde İslam Tarihi Konuları.....	77
2.Resmi Tarih Tezinin Şekillenmesinde İslam Tarihinin Rolü.....	80
2.1.İslam Tarihi Çalışmalarında Atatürk ve Atatürk'ün İslam Tarihine Bakışı	85
2.2. Şemsettin Günaltay ve İslam Tarihi Anlayışı	98
III. BÖLÜM.....	109
1.1923-1950 Yılları Arasında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihine Bakış .	109
1.1. 1923-1931 Arası Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihine Bakış	109
1.2.Atatürk Dönemi (1931-1938)Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihine Bakış	123
1.2.1.Türk Tarihinin Ana Hatları	123
1.2.2.Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı-	127
1.2.3.Tarih (II. Cilt)	129
1.2.4.Diğer Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihi Anlatımı	146

1.3. Atatürk Sonrası 1938-1950'ye Kadarki Dönemde Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihine Bakış	158
2. Türk Tarih Kongrelerinde İslam Tarihine Bakış.....	178
2.1. I. Türk Tarih Kongresinde Türk-İslam Tarihine Bakış	178
2.2. II. Türk Tarih Kongresinde İslam Tarihi ile ilgili tartışmalar	187
2.3. III. Türk Tarih Kongresinde İslam Tarihine Bakış.....	190
2.4. IV. Türk Tarih Kongresinde İslam Tarihine Bakış	191
SONUÇ.....	193
KAYNAKÇA.....	198
EKLER.....	212
ÖZGEÇMİŞ	217

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Akif RENÇBER

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Akif RENÇBER tarafından hazırlanan *Türk Resmi Tarih Söyleminde İslam Tarihi (1931-1950)* başlıklı bu çalışma 04/06/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı	Başkan: Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ	İmza
Unvanı, Adı Soyadı	Üye: Doç. Dr. Necmi UYANIK	İmza
Unvanı, Adı Soyadı	Üye: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN	İmza

ÖN SÖZ

Türkler 900'lü yıllardan beri İslamiyet'i kabul etmiş dolayısıyla bu kabul ile İslam tarihine dâhil olmuş bir millet olarak Anadolu'da hem haçlılara hem de Bizans ve sair devletlere karşı hem kendilerini korumuş hem de İslamiyet'in hamisi olarak İslam tarihinde müstesna bir yer işgal etmiştir. Bu bağlamda kurulan yeni Türk devletinde İslam tarihine bakışın ne yönde olacağı gerçekten büyük bir merak konusudur. Biz de bu merakımızı giderme adına ve faydalı olacağı ümidiyle bu çalışmayı yapmayı uygun gördük.

Bu çalışmada ele alınan dönem itibariyle İslam tarihi düşüncesini yansıtabilmek için dönemde daha çok etkili olan şahıslar üzerinden konu ele alınmıştır. Dolayısıyla bu durum bizi Prosopografi(k) yöntemini kullanmaya sevk etmiştir. Peki, Prosopografi nedir? Tarih ilmine yardımcı bilimler arasında kabul edilen prosopografi ile kollektif biyografi çalışmaları kastedilir. Kısaca, bir grup insan hayatının topluca incelenmesi anlamına gelen prosopografi ortak eğitim, kültür, mesleki veya siyasi geçmişe sahip geniş veya küçük gruplar üzerinde yapılabilmektedir. Bu araştırmalarda ortak özelliklere sahip bir grup belirlenir ve bu grup da kendi içinde çeşitli hususlar gözetilerek incelenir. Grubun ortak özellikleri, seçkinleştirici özellikleri ve farklılık arz eden özellikleri irdelenmeye çalışılarak bir grup biyografisi meydana getirilir. Tanımdan anlaşılacağı gibi bizde bu çalışmada ders kitapları üzerinden meydana gelen resmi tarih anlayışını (1931-1950) yukarıda adı geçen yöntem ile ele almaya çalıştık.

Bu çalışma ile kurulan yeni Türk devletinin hayalinde İslam tarihi denince sınırlarının ne olduğu, akla ne geldiğini bulmaya çalıştık. Bu durum çalışmamızda da görüleceği gibi belli bir dönem aynı, daha sonra birtakım farklıklar ile karşımıza çıkmaktadır. Bunun için biz de ders kitaplarında İslam tarihine bakışı ele alırken Atatürk dönemi ve Atatürk sonrası diye ayırmayı daha uygun bulduk.

Bu çalışma Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıktığı tarih olan 1931'den başlanılarak tek parti iktidarının sonlanmasına kadarki dönem ele alınmıştır. Bu dönemde ilkökul, ortaokul ve lise ders kitaplarında İslam tarihi yazımının zihinsel analizini yapmakla

beraber, aynı zamanda bu tarihler arasında yapılan Türk Tarih Kongrelerinde İslam tarihine bakışın bir zihniyet analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada kullanılan belli başlı ders kitapları ise şunlardır: “*Türk Tarihinin Ana Hatları*”, bu kitabın devamı ve ilk kısmının özeti olan “*Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı-*”, “*Tarih*” adlı dört ciltlik lise ders kitabının ikinci cildi ve “*Orta Çağ Tarihi*” isimli 1943’ten 1950’ye kadar okutulan lise tarih ders kitabı.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türk Tarih Tezi’nin oluşum sürecini etkileyen iç ve dış unsurlar ele alınarak Türk Tarih Tezi’nin kökeninde var olan belirleyici unsurlar açıklanmaya çalışılmıştı. Bu bölümde Alman Romantizmi, Fransız Pozitivizmi ve Osmanlı etkisi üçgeninde Türk Tarih Tezi’ni, Bu arada Üç Tarz-ı Siyaset çerçevesinde zorunlu kurtuluş yolu olarak gözükten Türkçülüğe giden yolu ve Kazan Cedidcilerinin Türk Tarih Tezi’nin oluşumuna etkisi ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşunda çerçeve programını, bu kurumun öncüleri ve temsilcilerini anlattıktan sonra genel müfredatta İslam tarihi konularını ve o dönemin gözüyle İslam tarihinin sınırlarının ve alanının belirlenmesi hususu açıklanmaya çalışılmış ve en önemlisi Atatürk’ün İslam tarihi çalışmalarını ve İslam tarihi hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Son olarak ise İslam tarihi yazımı için özel olarak görevlendirilen Şemsettin Günaltay’ın İslam tarihine bakışının ne çizgide olduğunu ve Atatürk tarafından niçin görevlendirildiği meselesi irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde 1923 ile 1950 arası ders kitaplarını Atatürk dönemi ve Atatürk sonrası diye ikiye ayırarak başlıca önemli ilkokul, ortaokul ve lise tarih ders kitaplarında İslam tarihine bakışın analizi yapılmaya çalışılmış daha sonra bu dönemde yapılan Türk Tarih Kongrelerindeki İslam tarihi ile alakalı bildirimler incelenerek dönemin tarihçilerinin gözüyle İslam tarihine bakışın zihniyet analizi mevzusu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada amaç literatürde dağınık ve lokal çalışılan ve bu boyutuyla da orijinal olacağını düşündüğümüz konumuza, ders kitapları ve Türk Tarih Kongrelerini de dahil ederek hatta onları esas tutarak resmi tarih söyleminde İslam

tarihine bakışın bir zihniyet analizini yapmaya çalışmaktır. Bilindiği gibi resmi tarih söyleminde her zaman birtakım faydalar ön plana çıkar ve öyle bir şekillenme olur. Bu bağlamda Türk Tarih Tezi hem savunma hem de cevap niteliğinde olması hasebiyle geçmişin kalıntılarını yok etme üzerine kuruludur. Geçmişin kalıntılarında Osmanlı Devleti tarih yazımı olan “*Dini Tarih*” yazımı anlayışı bulunmaktadır. Dolayısıyla İslam tarihi eksenli olan bu yazım her alanda Osmanlı Devletinin yok sayılmaya çalışıldığı bir dönemde nasibini almaya mahkûmdur.

Bu çalışmayı hazırlamamda bana fikri veren ve çalışmanın hazırlanmasında her türlü yardımını esirgemeyen sayın hocam Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ’ye teşekkürü bir borç bilirim.

Akif RENÇBER

Konya-2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Akif RENÇBER	Numarası 074202021002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ortaçağ	
	Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Demirci	
Tezin Adı		Türk Resmi Tarih Söyleminde İslam Tarihi (1931-1950)	

ÖZET

İnkılâplar içinde değerlendirilmesi gereken tarih çalışmalarında eski rejime dönük karşı bir duruş sergilenmesi söz konusudur. Bu karşı duruşun baş aktörü Osmanlı zihniyetinin tezahürü olan İslam'dır. Osmanlı Devletindeki tarih yazımında merkez konumunda olan ve tek geçerli anlayış olarak kabul edilen İslam tarihi yazımı, sürekli olarak yükselen milliyetçilik eğilimine bağlı olarak suçlu konumdadır. Bu yüzden Osmanlı zihniyetine karşı ve aynı zamanda millî-devlet prototipine uygun olarak yeni bir tarih yazımı ortaya çıkarılmalıdır. Buna ek olarak Osmanlı Devletinin son dönemlerinde sürekli ötelenmesi ve yalnızlık politikası içerisinde emperyalist devletlere karşı mücadelesinde zayıf kalmasından dolayı Avrupalıların kin ve nefretlerine konu olan tarih yazımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Neticede savunma psikolojisine ek olarak cevap verme niteliğini de taşıyan Türk Tarih Tezi vücut bulmuştur. Ancak İslam tarihi yazımı bu paralele değil müsteşriklerin yazdığı gibi olmuştur. Toplum mühendisliği ve yeni bir nesil yetiştirme amacına yönelik olan Türk Tarih Tezi, kendini en belirgin olarak tarih ders kitaplarında göstermiştir. Türk Tarih Tezi'nde etkili ve en belirgin unsur olarak kabul edilmesi gerek İslam tarihi yazımı tarih ders kitaplarında millî perspektiften ele alınmıştır. Bu durumu 1931-1950 yılları arasında, özellikle de ilk on yıllık sürede, daha belirgin olarak görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: *Türk Tarih Tezi, Tarih Ders Kitapları, İslam Tarihi*

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Akif RENÇBER	Numarası 074202021002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ortaçağ	
	Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Demirci	
Tezin İngilizce Adı		İslamic Historical İn Turkish Official History Discourse (1931-1950)	

SUMMARY

There has been an opposition against the old regime in the historical studies, which should indeed be assessed within the frame of revolutions. The main element of this opposition is Islam, the manifestation of Ottoman mentality. Islamic history writing, which is centric for the history writing in Ottoman Empire and considered to be the one and only perception, may be blamed depending on the rising tendency of nationalism. For this reason, there should have been a new history writing against the Ottoman mentality, coherent with the nation-state prototype. Furthermore, because the late Ottoman Empire was continuously alienated and weak in its struggle against imperialist states due to the isolationism policy, some history writings emerged which were subject to the Europeans' hostility and hatred. Eventually, the Turkish History Thesis has been originated, which was a responsive result of the defense psychology. However, Islamic history writing has not gone parallel with this; it has been just as the orientalists have written it. The Turkish History Thesis, which was intended for social engineering and raising a new generation, has most evidently manifested itself in history text books. Islamic history writing, which should have been considered the most effective and specific element in the Turkish History Thesis, has been dealt with a nationalist perspective in text books. We can observe this situation more specifically between years 1931-1950, especially in the first decade.

Key Words: *The Turkish History Thesis, History Text Books, İslamic History*

GİRİŞ

*“Nasıl haşhaş, eroin müptelâlığının hammaddesi ise tarih de milliyetçi, etnik ya da fundamentalist ideolojilerin ham maddesidir. Geçmiş, bu ideolojilerin asli öğelerinden birisi, belki de asli öğesidir. Eğer amaca uygun bir geçmiş yoksa böyle bir geçmiş her zaman için yeniden icat edilebilir.”*¹ Giriş cümlesini Hobsbawm ile yaptığımız bu anlatımda *“icat edilebilir geçmiş”* ifadesi bizi asıl ilgilendiren husustur. Zira Türk Tarih Tezi yüzde yüz olmasa da icat edilebilir bir geçmişin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira başlangıçta kabul edilen pek çok iddia daha sonra terk edilmiştir. Bu durumun örnekleri metin içinde bolca bulunmaktadır. Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise tarihin araç olarak kullanılması meselesidir. Dolayısıyla bu durum bizi icat edilebilir geçmiş zihniyetinden hareketle doğrular üzerinden yanlışa gitme veya öyle görüntü verme anlayışına götürür. Başka bir deyişle doğru bir olayı temel alıp yorumlama farkını ortaya koyma anlayışı. Dünyada sayısız numuneleri bulunan bu anlayışın örneklerinden bir kaçını aşağıda belirtilmiştir.

Resmi tarih anlayışı veya yazımı sadece ülkemize has bir durum olmayıp değişik ülkelerde de kendini göstermektedir. Resmi tarih yazımı ile yeni bir bilinç inşa edilebildiği gibi yeni bir nesil de yetiştirilebilir. Bu durum bir nevi toplum mühendisliğidir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da hedef yeni bir nesil ve millî bilince sahip yeni bir devlet vücuda getirmektir. Bu amaçla inkılâplar yapılmış, tarih bilimi bu amaçla kullanılmış ve yeni bir yazım, yeni bir söylem oluşturmak amaç edinilmiştir. Resmi tarih söylemi veya yazımı denince akla mutlaka neden resmi sorusu da gelebilir. Bunun önüne resmi ifadesi neden konulmuştur? Bu sorunun cevabı aslında çok kolaydır. Resmi derken; ilmi çerçevede! Bilinmesi gereken, törpülenmiş, istenildiği gibi yazılmış, vs. şeklinde cevap verilebilir. Evet! Resmi demek bize göre budur. Resmi tarih zihniyeti ile yazılacaklar belli ideolojiler çerçevesinden dışarı pek çıkamaz.

---

¹ Eric, J. Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Çeviren: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı İstanbul 2009, s. 6.

Başta her devletin bir resmi tarihi var dedik, bu duruma şöyle örnek verebiliriz: Saddam Hüseyin, Kuveyt'i işgal ederken bu toprakların tarihsel olarak kendilerine ait olduğunu kanıtlamak için tabi ki tarihten faydalanıyor ve burasını Irak'ın toprak parçası olarak göstermek uğruna Asur krallığına kadar meseleyi götürerek resmi bir söylem oluşturuyordu. Bundan başka Yunanlılar kendilerini Grek uygarlığının bir devamı olarak görüyordu. Hakeza Mısırlılar da Eski Çağ Mısır uygarlığına atıfta bulunarak aynen Yunanlılar gibi meseleye bakmaktaydılar.² Bu yaklaşımlar bize modern dönemde tarihe millî menfaatler ve ideolojilerin meşruiyeti için müracaat edildiğini gösterir. Bundan dolayı da milliyetçiliğin doğuşu ile millî tarihin doğuşu birdir.³ Misallerini kolaylıkla çoğaltabileceğimiz bu gibi durumlar, bize her devletin kendini kadim ve büyük göstermek adına resmi bir söylem geliştirme girişimde bulduklarını/bulunacaklarını gösterir. Yeni Türk devleti de birtakım sebeplerden dolayı böyle bir girişimde bulunmuştur. Ancak verdiğimiz örnekler ile Türk resmi tarih söyleminin arasında yöntem açısından değil ama kapsam açısından farklılık vardır. Türk Tarih Tezi emperyalist anlayışta değil savunmacı ve cevap verici niteliktedir.

Ahmet Yaşar Ocak'ın ifade ettiğine göre, Tanzimattan beri ve özellikle Cumhuriyetin ilanından günümüze İslam, hep tartışma konusu olmuştur. Batılılaşmanın başlamasıyla beraber İslam, devlet ve yönetici elit kesimde bir problem haline dönüşmüştür. Bunları ifade ettikten sonra Ocak şu soruyu sormaktadır. “*Bir toplumun, bir milletin ve ülkenin bin yıldan fazla zamandır temel bir gerçeği olan İslam neden bir problem haline gelmiştir?*”. Ocak, cevap vermeden evvel sorunun cevabının zor olduğunu belirtmiş ve “*Bu sorunun cevabının anahtarı bizce, Türkiye'nin batılılaşma sürecinin analizinde gizlidir*”⁴ demiştir. Yeni Türk devleti arayış içindedir. Batılılaşma bir hedef olarak seçilmiş ve önünde engel ifade edecek ya da öyle görünen mâniyeler ortadan kaldırılmalıdır anlayışı mevcuttur. Nitekim Ocak, cümlelerinin devamında Batılılaşmacıları açıkça söylemeseler de

² Avni Özgürel, “Resmi Tarih ve Tarihin Resmi”, *Resmi Tarih Yalanları*, Profil Yayını, İstanbul 2009, s. 86-87.

³ Ahmet Güneş, “Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 17, Ankara 2005, s. 37.

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, İletişim Yayını, İstanbul 1999, s. 7-8.

İslam'ı geriliğin kaynağı olarak gördüklerini belirtmektedir. Buna karşı olanlar ise Batılılaşma çabasında olanlarla çatışma halindedir.⁵ Ocak'ın ifade ettiği mevcut İslam sorunu hiç şüphesiz hayatın her alanına yansıdığı gibi ders kitaplarına da yansımış ve mevcut ideolojinin çemberinde yoğrulan söylemler meydana gelmiştir.

Birinci derece faydalanılan tarih ders kitaplarının önemiyetinden bahsederek yeni bir nesil yetiştirmede ne kadar etkili olduğu ve tarih tezinin yansıtılması ve benimsetilmesi adına ders kitaplarının niçin kullanıldığını belirtmekte fayda vardır. Tarih dersleri ve tarih kitapları bireysel görüşün üstünde bir konumdadır. Ayrıca ders kitapları, ulusal bir konumda ve değerinde bulunduğundan bireylerin dünya görüşlerinin meydana gelmesinde de yakından ilgilidir. Bu nedenle tarih ders kitapları ulusal bilincin gelişmesi adına en etkin araçlardan biridir. Birey ve toplum nasıl algılanılıyorsa tarih ders kitaplarında araçların dogmatik veya bilimsel olması değişim göstermektedir.⁶ Dolayısıyla Türk Tarih Tezi çalışmalarında ulusal bilincin geliştirilmesi hedef alınarak en etkili silah olarak belirtebileceğimiz ders kitapları kullanılmıştır.

Romantik milliyetçiler 18. yüzyıldan beri kökünü tarihsellikte ve tarihçilikte aramaya başlamışlardır. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarının kültürü ve siyasal ideolojisinde tarih bilgisi ve bilinci önemli bir yere sahiptir. Çünkü egemen uluslar egemenliklerinin kaynağını ve meşruiyetini şanlı tarihlerinin kendilerine verdiği misyonla açıklama gayretindedir.⁷ Atatürk'te özellikle Fransa'dan gelen bu akımı Fransızca bilmesinin de etkisiyle okuduğu Fransızca kitaplardan⁸ takip etmiş ve uygulamıştır diyebiliriz.

19. yüzyılda dünyanın her yerinde ulusalcılık ve ulusun haklarını korumak için mücadeleye tarih yazıcılığıyla başlanılmıştır. Başka bir ifadeyle milletin tarihinin derinliklerindeki varlığını ispatlama çabası, millî tarih yazımlarında milliyetçi

---

⁵ Ocak, *age.* s. 8.

⁶ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, Asil Yayını, Ankara 2006, s. 2.

⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlıların Tarih Yazıcılığı Üzerine", *Resmî Tarih Yalanları*, Profil Yayını, İstanbul 2009, s. 69.

⁸ Recep Cengiz (Editör), *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Cilt: 24, Anıtkabir Derneği Yayını, Ankara 2001, s. 67-121.

tarihçilerle ve çoğu zaman yanlışlarla dolu olarak icat edilmesine yol açmıştır.⁹ Türk Tarih Tezi ortaya atıldığı ve savunulduğu dönemde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti- daha sonra Türk Tarih Kurumu- üyeleri hem tarihçi hem de politikacıydı. Şemsettin Günaltay ve Yusuf Akçura gibi. Atatürk en belirgin şahsiyeti ancak o kurum üyesi değil fahri başkan sıfatına sahipti. Hem tarihçi ya da başka bir deyişle resmi tarih savunucu olarak kurum üyesi olmak, hem de politikacı olmak elbette bazı şeylerin işlenmesini kolaylaştırıracaktı. Haliyle politikacıların desteklediği yeni tarih anlayışı hedefe gitme yolunda önündeki zorlukları kolayca aşacaktır. Zira ders kitapları onların inisiyatifinde değil miydi?

Yeni kurulan Türk devletinin yapmış olduğu girişim yukarıda verilen örneklerden dolayı orijinal değil, mekâna ve yere göre değişiklik göstermiş ancak uygulanmış birer deneylerdi. Kimisi kabul görmüş, kimisi değil, bu yüzden Türk Tarih Tezi ele alınırken buna tamamen menfur bakmak kesinlikle etik değildir. Nitekim devrim tarihi yazımları birtakım abartmalar ve geçmişe dönük yok saymalarla şekillendiği için bir süre sonra hızını azaltarak değişime uğrar. Bu durum Türk Tarih Tezi'nde de belirgindir. Ancak dönemde olduğu gibi ilmi açıdan eksik olmasından dolayı milletler arasında tezin savunulması ve ilerlemesi adına birtakım eleştiriler de olmuştu. Türk Tarih Tezi'ne de bakarken ne ifrat ne de tefrit yapmadan olabildiğine orta bir çizgide ilerleyerek meseleye bakmak yukarıda belirtilen geçicilikten dolayı en doğru bakış açısı olur. Bu çalışmada azami olarak bu duruma riayet etmeye çalıştık ancak bunun dışına çıktığımız durumlar da mutlaka olmuştur.

Atatürk'ten bahsetmek gerekirse şöyle bir tanımlama yapabiliriz: Tarih ders kitaplarında İslam tarihini incelerken Atatürk'ün en etkin kişi olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Onu siyaset adamı olarak ve birtakım amaçlarını gerçekleştirme adına siyaseti gerektiğinde bir kenara itebilecek bir araç olarak gördüğünü söylememiz gerekir.¹⁰ İşte Atatürk'ü bu yönüyle değerlendirmeye almak onun, şartlar ve zamana göre siyaset anlayışı içinde olduğunu göstermek, onun daha iyi anlaşılmasını sağlar.

⁹ Halil Bertay, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 54, Yaz-Güz İstanbul 1991, s. 23.

¹⁰ Mete Tunçay, "Atatürk'e Nasıl Bakmak", *Resmi Tarih Yalanları*, Profil Yayını, İstanbul 2009, s. 17.

Dolayısıyla her konuda olduğu gibi ders kitaplarında da Atatürk'ün bu özelliğini görmek mümkündür. Konumuzu ilgilendiren kısım tarih ders kitaplarında İslam tarihi yazımıdır. Atatürk, tarih yazımına Cumhuriyeti kurduktan hemen sonra başlamamış, yeni tarih çalışmalarının başlamasına kadar Osmanlıdan kalma tarihçiler (Ahmed Refik, Ali Reşad gibi) Cumhuriyet döneminde de tarih ders kitapları yazmaya devam etmiştir. Örneğin Ali Reşad, İslam Medeniyetini 1912 basımı *Umumi Tarih* adlı ders kitabında Araplardan müteşekkil olarak anlatarak Türklerin İslam medeniyetine katkılarını hiçe saymıştır. Buna karşın 1926 basımı *Yeni Umumi Tarih* adlı ders kitabında Türkleri daha belirgin olarak ele alan bir anlatım yapılmış olsa da istenilen seviyede olmadığı aşikârdır. Bu anlayış Osmanlı'dan kalmadır. Devrim zihniyeti gereği bu kabul edilemez bir durumdur. Türkleri İslam medeniyetine dâhil etmeyen yanlış tutuma 1928'den sonra müdahale edilmiş ve 1931'de yeni tarih kitapları yazılmıştır. Ancak Osmanlıdan kalma anlayışın tam tersine bu defa Araplar hiçe sayılarak İslam Medeniyetinde Türklerin varlığı neredeyse tek geçer akçe olmuştur. Dolayısıyla bir yanlışa başka bir yanlış ile mukabele edilmiştir.

Yeni rejimin sağlam bir temel üzerine kurulabilmesi bireylerin bilinçli olup olmamasına bağlıydı. Bu yüzden devrimin önder kadrosu yeni rejimi topluma benimsetme adına uğraş vermekteydi. Bu işlemi yerine getirecek olan en etkili araç olarak da tarih revaçtaydı. Dolayısıyla Osmanlı ümmet anlayışına dayalı ideolojik anlayış terk edilerek yerine milliyetçi ve laik temellere dayalı bir yönetim biçimine uygun ders kitapları meydana getirmek zorunluluk arz ediyordu. İlk olarak II. Heyet-i İlmiyye toplantısında ele alınan bu konu, yavaş yavaş kendini göstermiş ve 1931'de nihayete ermiştir.¹¹

Halil İncalcık'ın tarih ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki İslam tarihi hususundaki değerlendirmesi ile giriş bölümümüzü bitirelim. Halil İncalcık Mart 2006'da Ankara Üniversitesi'nde vermiş olduğu "*Tarih ve Politika*" konulu konferansta şunları söylemiştir: "*Şu bir gerçektir ki hiçbir zaman objektif bir tarih yazılamamış; zira*

¹¹ Erdal Aslan, "Devrim Tarihi Ders Kitapları", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, (Hazırlayan: Salih Özbaran, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir 1998, s. 305.

tarih, daima belli politikaları ve ideolojileri yönlendiren ve temsil eden bir görüş ve anlayışla ele alınmıştır. Osmanlı tarihi, Osmanlı döneminde İslam tarihinin bir devamı olarak yorumlanmış, gaza ve cihad ideolojisi açısından değerlendirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında mekteplerde Osmanlı dönemi, Türk milletinin kanını dünyanın dört bir yanına boşuna heba eden müstebit padişahlar dönemi olarak tanıtıyordu.”¹² Halil İncalcık’ın görüşlerine benzer hatta aynı diyebileceğimiz görüşleri savunan tarihçi ve yazarlarımız da mevcuttur. Salih Özbaran tarih için; “Şüphesiz evrenimizde tarihi nesnel olarak hazırlayan, demokratik olarak öğretebilen bir toplum yoktur”¹³ derken; Büşra Ersanlı ise, tarih yazımı incelenirken “Siyasal iktidarın niteliği mutlaka göz önüne alınmalıdır. Zira bir ülkenin siyasal kültürü, geçmişinin tanımlanmasında belirleyici rol oynamaktadır. Büyük dönüşüm veya devrimler o ülkeye yeni bir kimlik kazandırır ve buna paralel olarak betimlemeler ve tanımlamalar değişir. Bunun doğal bir sonucu olarak tarih de belki tümüyle belki de büyük ölçüde değiştirilerek ele alınırlar”¹⁴ demektedir. Halil İncalcık’ın ifadelerinden anlaşılıyor ki, aslında mesele Osmanlı tarihi değil, İslam tarihidir. İslam tarihine karşı bir duruş sergilenmiştir. Her ne kadar cümleye İslam tarihi ile başlanılıp Osmanlı padişahları ile bitirilmişse de Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu politikanın İslam tarihine karşı yapıldığı açıktır. Tarihi objektif yazmamak gerçeğini bir de devlet eliyle değerlendirecek olursak ortaya subjektif bir tablo çıkacağı herkesin malumudur. Dolayısıyla devrim yeniden inşadır ve tarih de bundan nasibini hakkıyla almak zorundadır. Bütün bunların sonucunda şunu diyebiliriz ki, bu çalışmada suçlayıcı değil tespit edici olarak olaylara yaklaşılmıştır. Ve son olarak şunu söyleyelim ki; her şey rüya ile başlar, hayal ile devam eder, fikir ile canlanır ve fiiliyat ile vücut bulur. Mustafa Kemal Atatürk’ün söylemleri ve faaliyetleri incelendiğinde -tarih çalışmaları da bu kapsamda değerlendirilmelidir- ifade ettiğimiz bu durumu görmek mümkündür.

¹² Halil İncalcık, “Tarih ve Politika”, *Ankara Üniversitesi Rektörlüğü 100. Yıl Salonu*, Ankara 29 Mart 2006, s. 7.

¹³ Salih Özbaran, “Türkiye’de Tarih Eğitimi ve Ders Kitabı Üzerine Düşünceler”, *Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu (II. Uluslararası Tarih Kongresi)*, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul 8-10 Haziran 1995, s. 62.

¹⁴ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, İletişim Yayını, İstanbul 2006, s. 21.

I. BÖLÜM

1. Türk Tarih Tezinin Oluşum Süreci ve Felsefi Kökenler

Türk Tarih Tezi, milliyetçi tarih anlayışının bir sonucu olmakla birlikte aynı zamanda bir kültür hareketinin temel dinamikleri arasında yer almaktadır. Zira milliyetçilik kültürel ve tarihi temelleri olan bir ideoloji bütünüdür. Bu bağlamda, Türk Tarih Tezi kültürel temelli bir millîleşme hareketidir. Bu millîleşme hareketi yönlendirici etkide bulunmasa da Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan gayr-i Türk unsurların devletten ayrılması Türk unsurunun kendi başının çaresine bakması gerekliliği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin geçerliğini kaybettiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Yani devlet Türklere kalmıştı. Bütün enkazı ile. Türkçülük ideolojisini benimsemiş burjuva-entelektüel kesim ideolojileri için tarihi temel ve dayanak noktaları bulmaları gerekiyordu. Biz de bu çalışmamızda Türk Tarih Tezi'nin oluşumunda etkili olan Alman Romantizmini, Fransız Pozitivizmini, Osmanlı etkisi çerçevesinde Üç Tarz-ı Siyasetin içeriğini ve Kazan Cedidcilerinin bu süreçte etkilerini ve katkılarını ele almaya çalışacağız. Elbette Historiografya (tarih yazımının tarihi) da dolaylı olarak kullanılacaktır.

“*Historiografi*” adı verilen tarih yazımı tarihi, bir disiplin olarak Avrupa’da milliyetçiliğin tırmanmasına paralel olarak gelişti. Bu gelişme neticesinde özellikle Alman ve Fransız Historiografi okulları Türkiye’de yeni tarih yazımının ortaya çıkmasında etkili oldular.¹⁵

Büşra Ersanlı’ya göre Cumhuriyetin ilk on yılında tarih yazımı girişimlerinde Fransız ve Alman tarihçilik anlayışı olan Pozitivizm, Romantizm ve Historisizm etkili olmuştur. Bu etkilenmede birtakım benzer noktalar ön plana çıkıyordu. Çünkü Almanlar ve Fransızlar kendi kaderlerini belirleme hususunda başarılı olmuş ve bu durum Osmanlı Devleti sonrası yeni kurulan ve milliyetçi bir çizgi benimseyen yeni Türk devleti için bir yol haritası olmuştur. Avrupa’da millî bir kimlik meydana

---

¹⁵ Ersanlı, *age.* s. 24-25.

getirmek için tarih yazımı kullanılıyordu. Bu durum yeni kurulan Türk devleti için de bir ilham kaynağı teşkil etmiştir.¹⁶

Almanya ve Fransa’da yükselen milliyetçilik duygusu, tarihçilerin tezleri ile destekleniyordu.¹⁷ Dolayısıyla 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren tarih eğitimi Avrupa’da ulusal kimlik inşası ve bunu güçlendirmek adına bir araç olarak kullanılır hâle gelmişti. Meseleye böyle bakınca ulusçuluk ile tarih yazımının birbiriyle ne kadar sıkı ilişki içinde olduğu daha iyi anlaşılır.¹⁸ Bu süreçte Türk aydınları eğitim görmek veya sürgünde olmak gibi nedenlerden dolayı Avrupa’daki bu havayı teneffüs etme fırsatı bulmuşlardı. Dolayısıyla yakından tanıdıkları bu tarihçilik anlayışını Türk aydınları kendi vatanlarında uygulayarak topluma kabullendirmeyi kavramışlardı. Üç Tarz-ı Siyaset adlı başlığımızda, açıklamaya çalıştığımız bu durumu daha detaylı bir şekilde anlatacağız.

1.1.Alman Romantizmi

Mustafa Oral, *Türkiye’de Romantik Tarihçilik* isimli kitabında Türk Tarih Tezi’nin hâkim olduğu dönemi “*Romantik Dönem*” olarak adlandırır. Bu dönem tarihçiliğinin en önemli özelliği, Türklerin medeniyete hizmetlerini ve dünya tarihindeki yerlerini belirleme, bunları ulusal bir gurur oluşturacak şekilde gelecek kuşaklara aktarma, böylece ulusal kimliğin oluşumuna katkıda bulunma çabaları şeklinde özetlenebilir.¹⁹ Girişi bu cümle ile yaptıktan sonra Romantik akımın içeriği hakkında bilgiler verelim.

Alman Romantizmi neden Türk Tarih Tezi’ne ilham kaynağı olmuştur? Bu soruyu cevaplayabilmek için Alman Romantizmi’ni kısaca açıklamak gerekir. Romantik tarihçilik anlayışında tarihin anlamı, mitoslar, efsaneler, fabllar incelenerek anlaşılabilir. Çünkü insanlar kendilerini, toplumsal yaşamı ve hatta doğayı, hep bu türden kendi yaratıları olan “*mitler*” aracılığıyla kavraya

¹⁶ Ersanlı, *age.* s. 22–23.

¹⁷ Ersanlı, *age.* s. 45.

¹⁸ Ersanlı, *age.* s. 23.

¹⁹ Oral, *Türkiye’de...*, s. 1.

gelmişlerdir.²⁰ Bu yüzden Alman Romantizmi'nin en büyük özelliği geçmişî nostaljik bir hayranlıkla yüceltmektir. Bu amaçla Almanlar 1848 yenilgisi sonrası Ortaçağ Cermen İmparatorluğu yazımına yönelmiş ve böylece geçmişleri ile övünerek güvenlerini arttırmaya çalışmışlardır. Bundan başka Alman Romantizmi temsilcilerinden olan Herder, tarihin bazı dönemlerine diğer romantik tarihçilerde olduğu gibi özel bir sempati besliyordu. Ayrıca Herder, diğer romantik tarihçiler gibi tarihte bir sürekliliğin varlığına inanmaktaydı. Almanlar dil ve kültür kavramlarına vurgu yaparak milliyetçi tarih anlayışlarını besliyorlardı.²¹ Bu sayede millî bilinci üst seviyede tutarak birlikteliklerini pekiştirmeye çalışıyorlardı. Herder'in felsefesi tümüyle olmasa da Türk Tarih Tezi'nde izlenen metot ile aynıdır. Zira tarihin bazı dönemlerine özel sempati beslenmesi durumu hem Herder'de hem de Türk Tarih Tezi'nde var olan ortak özelliktir. Bunun tam tersi olarak tarihte süreklilik hususunda iki taraf uzlaşî içinde değildir. Türk Tarih Tezi'nde önceki erk olan Osmanlı'ya karşı devrim mantığı gereği eskiye ait olan her şeyi hiçe sayma anlayışı mevcuttur. Dolayısıyla Türk Tarih Tezi'nde süreklilikten söz etmek olanaksızdır.

Herder'in diğer bir görüşü ise şöyledir: *“İnsanlık yeryüzünde bu kadar çeşitli biçimleriyle görünmesine karşın her yerde hep bir ve aynı insan türüdür... Asya insanlığın ilk anayurdudur.”*²² Herder'in bu görüşleri Türk Tarih Tezi için ilham kaynağı olmuş mudur? Bu soruya evet ya da hayır cevaplarının ikisini de verebiliriz. İlk bakışta Herder'in görüşleri ile Türk Tarih Tezi birebir örtüşüyor gibi gözüküyor. Bu yüzden evet seçeneği daha cazip gelmektedir. Zira insanlığın bir ve aynı tür olması hususu ile Asya'dan insanlığın ilk anayurdudur ifadeleri Türk Tarih Tezi ile uyuşmaktadır. Ancak meseleye diğer taraftan bakıldığında Herder'in Türkler hakkındaki olumsuz sözleri bizi hayır seçeneğine götürmektedir. Zira Herder, Türkler için *İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üzerine Fikirler* isimli eserinde *“Aslında çirkin bir halk olan Türkler, büyük aileleri dize getirdikten sonra güzel kadınları olan milletlere komşu oldular ve bu sayede güzelce bir görünüme sahip oldular”*²³

²⁰ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, İnkılâp Yayını, İstanbul 2001, s. 133.

²¹ Ersanlı, *age.* s. 29–31.

²² Macit Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 1997, s. 140-142.

²³ Acar Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2008, s. 364-365.

demıştır. Irk üzerinden saldırıda bulunan Herder, açıkça düşmanlık yaptığını belli etmiştir. Dolayısıyla Türk Tarih Tezi'nde hiç kabul edilmeyecek hatta tezin başlamasının en başta gelen nedeni olan yabancıların yanlı tutumlarına cevap verme durumu için verilecek bir örnek ortaya koymuştur Herder. Buradan hareketle Herder'in örnek alınmadığını söylemek daha doğru bir söylem olur. Ancak var olan bir gerçek var ki, o da Herder'in yukarıda örnek verdiğimiz görüşleriyle Türk Tarih Tezi'nin uyuşuyor olmasıdır. Buradan hareketle Herder'in sadece metodunun kullanıldığını söyleyebiliriz.

Burada Herder'i nazara verip ondan örnekler sunmamızdaki amaç, onun Romantik dünya görüşünün oluşmasında önemli bir etkiye sahip olmasındandır. Dolayısıyla Herder'in Historizm'inden etkilenen Romantik akım bütün bilim dallarını tarih açısından ele almaya başlamıştır.²⁴ Alman uyanışını sağlayan bu akım aynı zamanda millî bilincin güçlenmesi ve birliktelik adına millî-devlet prensibini taşıyan toplumlara da örnek olmuştur diyebiliriz. Bu açıdan baktığımızda 19. yy'da vuku bulan bu akım 20. yy'da Türk milliyetçiliğini de haliyle etkileyecektir.

Romantik tarihçiler için her felsefi etkinliğin dayandığı temel *Ben*'dir. *Ben* ise karşısına koyduğu doğa gibi, tarihi de kendi örneğine göre inceler. Kendi örneğinden hareketle olayları kavrar.²⁵ Türk Tarih Tezi'nin temelinde bulunan kendi örneğinde meselelere bakma ve Avrupalıların Türk tarihini kötülemesine karşılık olarak oryantalist anlayışa karşı savaşının esprisi burada gizlidir. Meseleler romantik tarihçilerde olduğu gibi kendi örneğinden hareketle ele alınmaktadır. Hatta tek geçerli referans haline bile getirme çabasını görmek mümkündür. Zira tüm dünyada medeniyetler *Türk çarkından* geçmiştir anlayışı temellendirilmek istenmektedir.

Romantik tarihçilere göre tarih, yaşanan zamanın kurumlarını gerçekten anlamak ve değerlendirmek amacına yönelik olmalıdır. Bunun için, geçmişe değer verilmesi ve onun korunması gerektiğini düşünmektedirler.²⁶ Romantik tarihçilerin bu özelliğini irdelediğimiz zaman yeni Türk devletindeki tarih çalışmalarında benzer

---

²⁴ Sevim, *age.* s. 380.

²⁵ Özlem, *age.* s. 132.

²⁶ Oral, *Türkiye'de...*, s. 46.

ritüellerin kullanıldığını söyleyebiliriz. Romantik tarihçilerde tarih bugüne hizmet için vardır sloganıyla özetleyeceğimiz yukarıdaki ifade de tarihin bugünü anlamada ve kurumsal olarak fayda sağlamasında kullanılması gerçeği yatmaktadır. Türk Tarih Tezi'ne baktığımızda mevcut kurumların önemini belirtme adına tarihin kullanıldığı görmek pekâlâ mümkündür. Bu ideolojinin taşınması için Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Bundan başka geçmişi yüceltme ve ona dayanma tezin temel desteği ve uygulaması olarak göze çarpmaktadır. Bunun en bariz örneği Anadolu'nun en eski sakinlerinin Sümerler ve Hititler olduğu gerçeğinden hareketle bu devletlerin Türk olduğu savının ileri sürülmesi ve Türk tarihinde yer etmiş önemli şahsiyetler olarak bilinen Tuğrul Bey ve Alparslan gibi Türk büyüklerinin hayatlarının ön plana çıkarılmasıdır.

Alman Romantizminde arkeolojik ve antropolojik çalışmalar özendiriliyor, destansı ve mitolojik açıklamalar tarihi anlamada ve açıklamada ön plana çıkıyordu.²⁷ Açıkça ki Türk milliyetçilik anlayışında ileride de değineceğimiz gibi arkeolojik ispat çalışmaları tarihi anlatmada ve anlamaya çalışmada en etkili yöntem olarak seçilmiştir. Bu anlayış ders kitaplarında ve Türk Tarih Kongresinde sunum yapan bilim adamlarında var olan bir gerçekliktir. Bundan dolayı incelediğimiz dönemdeki tarih ders kitaplarında da antik döneme ait anlatımlar daha fazla yer bulmuştur. Özellikle Afet İnan, tarih kongrelerinin başlamasından hemen önce arkeolojik faaliyetlerden bahsederek söze başlıyordu.

Alman tarihçi W. Von Humboldt, devletin ölümsüz olduğunu ve kimseye hesap vermeyecek bir güç olması gerektiğini söylüyordu. Bu tezi Alman tarihçi Ranke'de destekliyordu. Haliyle toplumsal tarih anlayışı geri planda kalmış oluyordu.²⁸ Anlaşılan o ki Alman tarihçilik anlayışı kutsal bir devlet anlayışını ortaya çıkararak devletin sorgulanmasını ve dış baskılar ile millî benliğinin ve birliğinin bozulmasını önlemeye çalışıyordu. Tıpkı Türk milliyetçilik anlayışında olduğu gibi devlet kutsaldı ve sorgulanması gerekli değildi. Amaç milletimizi korumak ve Osmanlı Devleti zamanından beri dış etkilerin varlığını yok etmektir. Bu çalışmada

---

²⁷ Ersanlı, *age.* s. 43.

²⁸ Ersanlı, *age.* s. 42.

buna ait önemli işaretler görülecektir. Özellikle bu söylemin inşası ders kitaplarında en belirgin bir unsur olarak göze çarpar ki bizim de en temel malzememiz ders kitapları olacaktır.

Türk Tarih Tezi'nde Romantik tarih anlayışının özelliklerini görmenin iki ana nedeni vardır. Bunlardan birincisi Batıya tepki neticesinde savunmacı bir anlayışta olmak, ikincisi ise bugünü şekillendirme adına tarihi değiştirme arzusudur. Gerçekten devrimci olan Kemalistler, saltanat ve hilafete karşı dururken Osmanlı ve İslam'ı bırakıp Ulus-Devlet ve ulusçuluk ilkelerine dayanmışlardır. Bunun kökeninde monarşiyi bırakıp ulusu ele alan 18. Yy Fransız tarihçileri gibi, Osmanlıyı bırakıp Türklüğe sarılan Türk tarihçilerini görüyoruz.²⁹ Yukarıda kısaca özetlediğimiz Alman Romantizmi'nin özelliklerini *Türk Tarih Tezi*'nde görmek mümkündür.

1.2.Fransız Pozitivizmi

Pozitivist tarihçilik akımı, romantizmin zıddı değil aksine romantizmin abartılmış halidir.³⁰ Bu cümleden hareketle Türk Tarih Tezi'ndeki abartılmış bölümleri bir nevi Fransız Pozitivizmine benzetmek mümkündür. Avrupalılar, Türkleri sarı ırktan geliyor diye aşağılamaktaydı. Bu yüzden ulusal bilincin yükseltilmesi gerekiyordu. Bu gibi durumlar onlara gerekli cevabın verilmesi için abartılı söylemlerin kullanılmasını bir nevi zaruri kılmıştır diyebiliriz. Türk Tarih Tezi'nde var olan bütün dillerin Türkçeden doğduğu, Türk kültürünün diğer bütün dünya milletlerini eğitip geliştirdiği, Anadolu'nun en eski sakinlerinin Türkler olduğu, Sümerler ve Hititlerin Türk ırkına mensup olduğu gibi ileri sürülen birtakım iddialar yukarıda izah etmeye çalıştığımız durumun açık örnekleridir.

Pozitivizmdeki tarihçilik anlayışı, harici olaylara daha fazla önem vererek tarihi açıklamaya yönelmekti. Bu durum içteki toplumsal tarihi görmemek anlamına geliyordu.³¹ Pozitivizmin bu anlayışı sadece siyasi tarihin ön plana çıkmasına neden oluyordu. Oysaki siyasi tarihlerin oluşumu öncesinde her zaman toplumsal tarih

²⁹ François Furet, *Fransız Devrimini Yorumlamak*, (Çeviren: Ahmet Kuyaş), Alan Yayını, İstanbul 1989, s. 21-22. (Ahmet Kuyaş'ın Önsözü)

³⁰ Ersanlı, *age*. s. 33.

³¹ Ersanlı, *age*. s. 34.

hazırlayıcı olmuştur. Toplumsal tarih ele alınmadan siyasi tarihin incelenip ele alınması demek temelden yoksun bir tarihçilik anlayışını ortaya çıkarır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde tarih ders kitaplarına baktığımızda siyasi tarih daha çok ele alınmış olup toplumsal tarihçilik anlayışı geri planda kalmıştır. Bu durum elbette milliyetçilik anlayışının bir tezahürüdür. Toplumsal yapının kaynaşması amacıyla siyasi anlatılar kanaatimizce hep revaçta olmuştur. Bahsimiz ders kitapları üzerindedir.

Pozitivizmdeki “*Geçmiş ancak bugüne dikkatlerimizi yoğunlaştırmak amacıyla çalışır.*”³² İfadesi Türk Tarih Tezi’nin temelinde olan bir anlayışı ifade eder. Zira Türk Tarih Tezi’nde amaç, geçmişin başarılarıyla ve geçmişteki büyük Türk şahsiyetlerinin yaptıklarıyla övünüp yeni bir nesil yetiştirmektir. Bu nesil de tarihin bu anlayışına bakarak geleceğini şekillendirecek ve milletini ilerletecektir. Bu bağlamda geçmişi örnek ve referans göstererek mevcut birtakım mesnetsiz iddialara cevap verme özelliğine sahiptir.

Pozitivist düşünce Türkiye’de tarihçilik anlayışında önemli bir yere sahiptir. Bu düşünce sistemi Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı aydınlarınca biliniyordu. Ziya Gökalp, pozitivist düşünceleriyle Osmanlıda ön plana çıkan isimdi. Atatürk’ün tarih görüşünde de pozitivizm önemli bir yere sahiptir. Yeni tarih çalışmalarında Türklerin büyük uygarlıklar kurduğu ve bu uygarlıklara katkılar sağladıkları görüşleri pozitivist çizgide yer alan görüşlerdir.³³

Pozitivizm’in Türkiye’deki temsilcisi olan Ziya Gökalp,³⁴ ilmi araştırmalara oldukça sadık kalmasına rağmen tarih ilmi ile ilgili çalışmalarda bu tutumundan uzak

³² Ersanlı, *age.* s. 35.

³³ Oral, *Türkiye’de...*, s. 374.

³⁴ Ziya Gökalp, 23 Mart 1876 yılında Diyarbakır’da doğmuştur. Felsefe ve tarih eğitimi alan Gökalp, okulda yasak yayınları okuması dolayısıyla 1899 yılında geçirdiği soruşturmanın ardından cezaevine gönderilmiştir. 12 aylık cezaevi yaşamından sonra, okuldan uzaklaştırılarak Diyarbakır’a sürülmüştür. Ziya Gökalp, 1908’de İttihat ve Terakki’nin Diyarbakır, Van ve Bitlis heyetlerinin müfettişliğine atanmış 1909’da ise İttihat ve Terakki tarafından Selanik’e gönderilmiştir. İstanbul Üniversitesi’nde ilk sosyoloji profesörü olan Gökalp, iki yıllık bir Malta sürgününden sonra yurda geri dönmüş ve 1922’de Muallim Mektebinde dersler vermeye başlamıştır. 1923 yılında Telif ve Tercüme Encümeni Reisliği’ne getirilmiş, aynı yıl *Türkçülüğün Esasları* isimli ünlü eserini yayımlamıştır. 1923’de Diyarbakır’dan Milletvekili seçilen Gökalp, 25 Ekim 1924 tarihinde vefat etmiştir. (Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu, “Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı

kalmıştır. Gökalp her şeyden evvel bir Sosyolog'tur. E. Durkheim'in "hükümler" teorisinden etkilenmiş olan Ziya Gökalp de bu teorinin gerçeklik yargılarından ziyade değer yargıları hükmü ağır basmıştır. Buna göre bir araştırmacı başka milletlerin mazisinden bahsederken tarafsız, kendi kültüründen ve tarihinden bahsederken subjektif olur. Gökalp 1911'de yayımlanan "Turan" manzumesinde "Nabızlarımda, evet, çünkü ilim için mübhem kalan Oğuz Han'ı kalbim tanırtamamıyla"³⁵ diyerek tarih yazımında millî hislerinin ilmin önünde olduğunu açıkça belli etmiştir. Ziya Gökalp bu düşüncelerinden dolayı herkesçe pozitivist olarak bilinmektedir. Pozitivizmin Türkiye'deki temsilcisi olan Gökalp için Atatürk, "fikir babam"³⁶ ifadesini kullanmaktadır. Resmi tarih çalışmalarında yönlendirmeleri ve direktifleri veren Atatürk'ün pozitivist bir anlayışla hareket eden Gökalp'den bu şekilde bahsetmesi Türk Tarih Tezi'nin oluşum sürecinde pozitivistin ne kadar etkili olduğunu ortaya koyar. Atatürk'ün üzerindeki Fransız etkisini bildiği yabancı dilin Fransızca olması, Fransızca tarih kitaplarını okuması ve Türk Tarih Kurumu'nun resmi yayın organı olan *Bulleten*'in isminin konulmasında Fransızca *Bulletin* kelimesinden esinlenmesi en bariz örneklerdir.

1.3.Osmanlı Etkisi

Türk Tarih Tezi'nde hiç şüphesiz Osmanlı Devletinin mirası niteliğinde olan etkileşimlerden bahsetmek mümkündür. Zira milliyetçilik Osmanlı Devletindeki aydınların görüşleriyle yeni Türk devletine taşınmıştır. Her ne kadar hanedan bu durumu desteklemese de İttihat ve Terakki Cemiyetinin başta olduğu dönemde millî cereyan daha da yoğun yaşanmıştır. Bu açıdan bir Osmanlı mirasından bahsetmek mümkündür.

Her şeyden önce Kemalist kadronun öncüleri Osmanlı mirasçıları olarak muhtelif mesleklerde işlerini icra ettirmişlerdir. Asker olarak Yemen'e gitmiş, sivil olarak aşiret ve cemaatlerin uyum içinde yaşamalarını sağlamaya çalışmışlardır.

Üzerine Bir İnceleme", *AÜİFD* Cilt: 47 (2006), Sayı: 2, s. 89-92; Cevat Alkan, "Eğitimci Ziya Gökalp", *AÜEBFD* Cilt: 20 (1987), Sayı 1, s. 231-235.)

³⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Ziya Gökalp'de Tarihçilik", *Bulleten* Cilt: 48, Sayı:189-190, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984. s. 244-246.

³⁶ Alkan, "a.g.m", s. 235.

Ancak mutlak manada bir Osmanlı geleneğinden bahsetmek mümkün değildir. Zira Osmanlı Devleti son döneme kadar sürekli bir değişim içinde olmuş ve son dönemde değişme kavramı siyasal literatürde ayrıcalıklı bir yere yerleşmiştir.³⁷ Dolayısıyla birebir bir Osmanlı mirası değil ama onun içinden yetişmenin vermiş olduğu bir süreğenlikten bahsetmek mümkündür.

Yukarıda izahına çalıştığımız durumun en güzel örneğini Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş olan Tarih-i Osmanî Encümeninin çalışmalarında görüyoruz. Mufassal bir Osmanlı tarihi yazmak amacıyla olan encümende işe koyulan tarihçiler Necip Asım ve Mehmed Arif'tir. Tarih-i Osmanî Encümeni azaları Necip Asım ve Mehmet Arif'in yazmış olduğu "*Osmanlı Tarihi*" adlı eser altı yüz otuz sekiz sayfa olup, Türkiye Selçuklularından önceki zamana iki yüz seksen sekiz, Bizans tarihine yüz yetmiş sekiz, Osmanlı Devletine yüz bir, Türkiye Selçuklularına altmış bir sayfa yer ayrılmıştır. Bu sayfa ayrımlarını yüzdelik olarak ifade edecek olursak; %47 lik oranla en fazla Türkiye Selçukluları öncesine kitapta yer ayrılmıştır. Daha sonra sırasıyla % 28 ile Bizans tarihi, % 16 ile Osmanlı Devleti ve % 9 ile Türkiye Selçukluları tarihi gelmektedir.³⁸ Garip olan, Osmanlı tarihi adlı eserde Osmanlı tarihine ayrılan yerin diğerlerine oranla % 16 gibi bir oranla oldukça az olmasıdır. Encümen azaları bir Osmanlı tarihi yazmak esası ile yola koyulmuş olduklarından kitapta klasik anlamda bir İslam tarihinden bahsetmek mümkün değildir. Eğer Selçuklu Devleti'ni İslam tarihinden saymazsak. Bu başlıkta esas belirtmek istediğimiz, Türk Tarih Tezi ile Encümenin çalışmalarındaki benzerliklere dikkat çekmektir. Nitekim birinci cilt olarak yazılmış olan bu kitapta mufassal bir eser vücuda getirmek tahayyülü mevcuttur. Dolayısıyla ilk kitapta Osmanlı öncesi başlangıç olarak kabul edilen Orta Asya'dan hareketle bir ön anlatım yapılmıştır.

Türk Tarih Tezi'nin ilk ortaya atıldığı Birinci Türk Tarih kongresinden sonra yazılan "*Türk Tarihin Ana Hatları*" adlı esere ve bu kitabın devamı ve daha da genişletilmiş hali olan liselerde okutulmak üzere hazırlanmış dört ciltlik *Tarih* adlı esere baktığımızda, Encümenin yazdığı kitap ile neredeyse birebir örtüşen bir

³⁷ Furet, *age.* s. 18; Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayını, İstanbul 1982, s. 133-151.

³⁸ Oral, *Türkiye'de...*, s. 104.

paylaşımı görmek mümkündür. Daha sonra sözünü ettiğimiz kitap yalınlaştırılarak üç cilt halinde³⁹ tekrar basılmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz durumun neredeyse aynı burada da yapılmıştır. Görüldüğü gibi bizzat Osmanlı Devletinin kurduğu resmi devlet kurumu olan Tarih-i Osmanî Encümeninin çalışmaları Türk Tarih Tezi ile örtüşmektedir. -En önemli fark iktidar ile encümen arasında fikr-i tevhidin olmayışıdır.- Tarih-i Osmanî Encümeninin çalışma prensibi Osmanlılık ve Türkçülük üzerine olduğu için kendinden sonraki benzer çalışmalara etki yapması muhtemeldir. Şimdi burada önemli bir soru akla gelmektedir. Encümen Osmanlı tarihi yazımı yapmak isterken neyi amaçladı ve Encümende faaliyet gösteren üyeler daha sonra Türk Tarih Kurumunda ve yeni tarih çalışmalarında nasıl bir rol üstlendi?

Bu sorulara, ilk olarak Tarih-i Osmanî Encümeninde bulunan şahısların isimlerini vererek başlayalım. Zira izlediğimiz yöntem gereği, (prosopografi) şahıslar üzerinden hareket edilmesi gerekmektedir. İsimler üzerinden hem encümende görev alanlar hem de Türk Tarih Kurumunda görev alanların kimler olduğunu ve görüşlerinin yeni Türk devletindeki tarih çalışmalarına nasıl etki yaptığını İslam tarihi açısından ele almaya çalışılacaktır. Tarih-i Osmanî Encümenin ilk sayısında “*Tarih-i Osmanî Encümeni Hakkında Teşkilat Sureti*” başlıklı bir yazı bulunmaktadır. Burada belirtildiği üzere encümenin daimi ve muavin (yardımcı) üyeleri şunlardır: Bu yazıda reis olarak Abdurrahman Şeref Bey’in⁴⁰ ismi geçmektedir. Azalar ise Ahmed Tevhid Bey,⁴¹ Ahmed Refik Bey⁴² (Cumhuriyet

³⁹ Sözünü ettiğimiz kitabın ilk cildi Şemsettin Günaltay tarafından yazılmıştır. İlk basımı 1933’de Devlet Matbaası tarafından yapılan bu kitabın ikinci baskısı yine Devlet Matbaası tarafından 1939’da yapılmıştır.

⁴⁰ 1853 İstanbul doğumlu olan Abdurrahman Şeref Bey, hayatı boyunca Maarif nazırlığı, Evkaf nazırlığı, Posta ve telgraf nazırlığı, milletvekilliği, öğretmenlik ve Kızılay başkanlıkları yapmıştır. Ayrıca o son Osmanlı vakanüvisi ve Tarih-i Osmanî Encümeni reisidir. 1925 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. (Bk. M. Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarihi Yazarları*, Milenyum Yayını, İstanbul 2002, s. 13.)

⁴¹ 1868 Erzurum doğumlu olan Ahmed Tevhid Bey, Hukuk Fakültesi mezunudur. 1909’da Tarih-i Osmanî Encümeni’ne seçilmiştir. Nümizmatik ile meşgul olmuş ve cumhuriyetin ilanından sonra müzeler ve kütüphaneler müfettişliği görevinde bulunduktan sonra 1933’de emekliye ayrılmıştır. Soyadı kanunundan sonra *Ulusoy* soyadını alan Ahmed Tevhid Bey 1940’da vefat etmiştir. (Bk. Hasan Akbayrak, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine*, Kitapevi Yayını, İstanbul 2009, s.462.)

⁴² İstanbul’da 1881’de doğan Ahmed Refik, Türk Tarih Tezi’nin ortaya atıldığı yılları bizzat yaşayan biridir. Tarihçi, yazar, şair ve yüzbaşı özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Tarih-i Osmanî Encümeni üyeliği yapan Ahmed Refik, aynı zamanda tarih ders kitaplarının yazımında da bulunmuştur ve toplam 166 tane eseri bulunmaktadır. Soyadı kanunundan sonra *Altınay* soyadını almıştır. 1937’de İstanbul’da vefat etmiştir. (Bk. Bayrak, *age*. s. 58; Ersanlı, *age*. s. 181-182)

döneminde Ahmet Refik Altınay), Ahmed Mithad Efendi,⁴³ İskender Yanko Hoçi⁴⁴ Bey, Efdaleddin Bey⁴⁵ (Cumhuriyet döneminde Efdaleddin Tekiner), Diran Kelekyan Efendi,⁴⁶ Zühdü Bey,⁴⁷ Ali Seydi Bey,⁴⁸ Karolidi Efendi,⁴⁹ Mehmed Arif Bey,⁵⁰ Necip Asım Bey⁵¹ (Cumhuriyet döneminde Necip Asım Yazıksız).⁵² Encümenin yardımcı üyeleri arasından Müze-i Osmanî müdürü Halil Paşa⁵³ (Halil

⁴³ 1841 İstanbul doğumlu ve Rüştüye mezunu olan Ahmed Mithad Bey, birçok gazetenin kurulmasında işin başında olmuş ve 1876'da Matbaa-i Amire Müdürlüğüne atanmıştır. 1909'da Tarih-i Osmanî Encümeni'ne seçilen Ahmed Mithad Bey, Darülfünun'da tarih, felsefe tarihi ve din dersleri vermiş ve 1912'de vefat etmiştir. (Bk. Akbayrak, *age.* s. 463-464.)

⁴⁴ Bir Arnavud Rum ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen İskender Yanko, 1855'de doğmuştur. İstanbul'da Beyoğlu Rum mektebi ve Galatasaray lisesinden mezun olmuş ve Abdurrahman Şeref Bey ile burada tanışmıştır. Paris Hukuk Fakültesi mezunu olan İskender Yanko 1909'da Tarih-i Osmanî Encümeninde yer almıştır. 1917'de vefat etmiştir. (Bk. Akbayrak, *age.* s. 465.)

⁴⁵ 1870 yılında İstanbul'da doğan Efdaleddin Bey, öğretmenlik, yazarlık, hâşimane müdürlüğü gibi görevleri üstlenmiştir. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nın kurucularından olan Efdaleddin Bey İslam tarihi ve Osmanlı tarihi ile ilgili eserleri bulunmaktadır. Soyadı kanunundan sonra *Tekiner* soyadını almıştır. 1957'de İstanbul'da vefat etmiştir. (Bk. Bayrak, *age.* s. 345.)

⁴⁶ 1862 Kayseri doğumlu olan Kelekyan, İstanbul'da orta dereceli Ermeni okullarını bitirdikten sonra Marsilya'ya giderek ticaret eğitimi almıştır. *Ceride-i Şarkiyeye* ve *Sushantag* gazetelerinde çalışmış daha sonra sabah gazetesinde başyazar olarak görev yapmıştır. 1898'den 1913'e kadar Darülfünun'da siyasi tarih dersi okutan Kelekyan, *Millet-i Osmanî* teşekkülü fikrine destek vermiştir. Bir tarih kitabı ve birde Türkçe- Fransızca sözlük yazan Kelekyan 1915'te vefat etmiştir. (Bk. Akbayrak, *age.* s. 465.)

⁴⁷ 1845 İstanbul doğumludur. Divan-ı Muhasebat Baş Kâtipliği görevinde bulunmuştur. Arapça ve Farsça bilen Zühdü Bey, Osmanlı Tarihi üzerine geniş bilgiye sahip bir şahsiyet olarak bilinmektedir. 1909'da tarih-i Osmanî Encümenine dâhil olmuş ancak hastalığı dolayısıyla yayım çalışmalarına katılamamış ve 1911'de vefat etmiştir. (Bk. Akbayrak, *age.* s. 464.)

⁴⁸ 1867 Erzincan doğumlu olan Ali Seydi Bey, valilik, milletvekilliği, yazarlık yapmıştır. Kendisi aynı zamandan bir tarihçi olan Ali Seydi Bey, çeşitli okullarda öğretmenlik görevinden bulunmuştur. 1933 yılında Trabzon milletvekili iken vefat eden Ali Seydi Bey'in toplan 93 eseri bulunmaktadır. (Bk. Bayrak, *age.* s. 54.)

⁴⁹ 1849 doğumlu olan Pavli Karolidi Rum asıllıdır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce Atina Üniversitesinde Eski Yunan Tarihi profesörü olarak görev yapmıştır. Halen bu görevde iken İzmir mebusu olarak seçilmiştir. Ayan meclisi üyeliği de yapan Karolidi Birinci Dünya Savaşı esnasında Yunanistan'a yerleşmiş ve 1930'da vefat etmiştir. (Bk. Akbayrak, *age.* s. 466.)

⁵⁰ 1873 yılında İstanbul'da doğan Mehmed Arif Bey, Darülfünun Osmanlı tarihi müderrisi ve yazardır. Osmanlı tarihi ve Türk tarihi ile ilgili kitapları bulunmaktadır. 1919 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (Bk. Bayrak, *age.* s. 238-239.)

⁵¹ 1861'de Kilis'te doğan Necip Asım Bey, tarihçi vâsfindan başka darülfünun Türk Tarihi ve Dili müderrisliği, milletvekilliği, gibi görevlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Albay olan Necip Asım'ın 40 eseri mevcuttur. Türk Tarih Kurumu üyeliğinde bulunan Necip Asım soyadı kanunundan sonra *Yazıksız* soyadını almıştır. Mehmed Arif ile birlikte Osmanlı Tarihi adlı kitabın yazımında bulunmuştur. Milliyetçi anlayışı ile ön plana çıkmış olan Necip Asım, 1935 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (Bk. Bayrak, *age.* s. 367; Tuncay Böler, "Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, Konya 2009, s. 197-198.)

⁵² "Tarih-i Osmanî Encümeni Hakkında Talimat Sureti", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 1326 (1910), s. 4-6.

⁵³ Jeoloji profesörü, arkeolog ve yazar olan Halil Ethem, 1861 yılında İstanbul'da doğmuştur. Milletvekilliği, müze müdürlüğü ve kısa süreli de olsa belediye başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Genelkurmay'da tercüme kaleminde çalışan Halil Ethem, Birinci Türk Tarih Kongresinde bulunmuş ve bir de bildiri sunmuştur. Türk Tarih Kurumu ikinci başkanlığında bulunan Halil Ethem'in 62 eseri

Ethem Eldem) 1913 yılında Ahmed Mithad Efendinin ölümü üzerine asli üyeliğe getirilmiştir. Son olarak Mükrimin Halil Yinanç⁵⁴ 1923 yılında encümenine dışarıdan katılarak asli üye olmuştur.⁵⁵ Yukarıda belirttiğimiz bu üyelere beşi hem Tarih-i Osmanî Encümeninde yer almış hem de Türk Tarih Kurumunda görev yapmıştır. Bunlar; Ahmet Refik Altınay, Efdaleddin Tekiner, Necip Asım Yazıksız, Halil Ethem Eldem ve Mükrimin Halil Yinanç'tır. Bunlardan Halil Ethem Eldem ile Mükrimin Halil Yinanç ilk seçilen tarih heyeti içinde olurken diğerleri daha sonra Türk Tarih Kurumu'na katılmıştır.

Bunları belirttikten sonra encümenin Osmanlı tarihi yazarken neyi amaçlamış olacağını belirtmek gerekir. Sultan Beşinci Mehmet Reşat'ın II. Meşrutiyetin ilanıya da beraber elverişli bir ortamın oluşmasıyla hayali olan mufassal bir Osmanlı tarihi yazdırma işi bir tarih heyetinin kurulması ile yapılmak istenmiştir. Bu tarih heyeti, Tarih-i Osmanî Encümenidir. Encümenin kuruluş amacı yukarıda belirttiğimiz gibi padişahın isteği üzerine geniş çapta bir Osmanlı tarihi yazmaktır. Bu amaçla çalışmalara başlayan encümen üyelerinden Necip Asım ve Mehmed Arif'in kaleme aldığı "*Osmanlı Tarihi*" adlı kitapta daha önce belirttiğimiz gibi Genel Türk Tarihi zaviyesinden Osmanlı tarihine yaklaşım söz konusudur. Encümenin Osmanlı tarihi yazmak isterken neyi amaçladıklarını anlamak için özellikle adı geçen kitapta Türklerin İslam tarihindeki yerlerini belirten başlıklara bakmak daha doğru olur düşüncesindeyiz. Bu başlıklardan biri "*Memalik-i İslamîyede Türkler*" başlıklı anlatımdır. Bu başlık kitapta 37 sayfa olarak yer almıştır.

*"Devlet-i Emeviye'yi münkarız edip yerlerine geçen Abbasiler bütün kuvvetlerini Horasan'da bulmuşlar idi. Ebu Müslim Horasani'nin hidemat-ı fedakaranesi mazbut-u tevarihtir."*⁵⁶ Cümlesi ile adı geçen başlığa giriş yapılmıştır.

---

bulunmaktadır. Soyadı kanunundan sonra *Eldem* soyadını almıştır. 1938 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (Bk. Bayrak, *age.* s. 134-135.)

⁵⁴ 1898 Elbistan doğumlu olan Tarihçi Profesör Mükrimin Halil Bey, 1921-1925 yılları arasında Türk Tarih Encümeninde Hafızıkütüplük görevinde bulunmuştur. Eğitim almak üzere 1925 yılında Paris'e gitmiştir. İslam Ansiklopedisi yazarlığında bulunan Mükrimin Halil Bey'in uzmanlık alanı Selçukludur. Birinci Türk Tarih Kongresinde bulunmuş ve Türk Tarih Kurumu üyeliği yapmıştır. 1961 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (Bk. Bayrak, *age.* s. 369.)

⁵⁵ Akbayrak, *age.* s.466-471.

⁵⁶ Arif-Asım, *age.* s. 91.

Bu cümlede görüldüğü gibi üstü kapalı olarak Abbasi Devletinin bütün gücünü Türklerden aldıkları iddia edilmiştir. Bu anlatım daha sonra yani üçüncü bölümde anlatacağımız üzere ders kitaplarında daha ileri gidilerek Abbasi Devletini Türklerin kurduğu ve Ebu Müslim'in Türk olduğu iddia edilmiştir. İslamiyet'e karşı bakışın Osmanlı döneminden başlayarak dozu giderek artan bir şekilde ilerleme kaydettiğini söylemek yanlış olmaz. Zira bir Osmanlı tarihi yazımında bile (Tarih-i Osmanî Encümeninin kaleme almış olduğu Osmanlı tarihinde) gördüğümüz üzere Osmanlı tarihinden önce muhtasar diyebileceğimiz bir şekilde Türk tarihinden başlangıç yapılarak kitap kaleme alınmıştır. İslam tarihine Türkçü zaviyeden bakış, Türk Tarih Tezi ile devletin resmi desteğini alarak zirve yapmıştır.

Bu anlatımdan sonra Abbasi dönemi ile ilgili anlatıma geçilmiştir. Abbasi Devletinin kurulmasından sonra Farslılara ve Araplara güven kalmadığı ve yeni bir ordu ihtiyacının ancak Türkler ile karşılanabileceği tafsilatıyla anlatılmıştır. Türkleri Abbasi Devletinde ilk olarak istihdam edenin Ebu Cafer el-Mansur olduğu belirtildikten sonra Mutasım döneminde Türklerden teşekkül ettirilen ordudan bahsedilmiştir. Bunun öncesinde Mutasım'ın zaten Türk köleleri dairesinde muhafaza ettiği ve Horasan valisi iken Türkleri tanıdığı ve onlara karşı sempati beslediği belirtilmiştir. Mutasım'ın ilk olarak kalelere Türkleri yerleştirdiğinden bahsedildikten sonra şu dikkat çekici ifade kullanılmıştır: *“İşte Hilafet-i Abbasiye’de Türk askeri istihdamına bu suretle başlanmış ve giderek devletin başına bela kesilmiştir.”*⁵⁷ Türk kelimesi bu metinde vav harfi ile yazıldığı için bu cümleyi Necip Asım'ın yazdığını söylemek yanlış olmaz. Zira kendisine *“Vavlı Türk”* lakabı verilmiştir.⁵⁸ Bu cümlede Türklerin Abbasi Devleti için bela teşkil ettiği açıkça belirtilmiştir. Daha sonra Bağdat'ta gelişen olaylar neticesinde Samarra şehrinin Türkler için kurulduğundan söz edilmiştir. Mutasım döneminde Türklerin şöhretleri artmasına rağmen bundan sonra gelen halifeler döneminde Türk komutanları ile

⁵⁷ Arif-Asım, *age*. s. 99.

⁵⁸ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayını, İstanbul 2008, s. 84-85; Necip Asım Bey “Türk” kelimesini ilk defa kendisinin “Terk” gibi yazmayıp “Vav” ile “Türk” yazdığını söylüyor. Niçin böyle yazdığını ise “Tarihlerimizde Etrak-ı bi-idrak yazıldığını gördüğümünden ve Osmanlılardan birçoğunun Türk’ü tahkir ettiklerine şahit olduğumdan Türk kelimesini Vav ile yazdım” diye açıklamıştır. Veled Çelebi Efendi ise söz konusu durumu basılmamış bir eserinde önce kendisinin böyle yazdığını belirtmiştir.

yaşanan birtakım sorunlar ve daha sonra bu sorunların bazı Türk komutanlarının halifeler tarafından öldürülmesi neticesinde iyice büyümesi anlatıldıktan sonra Türklerin artan nüfuzlarının halifeyi tahttan indirecek kadar arttığından bahsedilmiştir.⁵⁹

Yine Abbasi Devleti başlığı altında bu devletten ayrılan Tulunlular, İhşitler, Gazneliler toplam on sayfa olarak anlatılmıştır. Tulunluların nasıl kurulduğu ve fetihlerin anlatılmasından sonra yine İhşitlerin aynı şekilde anlatma tabii tutulması söz konusudur. Ancak Tulunluların, Türkler tarafından kurulduğu açıkça belirtilmesine rağmen İhşitler için bu durum söz konusu değildir. Gazneliler döneminin anlatımı kitapta diğerlerinden fazladır. Alptekin'in Samaniler içinden çıkarak devleti kurması ve sonrasında yıkılışına kadar sırayla gelen hükümdarlar dönemi siyasi ve askeri tarih içerikli anlatılmıştır.⁶⁰

Selçukluların anlatımı da kitapta yirmi üç sayfa olarak yapılmıştır. Bizi ilgilendiren kısım daha çok Selçukluların İslam tarihi ile ilgili mevzularının nasıl anlatıldığıdır. Bunlardan biri de Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesi hadisedir. Kitapta belirtildiğine göre Tuğrul Bey, halife Kaimbiemrillah'ın emriyle Bağdat'a girerek Büvehoğullarının elinden hilafeti kurtarmıştır. Sultan halifenin elini öpüp yüzüne gözüne sürmüştür ki bu durumu halife kendi efradında dahi görmemiştir.⁶¹ Açık ki burada İslamî tarih anlayışına göre hareket edilmiştir. (olayın doğruluğunu sorgulamadan) Zira halifenin emriyle Bağdat'a girilmesi ve halifenin elinin öpülmesi hususu İslamî tarih anlayışıyla birebir örtüşmektedir. Tam da burada yeni Türk devletindeki tarih çalışmalarındaki anlatımlar bu gibi anlatımlara tepki niteliğinde olacaktır.

Encümen üyelerinin isimlerini ve encümenin kaleme aldığı "*Osmanlı Tarihi*" adlı kitabı yazmasındaki amacı belirttikten sonra şimdi de yukarıda isimlerini yazdığımız şahısların Türk Tarih Kurumundaki ve yeni tarih çalışmalarındaki faaliyetlerinden de bahsetmemiz gerekir.

⁵⁹ Arif-Asım, *age.* s. 102.

⁶⁰ Arif-Asım, *age.* s. 118-128.

⁶¹ Arif-Asım, *age.* s. 135.

Bu şahıslar içerisinde özellikle Necip Asım Yazıksız, hem Osmanlı döneminde hem de yeni Türk devletinin tarih çalışmalarında etkili olmuştur. Necip Asım, Tarih-i Osmanî Encümeninin Osmanlı Tarihi yazma işinde bizzat görev almış ve Osmanlı tarihi kitabını Mehmed Arif ile beraber yazmıştır. Bu kitaba baktığımızda Osmanlı tarihini genel Türk tarihinin bir bölümü olarak ele aldıkları açıkça bellidir. Zira kitaba Osmanlı Devletinin kuruluşuyla değil Türklerin ilk olarak nereden geldiklerine değinilerek başlanılmıştır. Kitaba ilk olarak Türklerin menşei, intişarı, Oğuz Han, Hun Türkleri gibi başlıklarla giriş yapılmıştır. Kitapta ilk altı bölüm Türklerin Osmanlıya kadar ki döneminden bahsedildikten sonra Osmanlı Devleti anlatılmaya başlanmıştır.⁶²

Necip Asım, bundan başka İkdam gazetesinde Türkçü görüşleri ile özellikle II. Abdülhamit döneminde faaliyetlerine devam etmiştir. Necip Asım Leon Cahun'un "*Introduction a l'histoire l'Asie*" adlı kitabını tercüme ederek "*Türk Tarihi*" adlı kitabı yazmıştır.

Tarih-i Osmanî Encümeni azası Necip Asım(Yazıksız), Pan-Türkist tarih anlayışı çerçevesinde iddialı beyanlarda bulunmuştur. Necip Asım'a göre Turanîler, Arya kavimleri Sam ve Ham nesline mensup kavimler ile karışmış ve onları yönetimleri altına almıştır. Devamında Finlandiya'yı kurmuş olan İskitler'in, Asur ve Babil medeniyetinin esasını kurmuş olan Sümer ve Akadların Türk asıllı olduğunu ileri sürmüştür.⁶³ Yine yukarıda izahına çalıştığımız durumun daha ileri bir düzeyde ispatı konumunda olan bu cümle, kültürel ve fikri bazda Resmi Tarih Tezi ile bağın olduğunu ortaya koyar. Çünkü benzer ifadeler Pan-Türkist anlayış çerçevesinde olmasa da Anadolu içerisinde Türkçülük çerçevesinde kendini göstermiştir.

Türk Tarihi Encümeni Mecmuasının (daha önceki ismi ile Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası) 8 (85)-18 (95) sayılarına ilave olarak Kırımı el- Hacı Abdulgaffar'ın "*Umdetu'l-Tevarih*" adlı Türkçe Kırım tarihi ayrı olarak yayımlanmıştır. Encümenin Türkçü tarihçilerinden Necip Asım (Yazıksız)'ın bir önsöz ilavesiyle yayımlanan bu eserde Necip Asım, değişiklik yapmış ve eserin

⁶² Mehmed Arif, Necip Asım, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 1, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1335, s. 639-642.

⁶³ Oral, *Türkiye'de...*, s. 106.

başındaki ifadeyi değiştirmiştir. Buna göre; “*o zamanın usulüne ittibaen halife ve sair İslam hükümetleri hakkında*” ilave edilmiş “*kıymetsiz bir İslam tarihini*” çıkararak “*Kırım tarihine ve Kıpçak diyarına ait kısım-ı esasını aynen iktibas ve haşiyeler ilavesiyle*” yayımlar.⁶⁴ Encümenin yayın periyoduna göre 1 Kasım 1926 tarihinde yayımlanan bu eserde Cumhuriyet tarihi döneminde Tarih-i Osmanî Encümeninin Türk Tarihi Encümeni olarak faaliyetlerine devam etmesi yeni tarih çalışmalarının başlamadan önceki döneme denk düşmesi bir hazırlık aşaması sayılabilir. Türkçü çalışmalarda gelinen süreçte Türk tarihine ait yazımlarda İslam tarihini çıkararak yeni tarih yazımı için bir nevi nabız yoklanmaktadır. Bunu kaleme alan Necip Asım, zaten Osmanlı dönemindeki çalışmalarında ve daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlı tarihi yazımındaki yaklaşımında koyu bir Türkçü çizgide olduğunu göstermiştir. Beklide bu çalışmalarından dolayı Necip Asım, ilk olarak olmasa da daha sonra Türk Tarih Kurumu’na alınmıştır. Necip asım 1933 yılında Üniversite reformu sonrasında üniversite dışında kalmasına rağmen aynı yıl Türk Tarih Kurumu’nun 27. Üyesi olarak kuruma dâhil olmuştur.⁶⁵

Resmi tarih savunucuları başlığında ele aldığımız şahsiyetlerin dışında olan (Necip Asım, Efdaleddin Bey, H. Edhem Eldem, M. Halil Bey, Ahmet Refik) bu şahıslar yeni tarih çalışmalarında pek de etkili olamamışlardır. Sundukları bildirimler olmakla beraber hatta aralarından ikisi Halil Edhem ve M. Halil Beyler teşekkül ettirilen ilk tarih heyetinde bulunmalarına⁶⁶ rağmen Yusuf Akçura, Sadri Maksudi, Afet İnan gibi şahıslar ön plana çıkmıştır. Bundan dolayı öncelikle ele alacağımız bu beş şahsın yeni tarih çalışmalarında fazla etkili olmadıklarını belirtmek gerekir.

Ahmet Refik Altınay’ın Türk Tarih Tezi’ne bakışını belirtmek adına Atatürk ile beraber bulunduğu bir toplantıdan bahsetmek gerekir. Atatürk Büyükkada’da vermiş olduğu bir sofrada konu Türk tarihinin ne zaman başladığıdır. Bu sırada davetsiz bir misafir olarak Ahmet Refik, sofrada zor da olsa bir yer bulup oturur. Atatürk, Ahmet Refik’e dönerek Türk milletinin tarihi ne zaman başlar diye sorar ancak Ahmet Refik bu soruya hemen karşılık veremez. Atatürk bundan sonra orada

⁶⁴ Akbayrak, *age*. s. 271.

⁶⁵ Akbayrak, *age*. s. 462.

⁶⁶ Fahir Çoker, *Türk Tarih Kurumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara1983, s. 3.

bulunan küçük bir kıza aynı soruyu sorar ve karşılığında kız, Türk'ün tarihinin çok eski olduğunu öğretmenim söyledi der. Atatürk, fakat bu beylere göre beş yüz yıl önce bir çadır halkı ile başlamıştır diyerek Ahmet Refik'ten kendini savunmasını ister. Ancak Ahmet Refik'ten ses çıkmaz. Atatürk o halde şu sandalyeye çıkıp tarih bilmediğinizi söyleyiniz der. Ahmet Refik sandalyeye çıkarak yanlış esaslara bağlı olduğunu itiraf eder.⁶⁷ Bu olay Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkmasından evvel meydana gelmiştir. Açıktır ki hiçbir muhalif duruma mahal verilmeyecektir. Böylelikle Ahmet Refik, yeni tarih çalışmalarında olmayacaktır.

Yeni ortaya atılan tarih anlayışı ile beraber Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuş ve görüşlerini açıklamıştır. Ancak ileri sürülen görüşler Ahmet Refik'in görüşleri ile uyuşmamaktadır. Bu yüzden Ahmet Refik yeni tarih çalışmalarına pek de yanaşmamıştır. Ancak etrafındakilerin baskısı sonucu muhalif görünmediğini belirtmek adına az da olsa bu konuda yazılar yazmıştır. Bunlardan biri de Cumhuriyet gazetesinde yazdığı “Sümerlerin Kurduğu Medeniyet ve Tesirleri” adlı yazıdır. Atatürk, Ahmet Refik'i Büyükkada'ya çağırarak ona “Yeni bir devlet kurduk. Bir filiz... Ama gelişen bir filiz. Yeni bir anlayışı da getirdik. Dünyaya; uygarlığın Orta Asya'dan, Mezopotamya'dan, Anadolu'dan yayıldığını ispatlamaya çalışıyoruz kalemin bizimle olmasa da ters düşmesin”⁶⁸ demiştir. Görüldüğü gibi Ahmet Refik nazikçe Atatürk tarafından uyarılmıştır.

Başlangıçta her ne kadar yeni tarih görüşüyle uyuşmasa da Ahmet Refik daha sonra aktif olarak tarih çalışmalarında yer almayacak ancak Birinci Türk Tarih Kongresine katılacaktır. Burada Yusuf Akçura'nın “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair” isimli bildirisinden sonra söz almış ve şu ifadeleri kullanmıştır.

“Muhterem arkadaşım Akçuraoğlu Yusuf Beyefendinin kıymetli konferanslardaki tarih kitaplarımız hakkında olan tenkitlerini hüsnü telakki ediyorum. Kendi kitaplarımın da işaret olunan noksanlardan kurtulmuş olmadığını biliyorum. Bugüne kadar olan bütün mesaimde noksan olduğunu gördüğüm noktaları

⁶⁷ Muzaffer Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 1987, s. 116-117; Erganlı, age. s. 185.

⁶⁸ Gökman, age. s. 120-122.

kıymetli çocuklarımız ve aziz milletimizi tenvir edecek yeni mesaimle doldurmaya çalışacağım. Eski eserlerimdeki görüş hatalarını yeni eserlerimle baştan nihayete kadar tashih edeceğim. Belki ve ancak ondan sonra milletime hasrettiğim hayatımı mükâfatlandırmış olacağım.”⁶⁹ Ahmet Refik’in bildiri ile gelmediği kongrede sadece bu sözleri söylemek için söz alması onun yukarıda da belirttiğimiz gibi görüşleriyle tam olarak uyuşmadığı biraz da zoraki hareket etmek zorunda kaldığı izlenimi vermektedir. Neticede Ahmet Refik daha sonra ders kitaplarının yazımında görev almamıştır. Anlaşılacağı gibi Ahmet Refik’in Türk Tarih Tezi’nde etkili olmadığını söylemek yerinde olur.

Halil Edhem Bey ise Birinci Türk Tarih Kongresinde *Müzeler* konulu bir bildiri sunmuş ve bu bildiride Dünya ve Türkiye müzelerini anlatmıştır.⁷⁰ Efdaleddin Tekiner ise 1936’da Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilmiş⁷¹ ve ilk bildirisini 1943’te yapılan Üçüncü Türk Tarih Kongresinde sunmuştur. Mükrimin Halil ve Necip Asım Beyler de diğerleri gibi tarih çalışmalarında pekte etkili olamamışlardır.

Yabancı yazarlar da Osmanlı etkisinin Türk Tarih Tezi’nde devam ettiği görüşündedir. Bir İngiliz yazarı 1930’da yayımladığı bir eserinde “*Osmanlı Zihniyeti*” nin yeni Türkiye’de varlığını Tanzimat ve Meşrutiyet temeli üzerinde yükselterek devam ettirdiğini söylemektedir.⁷² Bu açıklamalardan sonra Osmanlı etkisinin Türkçülük cereyanına dönüşerek Türk Tarih Tezi’ne nasıl etki ettiğine Üç Tarz-ı Siyaset penceresinden ve Anadolu dışından (Kazan) bakmak meseleyi daha iyi anlamamızı sağlar.

1.3.1.Üç Tarz-ı Siyaset

19. yüzyılın ikinci yarısında, ülkeyi kurtarma amacına yönelik ortaya çıkmış olan üç eğilim vardır. Bunlar, Osmanlı milleti inşa projesi anlamına gelen Osmanlıcılık, İslam ulusu ve devleti inşa projesi olan İslamcılık ve ırk esasına dayalı

⁶⁹ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 609.

⁷⁰ Halil Edhem, “Müzeler”, *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 532-566.

⁷¹ Eyüp Baş, “Târîh-i Osmânî Encümeni Kurucularından Efdaleddin (Tekiner) Beyin Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği Üzerine”, *AÜİFD* Cilt: 46, (2005), Sayı: 2, s.170.

⁷² Oral, *Türkiye’de...*, s. 275.

bir Türk devleti ve ulusu inşa projesi olan Türkçülüktür. Bunlar özel bir ad olan “*Üç Tarz-ı Siyaset*” olarak adlandırılır.⁷³ Üç Tarz-ı Siyaset’ten kısaca bahsederek bunlar içinden Türkçülüğün tarihsel süreçte nasıl sıyrılıp ön plana çıktığı ve yeni Türk devletinde bu anlamda kabul gördüğü anlatılmaya çalışılacaktır. Böylelikle yeni Türk devletinde millî çizgide Türk Tarih Tezi’ne temel olan Üç Tarz-ı Siyaset içinde Türkçülüğün önemine dikkat çekilecektir.

Yusuf Akçura Türkçülük anlamında ön plana çıkar ki, Türkçülüğü siyasi bir proje olarak telaffuz eden ilk düşünür Yusuf Akçura’dır.⁷⁴ Prosopografi yöntemiyle hareket edeceğimiz için burada da temel alınacaklardan biri Türkçülük akımında ön plana çıkan isimlerden biri olan Yusuf Akçura’dır.

Yusuf Akçura’nın Türkçülüğünü anlamak için kısaca hayat hikâyesinden bahsetmek gerekir. Yusuf Akçura 1876’da Kazan’da aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, babasını iki yaşında iken kaybetmiştir. Babasının ölümünden sonra işler yolunda gitmeyince annesi ile birlikte 1883’te İstanbul’a göçmüştür. Akçura harp okulunda eğitim görmüş, özgürlük üzerine yazılmış yasak kitapları okuduğu için Trablusgarb’a sürgün edilmiş, buradan bir yolunu bularak Paris’e kaçmıştır. Burada Siyasal Bilgiler Okulu’ndan 1902’de mezun olmuştur. Rusya’da amcasının yanında kısa süre kaldıktan sonra Kazan’a gidip tarih dersleri vermeye başlamış aynı zamanda “*Kazan Muhbiri*” adlı gazeteyi çıkarmıştır. “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı yazısını da buradan Mısır’da yayımlanan “*Türk*” adlı gazeteye yollamıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile Akçura İstanbul’a gelmiş, 1911’de Darülfünun’da siyasi tarih profesörü, 1912’de Türk Ocağı’nın kuruculuğunu yapmıştır. Akçura, yeni kurulan Türk devletinde milletvekilliği, Türk Tarih Kurumu Başkan’lığı yapmıştır. Aynı zamanda Türk Tarih Tezi’ne yapmış olduğu çalışmalar ile büyük katkı sağlamıştır.⁷⁵ Görüldüğü gibi Yusuf Akçura Kazan’da Türkçülük cereyanında doğması, Rusya’nın Kazan’ı istilası sırasında gençlik yıllarını yaşıyor olmasından dolayı Kazan’daki bağımsızlık hareketlerinden bizzat etkilenmesi ve eniştesi İsmail Gaspıralı’nın Türkçü çalışmalarından etkilenmesinden dolayı

⁷³ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayını, İstanbul 2004, s. 70.

⁷⁴ Yıldız, *age.* s. 70.

⁷⁵ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Lotus Yayını, Ankara 2008, s. 7-10.

Türkçülük faaliyetleri içerisinde olmuştur. Yusuf Akçura'nın Türkçülüğü, İstanbul, Rusya ve Fransa'da yani üç ortamda geçmiştir.⁷⁶

Yusuf Akçura'nın yetişme tarzını ve yetişme ortamını anlattıktan sonra şimdi bu üç siyaset olan Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülükten bahsedelim.

Osmanlılık: Cins, din ve mezhep ayrımı gözetmeden Osmanlı halkları arasında haklar ve ödevler bakımından eşit duruma getirilmeye Osmanlılık fikri denir. Ortak bir vatan kavramı etrafında Osmanlı milleti oluşturulacaktır. Bu fikri anlayış II. Mahmut döneminde başlamış, Âli ve Fuat paşalar zamanında en yüksek düzeye ulaşmıştır. Fransa'nın 1870-1871'de Prusya'ya yenilmesi üzerine, batıda ırka dayalı milliyet anlayışının gelişmesiyle önemini kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti için faydalı olan bu fikrin eylemsel boyutta sakıncaları vardır. Öncelikle imparatorluk halklarının örgütlenip bir millet haline getirilmesi, devlet kurucusu ve yöneticisi olan Türklerin eriyip gitmelerine neden olacaktır. Egemenlik Arap çoğunluğa geçecektir. Bu girişimler ayrıca dinsel ve mezhepsel nedenlerle Avrupalılar tarafından engellenecektir. Bütün bu kanıtların sonunda Yusuf Akçura Osmanlılık hakkında şu kanıya varmıştır: “Zannımca artık Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak boş bir yorgunluktur”⁷⁷ Akçura bu fikri ortaya attığı anda zaten kafasında bitirmiştir.

İslamcılık: Dünyadaki Müslümanlardan bir İslam birliği oluşturma fikri olan İslamcılık, Yusuf Akçura'ya göre Avrupa çıkışıdır. Osmanlılık fikrinin zayıflaması üzerine Abdülaziz döneminde ortaya çıkmıştır. Panislamizm de denen bu fikir, II. Abdülhamit döneminde fiiliyata dönüştürülmeye çalışılmıştır.

Yusuf Akçura Osmanlılıkta olduğu gibi İslamcılıkta da birtakım güçlüklerin olduğunu söyler. Öncelikle Tanzimat ile gelen eşitlik artık söz konusu olmayacak ve bu yüzden Osmanlı uyrukları arasında düşmanlıklar bile başlayacaktır. Hatta Türkler arasında dinsel ve mezhepsel geçimsizlikler çoğalacaktır. Aynı zamanda Müslüman

⁷⁶ Akçura, *Üç Tarz...*, s. 8.

⁷⁷ Akçura, *Üç Tarz...*, s. 16-17.

tebaa sahip büyük devletler de bu tasarıya karşı çıkacaktır. Yusuf Akçura tüm bunları söyledikten sonra İslamcılık siyasetine de öncelik tanımamaktadır.⁷⁸

Türkçülük: Türkçülük fikri “*Tevhid-i Etrak*” olarak ta tanımlanır. Türkler arasında birlik kurmayı amaçlayan bu düşüncede ilk olarak Osmanlı Devletinde Türklerin, Türk olmadıkları halde az çok Türkleşmiş olanların ve ulusal vicdandan yoksun olanların bilinçlendirilmesi ve Türkleştirilmesiyle işe başlanacaktır. Daha sonra Asya ile Doğu Avrupa’ya yayılmış olan Türklerin birleştirilmesine geçilerek büyük bir siyasal milliyet oluşturulacaktır. Türkçülük fikri daha çok yenidir. Bu fikrinde birtakım avantajları ve dezavantajları vardır. Türklerin Müslüman olmaları bu fikrin eyleme dönüşmesi için bir avantajdır. İslamlık mı yoksa Türklük mü önde olmalıdır sorusuna Akçura, kesin bir cevap vermemektedir.⁷⁹ Ulusçuluk cereyanının yoğunlukla yaşandığı 20. Yy’da Osmanlılık fikri ister istemez başarısız olmuştur. Buna paralel olarak İslamcılık fikri de milliyetçi cereyanlardan payını almış ve eylemsel dönemini başarıyla sonuçlandıramamıştır. Bu fikirler arasında sadece Türkçülük elde geçer bir düşünce olarak kalmıştır. Osmanlılık ve İslamcılık görünen nedenlerden dolayı zayıflayınca buna karşılık ulusçuluk akımlarının etkisi ile Osmanlı Devletine mensup milletlerin kopması Türkçülüğün tek kurtuluş reçetesi olmasını zorunlu kılmıştır. Yeni kurulan Türk devletinde de kaçınılmaz bir durum olarak Türkçülük tek yol olarak seçilmiştir. Bu bağlamda Türk Tarih Tezi’nde temel unsur Türkçülük fikri olmuştur. Ancak Akçura’nın Pantürkist anlayış gibi değil.

Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde Akçura, *Irak* kavramı üzerinde oldukça fazla durarak İslam’ın yardımı olmaksızın kendi kendisini tanımlayan etnik bir Türk bütününe ifade etmeye çalışmaktadır.⁸⁰ Devamla Akçura, dinlerin bundan böyle ırkların hizmetine girmesi gerektiği tezini ileri sürüyordu. Buna örnek olarak da Rusya’da Ortodoksluğu, Almanya’da Protestanlığı ve İngiltere’de Anglikanlığı veriyordu.⁸¹ Zürcher’de Akçura için şunları söylemektedir: Jön Türk düşünürleri arasında dinsel konulara en az ilgisi olan gibi görünen Akçura, Türkleştirilmiş bir

⁷⁸ Akçura, *Üç Tarz...*, s. 18.

⁷⁹ Akçura, *Üç Tarz...*, s. 18-19.

⁸⁰ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura*, Çeviren: Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul 2005, s. 31.

⁸¹ Akçura, *Üç Tarz...*, s. 60; Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 43.

İslam taraftarıdır.⁸² Görüldüğü gibi Akçura'nın İslam'a ve tarihine bakışı millî perspektiftendir.

Akçura'nın Mısır'daki *Türk* adlı mecmuada yayımladığı Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesini 1900-1903 yılları arasında Paris'te aldığı eğitim yıllarından sonra (1904) kaleme almıştır. Bunu belirtmemizdeki amaç onun fikir dünyasını oldukça fazla etkileyen bu üç yıllık sürece vurgu yapmak içindir.

Osmanlılık fikrinden Türklük fikrine geçişte güzel örneklerden biri de Mehmet Emin Yurdakul'un⁸³ şiiridir. 1911'de yazılan bu şiirde

*“Osmanlıyım; dinim, cinsim uludur;
Sinem, özüm ateş ile doludur;
İnsan olan vatanının kuludur.
Osmanlılar evde durmaz, giderim”*

Mısraları, görüldüğü gibi Osmanlılık fikrinin hâlâ diri olduğunu gösterir. 1913-1923 yılları arasında bu şiir şu hale dönüşmüştür:

*“Ben bir Türküm; dinim, cinsim uludur,
Sinem, özüm ateş ile doludur;
İnsan olan vatanının kuludur.
Türk evladı evde durmaz, giderim.”⁸⁴*

Türkçülük ideolojisi ve Türk Tarih Tezi fikri uygulayıcıları arasında Fuat Köprülü de ele alınmalıdır. Yusuf Akçura gibi Fuat köprülü de Türk Tarih Tezi çalışmalarında önemli bir misyon üstlenmiştir. Köprülü tez öncesinde birtakım

⁸² Eric-Jan Zürcher, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt: 2, İletişim Yayını, İstanbul 2001, s. 47.

⁸³ 1869 İstanbul doğumlu olan Mehmed Emin Bey, askeri rüştiye mezunudur. Valilik, müsteşarlık, rüsumat müdürlüğü yapmıştır. Şair siması olarak tanınan Mehmed Emin Bey, Türkçü oluşumların içinde bulunan hisli bir şairimiz olarak göze çarpar. Soyadı kanunundan sonra Yurdakul soyadını almış olan Mehmed Emin Bey 1944'te vefat etmiştir. (Bk. İhsan İlgar, *Rusya’da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990, s. 26-28; Akçura, *Türkçülüğün...*, s. 101.)

⁸⁴ İsmail Aydın, *Osmanlıdan Günümüze Tarih Ders Kitapları*, Eğitimsen Yayını, Ankara 2001, s. 29-30.

süreçlerden geçmiş ve sonunda Türkçülük fikrinde sabit kalmıştır. Köprülü'nün Türkçülüğe kadar geçirdiği safhalardan bahsetmemiz, Onun İslamiyet'e ve tarihine bakışının ipuçlarını bulmamızı sağlar.

1890'da İstanbul'da doğan Fuat Köprülü, Meşrutiyet'in etkisiyle 1912'de Türk Derneğine daha sonra Türk Ocağına kayıt olmuştur. 25 Temmuz 1913'te Türk Yurdu dergisinde yayımlanan "*Türklük-İslamlık-Osmanlılık*" başlıklı makalesinde Köprülü, nerede Arap varsa Araplık, nerede Türk varsa Türklük meselesinin tabii bir durum olduğunu söylemiştir. Köprülü'ye göre henüz Türkler arasında millî bir vicdan teşekkül etmemiştir. Köprülü meseleye hem Türklük hem de Osmanlılık penceresinden bakmıştır.⁸⁵

Köprülü, Vakit gazetesinde 16 Temmuz 1918 tarihli yazısında şunları söylemiştir: "*Türkçülüğün esası, Osmanlı hududunun ister dışında isterse içinde olsun, Türkleri hiçbir surette birbirinden ayırmamak ve bu uğurda çalışmaktır.*"⁸⁶ Bu cümleden anlaşılacağı gibi Köprülü Turancılık penceresinden meseleye bakmaktadır.

Fuat Köprülü'nün "*Tarihimiz Nasıl Yazılabilir*" başlıklı Ümid mecmuasında yayımlanan yazısında bugüne kadar (1920) yazılan tarih eserlerinde millî tarih anlayışının olmadığını belirterek sonrasında tarihçilerimizin Hammer'e itimadının yanlış olduğunu söylemiştir. Zira Köprülü'ye göre, millî tarihimize ait maneviyatı ve ruhu Hammer anlayamazdı. Millî tarihe ait yazımların olmadığını ve bu konuda yabancı yazarlara itimat edildiğini söyledikten hemen sonra Köprülü'nün Osmanlı tarihini millî tarih olarak değerlendirdiğini makalenin devamında kendisinin şu sözlerinden anlıyoruz. "*Bugün maalesef iddia edebiliriz ki, Osmanlı Devletinin Anadolu'da nasıl teessüs ettiği, Kayı aşiretinin nereden ve ne zaman geldiği, ilk safha-i istiklalimizin nasıl olduğu, Anadolu'nun o devirdeki vaziyet-i irkiye, siyasiye, fikriye ve iktisadiyesi hatta müverrihlerimizin de tamamıyla meçhuldür.*"⁸⁷ Bu sözlerden anlaşılacağı gibi Fuat Köprülü millî tarih derken Osmanlı'yı nazara vermiş

⁸⁵ Ercüment Kuran, "Fuat Köprülü'nün Milliyetçiliği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Konya 1997, s. 245.

⁸⁶ E. Kuran, agm. s. 245.

⁸⁷ Köprülüzade Mehmed Fuad, "Tarihimiz Nasıl Yazılabilir", *Ümid*, Sayı: 12, İstanbul 1920, s.3-4.

ve görüşlerini belirtirken Türklerin dünyada ilk ne zaman neşet ettikleri konusunda herhangi bir yorum yapmamıştır. Makaleyi baştan sona incelediğimizde Fuat Köprülü İslam tarihi ile ilgili bir görüş beyan etmediğini görüyoruz. İslam tarihine millî tarih içerisinde yer vermemiş olması onun İslam tarihini ya millî tarih içinde ve millî tarihin altında bir unsur olarak değerlendirdiğine işaret eder ya da İslam tarihini değerlendirmeye almadığına işaret olabilir. Ancak bu ikinci görüş pek de doğru değildir. Zira onun yazmış olduğu *Millî Tarih* adlı hem Osmanlı dönemi hem de yeni Türk devleti dönemindeki ders kitaplarında İslam tarihinin millî tarihin içinde değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Nitekim Önder Kaya'nın bu konu ile ilgili bir makalesi mevcuttur.⁸⁸ Fuat Köprülü'nün *Millî Tarih* adlı kitabı ile ilgili ele aldığı makalesinde onun İslam tarihini ve Türklerin İslam tarihi içindeki rolünün ne olduğunu belirtmeye çalışmıştır. Yıllardır millî tarihe yönelik arzusunu gerçekleştiren Köprülü bu kitabında Türk tarihi eksenli İslam tarihine yaklaşmıştır. Üçüncü bölümde bu makaleyi ele alacağız.

Fuat Köprülü'nün tarihçilik anlayışını ve İslam tarihine bakışının ipuçlarını bulacağımız diğer bir görüşü de 1927 yılında Hayat mecmuasında yayımlanmıştır. Bu makalesinde Fuat Köprülü Osmanlı tarih yazımını şöyle eleştirmektedir:

“Vakanüvis zihniyetine göre, tarihi hadiseler teolojik sebeplerle izah olunur; dini görüş vakanüvisin bütün hüviyetine hâkimdir. Hâlbuki bugünkü müverrih için, tarihi hadise, tabiat âlimi için tabii hadise ne ise ondan farklı bir şey değildir. Eski zihniyete göre tarih tekerrürden ibarettir; binaenaleyh onlar yıkılan bir müessesenin tekrar kurulabileceğine inanırlar; hâlbuki bugünkü tarihe göre tarihte tekerrür değil tevali vardır; binaenaleyh birtakım eski esbab ve şeraitin yarattığı müesseseler, o sebeplerin ufûluyle ortadan kalkar ve yerlerine yeni şeraite göre yeni müesseseler kaim olur; bunların yerine eski yıkılmış müesseseleri yeniden kurabilmek, içtimai kanunlara muhalif ve binaenaleyh kudret-i beşeriyenin haricinde bir şeydir. Tamamıyla gayr-ı şahsi ve tekâmülcü olan bu telakki, mürtecilerin ve

⁸⁸ Önder Kaya, “Fuat Köprülü'nün Milli Tarih Ders Kitabı: Türkler'in İslamiyet'e Geçişi ve Günümüzde Düşündükleri”, *Müteferrika Kitabiyyat Dergisi*, Yaz 2006/1, s. 239-258.

muhafazakârların istinatgâhı mıdır? Yoksa onların en müthiş aleyhtarı mıdır?”⁸⁹ 1927 yılında yayımlanmış bu makalede Fuat Köprülü, tarih anlayışının Osmanlı döneminden farklı olması gerektiği üzerinde durarak “*Dini Tarih*” anlayışının değişmesi gerektiğini belirtmiştir. Tam da inkılâp mantığı çerçevesinde kaleme alınan bu makalede “*eski yıkılmış müesseseler*” ve “*tevali*” gibi ifadeler bu anlayışın tezahürüdür. Neticede Fuat Köprülü, yeni bir tarih anlayışının varlığından bahsetmektedir. İslam tarihi anlayışı da doğal olarak farklılaşacaktır.

Türk Ocağının 1927 kurultayında Köprülü, milliyetçilik ve İslam’ın tesiri ile milliyetini unutanlara yönelik olarak; Avrupa millî kültürünü nasıl koruyorsa bizde aynı surette korumalıyız. İslam medeniyetinin tesiri ile millî kültürüne kıymet vermeyen dedelerimiz ile Avrupa medeniyetini ters anlayanlar arasında hiçbir fark olmadığını söylemiştir.⁹⁰ Burada anlaşılacağı gibi Fuat Köprülü İslam medeniyetinin tesirinden dolayı millî benliğimizden uzaklaşacağımızı söylemektedir. Bu söylemle Fuat Köprülü İslam tarihinin değiştirilmesinin gerekliliğinden de dolaylı olarak bahsetmiştir. Buna ek olarak Köprülü’nün İslam tarihi yazımı anlayışının millî tarih çizgisinde ve millî tarihin boyunduruğunda olması gerektiğini ima ettiğini söyleyebiliriz. Bu söylemin yapıldığı yere de temas etmek yerinde olur zira yeni Türk devletindeki tarih çalışmaları Türk Ocağının içinde teşekkül ettirilen bir tarih heyeti ile başlamıştır. Bu açıdan İslam tarihine yaklaşımın yeni tarih çalışmalarında nasıl bir yönde olacağının işareti aslında burada gizlidir.

1910’lu yılların başından 1940’a kadarki yaklaşık 30 yıllık dönemde Köprülü, “*Osmanlıcılık-Turancılık-Türkçülük*” safhalarından geçmiştir.⁹¹ Köprülü’nün fikri dünyasında İslamcılık görüldüğü gibi yer bulmamıştır.

Fuat Köprülü, 1918 yılında Rus müsteşrik Barthold tarafından yazılan “*İslam Medeniyeti Tarihi*” isimli kitabı talebesi Ahmet Ural’a tercüme ettirmiş ve kendisi de birtakım ilaveler ve şerhler düşerek yayımlamıştır. Aynı zamanda Köprülü bu eserde

⁸⁹ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Münevverler Karşısında Tarih”, *Hayat* Cilt: 1, Sayı: 7, İstanbul 1927, s. 122-123.

⁹⁰ Kuran, agm. s. 246.

⁹¹ Kuran, agm. s. 248.

birtakım yanlış beyanlar ve ifadeleri değiştirmiş ve önemli bilgiler eklemiştir.⁹² Bu açıdan onun öz sözü yazmış olduğu bu esere çalışmamızın tarihleri arasında yer aldığından İslam tarihi görüşleri ile ilgili ifadelerinden faydalanmamız gerekmektedir. Bu kitabı *Resmi Tarih Savunucuları Öncüler ve Temsilcilere* başlığında irdeleneceğiz.

İslam tarihine bakışın bu çizgide olması o dönemde hemen hemen bütün tarihçilerde mevcuttur. Bu tarihçilere Necip Asım'ı da ilave etmek yerinde olur. Zira yukarıda belirttiğimiz gibi Necip Asım encümenin ilave olarak bastırmış olduğu kitaptaki İslam tarihi ile ilgili bölümü çıkararak başka ilaveler yapmıştır. Hal böyleyken tarih tezi çalışmalarında İslam tarihi anlatımı da millî bakış açısı ile ders kitaplarında yer bulmuştur. Bu durum sadece ders kitapları ile sınırlı kalmamış kongrelerde de kendini göstermiştir.

1.3.2.Kazan Cedidcileri

Kazan Cedidciliğinden bahsetmeden önce Cedidciliğin ne anlama geldiği ve neleri içerdiğini belirtmek gerekir. 19. yüzyılın sonlarına kadar Rusya Müslümanlarında ilköğretim şehirlerde medrese bünyesinde, köylerde ise camilerin yanında bulunan mekteplerde geleneksel yöntemlerle yürütülerek sadece okuma yazma ve ilmihal bilgisi öğretiliyor, ayrıca Kur'an'dan bazı surelerin ezberletilmesiyle yetiniliyordu. "*Usûl-i Kadîm*" denilen bu yönteme karşı çıkarak yerine "*Usûl-i Cedîd*" adıyla Batı'daki eğitim sisteminden etkilenen bir yöntem öneren kişilere Cedidciler ve bunlar vasıtasıyla gelişen akıma da Cedidcilik denilmiştir.⁹³

Ahmet Kanlıdere'ye göre *İdil-Ural Tatar reform hareketi* olarak da ele alınan Cedidcilik, Avrupa uluslarıyla temasın neticesinde geri kalmışlığın temel sebebi olarak İslam'ın görülmesi dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Cedidcilere göre son

⁹² Hanefi Palabıyık, *Ord. Prof. Dr. M. Fuat Köprülü'nün İlmî Hayatı ve Tarihçiliği*, Akçağ Yayını, Ankara 2005, s. 131.

⁹³ Taha Akyol, "Cedidcilik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 211.

zamanlarda İslam'ın yanlış yorumlanmasından dolayı yenilik yapmak şarttır.⁹⁴ Bu Cedidciler içinde Yusuf Akçura ve İsmail Gaspıralı da bulunmaktadır. Konumuz itibariyle dini ıslahat değil bunun yansımaları olan İslam tarihine bakış bizi asıl ilgilendiren konudur. Örneğin İslam'da reform hareketine inanan Yusuf Akçura yeni Türk devletindeki tarih çalışmalarında görev almış ve sunduğu bildirimler ile İslam tarihinin millî perspektif ile ele alınması gerektiğini açıkça belirtmiştir.

Kazan cedidcilerini anlatmadan önce Kazan millî bilincinin oluşması süreci ve Kazan Türklerinin reform sürecini anlatmak gerekir. Tabii ki bu reform sürecinin ortaya çıkmasından ve Osmanlı Devletinin sığınak olarak benimsenmesinden evvel Osmanlı Devletindeki Türklük bilincinin de ne zaman ortaya çıktığını söylemek gerekir. Şöyle ki: “ *Abdülhamit döneminde bir Türklük bilinci ortaya çıkmış ve Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Türklerin ocağı olarak kabul edilir olmuştur.*”⁹⁵ Buna göre Kazanlı Türklerinin nazarında Ruslaştırma politikasına karşı, zaten merkez konumunda olan Osmanlı Devletini iyice popüler hale getirmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devletine göç eden Kazan Türkleri kendilerinde oluşan Türklük bilincine karşılık olarak Osmanlı Devletindeki Türklük bilincine müdahil olmuşlardır.

19. yüzyılda Rus İmparatorluğunda iletişim ağının demiryolları ve deniz taşımacılığı aracılığıyla gelişmesine paralel olarak Rusya Türkleri ile Osmanlı Devleti arasındaki bağlar daha da sıkılaştı. Bundan başka 19. yüzyılda Türkoloji yeni bir bilim olarak Avrupa'da doğmuş ve hızla Rusya'ya yayılmıştı. Bu bilim dalı Türklerin Asya'daki bağlarının varlığından haberdar ediyordu. Çoğu okumuş ve kültürlü Rusya'da bulunan Türk aydınları bu bilgilerle donanımlı bir halde Rusya'nın baskı ve zulmünden kaçarak Osmanlıya sığınıyorlardı. 19. yüzyılın son çeyreğinde Ruslaştırma politikasında bu şekilde kaçarak Osmanlı'ya sığınan Rusya Türkleri içinde üçüncü sırayı Kazan Tatarları almaktaydı. Bunlar aynı zamanda Müslümanlar arasında var olan reformcu akımların, popülist ve devrimci eğilimlerin etkisini de taşıyorlardı. Ruslaştırma politikasına ek olarak Tatarlara hem ekonomik ve kültürel

⁹⁴ Ahmet Kanlıdere, “Cedidcilik ve Dini Islahçılık”, *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları-Bildirimler*, Haz, H. Dünder Karaca, Türksöy Yayını, Ankara 2003, s. 92-93.

⁹⁵ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 1.

hem de İslamî inanç yönünden çifte baskı uygulanmaya başlanınca geride kalan Tatarlar arasında İslamiyet'i Ortodoksların misyonerlik faaliyetlerinden etkilenmeyecek kadar güçlü bir din haline getirmeye çalışmak için reform hareketleri başlamıştır.⁹⁶ Reform hareketleri ortasındaki Rusya'da İslamiyet'in farklı bir özelliği vardı. Diğer bütün İslam topluluklarının aksine burada reform hareketleri iktidardan değil halktan gelmekteydi.⁹⁷ Reform hareketleri başladıktan sonra işin içinde kendisini bulan Yusuf Akçura böyle bir ortamda fikirlerini geliştirmişti. Dolayısıyla reformu kaçınılmaz bir gerçek olarak gören Rusya'daki Türk aydınları Yusuf Akçura'nın fikri gelişiminin yönlendiricisi de olmuşlardır diyebiliriz. Bu aşamadan sonra reformcu anlayışla harekette bulunan Yusuf Akçura ve diğer Kazan Türkleri Türkiye'ye geldiklerinde tek eksik olan iktidar erki ile beraber işi halktan iktidara getirmeye uğraş vermişlerdir.

Kırım'ın Ruslar tarafından alınmasından sonra Osmanlı ülkesine büyük bir Tatar göçü gerçekleşmeye başladı. Bu göçle gelen Azeri ve Kafkasya Türkleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yerleşmeye başladı. 19. yüzyılın son çeyreğinde iyiden iyiye artan Ruslaştırma politikasıyla Osmanlı Devletine göç eden Kırım ve Kazan Tatarlarının sayısı giderek artıyordu. Bunlar Rusya'da ezilen bir ulusa mensupken, Osmanlı Devletinde egemen bir ulusa dâhil oldular. Aynı zamanda Rusya'da ulusal sorunun kurbanları iken Osmanlı Devletinde bu soruna efendi gözüyle bakanlar oldular.⁹⁸

Rusların 1865'te başlayan Türkistan'ı istila hareketleri Yusuf Akçura'nın doğduğu yıl olan 1876'da son bulmuştu. Bundan sonra başlayan Ruslaştırma politikası Kazan Türkleri arasında en büyük birleştirici unsur olan İslamiyet'e de sirayet edince Kazan Türkleri Rusların misyonerlik faaliyetlerine karşı dinde reform hareketlerine giriştiler. Aynı zamanda konuşma diline yakın bir yazı dili meydana getirmeye çalıştılar.⁹⁹ Böylelikle reform ve yenilik hareketleri Kazan Türklerinin ruhuna yansımış bir gerçeklik halini aldı. Kazan Cedidcilerinden ve bu başlıkta baş

⁹⁶ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 11-13; Alexandre Bennigsen, *Stepte Ezan Sesleri*, Çeviren: Nezih Uzel, Kent Basımevi, İstanbul 1981, s. 29-30.

⁹⁷ Bennigsen, *age.* s. 33.

⁹⁸ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 11-12.

⁹⁹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 13-14.

aktör olarak inceleyeceğimiz üç kişiden biri olan Yusuf Akçura, hayatının en canlı dönemi denecek gençlik yıllarında bu gerçeklik ile karşı karşıya kalmıştı. Dolayısıyla herkesin yaptığı gibi o da bağımsızlık yolunda verilen mücadeleye müdahil olmak için çırpınıyordu.

Yenilik hareketleri ilk olarak geleneksel muhafazakârlığı ortadan kaldırmak ve İslam'ı aslına dokunmadan modern hayat içinde tenkitçi bir ruha kavuşturmak amacındaydı. Bu iş için ilk ortaya atılan kişi Şihabeddin Mercani¹⁰⁰ İslam'ın modern bilimle mükemmel bir şekilde bağdaşabileceğini göstermek istiyordu. Mercani aynı zamanda modern batı kaynaklarının incelenmesini de istemekteydi. O da diğer reformistler gibi İslam'ın geri kalmışlığına çare bulmak için de dine reformu ön görüyordu. Bu durum neticede siyasi hayat üzerinde etkili oldu ve bunlar genç burjuva sınıfıydı. Aynı zamanda millî hareket içinde bulunuyorlardı fakat aralarında millî hareketin dine mi, ırka mı yoksa millete mi? dayanması gerektiği hususunda birliktelik yoktu. Bu durum Yusuf Akçura'nın da başkanlarından biri olduğu İlk Müslüman Kongresine de¹⁰¹ yansiyacak ve kongreden bir sonuç alınamayacaktı.¹⁰² Sonuçta Kazan ve Rusya'nın diğer bölgelerinde yaşayan Türkler, farklı arayışlara yönelecektir.

Yenilik hareketlerinin ortaya çıkmasını sağlayan bu unsurların yanı sıra yenilik hareketlerinde başı çekenlerde elbette ki bulunmaktaydı. Bu kişiler Kazan Cedidcileri olarak bilinmektedir. Kazan Cedidcileri olarak tarif edeceğimiz kişiler Yusuf Akçura, Sadri Maksudi Arsal ve Gaspıralı İsmail'dir. Bunlardan başka Abdünnasır Kursavi, Şihabeddin Mercani, İbrahim Half, Hüseyin Feyizhani ve

¹⁰⁰ Kazan Tatarlarından tarihçi ve arkeolog, Ebu Nasır Kursavi'nin müridi Şihabeddin Mercani (1818-1889) Tatar ülkesinde, geleneksel dogmatizmle ilk defa mücadeleye girişen ve ilmi dinbilim ve tarih araştırmalarının temelini atan kişidir. (Bk. A. Bennigsen, *age.* s. 37) bu şahsı çalışmamızda değerlendirmemiş olmamız direkt olarak Türk Tarih Tezi'ne etki eden şahısları ele alıyor olmamızdandır.

¹⁰¹ Sadri Maksudi bu kongrenin neden ve nasıl toplandığını şöyle anlatmaktadır: Bir gün Yusuf Bey (Akçura), beni talebe lokantalarından birinde buldu. Gaspıralı İsmail Bey'den mektup aldığını ve birkaç ay sonra *Tercüman* adlı gazeteyi çıkarmaya başladığının yirminci yıldönümü olacağını söyledi. Devam ederek, başka milletlerde olsa bir jübile yapılırdı dedi. Sadri Maksudi bunun üzerine yapabilir diyerek bir broşür hazırlanmasını istemiştir. Sakıncalı olabileceği için sadece Kazan'a gönderilen bu broşürler, neticede Bahçesaray'da bir tören oluşmasını sağladı. Ancak bu tören Rusya Türklerinin ilk milli kongresi mahiyetini aldı. (Bk. Sadri Maksudi Arsal, "Dostum Yusuf Akçura", *Türk Kültürü*, Sayı: 174, TKA E Yayını, Ankara Nisan 1977, s. 29-31.)

¹⁰² Bennigsen, *age.* s. 37-48.

Kayyum Nasiri Kazan Cedidcileri arasında yer alan diğer kişilerdir.¹⁰³ Bu şahıslardan ilk ikisi sadece Kazan'da değil Anadolu'da da Türkçülük faaliyetlerinde bulunmuş ve Türk Tarih Tezi çalışmalarında Türk Tarih Kurumu bünyesinde hizmet göstermişlerdir. Saydığımız bu şahısların sadece önemli olan ve yeni Türk devletine de etki yapanlarının fikri dünyalarını tahlil ederek milliyetçilik adına yapmış oldukları çalışmalar ele alınacak ve bunun resmi tarih tezine ne gibi etkiler yaptığı tetkik olunacaktır. Dolayısıyla Yusuf Akçura, Sadri Maksudi ve bunlara dolaylı tesiri olan aynı zamanda da Yusuf Akçura'nın eniştesi İsmail Gaspıralı ele alınacaktır.

1-Yusuf Akçura, Tatar burjuvazisine mensup Kazanlı bir ailenin çocuğu olarak 1876'da dünyaya gelmişti. Babasının 1878'de ticari bir yolculuk esnasında ölmesi üzerine mali zorluklarla mücadele eden annesi ile birlikte 1883'te İstanbul'a göç etmek zorunda kaldı. Bu göçler aynı zamanda 1876'da Kazan'ı işgal eden Rusların asimile politikasıyla zor duruma düşen Kazan Türklerinin göçlerinden biriydi. Akçura bu göçle beraber Kazan'dan kopmamış buraya sürekli seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatler sırasında “*Türklük*” bilinci de derinleşmektedir. Akçura sadece doğduğu bölge olan Volga'yı değil aynı zamanda Başkırdistan ve Kasım'ı da dolaşmıştır. Bu geziler sonucunda Akçura şu kaniya varmıştır: “*Rusların egemenliği altında yaşayan Türklerin bağımsız ve özgür bir devletin başkentinde yaşayan İstanbul Osmanlılarından daha güçlü bir ulusal bilince sahiptir.*”¹⁰⁴ Akçura'yı bu kaniya vardırıran sebep Osmanlı'nın izlemiş olduğu İslam siyasetidir.

Yukarıdaki sözlerine karşılık Akçura, “*Kafkas, Kırım ve Kazan'da milliyet fikri, buldukları çevredeki siyasi, sosyal ve iktisadî şartların ve aynı zamanda İstanbul ve Rusya'da ki fikri sebeplerin etkisi altında ortaya çıkmıştır. İstanbul'dan gelen fikirler Rusya'dan önde gelir,*”¹⁰⁵ diyerek Kazan milliyetçilerinin üzerinde İstanbul etkisinin oldukça fazla olduğunu savunur. Hiç şüphesiz İstanbul'un İmparatorluğun başkenti konumunda olması bu durumun nedenidir. Yusuf Akçura küçük yaşta İstanbul'a gelmiş ve yetişme tarzı olarak milliyetçilik ile yoğrulmuştur.

¹⁰³ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 13-15.

¹⁰⁴ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 16-17.

¹⁰⁵ Yusuf Akçura, *Türkçülük*, İlgı Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2007, s. 79.

Dolayısıyla millîyet anlayışı azınlık haklarından ziyade devlet milliyetçiliği anlayışıdır. Ancak ilham kaynağı yetiştiği yer olan Kazan'dır.

Akçura'nın "*Türkçülük*" adlı eserinde Kazan Türklüğünün merkezi olan Kazan şehrinde millîyet fikrinin tarih ve etnografya sahasında ortaya çıktığı, Kazanlıların bu zamana kadar şuursuz bir şekilde dillerine "*Türkî dili*" dedikleri ve kendilerini sadece Müslüman saydıkları, millîyetlerinden habersiz oldukları yazılıdır.¹⁰⁶

Akçura İstanbul'da kaldıktan birkaç yıl sonra Mustafa Kemal'in de katılacağı askeri okullara devam etmiş, gizlice Veled Çelebi,¹⁰⁷ Necib Asım ve Bursalı Mehmed Tahir¹⁰⁸ gibi ilk Türkçülerin eserlerini okumuştur; giderek dinsel inançlarını yitiren Akçura, Jön Türklerin mücadelesine yakınlaşmaya başlamıştır. 1905'te Tatar sosyalistlerine karşı liberallerle beraber mücadele ederek Marksizme yeni bir din olarak karşı duran ve mücadele eden Akçura, 1916'da bu defa Lenin ile bazı görüşmeler yaparak Rusya Türklerinin kurtuluşu için Alman taraftarlığını bırakarak Bolşeviklerin tarafına geçmiştir.¹⁰⁹ Yusuf Akçura böylelikle Kemalist hareketten önce Kemalist devleti kabullenmesini mümkün kılacak bir evrim geçirmiştir. Onun için dönüm noktası olan Rus devriminden sonra Pantürkizm yerinin demokratik Türkçü anlayışa bırakmıştır. Bu durumu 1919 yılında Türk Ocakları için vermiş olduğu konferansta görmek mümkündür.¹¹⁰ Burada üzerinde duracağımız iki nokta vardır. Birincisi Akçura'nın giderek zayıflayan dini inançları, ikincisi ise şartlar gereği aldığı pozisyonudur. Akçura'nın dini inançlarının zayıflaması demek onun *Üç Tarz-ı Siyaset* anlayışı olan Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık anlayışında İslamcılığı neden bıraktığının bir delili sayılabilir. İkinci olarak üzerinde duracağımız husus onun belki ilk husus ile ilişkilendirilebilecek olan şartlara göre aldığı

¹⁰⁶ Akçura, *Türkçülük*, s. 94.

¹⁰⁷ 1869 Konya doğumlu olan Veled Çelebi, Mevlana'nın Onsekizinci göbekten oğludur. Arapça ve Farsça bilen Veled Çelebi, 1889 yılında İstanbul'a geldi. Soyadı kanunundan sonra *İzbudak* soyadını alan Veled Çelebi, 1950 yılında vefat etmiştir. (Bk. Ilgar, *age*, s. 24.)

¹⁰⁸ 1861'de Bursa'da doğan Mehmed Tahir Bey, ileri derecede bir Türkçü olarak dikkat çekmektedir. Türklerin dünya medeniyetine katkılarını araştırmak ve ortaya çıkarmak için mücadele etmiştir. Asker kökenli olan Mehmed Tahir Bey, II. Abdülhamit devri yönetimine karşı oluşan "*Genç Osmanlılar*" platformunda bulundu. İttihat ve Terrakki'nin bir numaralı üyesi olarak görev yaptı. Aynı zamanda Bursa milletvekilliği de yapan Mehmed Tahir Bey, 1926'da Bursa'da vefat etmiştir. (Bk. Ilgar, *age*, s. 24; Akçura, *Türkçülüğün...*, s. 94-96.)

¹⁰⁹ Berktaş, *Dört Tarihçinin...*, s. 24.

¹¹⁰ Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayını, İstanbul 1983, s. 48-49.

pozisyonudur. Görüldüğü gibi Akçura siyasi hâkimiyet nerede ise orada Türklerin hakkını savunmak için bulunmuş ve en sonunda yeni Türk devletinde resmi tarihin kurumsal bazda savunucusu olan kurumun (Türk Tarih Kurumu) başkanı olmuştur. Dolayısıyla Kemalist devlet anlayışına uyum sağlayacağını sinyallerini, Türk devrimi öncesinde aldığı pozisyonlardan anlamaktayız.

Akçura Müslümanlığın ve Türklüğün meselelerinde çözüm yolunu hep siyasette aramış bir fikir adamı olarak 1906'da Rus Duma'sına Müslüman delegasyon girmesini sağladı.¹¹¹ Siyaseti amaçlarına ulaşmada bir araç olarak gören Akçura, bu tutumunu Cumhuriyet döneminde de sürdürecektir. Tarih çalışmalarımızın başladığı döneme kadar fikirlerinde değişimler yaşanmış ve onun zihninde İslam ile Türklük bir zamanlar aynı hizada iken İslam Türklüğün gerisinde kalmıştır.

Akçura, Rusya, Fransa ve İstanbul ekseninde gidip geldikten sonra Meşrutiyet'in ilanı ile tekrar İstanbul'a gelmişti. 1908'den 1914'a kadar İstanbul'da bulunan Akçura bu süreçte Türkçü politikalara destek vermiş, Türk Yurdu dergisinde yazılar yazmıştır. 1911'de yazdığı bu yazılardan birinde bu zamana kadar yabancıların çoğu kez de düşmanların yazdıkları tarihler ile Türk tarihi yozlaşmış ve değişime uğramıştır diyordu. Cengiz Han ve Timurlenk "*Barbar*", II. Katerina ve Napolyon ise "*Büyük*" sıfatları ile tanımlanmaktaydı. Yabancıların taktığı bu gözlük kırılıp atılmalıydı.¹¹² Bu sözler ile Türk tarihini kendi pencereimizden yazmamız gerektiğini açıkça belirten Akçura, bu anlamda romantik bir tavır içinde sayılabilir. Bu görüşünü Birinci Türk Tarih Kongresinde de sürdüren Akçura, burada sunduğu bildirisinde aynı paralelde sözler sarf ederek tarihimizin yabancı unsurların hegemonyasından kurtulması gerektiği üzerinde durmuştur. Bütün bunları söylemesine rağmen ders kitaplarından İslam tarihi yazımında ifade edilen bu çizgide bir hareket söz konusu olmamıştır. Çünkü Türk tarihi yabancıların tersi bir anlayışla ele alınmışken, İslam tarihi yazımı müsteşriklerden alınma pasajlar ile yapılmıştır. Bu yaklaşım tarzını İslam tarihini Türk tarihinin bir parçası olarak görmeme zihniyeti

¹¹¹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 55.

¹¹² Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 83.

ile bağdaştırabileceğimiz gibi Türk tarihi yazımının gölgesinde bırakılmak istenme arzusuyla da bağdaştırabiliriz. Zira bugüne kadar bu durumun tersi bir yaklaşım söz konusu olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı savaş tutsakları ile ilgili görevini tamamladıktan sonra tekrar 1919'da İstanbul'a gelmiş ve millî mücadeleye kurduğu "*Millî Türk Fırkası*" ile destek vermiştir. Akçura bu tarihte İstanbul'da vermiş olduğu bir konferansta Pantürkizm'in aşırı yanlarını dolaylı da olsa mahkûm etmiş ancak bunun tam anlamıyla yok olması Cumhuriyetin kurulmasıyla gerçekleşmiştir.¹¹³ Yusuf Akçura 1921-1922 yıllarında Ankara'daki serbest halk dersleri kursunda daha sonra da Ankara Hukuk mektebinde dersler vermeye başladı. 1931'de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne üye olduktan bir yıl sonra yani 1932'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti başkanı oldu.¹¹⁴

Akçura'nın Türklük bilinci Kazan Türklerinin elde etmeye çalıştığı şekildeydi. Çünkü o eniştesi olan İsmail Gaspıralı'dan oldukça fazla etkilenmişti. Gaspıralı'nın Tercüman adlı gazetesi İstanbul'a kadar geliyordu. Akçura aynı zamanda memleketine seyahate çıkıp burada kıymız içmiş ve çadır hayatı yaşamıştı. Yani Akçura'da bir yurt özlemi göze çarpmaktadır.¹¹⁵

Türk milliyetçiliğinin sol kanat temsilcisi olarak kabul edilen Yusuf Akçura¹¹⁶ Georgeon'a göre tarihsel ve siyasal sorunlara materyalist bir yaklaşım tarzı ile bakmaktadır. Buna örnek olarak da 1902'de *Şura-yı Ümmet* mecmuasında yayımlanan "*Doğu Sorunu*" adlı makalesini vermektedir. Bu makalede Akçura, geleneksel anlayışı bir kenara bırakarak, yani dinsel yönleri göz ardı ederek işin ekonomik boyutu ile ilgilenmektedir. Hatta Marx'tan örnekler sunarak görüşlerini temellendirmeye çalışmaktadır. Bu haliyle doğu sorununun ekonomik boyutunu ilk olarak ele alan da Yusuf Akçura'dır. Akçura'nın bu makalesi Paris'te eğitim gördüğü yıllara denk gelmektedir.¹¹⁷ Bulunduğu toplum itibariyle İslam toplumunun bir

¹¹³ Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi...*, s. 49.

¹¹⁴ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 126-128.

¹¹⁵ Akçura, *Türkçülük*, s. 123.

¹¹⁶ Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi...*, s. 32.

¹¹⁷ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 31.

ferdini temsil eden Akçura için Paris'teki eğitim yılları yukarıdaki anlatımdan da belli olacağı üzere oldukça tesirli olmuştur. Sadri Maksudi, Akçura için Paris'teki yıllarında dindar bir düşünür olan Pascal isimli mütefekkeri okur ve onun gibi dindar yaşardı demektir.¹¹⁸ Aynı Akçura istiklal harbi yıllarında yurt dışı görevi için bulunduğu Stokholm'de vize işlemleri için bekleyen Sadri Maksudi'ye Rusya Türklüğü için kurtuluşun Bolşeviklere katılma ile olacağını söylemiştir.¹¹⁹ Fikirlerinde sürekli bir değişme olan Akçura için Türklüğün kurtuluşu için her türlü yol kabul edilme vesilesi gibi görünmektedir. Nitekim en yakın dostlarından Sadri Maksudi onu için *“Türklük ideali uğrunda her türlü fedakârlığa hazır bir idealisti”*¹²⁰ demektir.

Akçura reformist olmasının verdiği bir özellikle İslamiyet'i bütün dinlerin yaşadığı evrim sürecine tabi kılmıştı. Tarihe karşı bu tutumu onu laik bir tarih anlayışına götürüyordu.¹²¹ Ayrıca ona göre Türk toplumu ne olursa olsun batılılaşmalıydı.¹²² Akçura'nın laik tarih anlayışı ve Türk toplumu için batılılaşmayı hedef göstermesi herhalde cumhuriyet ideolojisi ile birleştiği zaman anlam bulacaktı. Zira o ana kadar fikirlerini işleyecek bir tarla bulamayan Akçura, bu saatten sonra fırsatı yakalayacaktı. Nitekim Sadri Maksudi Akçura için *“Atatürk'ün tarih tezlerini en iyi anlayan ve anlatan şahıslardan biridir. Aynı zamanda bu uğurda en çok emek sarf edenlerdendir”*¹²³ demektir.

2-Sadri Maksudi, Kazan şehrinin Taşsu köyünde 1879'da doğmuş bir Kazan Türkü'dür.¹²⁴ Sadri Maksudi Kazan'da zaten Türkçülük için mücadeleler veriyordu. Yeni Türk devleti kurulunca Atatürk ile tanışmak için Türk Ocaklarının kurultayını fırsat bilerek Türk Ocağına bir mektup yazdı. 1924 yılının Kasım ayında Türk Ocakları tarafından talebi kabul edilen Sadri Maksudi Ankara'ya gelerek Atatürk ile görüşme fırsatını buldu. İstanbul'da 15-16 Aralık 1924'te *“Türklüğe Umumi Bir*

¹¹⁸ Arsal, “Dostum Yusuf...”, s. 28.

¹¹⁹ Arsal, “Dostum Yusuf...”, s. 33.

¹²⁰ Arsal, “Dostum Yusuf...”, s. 28.

¹²¹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 53.

¹²² Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 103.

¹²³ Arsal, “Dostum Yusuf...”, s. 33.

¹²⁴ Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1991, s. 170-173.

Nazar” konulu konferansını verdi.¹²⁵ Sadri Maksudi'nin bu girişimlerinden sonra Atatürk, Sadri Maksudi'ye yeni kurulan devlette vazife almak üzere Türkiye'ye yerleşmesini teklif etmiş, Maksudi hiç düşünmeden bu teklifi kabul etmiştir.¹²⁶ 1925 yılında Türkiye'de olmadığı halde ailesi ile birlikte Türk vatandaşlığına kabul edildi. Zaten böyle bir amaca ulaşmak için mücadele veren Sadri Maksudi 1925 yılında Türkiye'ye gelir gelmez Türk Ocaklarına üye oldu.¹²⁷

Sadri Maksudi bundan sonra Türkiye'de Türk Ocakları bünyesinde faal bir vaziyette çalışmalarına devam etmiştir. Türk Tarih Tezi çalışmalarında da önemli görevler almıştır. Sadri Maksudi Türk Tarih Tezi çalışmalarında *“İskitler”* ve *“Orta Asya Türk Devletleri”* bölümlerinin yazımını üstlenmiştir. Özellikle Orta Asya Türk Devletleri'nin tarihini oldukça iyi bilen Sadri Maksudi, *“İskit”* kelimesinin *“Saka”* kelimesinden çıktığını ve batılı tarihçilerin aksine İskitlerin tamamının Türk olduğunu iddia ediyordu.

Sadri Maksudi tarih çalışmaları esnasında Türk Tarih Kurumu üyelerinin asılsız fikirlerine tek tek karşılık verecek hatta bundan vazgeçerek Atatürk'e bu konuda bir mektup gönderecek kadar resmi tarih çalışmalarına destek vermiş birisiydi. Onun gönderdiği mektuptan dolayı *“Türk Tarihinin Ana Hatları”* adlı eser sadece yüz nüsha basılmıştır. Sadri Maksudi mektupta genel olarak tezin ana esasının sağlam olmasına rağmen tâli noktalarının tenkide daha açık olmasından dolayı bu noktalarda ispatı zor olan tezlerden kaçınmak gerektiğini belirtmiştir. Bundan başka dil konusundaki delillerden mümkün oldukça kaçınılması gerektiğini belirterek tezin eksik noktalarını belirtmiştir.¹²⁸

Sadri Maksudi Arsal, tarih tezi çalışmalarında bundan başka Türk Tarih Kongrelerinde de bulunmuştur. Birinci Türk Tarih Kongresinde *“Tarihin Amilleri”*¹²⁹ başlıklı bildirisini sunmuştur. Bundan başka Orta Asya'daki Türk

¹²⁵ Ayda, *age.* s. 148-153.

¹²⁶ Ayşen Uslu Bayramlı, “Sadri Maksudi'nin Ölümünün 50. Yılı Anısına: Sadri Maksudi'nin Hayatı ve Maksudi'nin Az Bilinen "Maişet" Romanı Hakkında”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt: 17, Sayı: 1, Balıkesir 2007, s. 103.

¹²⁷ Ayda, *age.* s. 156-164.

¹²⁸ Ayda, *age.* s. 170-173.

¹²⁹ Sadri Maksudi Arsal, “Tarihin Amilleri”, *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932, s. 339-364.

göçleri üzerine kuraklığın etkilerinin olup olmadığı üzerine görüşünü belirten Sadri Maksudi İkinci Türk Tarih Kongresinde ise “*Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü*”¹³⁰ başlıklı bildirisini sunmuştur. Üçüncü Türk Tarih Kongresinde Sadri Maksudi Arsal “*Farabi'nin Kültür Tarihindeki Rolü*”¹³¹ başlıklı bildirisini sunmuştur.

Sadri Maksudi'nin Türkiye'deki yeni tarih çalışmaları ile ilgili kısaca belirtmiş olduğumuz bu bilgilerden sonra onun İslam tarihi ile ilgili görüşlerini tespit etmemiz gerekmektedir. Bu tespitler de daha çok tarih çalışmalarının başladığı döneme denk gelecektir. Zira Sadri Maksudi bir Kazan Türkü olarak 1925 yılında Türk vatandaşlığına kabul edilmiş ve Türkiye'de tarih alanında faaliyetlerine bu tarihten itibaren başlamıştır.

Sadri Maksudi'nin daha önce tarih çalışmalarında yer aldığını belirtmiştik. Bundan başka Sadri Maksudi, Atatürk'ün sofrasında da bulunmuştur. Sadri Maksudi'nin sofraya en sık davet edildiği yıllar 1928-1932 yılları arasındadır. Bu yıllar tarih çalışmalarının başladığı ve en yoğun yapıldığı yıllardır.¹³² Sadri Maksudi Atatürk tarafından bu kadar özel ilgiye mazhar edilmiş ve tarih çalışmalarında bu kadar müdahil edilmişken onun tarih çalışmalarına karşı bir söylemde olduğunu söylemek yanlış olur. Bu söylemler içerisine İslam tarihini dâhil etmek lüzum ederse bunu diyebiliriz. Atatürk'ün İslam tarihi hakkında görüşleri ne istikamette ise Sadri Maksudi'nin İslam tarihi görüşü de aynı paraleldedir diyebiliriz.

3-İsmail Gaspıralı (Gaspirinski), 1851'de Kırım Yarımadası'nda Bahçesaray ilçesinin Avcı köyünde bir memur ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Eğitimini Moskova'da tamamlayan İsmail Gaspıralı bundan başka Fransa ve Türkiye'de de bulunmuştur.¹³³

¹³⁰Sadri Maksudi Arsal, “Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1943, s. 1062-1093.

¹³¹ Sadri Maksudi Arsal, “Farabi'nin Kültür Tarihindeki Rolü”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1943, s. 352-367.

¹³² Ayda, *age.* s. 192.

¹³³ Devlet, *Rusya Türklerinin...*, s. 17.

Gaspıralı Fransa ve Türkiye yolculuklarından sonra Kırım'a döndü ve 1878-1883 yılları arasında Bahçesaray belediye başkanı olarak görev yaptı. Onun en mühim faaliyeti hiç şüphesiz gazete çıkarması oldu. 1879'da Gaspıralı gazete çıkarmak için Rusya hükümetine başvuruda bulundu. Tekrar tekrar başvuruları sonucunda dört yıl sonra Gaspıralı'nın isteği kabul edildi.¹³⁴

1883'ten 1918'e kadar yayımlanacak olan ve İsmail Gaspıralı'nın fikrilerini neşrettiği gazete Tercüman ismiyle görevine başladı. Gaspıralı Tercüman'da genel olarak dil birliği üzerinde durmaktaydı. Buna göre: *"Mümkün olduğu kadar Türkçeden yabancı kelimeleri çıkarmak, Yazana da okuyana da anlaşılması zor gelen Arapça ve Farsça tabirleri kullanmaktan vazgeçmek, Mahalli tabirler yerine Osmanlı Türkçesi'ne uymak yollarını tavsiye ediyordu."*¹³⁵ Yukarıda da belirttiğimiz gibi İsmail Gaspıralı'nın bu faaliyetleri Türk Tarih Tezi çalışmalarında önemli bir rol oynayan Yusuf Akçura'yı da etkilemiştir. Akçura'nın Gaspıralı için sarf ettiği şu sözler dikkat çekicidir: *"Zannımca, bütün Türklük kuramını ilk önce meydana çıkaran, haftada bir kez yayımlanan ufacak bir gazete olmuştur. Otuz yıl önce Bahçesaray'da çıkmaya başlayan bu küçük gazete Tercüman'dır. Tercüman'ın yazar ve yayımcısı ise Kırım mirzalarından Gaspıralı İsmail Bey'dir. İsmail Bey, bütün Türk âlemini göz önünde tutarak ona göre çalıştı. Tercüman'a göre Kazan Tatarları, Tarancılar vs. yoktur. Bir dine inanan, bir dil konuşan Türkler vardır."*¹³⁶

İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi'den farklı olarak İslamiyet'e bağlı olarak hareket etmiş ve hayatının büyük bir kısmını Kazan'da geçirmiştir. 1905 ve 1906 yılları arasında yapılan Rusya Müslümanlarının toplantılarında bulunmuştur. Bu toplantılarda Yusuf Akçura da görev yapmıştır.¹³⁷

Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Arsal'ın İslamiyet hakkındaki dolayısıyla İslam tarihi hakkındaki görüşlerinin İsmail Gaspıralı'dan farklıdır. Bunun nedeni Gaspıralı'nın Kazan dışına Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Arsal'a nazaran daha az

¹³⁴ Nadir Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1988, s. 18-20.

¹³⁵ Devlet, *Rusya Türklerinin...*, s. 20.

¹³⁶ Akçura, *Türkçülüğün...*, s. 74.

¹³⁷ Devlet, *Rusya Türklerinin...*, s. 80-83.

çıkmiş olmasına bağlı olabilir. Zira Hem Yusuf Akçura Hem de Sadri Maksudi Arsal bildiğimiz üzere belli bir süre Fransa'da kalmış ve burada eğitim almıştır. Ayrıca bu iki şahıs yeni tarih çalışmalarında önemli görevler alarak tarih tezine sadık bir çizgide olmuşlardır. Ayrıca Gaspıralı'nın tavrı daha çok lokal bir vaziyette iken Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi'nin kazan dışına çıkmaları onların daha genel bir Türkçü görüşte olduklarına işaret olabilir.

Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Atatürk'ün gözünde önemli bir yere sahiptir. Bağımsız fikirleri nedeniyle Akçura'ya büyük değer veren Mustafa Kemal Atatürk, kültürel sorunlarda onu bir danışman olarak değerlendirmiştir.¹³⁸ Sadri Maksudi ise Atatürk'ün sofrasında birçok kez bulunmuş ve burada konuşulan devlet ve millet meseleleri hakkında Atatürk, Sadri Maksudi'nin fikirlerini dinlemiştir. Bu duruma Maksudi'nin geçmişte milliyetçilik adına yaptıklarının katkısı oldukça fazla idi zira Sadri Maksudi, Ufa kongresinde *“Atalarımız büyük medeniyetler kurmuşlardır... Türk kavmindeki gibi medeniyet kabiliyeti hiçbir kavimde yoktur. Bunu bütün dünyaya karşı iddia edebiliriz”*¹³⁹ ifadelerini kullanmıştır. Görüldüğü gibi her iki şahısta Atatürk'ün yaptığı kültür politikasında birinci derece etkili olmuş kişiler olarak göze çarpmaktadır.

Büşra Ersanlı'nın da belirttiği gibi Rusya'dan gelen Türkçülerin Türk ulusçuluğunun ve dolayısıyla Türk tarih yazımının gelişmesine büyük etkiler yaptığını söyleyebiliriz. Yusuf Akçura'nın Avrupa deneyimi tüm sosyal bilimlerin kaynağının ulusçulukta olduğunu öğretmiş ve onun kimlik bilincini güçlendirmiştir.¹⁴⁰

¹³⁸ Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 65.

¹³⁹ Ayda, *age.* s. 190-193.

¹⁴⁰ Ersanlı, *age.* s. 79-80.

II. BÖLÜM

1. Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşunda Çerçeve Programı

Türk Tarih Kurumu'nun çerçeve programını anlatmadan önce Türk Tarih Tezi'nin oluşumunda hangi psikolojik sürecin etkili olduğundan ve öncesinde kısaca Osmanlı Devletindeki tarih çalışmalarından bahsetmek gerekir. Böylelikle 1930'dan bu yana tarih anlatımında temel olan bu anlayış içinde ele almaya çalıştığımız İslam tarihine de hangi zihniyet ile yaklaşıldığını anlamış oluruz.

Osmanlı Devletinde ilk tarih yazıcılığı örneği 14. yüzyılda “*Menakıb-ı Âl-i Osman*” adlı eserle Yahşi Fakih'e aittir. Bundan başka Amedî adlı şairin “*İskendername*” adlı eseri örnek verilebilir. Bu eserler modern anlamda tarihsel değerde değildir.¹⁴¹ Osmanlı Devletinde bu eserlerden başka II. Murad devrinde tarihi nitelikte eserlerin verildiğini söylemek mümkündür. Bunlardan biri 1421 tarihinden itibaren geçmiş olayların günü gününe tarihleriyle birlikte kaydedildiği “*Tevarih-i Âl-i Osman*” başlıklı anonim eserlerdir.¹⁴² Bu dönemde verilen diğer eserler Süleyman Şah'ın Anadolu'ya girişi ile başlayan kronikler ve saray almanakları denilen saray takvimleridir.¹⁴³

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde Yunanca ve İtalyancadan tercüme yapılrken, II. Bayezid (1481-1512) döneminde İdris-i Bitlisi'nin “*Heşt Bihişt*” adlı eseri neşredilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Şehnameci adı verilen tarihsel olayların kaydını tutmakla görevli bir memurluk meydana getirilmiş ve bu memuriyet IV. Murad dönemine kadar (1623-1640) devam etmiştir.¹⁴⁴

Osmanlı tarih yazıcılığında 17. yüzyılda siyasi hayatta etkin olan tarihçilerin varlığından söz etmek mümkündür. Bu yüzyılda Osmanlı tarih yazarları Avrupalı

¹⁴¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri*, Çeviren: Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992, s. 11-13.

¹⁴² Babinger, *age.* s. 16-17.

¹⁴³ Mustafa Oral, *İmparatorluktan Ulusal Devlete Türkiye'de Tarih Anlayışı (1908-1937)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayımlanmış doktora tezi Ankara 2002, s. 28.

¹⁴⁴ Oral, *İmparatorluktan...*, s. 29-31.

tarihçilerin yöntemlerini izlemeye başlamıştır. Osmanlı Devletinde 1640 yılında Peçevi'nin "*Tarih-i Peçevi*" adlı yapıtı bu türde yazılmıştır.¹⁴⁵ Bu yüzyıldan sonra Osmanlı Devletinde Vakanüvislik tarih yazıcılığında geçerli yöntem olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Osmanlı tarih yazıcılığının ilk tarihi metinleri hikâye ve destan tarzındaydı. Vakanüvis tarihçiliğinin yapıldığı dönemde "*zaman ve mekânıyla*" sınırlı bir tarih yazıcılığı mevcuttu. Osmanlı tarih yazıcılığının önemli bir kısmını oluşturan vakanüvisler, İslam ve Osmanlı tarihi ile sınırlı bir tarih anlayışı içindeydiler. 19. yüzyıl Osmanlı yenilikleri sürecinde Avrupa'da gelişen millî tarih akımlarından etkilenen Osmanlı tarih yazıcılığı klasik yapısını korumakla beraber kapsam olarak genişlemiş ve millî tarih anlayışının benimsenmesiyle beraber Türkçü bakış açısında tarih anlayışı içine girmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı tarih yazımı yabancı kaynakları ve vesikaları kullanan bir anlayışta hareket etmeye başlamıştır. Tanzimat dönemindeki Osmanlı tarih yazıcılığı modern tarz ile beraber geleneksel anlayışı içinde barındırarak yoluna devam etmiştir.¹⁴⁶ Osmanlı Devletinin resmi tarih kurumu hüvviyetinde olan Tarih-i Osmanî Encümeni, bizzat Sultan IV. Mehmed Reşat tarafından kurulmuş ve kurumun başına vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey getirilmiştir.¹⁴⁷ Görüldüğü gibi tarih çalışmaları yapılması için bir kurum teşkil edilmişken, bunun yanında vakanüvislik de devam ettirilmiştir.

Avrupa'da, Türkoloji sahasında yapılan çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkler arasında yankı bulmaya başlamış ve bir karşı atak olarak askeri okullar nazırı Süleyman Paşa Batı dillerinden tercüme edilen tarih kitaplarının Türkler hakkında yanlış bilgiler verdiğini söyleyerek "*Tarih-i Âlem*" adlı genel bir tarih kitabı yazmıştır. Bundan başka 1869 yılında Mustafa Celaleddin Paşa (Kont Borzecky) "*Les Turcs Ancients et Moderns*" adlı kitabında Türklerin medeniyete büyük hizmetlerinin olduğundan ve Türklerin Avrupalı bir ırk olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca yazar bu kitapta Türklerin İlkçağ uygarlığını etkileyen bir kavim olduğunu ve Anadolu'daki ilk halklar ile Etrüsklerin Türk kökenli olabilecekleri

¹⁴⁵ Oral, *İmparatorluktan...*, s. 33-37.

¹⁴⁶ Akbayrak, *age.* s. 30-32.

¹⁴⁷ Akbayrak, *age.* s. 49-50.

iddiasında bulunmuştur.¹⁴⁸ Bu bağlamda Atatürk'ün adı geçen bu kitabı dikkatle okuyup, üzerini işaretlediği şu ifadeler, onun düşünce dünyasını ne yönde etkilediğine delil mahiyetindedir: “*Türkler, Türk diline hiç de uygun olmayan Arap yazısını ve alfabesini benimsediğinden...*”, “*Güçlü, kanaatkâr, cesur, iyi ve sabırlı bir ırk olan Türkler, pratik pozitifizmleriyle kendilerini her zaman fark ettirmişlerdir*”, “*Her ne kadar Türkler iyi Müslüman, dini geleneklerine sıkı müşahitleri iseler de, peygamberin gerçek ya da sahte varisleri olan şeriflere ve şeyhlere saygı gösteriyorlarsa da, her şeyden önce dogmatik tartışmalardan ve mezheplerden nefret ederlerdi.*”¹⁴⁹ Türk Devrim Tarihi için temel alınması muhtemel üç farklı bu cümlenin ilkinde Arap alfabesinin Türkler için uygun olmadığı belirtilmiştir ki, 1928’de harf devrimi yapılmıştır. Türkleri öven ikinci cümle zaten Türk Tarih Tezi’nin karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Son olarak üçüncü cümlede ise Türklerin aslında dogmatik olmadıkları ve reforma açık bir anlayışta olduklarını belirtme amacı gizlidir. Bu durumda bizi sanki bir Türk Müslümanlığı anlayışının var olduğunu belirme amacına götürmektedir. 1870 tarihli Mustafa Celeleddin’in bu kitabı Türk devrimi için ışık tutucu bir projektör işi görmüştür diyebiliriz.

Mustafa Celeleddin Paşa bu kitabından başka Sultan Abdülaziz’e sunduğu raporda Türklerin çok eski zamanlarda Orta Asya’dan Anadolu ve Avrupa’ya göç ettiklerini ve Avrupalılar ile Türklerin aynı ırka mensup olduklarını öne sürmüştür. Bundan başka Macar Türkolog Armenius Vambery de özellikle İstanbul’da Osmanlı aydınları ile ilişki kuran bir şarkiyatçıdır. Bu şahıs Türkçülük fikrinin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Diğer bir şarkiyatçı ise Leon Cahun’dur. Leon Cahun’un 1896 yılında yayımlanan “*Introduction a l’histoire de l’Asie*” adlı kitabı Türkçülük fikrinin yaygınlaşmasında önemli bir etki yapmıştır. Hatta Necip Asım (sonradan Türk Tarih Kurumu üyesi) Leon Cahun’un bu kitabını Türkçeye çevirerek “*Türk Tarihi*” adı ile yayımlar.¹⁵⁰ Adı geçen bu şarkiyatçılardan Leon Cahun’un tercümesi niteliğinde olan Necip Asım’ın *Türk Tarihi* adlı eseri ile Osmanlı Paşası

¹⁴⁸ Leman Şenalp, “Atatürk’ün Tarih Bilgisi”, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, Cilt: 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996, s. 719.

¹⁴⁹ Cengiz (Editör), *a.g.e.*, Cilt: 17, s. 354-356.

¹⁵⁰ Akbayrak, *age.* s. 39-42.

olan Mustafa Celaleddin'in yazmış olduğu adı geçen eseri Atatürk'ün okuduğunu biliyoruz. Dolayısıyla Atatürk şarkiyatçıların eserlerinden etkilenmiştir diyebiliriz. Burada üzerinde durulması gereken Mustafa Celaleddin'in yazdığı kitaptır. Zira Mustafa Celaleddin'in eserindeki tespitler Türk Tarih Tezi'nin yazılmasında belki de dayanak olarak etkili olmuştur. Mustafa Celaleddin'den başka yukarıda da belirttiğimiz gibi muhtelif yabancı şahısların görüşleri cesaret verici niteliktedir. Bu bağlamda Mustafa Celaleddin gibi yabancı asıllı olup Osmanlı topraklarına yerleşen şahısların Türk şuurunun oluşumu ve Türk tarihine yönelik çalışmaların yapılmasında etkili olduklarını söyleyebiliriz.¹⁵¹

Osmanlı Devletindeki Türkçü alanda bütün bu gelişmeler aynı zamanda II. Abdülhamit döneminde dar bir muhitte devam etmiştir. İkdam gazetesi bu dar muhiti temsil ederken Ahmet Cevdet (Oran), Necip Asım (Yazıksız), Veled Çelebi bu gazetenin yazarlarıdır.¹⁵²

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde yaşanan gelişmeler, imparatorluğu ayakta tutmak için sürekli değiştirilen politikaların (Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık Türkçülük) yetersiz kalması ve bunların sonucunda yükselen milliyetçilik eğilimine de bağlı olarak devletten kopmaların yaşanması ile gelinen noktada elde kalan tek vatan toprağı Anadolu'nun savunulması adına yeni bir tarih anlayışı ortaya konulması sonucu hâsıl olmuştur. Fakat 1923'te kurulan yeni Türk devleti bu işe hemen girişmedi. Zira nasıl ki inkılâpların yapılması için uygun zaman ve zemin gerekli ise tarih çalışmaları da aslında bir inkılâptı. Bu açıdan zamanı geldiğinde ve elverişli şartlar oluştuğunda çalışmalara başlanması gerekmektedir. Bundan dolayı 1928'de çalışmalar başlamıştır. İlginç bir benzerliktir ki, anayasadan "*Devletin dini İslam'dır*" maddesi de yine bu tarihte çıkarılmıştır.

Batılılara göre Türkler Osman'ın aşiretinden ortaya çıkmış ve bir talih sonucu başarı elde etmiştir. Türkler bu imparatorlukta sadece koruculuk yapmış ve hep ikinci sınıf olarak kalmıştır. Dolayısıyla onlar beceriden yoksundur. Bu durum Türk

¹⁵¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayını, Ankara 2009, s. 467-468; Ahmet Çetinarslan, *Atatürk'ün Tarih Görüşü ve Türk Tarihi Çalışmaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmış yüksek lisans tezi, Ankara 1996, s. 28.

¹⁵² Akbayrak, *age.* s. 42.

okullarında okutulan derslerde bile aynen bu şekilde ele alınmaktadır.¹⁵³ Kültür ve uygarlık bakımından başlangıç noktası olarak Türklerin İslamiyet ile tanıştığı an kabul edilir. Bu tarih anlayışına göre Türk milleti İslamiyet sayesinde bilgisizlikten kurtulmuştur. Türk milleti tarihte var olarak bile gösterilmemektedir. Türk tarihçileri, Türk tarihini hep İslam tarihi ile karıştırmıştır. Avrupalıların Türklere karşı olumsuz bakışlarını haçlı savaşları da oldukça fazlalaştırmıştır. Onlara göre Türk tarihi ateşten ve kandandır. O dönemde kadar Türk çocuklarına Muhammed'in pak soyundan birer Müslüman olduklarından başka bir şey öğretilmiyor, Türklük hiçe sayılıyordu. “*Türklük*” sözü akla geldiğinde kafalarda kabalık ve vahşet anlamı çağırıyordu.¹⁵⁴ İşte bu gibi sebeplerde dolayısıyla bir savunma psikolojisi ve cevap verme anlayışı içerisinde yeni arayışlar başladı. Batılıların bu aşağılama anlayışlarının temel sorumlusu yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi İslam tarihi anlayışydı. Dolayısıyla yeni oluşturulacak tarih anlayışında öncekilerden farklı olarak İslam tarihi kitaplarda yerini alacaktı. Nitekim Osmanlı Devletinin tavrı olan geleneksel anlatım yerini her ne kadar zıt olsa da oryantalist tarih anlayışına bırakmıştı. Zıt diyoruz zira Türk tarihi yeniden yapılandırılırken oryantalist anlayışa savaş açılarak hareket edilmişti. Oysaki İslam tarihi yazımında tam tersi oryantalistlerden faydalanılmıştır. Buna en büyük ve en güzel örnek Leon Caetani'nin “*İslam Tarihi*” adlı eseridir. Atatürk bu kitabın dokuz cildini de okumuş ve inceleneceği üzere o dönemde yazılmış olan tarih ders kitaplarındaki İslam tarihi anlatımına adı geçen yazarın benzeri anlatımlar yapılmıştır. Bunu daha ayrıntılı olarak “*İslam Tarihi Çalışmalarında Atatürk ve Atatürk'ün İslam Tarihine Bakışı*” başlığında ele alacağız.

Türk Tarih Tezi çalışmalarının başlamasına dek, Avrupalıların Türklere bakış açısı 300 çadrlık bir halk tarafından kurulan bir beylik ve sonra Bizans kurumlarını taklit edip gelişen bir imparatorluktan ibaretti. Türkler uygarlık yıkıcı bir unsur

¹⁵³ Hamit ve Muhsin imzalı Türkiye Tarihi adlı kitapta, “*Miladi on dördüncü asırda Selçuklu Devleti'nin çözülmesiyle ortaya çıkan kargaşada Osmanlı devletine ön ayak olan bir aşiret sayesinde devlet teşekkül etmiştir*” ifadesi yer almaktadır. Görüldüğü gibi Türk Tarih Tezi'nden önce teze uygun olmayan ifadelerin olduğunu görmek mümkündür. Cumhuriyetin ilk tarih çalışmalarının başladığı tarih olan 1924'ten resmi tarih tezine uzanan 1930'a kadar bu kitap ders kitabı olarak kullanılmıştır.

¹⁵⁴ Tekinalp (Munis), *Kemalizm*, Çeviren: Çetin Yetkin, Toplumsal Dönüşüm Yayını, İstanbul 1998, s. 139-143.

olarak görülüyordu.¹⁵⁵ Enver Ziya Karal¹⁵⁶ 1975 yılında yapılan Felsefe Kurumu Seminerlerinin “*Türkiye’de Tarih Eğitimi*” konulu seminerinde Atatürk dönemi tarihçiliğinin “*savunma tarihçiliği*” olduğunu söylemiştir.¹⁵⁷ Biz buna ek olarak Atatürk dönemi tarihçiliğinin savunma niteliğinin yanında cevap verme niteliğine de sahip olduğunu söyleyelim. Zira Avrupalıların birtakım tarihsel görüşler öne sürdüğü bir dönemde buna mukabil yapılan karşı söylemler aynı zamanda cevap niteliği de taşımaktadır.

Bu yaklaşımlardan başka Atatürk bizzat yeni bir Anadolu Türk vatani fikrini zihinlere yerleştirmek maksadıyla İslamî ve Osmanlı bağlılık duygularını yıkmak ve Panislamik heveslere karşı koymak amacındaydı.¹⁵⁸ Görüldüğü gibi bu fikri eyleme dönüştürmede tarih, bir araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla İslam tarihi yazımı bu amaçla farklılaşmış ve resmi ideolojinin istediği doğrultuya doğru yönlendirilmiştir. Bütün bu gelişmeler Türk Tarih Kurumu’nun kurulup yeni tarih tezinin ortaya atılmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devletindeki İslam âlimleri, İslamî temellere dayanan devletin Müslüman halkı arasında ortak bir kültür oluşturmak için tarihten faydalanıyorlardı. Doğal olarak bu tarih İslam tarihiydi. Bu amaçla adeta devlet tarihi haline gelen İslam tarihinde Türklerin hizmetleri ve katkıları göz ardı edilerek anlatım yapılıyordu. Ayrıca Türklerin İslamiyet’ten önceki tarihlerine de yer verilmiyordu.¹⁵⁹ Dolayısıyla bu anlayış milliyetçilik temaları ve devrim düzeni üzerine kurulu yeni Türk devletine ters bir durum olduğundan ilk başlarda olmasa da daha sonra bu anlayışın terk edilmesi sağlanacaktır.

¹⁵⁵ Yücel Kabapınar, *Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Orta Öğretim’de Tarih Öğretimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir 1991, s. 146.

¹⁵⁶ 1906 Kosova doğumlu olan Enver Ziya Karal, öğrenimini Edirne ve Fransa’da görmüştür. 1933’de İstanbul Üniversitesinde, 1935’de Harp akademisinde, 1941’de Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde, 1942’de ise Siyasal Bilgiler Fakültesinde ders vermiştir. 1940 yılında profesör olan Karal, sırasıyla dekanlık ve rektörlük yapmıştır. 1973 yılında Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da yapmış olan Karal, 1982’de Ankara’da vefat etmiştir. (Bk. Bayrak, *age.* s. 202-203.)

¹⁵⁷ Enver Ziya Karal, Felsefe Kurumu Seminerleri “*Türkiye’de Tarih Eğitimi*”, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1977, s. 258.

¹⁵⁸ Kabapınar, *age.* s. 148.

¹⁵⁹ Çetinarslan, *age.* s. 28.

Yukarıda belirttiğimiz psikolojik süreç ve bir önceki devrin yanlış ya da eksik kabul edilen uygulamalarına ek olarak şunu diyebiliriz: Atatürk'ün tarihle yakından ilgilenmesinin önemli bir nedeni Osmanlı Devletinin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yeni fikir ve görüşler etrafında yapılanmasını sağlamak amacıyla inkılâplara uygun yeni düşünceler ortaya koymak, millî duygularla zenginleşmiş ve güçlenmiş bir toplum meydana getirmeyi amaçlıyor olması.¹⁶⁰ Dolayısıyla eski anlayış olan İslam anlayışına alternatif bir yapılanma amaçlanmıştır diyebiliriz.

Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda kurulan Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarını da Atatürk bizzat yakından takip etmiş ve ilgilenmiştir. Atatürk tarih ilmi ile daha okul sıralarında iken ilgilenmeye başlamıştı. 1923'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörler Kurulu Atatürk'e fahri profesörlük unvanı vermek istemişti. Edebiyat alanında verilmek istenen bu unvanı Atatürk kabul etmiş ancak bu unvanın tarih alanında olmasını, mektep sıralarından beri tarih ile meşgul olduğunu söylemiştir.¹⁶¹

Atatürk tarih çalışmalarıyla bizzat ilgilenmiş, değişik tarih kitapları ve meseleleriyle meşgul olmuştur. Tarihe yaklaşımı söylevlerine ve demeçlerine yansımış, aynı zamanda tarihi pratiğe de uygulamıştır. Türk ve yabancı tarihçiler ile beraber çalışmıştır. Bizzat tarihçileri vazifelendirmiştir.¹⁶² Atatürk'ün tarih ilmi ile uğraşmasında bizi ilgilendiren taraf İslam tarihi ile ilgili olan görüşleri ve yazılarıdır. Bunları ayrı bir başlık altında ele alacağız.

Kemalist tarih çalışmaları, 28 Nisan 1930'da Türk Ocakları bünyesinde oluşturulan Türk Tarih Heyeti ile kurumsallaşmaya başlamıştır. Resmi tarih çalışmalarının başladığı tarihi bazı yazarlar 19 Mayıs 1919 olarak belirtirler. Ya da resmi tarih miladının bu tarih olduğu söylerler.¹⁶³ Türk Tarih Tezi henüz oluşum

¹⁶⁰ Havva Akdağ, *Tek Parti ve Demokrat Parti Dönemi Lise Tarih Kitaplarının Muhtevası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Konya 2005, s. 16.

¹⁶¹ Bekir Sıtkı Baykal, "Atatürk ve Tarih", *Belleten* Cilt: 35, Sayı:140, TTK Yayını, Ankara Ekim 1971, s. 532.

¹⁶² Afet İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Tarih Kurumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1953, s. 1.

¹⁶³ Tolga Ersoy, *Resmi Tarih Polemikleri*, Sorun Yayını, İstanbul 2007, s. 8.

halindeyken, Türk Ocaklarının yayın organı olan “*Türk Yurdu*” dergisinde yeni tezi anımsatır haberlere yer verilmiştir.¹⁶⁴ Türk Tarih Tezi’nin başlamasına vesile olan olaylardan bahsetmek onun kurumsallaşmış hali olan Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşunda çerçeve programını daha iyi anlamamızı sağlar.

1928 yılında Afet İnan tarafından bir soru ortaya atılmıştır. Buna göre bir Fransız okul kitabında Türklerin sarı ırktan ve ikinci derecede bir insan tipi oldukları yazılıdır. Bunun böyle olup olmadığını Afet İnan Atatürk’e sorar. Atatürk “*hayır, olamaz, bunun üzerine meşgul olalım*” diyerek tarih çalışmalarını başlatır.¹⁶⁵ Bu çalışmalarda çerçeve hükmünde olan birtakım sorular mevcuttur.

1. Türkiye’nin en eski halkı kimlerdir?
2. Türkiye’de ilk medeniyet nasıl ve kimler tarafından kurulmuştur?
3. Türklerin dünya tarihinde ve dünya medeniyetinde yeri ve hizmetleri nedir?
4. Türklerin Anadolu’da bir aşiretten devlet kurmaları mümkün olmadığına göre bu olayın gerçek açıklaması nasıl olur?
5. İslam tarihinde Türklerin gerçek hüviyeti ile rolleri ne olmuştur?¹⁶⁶

Bizim burada asıl ilgileneceğimiz nokta İslam tarihinde Türklerin mevkisini ve rollerini araştırmaktır. Bu maddeyi Hakkı Dursun Yıldız şu şekilde ifade etmiştir. İslam tarihinin gerçek hüviyeti ile Türklerin İslam tarihindeki yerleri ve rolleri nedir?¹⁶⁷ Bu haliyle ifade tamamen değişmektedir. İslam tarihinin gerçek hüviyeti derken eski İslam tarihi yazımının beğenilmediği dolayısıyla değişmesi gerektiği gerçeği ortaya çıkar ki, bu durum yeni tarih çalışmalarından sonra yazılan ders kitaplarında kendini göstermiştir. Eski yazım geleneksel iken yeni yazım batılı yazarlardan devşirilerek kaleme alınmıştır.

1930 yılında yeni kitapların getirilmesiyle geniş bir tarih çalışmaları başlatılmıştır. 23 Nisan 1930’da Türk Ocaklarının VI. kurultayı Türk Tarih

¹⁶⁴ Oral, *Türkiye’de...*, s. 271.

¹⁶⁵ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 6. Baskı, İstanbul 2007, s. 256 – 257; Afet İnan, *Atatürk ve Tarih Tezi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1939, s. 244.

¹⁶⁶ İnan, “*Atatürk ve...*”, s. 244; Baykal, *Atatürk ve...*, s. 538.

¹⁶⁷ Hakkı Dursun Yıldız, “Atatürk ve Türk Tarihi”, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, Cilt: 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996, s.736.

Kurumu'nun kuruluşunun tohumu niteliğindedir. Atatürk'ün direktifleri üzerine Afet İnan, Bekir Sıtkı Baykal¹⁶⁸ ve Dr. Reşit Galip¹⁶⁹ kurultayda Türk tarihi üzerine konuşarak şu açıklamada bulunmuştur. “*Türk tarih ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik etmek için, hususi ve daimi bir heyetin teşkiline karar verilemesini ve bu heyetin azasını seçmek salahiyetinin merkez heyetine bırakılmasını teklif ederiz.*” Bu istek üzerine kurultay, Türk Ocakları yasasının 84. maddesine şu cümleyi ilave etmiştir. “*merkez heyeti, Türk tarihi ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik ve tettebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarih Heyeti teşkil eder.*”¹⁷⁰ Görüldüğü gibi Atatürk'ün bizzat yönlendirmesiyle Türk Tarih Kurumu'nun ilmi bir tartışma ortamında kurulmasının başlangıcı yapılmıştır.

Burada anti parantez olarak Türk Ocakları ve Türk Tarih Heyeti arasında bağlantı kurmak adına Türk Ocağının kurulduğu tarihten ve kurucularının kim olduğundan bahsetmek gerekir. Türk Ocağının kuruluşu 12 Mart 1912 yılıdır. Cemiyetin maksadı ocağın nizamnamesinin ikinci maddesinde şu şekilde belirtilmiştir: “*İslam kavimlerinin başlıca mühimmi olan Türklerin millî terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin ilerleme ve yükselmesiyle Türk ırkı ve dilinin kemaline çalışmaktır.*”¹⁷¹ Türk Ocağının kuruluş amacında açıkça görüldüğü gibi İslam'a vurgu yapılarak Türklerin ilmi, içtimai ve iktisadi seviyelerinin yükselmesiyle Türk ırkı ve dilini ilerletmeye çalışmanın esas gaye olduğu

¹⁶⁸ 1908 Rize doğumludur. Türk Ocaklarının çalışmalarında faal olarak görev yapan Bekir Sıtkı Bey, üniversite hayatını Almanya'da tamamlayarak Türkiye'ye gelmiş ve 1943'de Profesör unvanını almıştır. Siyaset hayatında da var olan Bekir Sıtkı Bey, soyadı kanunundan sonra Baykal soyadını almıştır. 1960'da Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü görevinde de bulunmuştur. 1987'de Ankara'da vefat etmiştir. (Bk. Bayrak, s.g.e, s. 94.)

¹⁶⁹ 1892'de Rodos'ta doğan Reşit Galip, 1911'de İstanbul'da ki Askeri Tıbbiye'ye girmiş, daha lise yıllarında İkinci Meşrutiyet'in getirdiği geçici özgürlük ortamında milliyetçi, hırslı ve heyecanlı bir genç olarak dikkatleri üzerine çekmişti. Tıbbiye'de *Türk Ocakları'nın* bir şubasını açmış, aynı zamanda öteki askeri okullardaki Ocak örgütlerinin müfettişliğini üstlenmiştir. 1925 başlarında yapılan ara seçimde TBMM üyeleri arasına katılarak milletvekili olmuştur. Yeni tarih çalışmaları için kurulan tarih heyeti için yer alan Doktor Reşit Galip, 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresinde ateşli bir dille *Türk Tarih Tezi*'ni savunmuş ve *Türk Irk ve Medeniyet Menşesine Umumi Bir Bakış* adlı bir de bildiri sunmuştur. Başkan Samih Rifat vefat ettiğinde (3 Aralık 1932), Reşit Galip, kurum tüzüğü'nün 4. maddesine göre, o zamana kadar "*Onursal Başkanı*" bulunduğu Türk Dil Kurumu Başkanlığını da üzerine almıştı. Bir süre Milli Eğitim Bakanlığı da yapan Reşit Galip, 1934'de Ankara'da vefat etmiştir. (Şerafettin Turan, “Dr. Reşit Galip'in Atatürk'e Yakınmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 25 Sayı: 39, s. 1-19.)

¹⁷⁰ İnan, *Atatürk ve...*, s. 2.

¹⁷¹ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri 1928 yılı yazıları*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981, s. 194.

vurgulanmıştır. Türk Ocağının içinde teşekkül ettirilen tarih heyetinde İslam kavramı atılacaktır.

Türk Ocağının kurulması için ilk girişimi 1911 senesinde Askeri Tıbbiye Mektebi talebelerinden bir zümre gerçekleştirmiştir. Türk Ocağının kurucuları; Mehmed Emin Bey (Mehmet Emin Yurdakul), Ahmed Ferid Bey (o zamanın Londra sefiri), Ağaoğlu Ahmet Bey¹⁷² (Ahmet Ağaoğlu), Fuad Sabit Bey (doktor). Bunlardan başka idare heyeti içinde Yusuf Akçura ve Mehmet Ali Tevfik (Tevfik Bıyıklıoğlu) da bulunmaktadır.¹⁷³ Türk Ocağı içinde Türk Tarih Tezi'ni meydana getirmek adına teşekkül ettirilen tarih heyeti içinde Türk Ocaklarının yukarıda ismini verdiğimiz üyelerinden iki tanesi yer almıştır. Bu iki şahıs aynı zamanda teşekkül ettirilen “*Türk Tarih Heyeti*”nin yönetim kadrosunda yer alacaklardır. Tevfik Bıyıklıoğlu başkan, Yusuf Akçura ise başkan vekilidir. Daha sonra Yusuf Akçura başkan olacaktır.

1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılma kararının ardından Atatürk'ün direktifi ile 12 Nisan 1931'de “*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*” kurulmuştur. Daha sonra adı Türk Tarih Kurumu olarak değişecektir. Bu cemiyetin çalışma programı şöyledir: “*Toplanıp ilmi müzakerelerde bulunmak, Türk tarihini aydınlatacak vesika ve malzemeyi elde etmek, Türk tarih kaynaklarını araştırıp bularak bastırmak, bu heyetin her türlü çalışmasını yayımlamak.*”¹⁷⁴ Bütün bu anlatımlardan anlaşılacağı üzere Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda çerçeve programında, Türk tarihini savunmak ve Avrupalılara cevap vermek amaç edinilmiştir. Bu amaçta bizi ilgilendiren husus İslam tarihinin Türk Tarih Tezi'nde ne kadar ve ne şekil yer aldığı zihinsel analizini yapmaktır. Hatırlanacağı gibi Türk Ocaklarının

¹⁷² Ağaoğlu Ahmed Bey 1869'da Azerbaycan'ın Şuşa kentinde doğmuştur. 1888'de Paris'te bulunmuş ve burada Fransızcasını geliştirmiştir. Toplam altı yıl Fransa'da kalan Ağaoğlu Ahmed Bey, daha sonra Bakü'de Rusça gazetenin başyazarı olmuştur. Burada *İrşat* ve *Hayat* gazetelerinin çıkararak Türklüğün intişarı için mücadele vermiştir. Ağaoğlu Ahmed Bey, sürekli Türklüğün ve İslamlığın gerilikten kurtarılması temasını yazılarında işlemiştir. 1908 devriminden sonra İstanbul'a gelerek *Türk Derneği* ismiyle bir dernek kurmuştur. Aynı zamanda yeni Türk devletindeki tarih çalışmalarında da görev almıştır. Soyadı kanunundan sonra Ağaoğlu soyadını alan Ahmed Bey, 1939'da vefat etmiştir. (Bk. Ilgar, *age.* s. 34.)

¹⁷³ Akçura, *Yeni Türk Devletinin...*, s. 195-198.

¹⁷⁴ İnan, *Atatürk ve...*, s. 3.

Nizamnamesinde İslam'a özellikle vurgu yapılmışken burada bu durumu göremiyoruz.

1.1. Resmi Tarih Savunucuları: Öncüler ve Temsilcileri

Resmi Tarih Tezi'nin savunucularının öncüleri ve temsilcileri en başta Atatürk'tür. Atatürk'ün önderliğinde Afet İnan, Yusuf Akçura, Fuat Köprülü, Şemsettin Günaltay, Sadri Maksudi Arsal, belli başlı görev alan ve Türk Tarih Tezi'nde öne çıkan isimlerdir. Adı geçen şahısların Türk Tarih Tezi'ndeki çalışmalara katkılarını bu başlık altında ele almaya çalışacağız. Bunlardan başka Hasan Cemil Çambel,¹⁷⁵ Reşid Galip, Samih Rıfat, Yusuf Hikmet Bayur¹⁷⁶ vs. resmi tarih tezini savunan kişilikler olarak bilinmektedir.

Atatürk: Türk Tarih Tezi çalışmaları başlamadan evvel Atatürk'ün tarihe olan alakasından öncelikle bahsetmek gerekir. Böylelikle onun Türk Tarih Tezi çalışmalarının mantığını anlamış oluruz. Atatürk'ün hayatında tarihin son derece önemli bir yer tuttuğu onun hayatına bakılarak rahatlıkla öğrenilebilir. Atatürk'ün hayatında tarih çok önemli bir rol oynamıştır. Atatürk'ün tarihe olan ilgisi daha okul sıralarında iken başlamıştır.¹⁷⁷ Atatürk'ün okul sıralarında iken tarihe olan ilgisini yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy hatıralarında şöyle belirtmektedir:

“Tarihe ve özellikle Türk tarihine merakı vardı. Manastır idadisindeki tarih hocası Kolağası Mehmed Tevfik Bey¹⁷⁸ değerli ve milliyetçi bir subaydı. Türk tarihini

¹⁷⁵ 1879 İstanbul doğumlu olan Hasan Cemil Bey, Albay olmasının yanı sıra milletvekilliği de yapmıştır. Tarihçi vasfı ile de değerlendirilmeye alınan Hasan Cemil Bey, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın damadı olarak saraylı vasfına da sahiptir. Hasan Cemil Bey 1932 yılında yapılan Birinci Türk Tarih Kongresinden itibaren Türk Tarih kongrelerine katılmış hatta 1935-1941 yılları arası Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapmıştır. Soyadı kanunundan sonra *Çambel* soyadını alan Hasan Cemil Bey, 1967 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (Bk. Bayrak, *age*, s. 113.)

¹⁷⁶ 1891 İstanbul doğumlu olan Yusuf Hikmet Bayur hem siyaset adamı hem de tarihçi yazardır. Lozan antlaşması sırasında müşavir kadro içinde bulunan Bayur, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Uzun yıllar Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da yapan Bayur, siyasetle sürekli iştigal içinde bulunan bir şahıstır. 1980'de İstanbul'da vefat etmiştir. (Bk. Alaattin Uca, “Yusuf Hikmet Bayur'un Hayatı Fikirleri ve Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, Erzurum 1998, s.211-220.)

¹⁷⁷ Baykal, “Atatürk ve...”, s. 531-532.

¹⁷⁸ 1864 manastır doğumlu olan Mehmed Tevfik Bey, Subaylık, Tarih öğretmenliği ve milletvekilliği yapmıştır. 1932'de yapılan Birinci Türk Tarih Kongresine iştirak etmiştir. Türk Tarih Kurumu üyesi

iyi biliyor, öğrencilerine tarih zevkini veriyordu. Atatürk, Türk tarihini bütün genişliği ve derinliği ile kavramış bulunan hocasından daima saygı ile bahsetmiştir.”¹⁷⁹

Atatürk’ün tarihe olan ilgisini okuduğu kitaplarda da görebiliyoruz. Atatürk’ün okuduğu kitaplara baktığımızda %20 sinin tarih kitabı¹⁸⁰ olduğu göze çarpar. Toplam okuduğu kitap sayısı ise 4289’dur.¹⁸¹ Buradan hareketle Atatürk’ün hayatında tarihin ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mustafa Kemal Atatürk’ün İslamiyet’e dolayısıyla İslam tarihine bakışını ve milliyetçilik arzusunun ne aşamalardan geçtiğini belirtmek için onun askerlik anılarına da bakmak gerekir. Ali Fuat Cebesoy anılarında Mustafa Kemal Atatürk’ten şu şekilde bahsetmiştir:

“Mustafa Kemal gerçek bir Türk milliyetçisiydi. Bunun en canlı örneğine Yafa’da tanık oldum. Cumhuriyet döneminde Çankaya’da birkaç kez de ayrıntılarıyla kendisinden dinledim. Mustafa Kemal 5. Ordu’da Arap ırkından olan askerlere daha özel davranıldığını ve onların Anadolu çocuklarından daha üstün tutulduklarını gördükçe üzülüyordu.

Mustafa Kemal Osmanlılığın aşıladığı bu aşağılık duygudan ne zaman kurtulacağız diyordu. Aynı acıyı ben de yaşıyordum. Bir gün piyade stajını yaptığı Yafa’ya gittim... Yüzbaşı, Anadolu’ya kıta çavuşlarına karşı acımasız davranıyor, yeni

---

de olan Mehmed Tefrik Bey, soyadı kanunundan sonra *Bilge* soyadını almıştır. 1945 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. (Bk. Bayrak, *age*. s. 113.)

¹⁷⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Hatıraları*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1966, s.18; Çetinarslan, *age*. s. 36.

¹⁸⁰ Mustafa Kemal Atatürk’ün okuduğu kitaplar arasında yer alan tarih kitaplarından bazıları şunlardır: Hunların Türklerin Moğolların ve Sair Diğer Tatarların Tarih-i Umumisi (Deguignes), Türk Tarihi (Rıza Nur), Osmanlı Tarihi (Necip Asım- Mehmet Arif), Yeniçağdan Günümüze Türkiye Tarihi (Ahmet Hamit- Mustafa Muhsin), Van Tarihi, Antalya Livası Tarihi (Fikri Erten), Türk Medeniyeti Tarihi (Ziya Gökalp), Osmanlı Tarihi (Ahmet Rasim), Tarih-i Osmanî (Ali Reşad), Şecere-i Türk (Ebu’l-gazi Bahadır Han), Cihan Tarihinin Umumi Hatları (H. G. Wells), Tarih-i İslam (Filibeli Ahmet Hilmi), Umumi Tarih (Ahmet Refik), Türk Tarihi (Necip Asım), İslam Tarihi (Leon Caetani/terc. Hüseyin Cahit), Umumi Tarih (Ali Reşad), İslam Tarihi (M. Şemsettin), Tevarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşazâde), Orhun Abideleri (Necip Asım), Endülüs Tarihi, (Ziya Paşa), Tarih-i Devlet-i Osmaniye (Abdurrahman Şeref), Büyük Tarih-i Umumî (Ahmet Refik), Düvel-i İslamiye (Poole Stanley Lane/terc. Halil Edhem), İlkçağ Tarihi.

¹⁸¹ Şenalp, *agm*. s. 725.

erlere (Arap gençleri) karşı gereğinden çok hoşgörü gösteriyordu. Onların azarlanmasına, hırpalanmasına gönlü razı olmuyordu. Talimlerde, Türkçe bilmedikleri için verilen emirleri anlamayan bazı erlerin yanlış davranışları, kıta çavuşlarının biraz sert davranmalarına yol açıyordu. Bunu gören Yüzbaşı da çavuşlara ağza alınmayacak sözlerle haşlıyordu.

Mustafa Kemal'in anlattığına göre bir gün Makedonyalı Yüzbaşı, kıta çavuşlarından birini bölük kumandanlığı odasına çağırttı Müfit ve bende oradaydık. Yüzbaşı, gencin onurunu incitecek şekilde azarlamaya başladı. Daha çok, bağlı olduğu ırka saldırıyordu.

Sen diyordu. Nasıl olurda Arap kavmine bağlı Peygamber Efendimiz'in kutsal soyundan gelen bu çocuklara sert davranır, ağır sözler söylersin? Kendini iyi bil sen onların ayağına su bile dökemezsin gibi gittikçe anlamsızlaşan sözlerle hakaret ediyordu... Dayanamadım Yüzbaşı Efendi susunuz. Diye bağırdım. Birden şaşırdı. Sözlerinin bizden onay görmesini beklediği anlaşılıyordu. Yoksa kötü bir şey mi söyledim. Evet, çok kötü davrandınız buna hakkınız yok. Bu erlerin bağlı bulunduğu Arap kavmi birçok açıdan soylu olabilir. Ama seninde benimde, çavuşunda kavmi büyük ve soylu bir ulustur. Yüzbaşı başını önüne eğdi utanmıştı.

Çok yıllar sonra, bir gün Ankara'da beni de tanık göstererek anlattığı bu gerçek olay karşısındaki görüşü şuydu. Bu ve bunun gibi olaylar, Türk aydınlarının kendi kendisini bilmemesinden ve başka uluslarda şu veya bu nedenle üstünlük olduğunu sanarak, kendini onlardan aşağı görmesinden doğmaktadır. Bu yanlış görüşe bir son vermek için Türklüğümüzü bütün soyluluğu ve tarihi ile tanımak ve tanıtmak kaçınılmazdır."¹⁸² Ali Fuat Cebesoy'un Atatürk hakkında aktardığı bu bilgilere bakacak olursak Atatürk'ün daha askerlik yıllarında kafasındaki birtakım olayları ileride hayata geçirme gayesinde olacağını müşahede edebiliriz. Mustafa Kemal Atatürk'e göre milliyete bu türlü saldırıların sebebi İslamiyet anlayışı olsa gerek. Kendine göre gördüğü bu haksızlığın önüne geçme fırsatını yakaladığı zaman gereğini yapacaktı ki, bu fırsat 1928 yılında eline geçmiş ve 1931'de yazımı

---

¹⁸² Cebesoy, age. s. 118-120.

tamamlanan *Tarih* adlı dört ciltlik kitaplarda İslam tarihi Şemsettin Günaltay'dan gelen notlardan sonra bizzat Atatürk'ün düzenlemeleri ile kaleme alınmıştır.

Atatürk'ün tarih çalışmalarını neden başlattığını anlatan ve Ruşen Eşref Ünaydın'a ait olan sözler çok dikkat çekicidir. Milliyet gazetesinin 15 Kasım 1974 tarihli nüshasında, "*Türk Dil ve Tarih Kurumlarının Doğuşu*" başlığı altında, Ruşen Eşref Ünaydın'ın, Atatürk'ün Fikir Kaynakları ile ilgili bir yazısı vardır. Orada Ruşen Eşref Ünaydın şunları anlatmıştır: "1928 ya da 1929 yılı olsa gerekti. Sıcak bir yaz günü Yalova'daki Atatürk köşküne gitmiştim. Başbaşa konuşuyorduk... Ben izin isteyerek ayrılmak istedim. Bırakmadı. "*Otur, seninle konuşacağım*" dedi. Oturdum. Masanın üzerinde duran bir kitabı eliyle gösterdi. Tarih felsefesi ile ilgili Fransızca bir kitaptı... -Yaptıklarımız tehlikede, dedi. Ben heyecanla sordum -Hangi yaptıklarımız? -Cumhuriyet dâhil, ne yapmışsak. -Aman paşam olamaz. Devletimizin içte dışta itibarı büyük. Asayiş sağlanmış, memleketi onarıyoruz... Her şey ilerlediğimizi gösterirken yaptıklarımız nasıl tehlikede olabilir? ... - Biliyorum, biliyorum, diye başını salladı. Sonra gülümseyerek konuşmasını sürdürdü. - Maddi potansiyelimiz yerinde, ama manevi potansiyelimizin bataryaları boş... Bugün şu kitabı okuyordum. Yazar bir yerinde "*Tarihten, zaferlerden, büyük adamlardan yoksun milletler, Maddi imkânlardan yoksun olmasalar da ciddi bir sallantıya dayanamazlar, çöküp giderler*" diyor. Birdenbire düşündüm: Laiklik dedik, dinle ilişkimizi devlet olarak kestik. Cumhuriyet rejimimizi tehlikeye düşürmemek için saltanat devrini kötiledik. Latin harflerini aldık, yeni kuşakları binlerce yıllık geçmişinin hazinesinden yoksun bıraktık. Biliyorsun, bunları yapmak zorundaydık biz. Batının bir parçası olmak gerekti. Ama ya açılan manevi çukurlar? Bunlar yaptıklarımızı giderek tehlikeye düşürür. Bugünün meselesi değil bunlar elbet. Biz yüz sene sonrasını bugünden düşünmek zorundayız. Türk soyu ve ulusu ile kıvanacağımız varlıklarımızı tarihin tozlu raflarından indirip ortaya koymalıyız. Nasıl bir soydan geliyoruz. Neler yapmışız? Uygarlığımızın dünya uygarlığına katkısı nedir? Millî Misak sınırları içinde kalan topraklarımızın geçirdiği tarihi dönemler nelerdir? Yer altında ve yer üstündeki hazinelerimizin envanteri nedir? Yetiştirdiğimiz büyük adamlarımızın hayatları, gerçek düşünceleri nelerdir? Bütün bunları arayıp ortaya koyacak bir müesseseye ihtiyacımız var. Böylece milletimizin

manevi temelleri sağlamlaşır, morali yükselir, büyük hamlelere girer. Tarihimize ve dilimize önem vermek zorundayız"¹⁸³ demiştir. Atatürk'ün ağzından sarf edilen bu sözlere baktığımızda yeni tarih çalışmalarının neden yapıldığını anlamak kanaatimizce yeterlidir. Zira bizzat bu işin mimarı tarafından serd edilen bu sözlerde çalışmaların neden yapıldığı açıkça bellidir. Millî bilinç üzerinden, oluşan manevi boşluğu doldurma çabaları söz konusudur. Peki, öncesinde bu manevi atmosferi oluşturan neydi? Bu sorunun cevabını devrimin kendisine yapıldığı Osmanlı zihniyetinde bulmak mümkündür. Osmanlı zihniyeti bilindiği üzere İslam inancı üzerine kuruludur. Bu durum hayatın her alanında görüldüğü gibi tarih anlatımında da görülüyordu. Dolayısıyla Osmanlı zihniyetine karşı yapılmış olan bu devrimde manevi harç olan İslam'ın yerine laik anlayış getirilmesiyle oluşan boşluktan dolayı millî tarih malzeme olarak seçilmeli ve tarih romantik anlayışta olduğu gibi geçmiş başlıklar ile övünülerek günümüze hizmet etmeliydi. Görüldüğü gibi tarih, devletin ve milletin geleceği için tasarlanmış ve araç olarak kullanıma açılmıştır.

Atatürk'ün okuduğu kitaplar yirmi dört cilt halinde hazırlanmıştır.¹⁸⁴ Bu kitaplar hiç şüphesiz Atatürk'ün düşünce dünyasını etkilemiştir. Bu kitaplar içinde Mustafa Celaleddin'in " *Eski ve Modern Türkler*", Leon Caetani'nin " *İslam Tarihi*", H. G. Wells'in " *Cihan Tarihinin Umumi Hatları*" isimli kitaplar öne çıkan eserlerdir. Atatürk'ün yeni Türk devletinde oluşturmaya çalıştığı Türk Tarih Tezi'nde ilham kaynağı olan, aynı zamanda bu tez ile beraber yazılan kitaplarda(Türk Tarihinin Ana Hatları, *Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı*-, Tarih I-IV) temel alınan belli başlı eserlerdir.

Atatürk'ün tarihe olan ilgisinin oldukça fazla olması onun fahri profesörlük unvanı almasını sağlamış ve Atatürk bu unvandan sonra şu sözleri sarf etmiştir. "Tarihçilerle daha sonra çok konuşacağız".¹⁸⁵ Atatürk bir zamanlama ustası olarak daha önce giriş bölümünde belirttiğimiz gibi öncelikle usta bir siyaset adamı olarak

¹⁸³ Milliyet, 15 Kasım 1974, s. 15; Beyza Bilgin, "Atatürk ve Din", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 26, Ankara 1981, s. 272-273.

¹⁸⁴ Cengiz, a.g.e.

¹⁸⁵ Şemsettin Günaltay, "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Bellekten (Ayrı Basım)*, Maarif Matbaası İstanbul 1939, s. 273-274; Gökhan Aykan, "Atatürk'ün Başlattığı Bilimsel Tarih Çalışmaları", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1989, s. 39.

hareket etme kabiliyetine sahiptir. Onun bu üstün zekâsı ve siyaseti tarihe olan ilgisi sayesinde Türk Tarih Tezi'nin ortaya atılması ve Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda kendini gösterecektir. Tarih tezi çalışmaları daha önce belirttiğimiz gibi Atatürk'ün önderliğinde Afet İnan'a verdiği direktifle başlamıştır.

Atatürk 16 Ağustos 1931'de Yalova'dan yazdığı bir mektupta Türk Tarih Kurumu üyelerine gönderdiği notlar hakkında düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

*“... Her şeyden evvel kendinizin dikkatle ve itina ile seçeceğiniz vesikalara dayanınız. Bu vesikalar üzerinde yapacağınız tetkikte her şeyden ve herkesten evvel kendi insiyatifinizi ve ince millî süzgecinizi kullanınız. Sizi büyük hedefe ancak bu nokta-i nazarlarda kıskanç olmak isâl edebilir.”*¹⁸⁶

Daha önce belirttiğimiz gibi tarih çalışmalarını bizzat Atatürk gönderdiği bu gibi notlar ve mektuplar ile yönlendirmiş ve katkıda bulunmuştur.

“İslam Tarihi Çalışmalarında Atatürk ve Atatürk'ün İslam Tarihine Bakışı” başlığında belirteceğimiz gibi Atatürk resmi tarih çalışmaları adına notlar tutmuştur. Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongrelerine katılarak tarih çalışmalarını yakından takip etmiştir. Bundan başka Türk Tarih Tezi çalışmalarını bizzat yönlendirerek Türk *“Tarihinin Ana Hatları, Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı- ve Tarih I-IV”* isimli kitapların yazılmasını sağlamıştır. Bu çalışmalar esnasında Atatürk ortaya çıkacak olan eserler üzerinde birtakım tashihlerde de bulunmuştur. Bunun bir örneği Afet İnan'ın *“Atatürk ve Tarih Tezi”* adlı makalesinde yer almıştır.¹⁸⁷

Atatürk'ün ölümünden sonra İslam tarihi üzerine yazılan metinlerde yavaş yavaş bir evrim yaşanmış, Türk toplumunun tek dinli niteliğinden güç alan ve laikliğin en belirgin temalarından vazgeçen bir söyleme geçilmiştir.¹⁸⁸ Üçüncü bölümde inceleyeceğimiz üzere bu husus ders kitaplarındaki sunumların değişmesi ile göze çarpmaktadır.

¹⁸⁶ Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 26.

¹⁸⁷ İnan, *Atatürk ve...*, s. 247-256.

¹⁸⁸ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (Çeviren: Ali Berktaş), İletişim Yayını, İstanbul 2006, s. 272.

Afet İnan: Resmi tarihin başlatıcısı ve savunucusu olan Atatürk'ten bahsettikten sonra onun görevlendirmesi ve isteği üzerine vazife alan ve tarih çalışmalarına başlayanlardan ilk olarak sayacağımız kişi Afet İnan'dır. Atatürk, Afet İnan'a ilk olarak Türk Ocaklarının ikinci ve üçüncü maddelerinin¹⁸⁹ ne anlama geldiğini sormuş ve *"Bunları tahlil edecek ve uygulanmasını kurultaydan isteyeceksin"* diyerek direktif vermiştir. Afet İnan'ın hiçbir şey söylememeyi yeğlerim demesi üzerine Atatürk *"Bu mesele üzerinde çalışacak ve Türk tarihinden bahsedeceksin"* diyerek Afet İnan'ı tarih çalışmalarında görevlendirmenin ilk adımını atmıştır. Afet İnan bu görevi aldıktan sonra kendi ifadesiyle şunları söylemiştir: *"Türk'ün medeni vasfı üzerinde, esasen çok hassasiyetle duruyordum. Vereceğim nutkun esaslarını derhal hazırlamaya başladım. Atatürk'ün yazdırdığı kısımlarda vardı."*¹⁹⁰ Atatürk Afet İnan'a görev verdiği gibi kendisi de yardımcı olmuştur. Bu süreç resmi tarih çalışmalarının kurumsallaşmasının başlangıcını teşkil eder.

Afet İnan, 28 Nisan 1930'da kurultayda konuşmasını yaparak Türk Ocaklarının ikinci ve üçüncü maddelerini okumuştur. Daha sonra yeni yayınlara göre medeniyet tarihinde Türklerin yeri nedir ve ne olmalıdır sorusunu sorarak kurultaya şu öneriyi vermiştir: *"Türk tarih ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik etmek için, hususi ve daimi bir heyet teşkiline karar verilmesi ve bu heyetin azasını seçmek salahiyetinin merkez heyetine bırakılmasını teklif ederiz."*¹⁹¹ Bu önergeye ek olarak aynı günkü toplantıda 84. Madde olarak şu metin ilave edilmiştir: *"Merkez heyeti, Türk tarih ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik ve tettebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarih Heyeti teşkil eder."*¹⁹² Atatürk'ün yönlendirmesi ve Afet İnan'ın sürece dâhil olmasıyla Türk Tarih Kurumu'nun temelleri atılmış ve Türk Tarih Tezinin oluşması için kurumsallaşma sürecine girilmiştir.

¹⁸⁹ Madde 2: Türk Ocağı'nın maksadı, milli şuurun kuvvetlenmesi, medeni ve sıhhi tekâmül ve milli iktisadın inkişafı.

Madde 3: Cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini takip eden Türk ocağı, bu mefkûreleri tahakkuk ettirmekte olan Cumhuriyet Halk Fırkası ile devlet siyasetinde beraberdir. Türk Ocağı, bu mefkûreleri neşir ve telkin için ilim, hars ve içtimaiyat sahasında mücadele ve mücahede eder.

¹⁹⁰ Arı İnan, *Prof. Dr. Afet İnan*, Remzi Kitapevi, Ankara 2006, s. 109.

¹⁹¹ İnan, *Atatürk Hakkında...*, s. 264.

¹⁹² İnan, *Prof. Dr. Afet...*, s. 110.

Türk Ocaklarının kurultayında verilen önergeye göre Türk Tarih Heyeti teşekkül ettirilmişti. Bu heyette Afet İnan'da vardı. Heyetin amacı önergede olduğu gibi Türk tarih ve medeniyetini ilmi olarak araştırmaktı. Buna göre Afet İnan'da bu çalışmalarda yer alacaktır.

Afet İnan'ın bilinen ilk Türk Tarih Tezi çalışmalarının eser hali "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" ve "*Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı-*" adlı eserlerdir. Bu eserler aynı zamanda Türk Tarih Tezi'nin derli toplu sunulduğu ilk eserdir.

Afet İnan bundan sonra ilki 1932'de gerçekleşen Türk Tarih Kongrelerinde bildiriler sunarak ve birtakım görevlerle Türk Tarih Tezi'nin savunuculuğunu ve yürütücülüğünü yapmıştır. Birinci Türk Tarih kongresinde herhangi bir görevi yokken, İkinci Türk Tarih Kongresinde kongre as başkanı sıfatıyla kongrede bulunmuştur. Afet İnan, Birinci Türk Tarih Kongresine "*Tarihten evvel ve tarih fecrinde*" ve "*Orta kurun tarihine umumi bir bakış*" isimli iki bildiri ile katılmıştır. İkinci Türk Tarih Kongresinde ise ilk olarak 1932'den 1937'ye kadar Türk Tarih Tezi çerçevesinde Türkiye'nin muhtelif yerlerindeki kazı çalışmalarından bahsetmiş daha sonra "*Türk-Osmanlı tarihinin karakteristik noktalarına bir bakış*" isimli bildirisini sunmuştur. Bu bildiride Afet İnan, Osmanlı tarihinin başlangıcından itibaren kısaca hem siyasi hem de kültürel hayattan bahsetmiştir. Afet İnan Üçüncü Türk Tarih Kongresinde de kongre as başkanı sıfatı ile bulunmuştur. İkinci Türk Tarih Kongresinde olduğu gibi bu kongrede de öncelikle Türk Tarih Kurumu'nun arkeolojik çalışmalarından bahsetmiştir. 1937'den 1943'e kadarki Türk Tarih Kurumu'nun yapmış olduğu arkeolojik çalışmaların özeti mahiyetinde olan bu bildiri aynı zamanda Afet İnan'ın Türk Tarih Kurumu'nun bu işlevini anlatmakla yükümlü olduğu izlenimini verir. Üçüncü Türk Tarih Kongresinde Afet İnan'ın bu bildirisinden başka bildiri yoktur.

Yusuf Akçura: Yusuf Akçura'nın hayat hikâyesinden ve fikri anlamda geçirmiş olduğu safhalardan ilk bölümde Üç Tarz-ı Siyaset başlığında anlatmıştık. Bu başlıkta onun Türk Tarih Tezi çalışmalarındaki faaliyetleri ele alınacaktır. Türk

Tarih Tezi çalışmalarında resmi olarak görevli bir diğer tarihçi Yusuf Akçura'dır. Akçura, Türk Tarihinin Ana Hatları ve *Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı* isimli Türk Tarih Tezi'nin derli toplu sunulduğu eserlerin yazımında görev almıştır. 1930'da başlayan tarih tezi çalışmalarında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi olarak çalışmış ve Türk Tarih Tezi'nin oluşmasında büyük gayret sarf etmiştir.

Yusuf Akçura Birinci Türk Tarih Kongresine Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti başkanı sıfatı ile katılmış ve "*Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair*" isimli bildirisini sunmuştur. Akçura 1935'te öldüğü için İkinci Türk Tarih Kongresinde bulunamamıştır. 1935'e kadar Akçura'nın Türk Tarih Tezi'ne katkısı kısaca bu şekildedir.

Fuat Köprülü: 22 Kasım 1890'da İstanbul'da doğan Fuat Köprülü, II. Abdülhamit'in batı tarzında laik eğitim veren idadilerinin birinden mezun olmuştur.¹⁹³ Türk Tarih Tezi'nin kurumsallaşmış hali olan Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde hocalık yapmış olan Köprülü, bunun öncesinde birçok kültürel ve millî faaliyetlerde bulunmuştur. 1915'te *Millî Tettebbûlar Mecmuası'nı* çıkarmış, 1924'te ise *Türkiyat Mecmuası'nı* yayınlamaya başlamıştır. Köprülü Halil İnalçık'a göre "*Osmanlı-Türk ilmini bilim dünyasında ilk defa hakkıyla temsil eden ve Avrupa'da ilim payelerine layık görülen ilk Türk bilim adamlarındandır.*"¹⁹⁴ Görüldüğü gibi Fuat Köprülü Türk Tarih Tezi çalışmalarından evvel millî ve kültürel faaliyetlerde yer almıştır.

Fuat Köprülü'nün Türk Tarih Tezi çalışmalarından evvel yaptığı tespitlere baktığımızda Türk Tarih Tezi ile önemli ölçüde uyuşacak fikirlerinin zaten var olduğu görülür. Fuat Köprülü 1921 yılında yayınladığı *Millî Tarih*'te bu konudaki görüşlerini şöyle dile getiriyordu: "*Elde mevcut tarih kitapları, çocuklara yanlış malumat vermekle beraber, aynı zamanda tarih tedrisatının başlıca hedeflerinden biri olan **millî terbiye** hususunda müfîd değil bilakis muzır bir mahiyettedirler. Binlerce yıllık bir hayat, şan ve şerefe malik olan muazzam Türk milletini **dört yüz***

¹⁹³ Halil İnalçık, "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 2, Sayı:7, Ankara 2006, s. 11.

¹⁹⁴ Halil İnalçık, "Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", *Makaleler II*, Doğu Batı Yayıncılık, Ankara 2008, s. 289.

*çadır halkından mürekkebe bir göçebe halk gibi gösteren, milletimizin Anadolu'da ve Rumili'deki kadim tarihiyesini hiç düşünmeyen, Türk medeniyet-i kadimesini, Avrupa müelliflerini takliden, inkâr eden, Moğolları Türklerden sayan, cihan tarihini Türk-İslam tarihi nokta-i nazarından tedkik edecek yerde Frenk kitaplarını aynen taklit eden, tab'ları ve resimleri itibariyle çok fena olan bu eserler, bir Türk çocuğunun eline yakışacak şeyler değildir. İşte Millî Tarih silsilesi, sırf bu noksanları izale ve millî terbiyenin mühim bir rüknünü tesis maksadıyla vücûda getirilmiştir."*¹⁹⁵ Görüldüğü gibi "...dört yüz çadır halkından mürekkebe bir göçebe halk gibi gösteren..." cümlesiyle Türk Tarih Tezi'nde kesinlikle kabul edilmeyen bir noktaya işaret eden Köprülü'nün görüşleri tez ile kesinlikle uyuşmaktadır. Ancak bu uyuşma kısmendir. Köprülü'nün Türk Tarih Tezi'ni bu noktada oldukça fazla savunacağı kesindir. Diğer noktalarda farklı söylemler kullanmış ancak bunu fazla ileri götürmemiştir.

Türk Tarih Tezi ortaya atılmadan evvel benzer söylemler birtakım derslerde de dile getiriliyordu. Bunlardan biri Yusuf Ziya Özer'in 1926 yılında İstanbul Edebiyat Fakültesinde okuttuğu "*Türk Hukuk Tarihi*" adlı derste yapılmaktaydı. Bunu belirtmemizin amacı Fuat Köprülü'nün neredeyse Türk Tarih Tezi'nin mantığıyla birebir örtüşen Yusuf Ziya Bey'in görüşlerini aşağıda belirteceğimiz üzere yerden yere vurmasını göstermek içindir. Zira Köprülü Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkmasından sadece iki sene evvel okutulan bu ders notlarına karşı "*gülünç*" ifadesini kullanmıştır. Ancak Türk Tarih Tezi'nin ortaya atıldığı dönemde özellikle Birinci Türk Tarih Kongresinde muhalif olmaya çalışmış ancak geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bu durum güçlü siyasi irade karşısında bilim yapmak adına kendini ifade etmeye çalışan Fuat Köprülü için elbette talihsiz bir durumdur. Bu durum elbette diğer yazımlarda olduğu gibi İslam tarihi yazımında da hiç şüphesiz etkili olacaktır.

1926 yılında Darülfünun Edebiyat Fakültesine "*Ceza Muhakemeleri Usulü*" müderrisi olarak atanan Yusuf Ziya (Özer), Türk Hukuk Tarihi ders notlarında belirttiği ifadeler ile Fuat Köprülü tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Köprülü

¹⁹⁵ Köprülüzade Mehmed Fuad, *Millî Tarih*, Kanaat Kütüphane ve Matbaası, İstanbul 1337, s.63.

Yusuf Ziya Bey'i şu sözlerle eleştirmiştir: "...*Hukuk fakültesine tedarik edilen Tarih-i Hukuk dersinin formalarını tedarik ederek okudum. Maalesef duyduğum hüsn, sükût-u hayal ile müteferrik müthiş bir hayret oldu. Bu satırlar o tesirin sevkiyle yazılıyor. Kendi ifadesine bakılacak olursa, Tarih-i Hukuk müderrisi olan zat büyük bir kâşif, bugünkü beşeriyenin malumat-ı tarihiyesini baştanbaşa değiştirecek bir 'allame' bir 'dahi' dir. Binaenaleyh yalnız bizim memlekette Türkiyat ile uğraşanları değil, bütün dünya Türkologlarını, müverrihlerini, Arkeoloji mütehassıslarını hayrette bırakacak bir keşif yapmıştır: bütün kadim medeniyeti vesair eski medeniyetler kâmilin Türklerin eseri imiş; bütün ilahileri kâmilin Türk ilahilerinden imiş; hatta 'Hammurabi' de Türk imiş; 'Hammurabi' kanunu Türk Tarih Hukuku'nun başlangıcını teşkil ediyormuş. İla ahir... Avrupa'da Tarih, Arkeoloji ve Filoloji ile meşgul binlerce mütehassısın şimdiye kadar meydana çıkardıkları neticeleri böyle dâhiyane bir darbe ile değiştiren bu zat, kendi itiraflarına göre 'beş altı sen' zarfında bu hakikatleri bulmuş!*"¹⁹⁶ Bu sözleri Türk Tarih Tezi'nden sadece birkaç yıl önce sarf eden Köprülü, metinden anlaşılacağı üzere Yusuf Ziya Özer ile dalgasını geçmiştir. Ancak Birinci Türk Tarih Kongresinde ortaya atılan benzer iddialar karşısında fazla bir şey söyleyememiştir. Halil Berktaş Köprülü'nün durumunu şöyle açıklar: "*Köprülü bireysel polemiklerdeki cesaretini siyasal rejim karşısında sürdüremeyen bir profil arz ediyor.*"¹⁹⁷ Köprülü belki de siyasal rejim karşısında yok olma veya değersizleşme korkusuyla muhalefetini fazla dillendiremiyordu. Nitekim önünde Birinci Türk Tarih Kongresinde şiddetli muhalefet yapan ve sarf edilen sözler karşısında ezilmeye mahkûm olan Zeki Velidi Togan örneği vardı.

Fuat Köprülü'nün çalıştığı (1923-1950) dönemdeki İslam tarihine bakışını anlamak ve anlatmak adına *Türkiye Tarihi* adlı çalışmasıyla Barthold'un *İslam Medeniyeti Tarihi* adlı kitabını çevirerek yazdığı başlangıç yazısına bakmak gerektiğine inanmaktayız. Bu eserlerden *İslam Medeniyeti Tarihi* adlı kitabı Köprülü 1940 yılında öğrencisi Ahmed Ural'a tercüme ettirmiş, esere yaptığı ilaveler ve düzeltmeler ile hem yanlış bilgileri düzeltmiş hem de oldukça faydalı bilgiler

¹⁹⁶ Köprülüzade Mehmet Fuad, "Türk Hukuk Tarihi, İstanbul Hukuk Fakültesinde Okutulan Tarih-i Hukuk Dersleri Münasebetiyle", *Hayat*, Cilt: 1, Sayı:19, İstanbul 1927, s.17-18.

¹⁹⁷ Berktaş, *Dört Tarihçinin...*, s. 31.

ekleyerek kitabı daha kıymetli bir hale getirmiştir.¹⁹⁸ Kitaptaki izahlar ve düzeltmeler başlığı muhtelif konuları kapsamakta olup Fuat Köprülü'ye aittir. Bu bölüm 137 sayfa olup Barthold'un eserinin ana metninde fazladır. *Türkiye Tarihi* adlı eseri de 1923 yılında kaleme alınmıştır.

Öncelikle Barthold'un eserine yazdığı başlangıç yazısından bir alıntı yaparak onun İslam tarihine bakışını analiz edelim. On sayfalık bir başlangıç yazısı yazan Fuat Köprülü'nün İslam tarihine bakışı şöyledir: "*Türk tarihinin çok geniş devri, Türklerin İslamı kabul etmelerinden Tanzimat'a kadar bin yıllık bir devre, İslam tarihi denilen umumi çerçeveye içine dâhildir. Türkler, İslam ümmeti camiasına girerek, İslam medeniyeti adını verdiğimiz büyük kültür dairesinin inkişafına-Araplar, İranlılar ve sair Müslüman unsurlarla beraber- bin yıldan daha fazla çalışmışlar, muhtelif İslam sahalarında askeri aristokrasiye müstenit devletler kurmuşlar ve büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlayarak son asra kadar, İslam dünyasının hegemonyasını elerinde tutmuşlardır. İşte bu bakımdan, dünyanın ve bilhassa İslam dünyasının mukadderatı üzerine büyük ve devamlı bir tesir yapmış olan Türklerin tarihini bilmeden İslam tarihi anlamak mümkün olmayacağı nasıl tabii ise, İslam tarihi çerçevesi içine sokmadan Orta Zaman Türk Tarihi'ni anlamak mümkün olamayacağı da o kadar tabiidir.*"¹⁹⁹ Fuat Köprülü'nün külliyetçi bir anlayışta olduğunu diğer fikirlerinde olduğu gibi bu anlatımda da görmek mümkündür. Köprülü'nün İslam tarihine bakışı tek taraflı değildir. Türk tarihi ile paralel İslam tarihi anlayışında olunulması gerektiğini söyler. Tabi bu paralellik sadece Orta Zaman Türk Tarihi içindir. Köprülü ayrıca İslam tarihinin bitişi olarak Tanzimat'ın ilanını (1839) kabul etmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus ise, İslam medeniyetinde Türkleri en öne koyan anlayıştan ziyade müsavi bir tavır sergilenmesidir. 1940 öncesinde bu konuda müsavilik neredeyse söz konusu değildir.

¹⁹⁸ Palabıyık, *age.* s. 131.

¹⁹⁹ Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çeviren: Fuat Köprülü, Akçağ Yayını, Ankara 2004, s. 21. (Köprülü'nün başlangıç yazısı)

Köprülü'nün ele alacağımız ikinci eseri ise *Türkiye Tarihi*²⁰⁰ adlı çalışmasıdır. Köprülü'nün 1923 yılında yazdığı ve iki cilt olarak planladığı ancak sadece ilk cildi basılabilen *Türkiye Tarihi Anadolu'nun İstilasına Kadar Türkler* isimli kitabı isminden de anlaşılacağı gibi Türkler eksenli bir tarih çalışmasıdır. Fuat Köprülü'nün ele aldığı dönemi itibariyle Türklerin İslamiyet ile münasebetleri de doğal olarak kitapta yer almıştır. Kitabın on ana başlığı bulunmaktadır. Bu ana başlıklara baktığımızda kitabın Türk tarihi ile İslam tarihi paralelinde metinde yer bulacağı izlenimi mevcuttur. Zira bu durum, *İslamiyet'ten evvel Türkler, Kable'l İslam Türk Medeniyeti, Türkler ve İslamiyet, Müslüman Türk Devletleri, Türkler ve Ehl-i Salib Harpleri* başlıklarından da anlaşılmaktadır. Bu on başlığın beşinde görüldüğü gibi İslam ifadesi yer almaktadır. Yapılan bu inkısama göre kitapta İslam'ın Türkler için dönüm noktası olduğunun kabul edildiği izlenimi çıkarılabilir. Kitabın tamamı metin içindeki haritalar ve konu sonrası bibliyografyalar ile toplam 207 sayfadır. Türk-İslam tarihi anlatımı ise Selçuklular hariç 51 sayfadır. Selçuklu ile beraber 107 sayfayı kaplamaktadır. Kitabın anlatım tarzı medeniyet tarihi ağırlıklıdır. Böylelikle Türklerin İslam medeniyetindeki mevkisinin kitapta nasıl yer aldığını görmek mümkündür.

1923 yılında yazılan bu kitabı, Atatürk 6 Aralık 1923'te gönderdiği mektupla okuduğunu ve beğendiğini belirtmiştir.²⁰¹ Kitapta konumuz gereği ilk olarak Türkler ve İslamiyet başlığı ile başlamak gerekir. Emevilerin Türkistan'ın istila etmesi ile ilgili verdiği bilgilerin bir kısmını aynen aktarmakta fayda görüyoruz.

“Halife Ömer b. Abdülaziz'in (99-101/717-720) mühtedilerden haraç almamak, her tarafta vâsi kervansaraylar vücuda getirmek, tamamıyla adil, mülayim ve müdebbir bir idare kurmak fikri layıkıyla tatbik edilseydi burası şüphesiz pek çabuk İslamlaşacaktı. Lakin Emevilerin zalim ve menfaatperest siyaseti buna mani oldu ve Türklerle başlayan harp, kâh bir tarafın kâh diğer tarafın neticesiz galebesiyle senelerce devam edip gitti. Maverâünnehir yerli halkın ve hakimlerin mütemadi isyanlarından, Türklerle Horasan amillerinin bitmek tükenmek bilmeyen

²⁰⁰ Fuat Köprülü, *Türkiye Tarihi, Anadolu'nun İstilasına Kadar Türkler*, Akçağ Yayını, Ankara 2005.

²⁰¹ Köprülü, *Türkiye...*, s. 19.

harplerinden bizar olup durdu. Horasan'da muhtelif sebeplerle Emevi saltanatına isyan eden bazı ümera da Türkler nezdinde kendilerine bir melce ve muavin buluyorlardı. Bedevi Arapların kurdukları bir saltanat olan Emeviye Devleti, hükümet idaresi hakkında muayyen bir programa, geniş düşüncelere malik değildi. Bu sülale sadece, fethedilen yerlerden azami nispette para çekmek ve kavim ve kabilelerinin hırslarını bu paralarla tatmin ederek mevkilerinin saklamak düşüncesinde idiler.”²⁰² Türkistan'ın Araplar tarafından ele geçirilmesi hadisesini bu şekilde değerlendiren Köprülü, anlaşılacağı üzere azami surette objektif bir yaklaşım içindedir. Zira Emevilerin tamamını zalim olarak görmemekte ve Ömer b. Abdülaziz'in yapmaya çalıştıklarını takdir etmektedir. Aynı zamanda Emevilerin gaddarane politikaları hakkında sert ifadelerde de bulunmuştur. Bir noktada onu objektif olması Türk Tarih Tezi'ne duygusal bir bağ ile bağlanmasını engellemiş olabilir. Zira o birinci elden kaynaklar elde edilmeden tarih öncesi Türkler hakkında verilen bilgilere karşı çıkmıştır. Birinci Türk Tarih Kongresinde zayıfta olsa muhalif tavır bu yüzdendir.

Köprülü'nün ifadelerine göre Ebu Müslim Türk olabilir. “*mahiyet-i irkiyyesi malum olmamakla beraber, tarihi bazı mülahazalara tebaan Türk olması ihtimalini pek kuvvetli gördüğümüz Ebu Müslim'in...*”²⁰³ Cümlesi ile durumu belirtmiştir. Ancak kesin konuşmaktan kaçındığını görüyoruz.

Köprülü'nün özellikle Abbasilerden ayrılmış olan İlk Müslüman Türk Devletlerine ayırdığı sayfa sayısında medeniyet tarihi ağırlıklı bir anlatım yaptığını görmek mümkündür. Örneğin Samanilerin anlatımında bir-iki sayfa siyasi tarih anlatımına ayrılmışken medeniyet tarihi anlatımına altı sayfa ayrılmıştır.

“*Abbasi Hilafetinde Türklerin Mevkii ve Ehemmiyetleri*” başlığında şartlar gereği Abbasilerin Türklere yanaştığını, Türklerden askeri alanda istifade ettikleri belirtilmiştir. Samarra şehrinin kurulması başlığında Mutasım'ın annesinin Türk olduğu öncelikle belirtilmiş ve Mutasım'ın Türklere karşı önceden bir muhabbet beslediğine vurgu yapılmıştır. Bu anlatımdan sonra Türk askerlerinin kendilerini

²⁰² Köprülü, *Türkiye...*, s. 113.

²⁰³ Köprülü, *Türkiye...*, s. 118.

imtiyazlı bir sınıf olarak görmeleri neticesinde Samarra şehrinin kurulduğu belirtilmiştir.²⁰⁴

Müslüman Türk Devletleri başlığında Tulunlular, İhşitler, Karahanlılar, Gazneliler anlatılmıştır. Bu anlatım kitapta on dokuz sayfa olarak yapılmıştır. Özet bir anlatım tarzının benimsendiği kitapta bu anlatımda da aynı yöntem izlenmiştir. Tulunlular'ın, Gazneliler'in ve İhşitler'in nasıl kuruldukları ve kökenlerinden bahsedilmiştir. “*İslam Türk tarihinde Gaznevi devletinin rolü*” başlıklı anlatımda Gazneliler'in Hindistan seferleri neticesinde İslamiyet'i buraya götürmelerinden bahsedilmiştir. Sadece bu devletin anlatımında iki sayfadan daha fazla medeniyet tarihine yer ayrılmıştır.²⁰⁵

Oğuz Türklerinin anlatıldığı başlıkta onların nasıl Müslüman oldukları da anlatılmıştır. Bir sayfadan az olan bu anlatımda İslamiyet'i kabul eden Oğuzlara Türkmen lakabının verildiği ve Oğuzların İslamiyet ile tanışmalarının Emeviler dönemine kadar götürüleceğinden bahsedilmiştir.²⁰⁶

Kitapta Selçuklu Devleti'nden “*Türklerin kurduğu ilk İslamî imparatorluk*” diye bahsedilmiştir. Selçuklular'ın haçlılar ile mücadelelerinden bahsedildikten sonra Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişi, Tuğrul Bey'in kurmuş olduğu büyük imparatorluğun hilafetin manevi nüfuzu ile teyit edilmesi gayesinden ibaret olduğu şeklinde belirtilmiştir. Bu maksatla Bağdat'a giren Tuğrul Bey, Büveyhoğulları'nın elinden hilafeti kurtarmış ve halife Kaimbiemrillah'ın elini öperek hayır duasını almıştır.²⁰⁷

Fuat Köprülü'nün Türk Tarih Tezi'ni savunma şekli diğer tarihçilere nazaran biraz farklılık gösterir. Çünkü Köprülü vazifeli tarihçilerden farklı olarak Türk Tarih Tezi'nin eksik kalan yönleri üzerinde özellikle durmuştur. Bunu bir muhalefet gibi algılamakla birlikte tezdeki eksiklikleri bilerek ona göre davranma pozisyonunu alıp yapıcı eleştiri ile savunma gibi de algılamak gerekir. Fuat Köprülü eleştirilerinde ilk başta biraz ısrarcı olmuş ancak daha sonra bu ısrarından vazgeçmek zorunda

²⁰⁴ Köprülü, *Türkiye...*, s. 136-137.

²⁰⁵ Köprülü, *Türkiye...*, s. 143-161.

²⁰⁶ Köprülü, *Türkiye...*, s. 166-167.

²⁰⁷ Köprülü, *Türkiye...*, s. 177-186.

kalmıştır. Ersanlı bu durumun nedenini Fuat Köprülü'nün tarihe duyduğu saygıya bağlamakta ve kısmen de tek parti iktidarının tutumuna bağlamaktadır. Zira tek parti iktidarı zayıflayınca eleştirilerin dozu da artmıştır.²⁰⁸

Yukarıda belirttiğimiz eleştiriler Birinci Türk Tarih Kongresinde vuku bulmuştur. Fuat Köprülü Afet İnan'ın bu kongrede sunumunu yaptığı *Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde* adlı bildirisini sonrası söz alarak bildirideki bazı eksik noktalara temas etmiştir. Köprülü'nün önemle üzerinde durduğu nokta belge eksikliğidir. Fuat Köprülü'ye göre “*Türk tarihi hakkında şimdiye kadar Avrupa’da yapılmış olan tetkikat, itiraf edilmelidir ki, henüz daha başlangıçta denilebilecek haldedir. Bu tarih henüz eksikliği nispetinde daha etraflı ve daha derin zamanlara teşmili nazar edilerek tetkik edilebilmiş de değildir...*” “*... Orta Asya’ya ait Prehistorie, Arkeoloji ve Antropoloji tetkikatı henüz yeni başlamıştır. Esasen bu ilimler henüz çocuk denecek yaştadır. Bilhassa bu tetkikat Orta Asya için çok iptidaidir. Yirminci asırda muhtelif ilmi cemiyetlerin Doğu Türkistan’a gönderdikleri ilim adamlarının çıkardıkları eserler Paris’te, Londra’da, Çin’de bulunmaktadır. Bu binlerce Türk vesikaları layıkıyla alınıp tetkik edilmemiştir.*”²⁰⁹

Fuat Köprülü bu izahatta bulunup eleştiri mahiyetinde sözler sarf etmesine rağmen Afet İnan'ın karşı söz almasından sonra tekrar ikinci oturuşta söz alarak bir açıklama yapmış ve açıklamasının sonunda şu cümleyi kullanmıştır: “*Görüyorum ki ortada bir ihtilaf değil bir suitefehüm olmuştur.*”²¹⁰ Görüldüğü gibi Fuat Köprülü yanlış anlaşıldığını belirterek aslında ortada bir ihtilaf olmadığını söyleyerek işin içinden çıkmaya çalışmaktadır.

Fuat Köprülü Birinci Türk Tarih Kongresinde bu tartışmalardan başka “*Türk Edebiyatına Umumi Bir Bakış*”²¹¹ isimli bildirisini sunmuştur. Bundan başka Fuat Köprülü İkinci Türk Tarih Kongresinde “*Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri*”²¹²

²⁰⁸ Ersanlı, *age.* s. 158.

²⁰⁹ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 42-43.

²¹⁰ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 79.

²¹¹ Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatına Umumi Bir Bakış”, *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932, s. 308-320.

²¹² Fuat Köprülü, “Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri”, *II. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1937, s. 383-418.

adlı bildiri sunmuştur. Üçüncü Türk Tarih Kongresine de bildiri gönderen Fuat Köprülü'nün "*Akdeniz Ticareti ve Türkler*"²¹³ isimli bildirisi tebliğ edilmemiştir.

Şemsettin Günaltay: Şemsettin Günaltay Erzincan'ın Kemaliye ilçesinde 1883 yılında doğmuş,²¹⁴ özel olarak Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri almıştır. Yeni Türk devleti kurulmadan evvel Günaltay siyasi faaliyetlerde bulunmuş, birtakım gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır. Ziya Gökalp ile beraber Türkçülük faaliyetlerinde bulunmuş aynı zamanda ilahiyat fakültesinde dinler tarihi müderrisliği yapmıştır.²¹⁵ Yeni Türk devleti kurulmadan evvel kısaca özetlediğimiz gibi Günaltay siyasi ve kültürel birçok faaliyette bulunmuş aktif bir kişiliktir.

Şemsettin Günaltay yeni kurulan Türk devletinde Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'ndan ziyade Türk Tarih Tezi çalışmalarında aktif rol oynamıştır. Bizzat Atatürk tarafından İslam tarihi yazımı ile görevlendirilmiştir. Günaltay bundan başka *Tarih* adlı resmi tarih tezinin ilk lise ve ortaokul ders kitabı olan eserin ortaokullar için olan ilk cildini yazmıştır. Günaltay Türk Tarih Kongresinde ve Türk Tarih Kurumunda aldığı görevler ve sunduğu bildirimler ile de resmi tarih tezini savunmak görevini yerine getirmiştir. Birinci Türk Tarih Kongresinde "*İslam Medeniyetinde Türklerin Mevkii*" adlı bildirisini sunmuştur. İkinci Türk Tarih Kongresinde ise "*İslam Âleminin İnhitatının Sebebi Selçuk İstilasını mıdır?*" adlı bildiri sunmuştur. Her iki bildiri de Günaltay üçüncü bölümde belirteceğimiz üzere Türk Tarih Tezi çerçevesinden meselelere yaklaşmıştır. Üçüncü Türk Tarih Kongresinde Günaltay, kongre asbaşkanı sıfatıyla yer almıştır. Ancak herhangi bir bildiri sunmamıştır. Dördüncü Türk Tarih kongresinde ise Türk Tarih Kurumu Başkanı olarak yer almış ve sadece açılış ile kapanış nutuklarını yapmıştır.

Şemsettin Günaltay'ın Türk Tarih Tezi'nden sonra onu savunan eserlerinden bazılarını da belirtmek gerekir. Bunlar: "*Müslümanlığın Çıktığı Ve Yayıldığı*

²¹³ Fuat Köprülü, "*Akdeniz Ticareti ve Türkler*", III, *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1943, s. 155.

²¹⁴ Şemsettin Günaltay, *Hurafattan Hakikate (Hurafeler ve İslam Gerçeği)*, Marifet Yayını, İstanbul 1997, s. 11; İlhami Ayrancı, *Bir Tarihçi Olarak M. Şemsettin Günaltay*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara 2007, s. 26.

²¹⁵ Yaşar Özüçetin, *Mehmet Şemsettin Günaltay'ın Hayatı İlmi, İdari, Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara 2003, s. 20-22.

Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti", "*Mezopotamya- Sümerler, Akatlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler; İkinci Babil İmparatorluğu*" "*Suriye Ve Palestin*", "*Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri*", "*İbraniler*", "*Türk Tarihinin İlk Devirleri Uzak Şark, Kadim Çin Ve Hind*", "*Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elam Ve Mezopotamya*", "*Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti Ve Tezin Kat'i Zaferi*", "*Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında*", "*Abbasoğulları İmparatorluğu'nun Kuruluş Ve Yükselişinde Türklerin Rolü*" "*Yakın Şark II Anadolu En Eski Çağlardan Akamenişler İstilasına Kadar*" "*İran Tarihi I Cilt, En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*", "*Yakın Şark*", "*Yakın Şark: Perslerden Romalılara Kadar*", "*Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahatlar.*"²¹⁶

Şemsettin Günaltay Türk Tarih Tezi'ni son derece hararetli savunanlardandır. Öyle ki Birinci Türk Tarih Kongresinde Sadri Maksudi, Reşit Galip ve Zeki Velidi Togan arasında geçen tartışmaya müdahil olarak Zeki Velidi Togan'a Türk Tarih Tezi'ni savunma adına oldukça ağır sözler sarf etmiştir.²¹⁷

Sadri Maksudi Arsal: Kazan Cedidcileri başlığında belirttiğimiz gibi Sadri Maksudi Kazan'da doğmuş bir Kazan milliyetçisidir. Kazan'da Türkçülük için mücadeleler vermiş, Türkiye'ye Türk Ocaklarının konferansları için gelmiştir. Atatürk'ün teklifi üzerine Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir. Türk Tarih Tezi çalışmalarını tüm samimiyeti ile destekleyen Sadri Maksudi Türkiye'deki çalışmalarına Türk Ocakları bünyesinde başlamış ve Türk Ocaklarının Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bünyesine tasfiye olmasıyla beraber burada faaliyetlerine devam etmiştir. Resmi tarih tezinin meyveleri niteliğinde olan TTAH ve TTAH-methal kısmı- isimli kitapların yazımında bulunmuş aynı zamanda *Tarih* adlı dört ciltlik lise ve ortaokul tarih ders kitaplarının yazımındaki komisyonda görev yapmıştır. Türk Tarih Kongrelerinde sunduğu bildirimler ile Türk Tarih Tezi çalışmalarına katkılar sağlamış ve resmi tarih tezi çalışmalarının önde gelen temsilcileri arasına girmiştir.²¹⁸

²¹⁶ Özüçetin, *age.* s. 75-125.

²¹⁷ Bk. sayfa 74-75.

²¹⁸ Bkz; Kazan Cedidcileri başlığı

Bir örnek verecek olursak: Sadri Maksudi tarih çalışmaları esnasında Türk Tarih Kurumu üyelerinin asılsız fikirlerine tek tek karşılık verecek hatta bundan vazgeçerek Atatürk'e bu konuda bir mektup gönderecek kadar resmi tarih çalışmalarına destek vermiş birisiydi. Hatta onun gönderdiği mektuptan dolayı "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" adlı eser sadece yüz nüsha basılmıştır. Sadri Maksudi mektupta genel olarak tezin ana esasının sağlam olmasına rağmen tâli noktalarının tenkide daha açık olmasından dolayı bu noktalarda ispatı zor olan tezlerden kaçınmak gerektiğini belirtmiştir. Bundan başka dil konusundaki delillerden mümkün oldukça kaçınılması gerektiğini belirterek tezin eksik noktalarını belirtmiştir.²¹⁹

Resmi Tarih Muhalifi Zeki Velidi Togan: Resmi tarih savunucularından başka resmi tarihe karşı eleştiri yapanlarda olmuştur. Bunların en göze çarpanı belki de tek olanı Zeki Velidi Togan'dır. Togan özellikle Birinci Türk Tarih Kongresinde yaptığı muhalefet ile göze batmış ve sonrasında ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Zeki Velidi Togan 10 Aralık 1890'da Başkurt-İli'nin Küzen-Avluca köyünde doğdu.²²⁰ Zeki Velidi'yi Kazanlı Şihabeddin Mercani'nin talebesi olan dayısı Habib Neccar en çok etkileyen şahıstı. Bundan başka babası İsmail Gaspıralı'nın Tercüman adlı gazetesini okuyordu.²²¹ Zeki Velidi İşte böyle bir ortamda milliyetçi hasletleriyle ön plana çıkan Kazanlı şahsiyetlerden etkilenecek yetişti.

Zeki Velidi Togan bundan sonra 1908 yılında gizlice Kazan'a gelmiş ve tahsiline burada Şihabeddin Mercani'nin medresesinde devam etmiştir. 1912'de *Türk Tatar Tarihi* adlı eserle kendisini müsteşrikler arasında tanıtan Zeki Velidi'yi Rus oryantalistleri benimsemiştir.²²² 1916-1922 yıllarında kısa süren siyasi hayatı ve bu tarihten 1925'e kadar süren İran, Afganistan ve Hindistan'da arayış içinde olmasından sonra 1925 Mayısında İstanbul'a gelmiştir. Haziran ayında Türk vatandaşlığına kabul edilen Zeki Velidi Togan Ankara'da Maarif Vekâleti Telif ve

²¹⁹ Ayda, *age.* s. 170-173.

²²⁰ İncalcık, "Türkiye'de Modern...", s. 20.

²²¹ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989, s. 2-3.

²²² İncalcık, "Türkiye'de Modern...", s. 20-21.

Tercüme Heyetinde çalışmaya başlamıştır. Bu sırada Türkiyat Enstitüsü tarafından Türkiye'ye davet edilen W. Barthold'un tercümanlığını yapmıştır.²²³

1930'da Atatürk tarih çalışmalarına yönelince üniversite hocalarına bazı sorular göndermişti. Bunlar arasında o sırada İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi Türk Tarihi Muallimi olan Zeki Velidi'de bulunuyordu. Zeki Velidi bu sorulara aksi yönde cevap vermişti. Bu yüzden Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarından uzak tutulmuştu. Çalışmalardan uzak kalmasında muhtemelen Kazanlı tarihçilerin etkisi de bulunmaktaydı. Çünkü Sadri Maksudi ile önceden arasında bir husumet bulunmaktaydı. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti çalışmalarını tamamlayıp bir kitap vücuda getirdikten sonra içinde Zeki Velidi Togan'ın da bulunduğu bir grup profesöre görüşü alınmak üzere başvurulmuştu. Ancak Zeki Velidi'nin görüşü öncekinden farklı olmadı.²²⁴ Türk Tarih Tezi çalışmaları başladığından beri aksi yönde görüşlerini bildirip sürekli muhalif konumda olan Zeki Velidi Togan'ın bu muhalefeti Reşit Galip'in bildirisini²²⁵ sonrası aldığı söz hakkından sonra fitili ateşlenen bir dinamite dönüşerek doruk noktasına varmıştır. Sonuçta Zeki Velidi ülkeyi terk etmek zorunda kalacaktır.

Zeki Velidi'nin bu muhalefetinin altında Kazanlı Sadri Maksudi ile Ufa kongresinde yaşadığı gerilimin payı da bulunmaktadır. Zira Sadri Maksudi ile Zeki Velidi Togan arasında Birinci Türk Tarih Kongresinde Orta Asya'da kuraklık meselesi yüzünden bir tartışma yaşanmıştır. Bunun üzerine söz alan Şemsettin Günaltay sözü geçen tartışmanın kökenine işaret ederek Zeki Velidi'yi şu sözlerle tahkir etmiştir: *“Ufa kongresinde Sadri Maksudi Bey ile Zeki Velidi Bey Türklük davası üzerine şiddetli çarpışmış, fakat Zeki Velidi Bey Ufa kongresinde Türk namı altında Türk birliğinin teşekkülüne birinci dercede muarız olmuş, Başkırtları Türk camiasından ayırmıştı. (yazıklar olsun sesleri) Zeki Velidi Bey millî birlik duygusu ve Türk lehçesi esas olmak üzere bir vahdet yapılmasına, bütün Türk aleminde umumi hars ve lehçe birliğine doğru gidilmesine muhalefet ve mumanaat*

²²³ Baykara, *age.* s. 15-17.

²²⁴ Baykara, *age.* s. 19-20.

²²⁵ Reşit Galip, “Türk Irkı ve Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış”, *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932, s. 99-161.

ederek Rusya Türklerinin lehçeleri ayrı, harsları ayrı, varlıkları ayrı, Tatarlar, Özbekler, Azeriler... gibi bir çok parçalara bölünmelerine sebep olmuştu. Acaba Zeki Velidi Bey aynı rolü bu kongrede de mi oynamak istiyorlar? Fakat emin olsunlar ki, bu kongrenin etrafında toplananların dimağlarından milliyet ateşi fişkıyor. Bu ateşin karşısında her gayret, her teşebbüs erimeye mahkûmdur."²²⁶

Görüldüğü gibi ilmi bile olsa Türk Tarih Tezi'ne karşı en ufak bir muhalefet dahi şiddetli tepki ile karşılık görmektedir. Belki de Fuat Köprülü'de bunu biliyor olmalı ki muhalif davranmasına rağmen hemen savunmacı pozisyona geçmiştir.

7 Temmuz 1932'de toplanan kongrenin öğleden sonraki oturumlarında sadece bu tartışma yapılmış sadece bir bildiri sunulabilmiştir. Tartışmanın sonunda daha önce belirttiğimiz gibi Şemsettin Günaltay'ın sert konuşmasıyla nihayet bulmuştur. Zeki Velidi Togan ne kadar kendini savunmuşsa da Sadri Maksudi Arsal, Reşit Galip, Afet İnan ve Şemsettin Günaltay Zeki Velidi Togan'ı adeta linç etmişlerdir. Tartışma o kadar hararetle olmuş ki, öğleden sonra saat 15.15 başlayan oturum üç bölüm halinde onar dakika aralıklarla saat 19.20'ye kadar sürmüştür.²²⁷

Zeki Velidi Togan Birinci Türk Tarih Kongresinden sonra Viyana'ya kayıtlı olduğu doktora kurlarını tamamlamak üzerine gitti.²²⁸ Daha doğrusu gitmek zorunda kaldı.

1.2. İslam Tarihinin Sınırları ve Alanının Belirlenmesi

Çalışmamızda dönemselsel olarak ele aldığımız 1931-1950 arası yıllarda İslam tarihi denince sınırlarının ve alanının ne olduğuna, İslam tarihinin nasıl algılandığına bu başlık altında bakacağız. 1931-1950 yılları arasındaki dönemde tarih ders kitaplarında Klasik İslam Dönemi diyeceğimiz dönem olan Hz. Peygamber, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler dönemleri işlenmiştir. Bu yaklaşım 1931'den 1941'e kadar liselerde okutulan tarih ders kitapları ile 1933'ten 1941'e kadar ortaokullarda okutulan tarih ders kitabında kendisini gösterir. Ayrıca 1924'ten 1950'ye kadarki dönemde ilkököl kitaplarında İslam tarihi algısı bu merkezdedir. 1943'ten 1950'ye

²²⁶ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 400.

²²⁷ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 369-400.

²²⁸ Baykara, *age.* s. 24.

kadar liselerde okutulan *Orta Çağ Tarihi* adlı lise tarih ders kitabında bu konulara ek olarak Anadolu Selçuklu Devleti'nde İslam tarihi konusu gibi ele alınmıştır. Ancak genel manada İslam tarihi konusu olarak "*Klasik İslam Dönemi*" konuları akla gelmektedir.

Örneğin 1931'den 1941'e kadar liselerde ve ortaokullarda tarih ders kitabı olarak okutulan *Tarih*²²⁹ adlı dört ciltlik eserin ikinci cildinde *İslam Tarihi* başlığı altında değerlendirmeye alınan başlıklarda sadece Arapların kurdukları devletler ele alınmıştır. Yani İslam tarihi denince bir nevi Arap tarihini akla getirecek bir yaklaşım tarzı ile İslam tarihi sunulmuştur. Buna karşılık Türklerin İslam tarihine ve medeniyetine katkıları da göz ardı edilmemiştir. Türklerin kurdukları devletler müstakil başlıklar halinde sunulmuştur. Türk tarihi İslam tarihinden ayrı tutularak İslam tarihi anlatımının önüne konulmaktadır. Dolayısıyla bu durum İslam tarihi sınırları ve alanı Abbasi halifeliğine yapılan Moğol istilası ile sonlandırmıştır.

1943'ten 1950'ye kadar liselerde okutulan *Orta Çağ Tarihi* adlı lise tarih ders kitabında ise yukarıda adı geçen ders kitabına benzer şekilde İslam tarihinin sınırları ve alanı belirlenmiş ancak Selçuklu Devleti *Büyük Müslüman Türk Devletleri* başlığı altında ele alınmıştır. Bu bağlamda Selçuklu Devleti'nin İslam tarihi konusu olarak ele alındığını söyleyebiliriz. Ancak anlayış hemen hemen aynıdır. Yine İslam tarihi denince sadece Arapların tarihinin akla geldiği bir anlatım bu kitapta da mevcuttur. Burada uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan bu iki eseri seçmemizdeki amaç, hem bu eserlerdeki İslam tarihi alanın belirlenmesi durumunu karşılaştırmak hem de diğer tarih ders kitaplarının bu ders kitapları ile dönemleri itibariyle aynı olmasından dolayı bunların yeterli olacağını düşünerek ele almamızdan kaynaklanmaktadır.

Her ne kadar bu iki kitaptaki anlatım gereği İslam tarihi denince akla sadece Araplar gelse de Türklerin İslam tarihi ve medeniyetine yaptıkları katkılar ve etkiler daha fazla ön plana çıkarılmış ve İslam tarihi içinde Türklerin anlatımı zirve yapmıştır. Özellikle Abbasiler döneminde Türklerin İslam medeniyetine katkıları çok

---

²²⁹ *Tarih II (orta zamanlar)*, Kaynak Yayını, İstanbul 2005.

fazla anlatılmıştır. Türk tarihi İslam tarihi içinde değerlendirilmezken İslam tarihi içinde Türk tarihi anlatımı tavan yapmıştır.

1.3. Genel Müfredat İçinde İslam Tarihi Konuları

Çalışmamıza konu olan 1931-1950 yılları arasında genel müfredat içinde İslam tarihi konuları gerek ilkokullarda ve ortaokullarda gerekse liselerde aynı istikamette olup genel itibariyle değişmez bir çizgide olmuştur. Konu olarak İslam tarihi Hz. Peygamber döneminden önce Arabistan'ın genel durumu ile başlamaktadır. Bazı tarih ders kitaplarında Hz. Peygamber'in çocukluk ve gençliği ayrıntılı anlatılmış daha sonra Peygamberliği ve İslam'a davetinden bahsedilmiştir. Bütün bunlardan sonra hicret hadisesi, Peygamberin savaşları ve seferleri en sonunda da peygamberin vefatının anlatılmasından sonra Hz. Peygamber dönemi bitirilmiştir. Hz. Peygamberin vefatından sonra Dört Halife Döneminin en göze çarpan olayları kısaca anlatılmıştır. Emeviler ve Abbasilerin önemli halifelerinden kısaca bahsedilmiş, Türkler ile alakalı olan mevzulardan daha ayrıntılı anlatımlar yapılmıştır. Bu başlık altında özellikle uzun süreli ders kitabı olarak kullanılan *Tarih* isimli kitap ile *Orta Çağ Tarihi* isimli tarih ders kitaplarındaki konuların genel müfredat içinde değerlendirmesi yapılacaktır. Bu iki kitap tarih tezinin ortaya atılmasından 1950 tarihine kadar ki süreçte ikisi toplam 19 yıl tarih ders kitabı olarak liselerde okutulmuştur. *Tarih* adlı kitap ise okutulduğu dönem olan 1931-1941 arasında hem lise hem de ortaokullarda okutulmuştur. Bu dönem aynı zamanda tarih tezimizin en hararetle savunulduğu dönemi temsil eder.

Tarih adlı kitapta Abbasilerden daha çok Türklerin bu devletteki faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Genel itibariye bu dönemdeki İslam tarihi konuları kronolojik bir sırayı takiben anlatılmıştır. *Klasik İslam Dönemi* adı ile tanımlayabileceğimiz bu dönem İslam tarihi konusu olarak kitaplarda yer almıştır.

İlk Müslüman Türk Devletleri (Karahanlılar, Gazneliler, Samanoğulları, Akşitler (İhşitler), Tolunoğulları) ve Selçuklular genel itibariyle ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Ancak 1943'ten itibaren liselerde okutulan *Orta Çağ Tarihi* adlı lise tarih ders kitabında Selçuklular "*Büyük Müslüman Türk Devletleri*" başlığı

altında ele alınmıştır. Yani daha önceki gibi müstakil olarak değil bir üst başlıkla anlatılmıştır. Bu başlık içinde Selçuklulardan başka Harezmsahlara Devleti de eklenmiştir. Genel itibarıyla İslam tarihi konuları genel müfredat içinde “*Klasik İslam Dönemi*” diye tabir edeceğimiz şekilde ele alınmıştır.

Tarih adlı kitapta *İslam Tarihi* başlığı altında İslam’ın gelişinden evvel Arabistan’ın durumunda başlanılarak Hz. Muhammed Dönemi, Dört Halife Dönemi, Emeviler, Abbasiler, İspanya’da Endülüs İslam Devleti konuları sırasıyla ele alınmıştır. İlk Müslüman Türk Devletleri başlığında ise Samanoğulları, Gazneliler, Karahanlılar, Tolunoğulları ve Akşitler işlenmiştir. Bu ders kitabında İslam tarihine, genel anlamda siyasi olayların anlatımında yer verilmiştir. Ancak çok az da olsa medeniyet tarihine temas edilmiştir. Hz. Peygamber Döneminde sadece siyasi olaylar ele alınırken, Dört Halife Döneminde siyasi ve toplumsal hayat başlığı altında Dört Halife Dönemindeki birtakım sosyal ve kültürel olaylara temas edilmiştir. Abbasiler başlığının sonunda kültürel tarihe örnek vereceğimiz anlatımların varlığı söz konusudur. Bu başlığın ağırlık noktası ise Türklerin İslam medeniyetine hizmetlerinin anlatmaya ayrılmıştır. Özellikle İslam medeniyetinin gelişmesinde Türklerin ne kadar etkili olduğuna vurgu yapılmış ve İslam medeniyetinin gelişmesinde Müslüman olan her milletin katkısı olmasına rağmen Türklerin katkısı hepsinden fazladır denilmiştir. Bundan başka kültürel tarih anlatımı İlk Müslüman Türk devletlerinde de az olmakla beraber vardır. Öncelikle yukarıda belirttiğimiz devletlerin siyasi tarihleri anlatılmış ve akabinde Tolunoğulları ve Akşitler hariç diğerlerinde bir sayfa kültür tarihi anlatımı yapılmıştır. Tolunoğulları ve Akşitlerde ise çok az bir anlatım yapılmıştır.²³⁰

Genel müfredat içinde İslam tarihi konularının tam olarak görülmesi adına *Tarih* adlı bu kitabın ikinci cildinin içindekiler bölümünü incelemekte fayda vardır. (Bk. ek-1)

Tarih adlı kitabın ikinci cildinin toplam sayfa sayısı 342dir. Kitabın yukarıda görüldüğü gibi İslam tarihi adlı başlığı 79-183 sayfaları arası olup bu başlık 105

---

²³⁰ *Tarih II*, s.79-193.

sayfadır. İslam tarihi başlığından başka İlk Müslüman Türk Devletleri başlığını da ele alacak olursak 184-193 sayfaları arası toplam 10 sayfa da bu başlığın anlatıldığını görmekteyiz. Başlıklar kendini açıkça belli etmektedir. Zira üstüne basa basa Karluk-Türk, Uygur-Türk gibi başlıklar kullanılarak ve bir sayfa da olsa her Türk devletini anlatıp devlet sayısını arttırma çabası söz konusudur. İslam tarihi konusunda da içindekiler kısmına baktığımızda Emeviler ve Abbasiler Devleti başlıkları dikkate çekicidir. Emevi Devleti *Emevi Saltanatı* olarak yazılmışken Abbasi Devleti *Abbasiler* olarak yazılmıştır. Muhtemelen bu şekilde bir başlık kullanılması hem Emevilerin Türklere uyguladığı baskı politikasının bir tepkisi hem de Abbasilerin kuruluşunda Türklerin rolünün oldukça fazla olmasının kitapta özellikle vurgulanmasıdır. Zira Abbasi Devleti öyle bir anlatımla ele alınmıştır ki devleti Abbasiler değil Türklerin kurduğu izlenimi verilmiştir.

Bu kitapta diğer dikkat çekici unsur ise medeniyet tarihi anlatımında Türk devletlerine ayrılan sayfa sayısının fazla olmasıdır. Oysaki İslam tarihi anlatımında daha çok siyasi bir anlatım metodu izlenilmiş yalnızca Abbasiler başlığında medeniyet tarihi anlatımı diğerlerine nazaran daha fazla yapılmıştır. Bu durum da Türklerin İslam medeniyetine ve İslam tarihine katkısını belirtmenin etkisi oldukça fazladır.

Enver Ziya Karal, Cavid Baysun ve Arif Müfid Mansel'in hazırlamış olduğu lise ikinci sınıfta okutulan *Orta Çağ Tarihi*²³¹ adlı lise tarih ders kitabı metin içindeki haritalar ile beraber toplam 141 sayfadan oluşmaktadır. 31 sayfası *İslam Tarihi* başlığı altında ele alınmış ve bu başlıkta Hz. Muhammed, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler ele irdelenmiştir. "*Büyük Müslüman Türk Devletleri*" başlığı da 11 sayfadan ibaret olup bu başlıkta ele alınan devletler Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklu İmparatorluğu ve Harezmşahlar devletleridir. Bu ders kitabında genel tarih içinde İslam tarihi konuları toplam 42 sayfa yani %30 oranında yer almıştır. Kitapta İslam tarihi anlatımı genel olarak siyasi olaylar örgüsü şeklinde anlatılmıştır. Siyasi olaylardan başka 6 sayfadan ibaret ve içinde devlet idaresi, fikir ve düşünce hayatı,

---

²³¹ Enver Ziya Karal, Cavid Baysun, Arif Müfid Mansel, *Orta Çağ Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.

ticaret ve zanaat, güzel sanatlar gibi konuları ele alan kültürel içerikli anlatımlar da vardır. fikir vermesi bakımından önemli olarak gördüğüm için kitabın içindekiler kısmını belirtmekte fayda görüyorum (Bk. ek-2)

Tarih adlı kitabın ikinci cildinin içindekiler bölümünü ile *Orta Çağ Tarihi* adlı kitabın içindekiler bölümüne baktığımız zaman hacim ve başlık olarak farklılıkların olduğunu görmek mümkündür. *Klasik İslam Dönemi* diyeceğimiz (Hz. Muhammed, Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler) dönemleri her iki kitapta da aynıdır. Ancak en dikkat çekici fark *Tarih* adlı kitapta Selçukluların müstakil başlıkta ele alınmasına rağmen *Orta Çağ Tarihi* adlı kitapta Büyük Müslüman-Türk Devletleri başlığında ele alınmış olmasıdır. Bu durum Türk Tarih Tezi'nin özellikle hissedildiği tarih ders kitaplarında etkisini yavaş yavaş kaybetmeye başladığının göstergesidir diyebiliriz.

2.Resmi Tarih Tezinin Şekillenmesinde İslam Tarihinin Rolü

Aslında yeni Türk devletindeki tarih çalışmalarında en belirgin unsur İslam tarihidir. Peki, neden İslam tarihi en belirgin unsur olup hedefte yer almıştır? Devrimler her ne kadar kendinden önceki toplumun veya iktidarın izlerini taşıyor olsa da ondan daha farklı bir organizasyon içinde olmaya gayret ederler. Daha doğrusu öyle olurlar. Dolayısıyla bir öncekine tepki niteliğinde her alanda farklı bir çizgide olma isteği kendilerinde hâsıl olur. Bu durum bir süreliğine devam etse de etkisi uzun süre devam eder. Kısaca devrim zihniyetinden bahsettikten sonra neden İslam tarihinin yeni tarih çalışmalarında esas unsur olduğunu belirtelim.

Devrim zihniyeti bir öncekine karşı bir pozisyon aldığı için öncekinin asli unsurunu hedef alır. Zira ona göre esas suçlu bu zihniyettir. Önceki olan Osmanlı'nın asli unsuru bu anlamda İslam tarihi yazımıdır. Burada belirtilmesi gereken diğer bir durum ise yeninin ne üzerine şekilleneceğidir. Yeni Türk devletinde belirgin unsur ise millîyet esasına dayalı bir devlettir. Bunun önündeki engel ise milliyetçiliği ve millîyeti göz ardı eden ve İslam'ın önündeki tefrika sebebi sayan İslam tarihi yazımıdır. Yeninin şekilleneceği ana tema üzerinden İslam tarihine yeni bir rol biçilmelidir. Ya millî bakış açısına sokulmalı ya da yabancılaştırılmalıdır. Nitekim 1924 yılından itibaren ilkokullarda okutulan tarih ders kitaplarında İslam tarihi millî

tarih içinde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ortaokullarda ve liselerde ise 1931'e kadar ciddi anlamda okutulmayan İslam tarihi bu tarihten sonra müfredata müstakil manada girmiş ancak yöntem ilkinden farklı olmuştur. Bu defada yabancılaştırma esası devreye sokulmuştur. Aşağıda vereceğimiz örnekler İslam tarihi yazımının neden hedefe konulduğunu anlamamız açısından oldukça önemlidir.

İslam dünyasına dâhil olduktan sonra Türk Milleti'nin varlığı, asırlarca bayraktarlığını yaptığı İslam âleminin içinde erimiş, benliğini yitirmişti. Meydana getirdiği medeniyet eserleri Araplara, Farşlılara ve Bizanslılara mal edilerek, İslam medeniyetinin gelişmesinde Türklere en ufak bir yer bile ayrılmamıştır.²³² Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Türk Milleti'nin varlığından Osmanlı Devletinde söz edilmesi gündemde olmamış, Türk Milletinin tarihi göz ardı edilmiştir. Bunun sebebi ise İslam tarihidir. Haklılık payının kesinlikle göz ardı edilemeyeceği bu cümlede tepkinin varlığından da bahsetmek mümkündür. İslam tarihine karşı Osmanlı Devletinin tarihe bakış açısından kaynaklanan bu durum haliyle ulusçu ve batıcı bir anlayışta olan yeni Türk devletinde tepki çekecektir. Burada açıkça belirtilmemesine rağmen İslam tarihi anlatımında değişiklik olacağı ve Türk tarihine İslam tarihi içinde ayrı ve önemli bir yer verileceği anlaşılmaktadır. Dahası İslam tarihi anlatımına karşı bir duruş sergilenmesi olasılığının da ortaya çıkabileceğinden söz edilebilir. Türk tarihinin ortaya çıkarılması ve hak ettiği değere ulaşması için İslam tarihinden ayrı ya da İslam tarihi içinde özel bir yerde olması gerekmektedir. Bu sayede geçmişte yapılmış olan yanlışlıklar ortadan kaldırılabilirdi. Türkler İslam'a oldukça fazla hizmet etmiş ancak bu durum tarih anlatımında hep göz ardı edilmesiyle neticelenmişti. Dolayısıyla Türk tarihi olması gereken yerde olmayarak ulusal bilinçte gelişmemişti. Bu gibi durumların telafisi için *Türk Tarih Tezi* ortaya atılmıştır.

Türkler, Batı'da "*Saldırgan İslam*" anlayışı ile birlikte anılmaktaydı. Oysaki İslam'ın dinamizmasını temsil eden Türklere yapılan bu gibi mesnetsiz iddialar hoş değildi.²³³ İlk cümlede Batı'nın yakıştırmaması olan "*Saldırgan İslam*" söylemi Türk

²³² Baykal, "*Atatürk ve...*", s. 535.

²³³ Baykal, "*Atatürk ve...*", s. 536.

tarihini olumsuz etkilemektedir denilmekte bu yüzden bu imajın yok edilmesine çalışılması amaçlanmaktadır. Ayrıca “*Saldırgan İslam*” yakıştırmasında Türklerin yer almadığı, aksine Türklerin İslamiyet bakış açılarının bu çizgi dışında olduğu belirtilmeye çalışılmaktadır. İkinci cümlede ise Türklerin İslam’ın dinamizması olduklarına vurgu yapılarak Türklerin İslam’a oldukça fazla hizmet ettikleri hatta başı çektikleri belirtilmektedir. Bu durum Resmi Tarih Tezi’nde Türklerin İslam tarihi içinde nasıl yer alacaklarına delil mahiyetinde olsa gerek.

Batılı seyyahlar 19. yüzyıla kadar Osmanlı Müslümanlarına dair kaleme aldıkları eserlerinde iyi bir ırk portresi çizerken, 19. yüzyıldan sonraki eserlerinde tam tersi bir eğilim içinde olmuşlardır.²³⁴ Siyasi güç ile doğru orantılı olarak bulduğumuz bu anlayışın psikolojik bir savaş halinde Osmanlı Türklerine yönelik bir harekât olarak yapılmaya devam etmiş ve “*Hasta Adam*” tabirinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni kurulan Türk devleti ise farklı bir rejime ve anlayışa sahip olmasına rağmen bu yaftalamalardan kurtulamamıştır. Avrupalıların yaftalamaları ders kitaplarına kadar yansımış ve bu durum yeni Türk devletinde İslam tarihi ve medeniyetinde Türklerin ön plana çıkarılması ihtiyacını doğurmuştur. Çünkü Avrupalıların bu kanaate varmasında Osmanlı anlayışının arka planı olan İslam vardır. Tarih sahnesinde kendini (Türklüğünü) kanıtlamayan Osmanlı Devleti haliyle bu duruma düşmüştür. Hep İslamî çerçeveden olaylara bakma ve İslam tarihi hudutlarının dışına çıkmama yeni Türk devletinde asıl suçlunun İslam olmasına neden olmuştur diyebiliriz. Bundan dolayı İslam tarihi yazımı değişmelidir anlayışı yeni Türk devleti yöneticilerinde hasıl olmuştur.

Psikolojik süreç haliyle savunma mekanizmasının üst düzey çalışmasına hatta yer yer bilimsellikten uzaklaşıp duyguların doruğa çıkmasına neden olmuştur. Birinci Türk Tarih Kongresinde yaşananlar bu duruma örnektir. Tam olarak temellendirilmeden ortaya atılan görüşler daha o zaman tepkiler almıştır. Bu yüzden Zeki Velidi Togan ve kısmen Fuat Köprülü muhalif tavır sergilemişlerdir. İkisinin de ortak tavrı bilimsel kaygıdır.

---

²³⁴ Yıldız, *age.* s. 172.

Psikolojik süreçte batılılara cevap verme ve Türk ırkını savunma anlayışından başka Türk Tarih Tezi'nin ortaya atılmasında -yine İslam tarihi ile ilişkilendirilebilecek- Osmanlıdan kopan ve yeni Türk devletine alışamayan Anadolu'nun en büyük etnik unsuru olan Türkleri millî bir pota içinde eritmenin, bir araya getirmenin ç abası da vardır. Bu çaba ile kökeni tam olarak bilinmeyen İslam tarihi içinde önemli bir yere sahip olan ünlü bilim adamı ve devlet adamlarının bizzat Atatürk tarafından Türk olduklarının öne sürülmesiyle daha ileriye götürülmeye çalışılmıştır. Bu ünlü bilim adamlarının isimleri daha sonra ele alacağımız “*İslam Medeniyetinde Türklerin Mevkii*” isimli Birinci Türk Tarih Kongresinde Şemsettin Günaltay tarafından sunulan bildiride belirtilmiştir.²³⁵

Burada önemli sayılacak bir nokta da İslamiyet'ten önceki Türklerin tarihinden “*Dini Tarih*” anlayışına bağlı olarak bahsedilmemiş olmasıdır. Türklerin en eski çağlardan beri kurdukları devletler “*Dini Tarih*” anlayışından dolayı göz ardı edilmiştir.²³⁶ Görüldüğü gibi “*Dini Tarih*” anlayışına bir tepki söz konusudur. Bu tepkide göze çarpan durum, genel anlayışın bir yansıması olan ulusçuluk anlayışıdır.

“*Dini Tarih*” anlayışına tepkinin bir başka boyutu kültür alanındadır. Laiklik hareketiyle Türk insanı, toplumun alinyazısını değiştirme gücünün kendi elinde olduğuna inanacaktır. İslam kültürü, bu gerçeğe katılmaz ve bu gerçeği benimsemez. Onun için doğa ve toplum Tanrı tarafından düzenlenmiştir. İnsanların alinyazısını Tanrı tayin eder. Atatürk'ün eğitim anlayışı, toplumun alinyazısına egemen olması ve bu hususta insan iradesinin üstün gelmesini amaçlar. Atatürk bu zihniyet ile inkılâpçı atılımlar yaparak Türk toplumunun eğitim aracılığıyla çağdaşlaşmasını sağlamak istemiş ve bu konuda mücadele etmiştir.²³⁷ Dolayısıyla İslam tarihi yazımında Osmanlı Devletinden farklı olarak bu düşünceler ile şekillenmiştir. Yaşayış ve kültürü değiştirmek eğitimden geçer. Yapılacak işler, söylenecek söylemler ve özellikle derslerde kafalara işlenecek anlayışlar ile yeni nesiller yetiştirilir. Buradan hareketle inkılâpların oturması için eski alışkanlıkların yok

²³⁵ Yıldız, *age.* s. 160-167.

²³⁶ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk ve Tarih” *Atatürk Haftası Armağanı*, Atese Yayını, Ankara 1986.

²³⁷ Reşat Kaynar, “Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, Ankara Temmuz 1986, s. 582.

edilmesi gerekir. Bu da ancak eğitimle olur. İşte Cumhuriyetin ilk yıllarında tarihe büyük önem verilmesinin bir nedeni de budur. Tam burada eski alışkanlıklar derken, İslam tarihi anlatımı da karşımıza çıkar. Çünkü Osmanlı Devleti bu anlatımı benimsemiştir. Yeni Türk devleti yukarıda saydığımız gerekçelerden dolayı bu duruma karşıydı. Dolayısıyla İslam tarihi anlatımı toplumu değiştirme adına bir nevi araç olarak kullanılmıştır.

Heyecan ve Romantizm muhtevası zayıf olan Cumhuriyet ülküsü halk İslam'ın günlük hayata etki ettiği kadar birleştirici ve harekete geçirici olamayınca Kemalist ulusçuluk İslam'ı ilzam edecek yeni bir ideale ihtiyaç duymuştur.²³⁸ Dolayısıyla en büyük etnik unsur olan Türklerin ön plana çıkarılarak ortak bir ülkeye sahip olma arzusu üst düzeye çıkmıştır. Osmanlıdan kalma İslamî anlayışı devrim gereği tasfiye etmeye çalışan Kemalist anlayışta yeni bir arayış olarak milliyetçilik unsuru üzerinde duruldu. Buna karşılık daha önce (1924-1931) liselerde okutulmayan İslam tarihi tekrar-Türk Tarih Tezi ile beraber- müfredata konuldu ve kitaplardaki yerini aldı ancak kontrollü bir anlatımla. Kontrollü diyoruz zira ideoloji ve devlet otoritesi gereği eskinin izlerini silme ve yeniyi kabullendirme adına bu girişim yapılmıştır. Ayrıca burada 1924'ten itibaren ilkokullarda İslam tarihinin millî tarih içinde anlatıldığını yani millî tarihin bir alt başlığı olarak ele alındığını da belirtelim.

İslamlaşmayı reddeden, Türkleşmeyi ise sadece Anadolu'daki Türklerle sınırlayan Kemalizm, çağdaşlaşmayı da Batılılaşma olarak tanımlamıştır. Buradan hareketle Türk tarihini İslam tarihinden soyutlamak adına ve Anadolu'da bir Türk ulus devletinin kuruluşunu haklı hale getirmek için Türk tarihi genel olarak dünya, özel olarak batı tarihiyle bütünleştirilmiştir.²³⁹ Bu bağlamda Türklerin aktif olduğu İslam tarihi dönemleri tarih ders kitaplarında daha yoğun olarak ele alınmış ve Türkler Araplara nazaran ön plana çıkarılmıştır. İslam medeniyeti başlıklarında da yukarıda belirttiğimiz mantık gereği aynı durum söz konusudur.

---

²³⁸ Yıldız, *age.* s. 160.

²³⁹ Yıldız, *age.* s. 181.

2.1.İslam Tarihi Çalışmalarında Atatürk ve Atatürk'ün İslam Tarihine Bakışı

Atatürk'ün İslam tarihi ile ilgili görüşleri daha çok “İslam Dini” ve “İslam Peygamberi” hakkındadır. Atatürk, Hz. Muhammed'den övgü ile bahsederken, hilafetin kaldırılmasından sonra bu olumlu ve takdir edici ifadeleri hiç kullanmamıştır.²⁴⁰ Bu durumun aynısı lise tarih ders kitaplarında da kendini göstermiştir. 1931'e kadar lise tarih ders kitaplarında İslam tarihine hiç yer verilmemiştir.

Bütün bunlara rağmen Atatürk'ün Hz. Peygamber hakkında hürmetkâr ifadeleri de bulunmaktadır. “*Son Peygamber olan Muhammed Mustafa (S.A.S) 1394 yıl önce Rumi Nisan ayı içinde Rebiulevvel ayının on ikinci Pazartesi gecesi sabaha doğru tan yeri ağarırken doğdu. Gün doğmadan... Bugün o gündür. İnşallah büyük tesadüftür. Gerçekten Arap tarihi ile bu akşam doğum gününün yıldönümüne rastlıyor. Hz. Muhammed çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdi. Fakat henüz peygamber olmadı. Yüzü nurlu, sözü ruhani, olgunluk ve görünüşte eşsiz, sözünde doğru, yumuşak huylu ve insanlıkta ötekilere üstün olan Muhammed Mustafa önce bu özel vasıflar ve seçkinliğiyle kabilesi içinde Muhammed'l-emin oldu. Muhammed Mustafa, peygamber olmadan önce kavminin sevgisine, saygısına ulaştı. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet ve kırk üç yaşında risalet geldi.*”²⁴¹ Sabri Hizmetli'nin belirttiği gibi Atatürk, Hz. Peygamber hakkında hürmetkâr ifadeler kullanmış, hatta metinden anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed hakkında oldukça tafsilatlı bilgiye de sahip olduğunu söyleyebiliriz. Mustafa Kemal tarafından bu sözün kullanıldığı zaman dilimine de dikkat çekmek lüzum eder. Zira başta dediğimiz gibi usta bir siyaset adamı olan ve inkılâp ruhu ile donanımlı olan Gazi Mustafa Kemal'in kullandığı hiçbir söz ya da ifade boşa değildir.

²⁴⁰ Sabri Hizmetli, “Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam Tarihi Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 44, Cilt: 15, Ankara Temmuz 1999, s. 457.

²⁴¹ Hizmetli, agm. s. 460-461.

Atatürk millî mücadele yıllarında da tarih kitapları okumuş, bunların içinde daha çok İslam tarihi kitaplarından istifade etmiştir. Atatürk'ün bu dönemde okuduğu İslam tarihi kitapları daha çok İslam'ın ilk yıllarını kapsar.²⁴²

Atatürk'ün İslam tarihi alanında başvuru kaynağı olarak Şehbenderzâde Ahmet Hilmi'nin "*Tarih-i İslam*" adlı eseri başta gelenlerdendir. Atatürk'ün bu kitaptan etkilendiği ve üzerinde durduğu konular vardır. Ancak Atatürk Ahmet Hilmi'den daha çok İslam tarihinde Leon Caetani'den etkilenmiştir.²⁴³ Hüseyin Cahit Yalçın'ın²⁴⁴ çevirdiği bu kitap 9 cilt halinde basılmıştır. Bu kitabın özeti diyebileceğimiz bir halde yeni tarih ders kitaplarının İslam tarihi bölümü yazılmıştır. Burada önemli olarak gördüğümüz bir husustan bahsetmek gerekmektedir. Hüseyin Cahit'in Leon Caetani'den tercüme ettiği *İslam Tarihi* adlı eserin ön kapağında "*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine takdime-i hürmet 1924*"²⁴⁵ ifadesi yazılıdır. Muhtemelen bu yazıyı Hüseyin Cahit yazmış olmalıdır. Burada üzerinde durulması gereken diğer bir önemli husus ise Hüseyin Cahit'in kitaba yazdığı "*mütercim'in sözleri*" başlıklı yazıdır. Bu yazıyı Atatürk baştan sona okumuştur. O dönemde İslam tarihine bakışı anlamamız adına yazının tamamını almakta fayda görüyoruz.

"İslam tarihini bile Avrupa dillerinden yazılmış eserlerden çevirmek zorunda kalmak çok acı bir şey. Umarım bu üzücü durum, bizi çalışmaya yöneltecek birer unsur hizmeti görür. Bir yabancı tarafından yazılmış İslam tarihi, bizim geleneksel ve dinsel bakış açımızdan uzak kaldığı için, bu eseri tercüme edip etmemekte bir hayli tereddüt ettim. Fakat eserin sahip olduğu büyük bilimsel değeri ve dilimizde bir İslam tarihinin bulunmayışı, kararsızlığımı giderdi. Bu eser Avrupa'da yazılmış en mükemmel, mümkün olduğu kadar tarafsız ve faydalı bir tarihtir. Yazar, olaylara bir

²⁴² Şenalp, agm. s. 721; Hizmetli, agm. s. 462.

²⁴³ Çetinarslan, age. s. 55; Hizmetli, agm. s. 460; Şenalp, agm. s. 724.

²⁴⁴ 1875 İstanbul doğumludur. Çeşitli gazetelerde yazılar yazmış ve Servet-i Fünun grubunda yer almıştır. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra Tanin gazetesini kurmuş ve İttihat ve Terakki'nin basındaki sözcüsü konumunda olmuştur. 1908'de ittihat ve Terakki'den mebus olmuştur. Daha sonra Malta'ya sürgün edilmiştir. 1922'de İstanbul'a geri geldiğinde Tanin gazetesinin neşriyatına devam etmiştir. 1923'de İstiklal mahkemesinde yargılanmış ve beraat etmiştir. Caetani'nin İslam Tarihinden başka Deguignes'in kitabını *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi* adı ile Türkçeye çevirmiştir. Soyadı kanunundan sonra Yalçın soyadının alan Hüseyin Cahit 1957'de vefat etmiştir. (Bk. Akbayrak, age. s. 473-474.)

²⁴⁵ Cengiz (Editör), age. Cilt: 3, s. 132-133.

Avrupalı bilim adamı gözüyle bakmıştır. Bundan dolayı, duygu ve düşüncelerimizi incitebilecek noktalar vardır. Fakat eserin bu yönleri dikkate alınmazsa sırf tarihe ait olan kısımlardan sağlayacağımız yarar pek büyüktür. Ben yalnızca bu faydayı göz önünde tuttum. Eserin gerekli yerlerine bazı notlar ekleyerek, yazarın bizim gelenek ve inançlarımıza ters düşen kimi açıklamalarını çürüterek reddetmeyi çok isterdim. Fakat kendimde bu gücü göremediğim için bu görevi bilim adamlarına bırakıyorum. İtalyanca yazıldığı için İslam bilginlerince bilinmeyen bu önemli bilimsel eseri dilimize hiçbir noktasını değiştirmedim- hatta kimi nezaket sınırlarını aşan deyimleri bile koruyarak- harfi harfine tercüme etmekle, din bilginlerimize ayrıca bir hizmet ettiğime inanıyorum. Çünkü aleyhimizdeki görüşleri çürüterek, reddedebilme fırsatını bu sayede bulacaklardır. Eserin orijinalinde, bizim hürmet ettiğimiz isimlerden sonra kullanılması alışkanlık haline getirilen saygı ve dua cümlecikleri doğal olarak yoktur. Bende kendiliğimden eklemedim. Çünkü bu bir tercümedir. İçine kendiliğimden eklemeler yapmaya kalkacak olursam eserin özgünlüğü kaybolur, içeriği değişir. Okuyucularımdan, benim burada bir elçi durumunda olduğumu göz önünde tutmalarını ve elçiye zeval yoktur sözünün anlamına uygun olarak, bana da hoşgörü göstermelerini rica ederim.”²⁴⁶

Atatürk’ün bu kitabın çevirisi için Hüseyin Cahit’e herhangi bir direktif verip vermediğini bilmiyoruz. Ancak Hüseyin Cahit’in içinde bulunduğu durum ve kullandığı ifadeler onu bu çeviriyi sanki sipariş üzerine yaptığı izlenimi vermektedir. Zira kullandığı ifadelerde çelişkiler vardır. Leon Caetani’nin eseri için tarafsız ve faydalı diyen Hüseyin Cahit, bir paragraf sonra bizim geleneklerimize ters düşen açıklamalar var, ama reddiye yazacak gücü kendimde göremiyorum diyerek işin içinden çıkmaya çalışmaktadır. Burada Asım Köksal’ın Hüseyin Cahit’e sorduğu soru akla gelmektedir. “Acaba bu tarihin Avrupa’da yazılmış en mükemmel, mümkün olduğu kadar tarafsız, büyük kıymet-i ilmiyeye haiz, mühim eser-i ilmi olduğunu nasıl ve nereden anlamıştır.”²⁴⁷

²⁴⁶ Cengiz (Editör), *age*. Cilt: 3, s. 136-137.

²⁴⁷ Asım Köksal, *Müsteşrik Caetani’nin Yazdığı İslam Tarihi’ndeki İsnad ve İftiralara Reddiye*, Balkanoğlu Matbaası, Ankara 1961, s. 8.

Hüseyin Cahit'in kitaba yazmış olduğu kendi sözlerindeki bazı ifadeler belki de Atatürk'ü cezbetmiş olabilir. Dolayısıyla Atatürk bu eserden yeni tarih çalışmalarının İslam tarihi yazımında bundan dolayı faydalanmış olabilir. Zira Hüseyin Cahit, kitabın birtakım naslara bağlı olmadığını, bizim geleneksel ve dinsel anlayışımızdan uzak olduğunu belirtmiştir. Bu ifadeler devrim anlayışı ile aslında uzlaşmaktadır. Kitap, geleneksel anlayıştan uzak olduğu için yeni devlet anlayışına elbette uygun olacaktır.

Leon Caetani bu eserinde Hz. Muhammed'in İslam dininin kalbi durumunda olmadığını, nübüvvetinin de kişisel gayretleri bazı sosyo-politik hadislerin mahsulü olduğunu iddia ettiği gibi Hz. Muhammed'in risaletine de saldırılarda bulunmaktadır. Atatürk, L. Caetani'nin İslamiyet, Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine dönemleri anlatımlarından daha çok etkilenmiştir. Dolayısıyla *Tarih* adlı kitabın ikinci cildinde yer alan İslam tarihi konularındaki cümlelerin benzeri hatta aynısı Leon Caetani'nin "*İslam Tarihi*" adlı eserinden alınmıştır. Atatürk bu görüşlerden bazılarını kendine özgü bir anlatımla kullanmış ve yorumlamıştır. Anlatımların benzerliklerini açıklamak adına karşılaştırmalı olarak örnek verecek olursak;

*"Muhammed, ihtida Allah'ın resulüyüm diyerek ortaya çıkmamıştır; bunu düşünmemiştir. Bu düşünce senelerce mücadele ettikten sonra kendisinde hâsıl olmuştur."*²⁴⁸ Buna karşılık *Tarih* adlı kitabın ikinci cildinde "*Muhammed birdenbire Allah'ın Resulüyüm diyerek ortaya çıkmamıştır*"²⁴⁹ ifadesi yer almaktadır.

*"Peygamberin ilk edebi ve dini ürünlerinin bir kısmının kaybolmuş olduğuna kuşku yoktur."*²⁵⁰ Burada Kuran'dan bahsedilerek onu yazanının Hz. Peygamber olduğu iddia edilmiştir. Bu cümleye karşılı olarak *Tarih* adlı kitapta "*Gerçekte peygamberin ilk söylediği Kuran ayetlerinin ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir*"²⁵¹ denilmiştir.

²⁴⁸ Cengiz (Editör), *age*. Cilt: 3, s.195.

²⁴⁹ *Tarih II*, s. 91.

²⁵⁰ Cengiz (Editör), *age*. Cilt: 3, s.208.

²⁵¹ *Tarih II*, s. 91.

“*Muhammed, Ebubekir ile birlikte yalnız başına kaçmaya karar verdi.*”²⁵² Bu cümleye karşılık olarak aynı mahiyette bir cümle *Tarih* adlı kitabın ikinci cildinde mevcuttur. Buna göre; “*Muhammed Mekke’den kalkıp Medine’ye kaçtı*”²⁵³ cümlelerden anlaşılacağı gibi *Tarih* adlı lise tarih ders kitabındaki ifadeler birebir Leon Caetani’nin “*İslam Tarihi*” adlı eserinden alınmadır.

“*İslamiyet ancak Arap Yarımadası’nın sınırlarını aştığı ve Arap olmayan kavimleri egemenliği altına aldığı gün hakiki bir din, itikat edilmiş bir iman haline geldi... Araplar adeta çöllerine döndüler, atalarının hiç değişmemiş ve değişmez hayatlarına yine başladılar.*”²⁵⁴ Bu cümleye karşılık olarak *Tarih* adlı kitabın ikinci cildinde “*İslamiyet ancak Arap Yarımadası’nın sınırlarını aştıktan ve Arap olmayan kavimlere, özellikle Türklere ulaştıktan sonra büyük din haline gelmiştir... Araplar çöllerine döndüler*”²⁵⁵ Leon Caetani’den alınan bu cümleye tezin mantığı gereği Türkler ifadesi konulduğunu görüyoruz. Burada önemli olan cümlenin temelinin nereden aldığıdır. Sonradan birtakım eklemeler ile cümle Türk Tarih Tezi’ne göre kıvama getirilmiştir.

Atatürk’ün Türk-İslam tarihi anlayışına da bakmak gerekir ki, Atatürk’e göre İslam tarihi içinde Türk tarihi eriyip gitmiştir. Türklerin Müslümanlığı kabul etmesi neticesinde yaptıkları büyük işler kendi adlarına kaydedilmemiş, İslam tarihinde Araplara ve Farslılara daha fazla yer verilmiştir.²⁵⁶ Haliyle bu bir şikâyet konusuydu ve o dönem için oldukça büyük bir eksiklikti. İşin aslına bakacak olursak bu yanlış anlatımlar dolayısıyla Türklerin İslam medeniyeti içinde yok sayılması kabul edilecek bir durum olamazdı. Neticede en çok vurgu yapılan bu hususun düzeltilmesi eski durumun tam zıddına bir pozisyonda olacaktır.

Atatürk’ün İslam tarihi konusunda üstünde durduğu asıl önemli husus Türklerin İslam tarihi içindeki pozisyonlarının belirlenmesi ve Türklerin İslam

²⁵² Cengiz (Editör), *age*. Cilt: 3, s.256.

²⁵³ *Tarih II*, s. 90.

²⁵⁴ Cengiz (Editör), *age*. Cilt: 3, s.294.

²⁵⁵ *Tarih II*, s. 93.

²⁵⁶ Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel ve Diğerleri, “Atatürk”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul 1978, s. 787.

ümmei içindeki yerlerinin tespiti meselesidir. Bunların yapılmasında da bilimsel metotların kullanılmasını istemiştir. Atatürk'e göre Türk milletinin tarihi İslam'a girdikten sonra benliğini yitirmiştir. Asırlarca İslam bayraktarlığını yapmış bir millet olan Türklerin tarihi İslam medeniyeti ve tarihi içinde erimiş ve meydana getirdiği uygarlık eserleri doğrudan Türk varlığı olarak değil Araplara ve Farslılara mal edilmiş olmuştur. Bundan dolayı Türkler aşağılık duygusuna kapılmıştır. Bu durum ümmet tarihçiliği anlayışından kaynaklanmaktadır.²⁵⁷

*“1931 yılı Ağustos ayında Türk Tarih Kurumu kadrosu ve Atatürk İstanbul'da Dolmabahçe sarayında çalışmalara başlamıştı. O sıralarda liseler için tarih kitapları yazılıyordu. Kurum, İslam tarihinin yazılmasını o zamanki üyelerden birine vermişti. O da hazırladığı notları İstanbul'a gidilmeden önce kuruma getirmişti. Bu notları Atatürk okumak için İstanbul'a gitmeden evvel yanına almıştı. Kendisine vazife verilen bu kişi tam bir ilim adamı değil, birtakım naslara da inanmış biriydi. İslam tarihi gibi çok önemli, aynı zamanda dini sebeplerle şimdiye kadar Müslümanlarca birçok noktaları tartışılmadan kabul edilmiş bir bahsin, gerçek ilim süzgecinden geçirilmesi ve hakikatlerin korkmadan ortaya konulması gerekir.”*²⁵⁸

Bu anlatımdan daha çok ideolojik kaygıların ağır bastığı bu münasebetle İslam tarihi yazımının medrese eğitimi görmüş birine verilmesi halinde inkılapların amacına ulaşmayacağı izlenimi vardır.

Atatürk'ün İslam tarihi çalışmalarıyla bizzat ilgilendiğini Afet İnan'dan şöyle öğreniyoruz; *“İslam tarihi için hazırlanan yazıyı Atatürk okuduğu zaman iyi bulmamıştı. Onun için bana söylediği şu oldu. **İslam tarihine ait kitapları toplayınız. Yalova'ya götüreceğiz.** Bir sandık kitap oraya götürüldü. Ayı ayrı kimselere bunları okuyup not almaları için vazifeler verildi. Ben de bunlardan bir kısmını okudum. Atatürk özellikle Hz. Muhammed'in gazvelerini incelerken onların haritalarını kendisi çizmiştir.”*²⁵⁹ Bu anlatımdan sadece Atatürk'ün bizzat tarih çalışmalarıyla ilgilendiğinden ziyade vazifeler vererek yönlendirdiği anlamı da çıkar. İslam tarihi için yapılan bu girişimden Atatürk'ün bizzat yönlendirerek ve dikte ettirerek tarih

²⁵⁷ Hizmetli, agm. s. 463.

²⁵⁸ İğdemir, *Yılların...*, s. 8-9.

²⁵⁹ Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 20.

çalışmalarına yön verdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca kendisi askerlik mesleğinden çok iyi bildiği ve askeri konuları anlama ve anlatmada vazgeçilmez gördüğü haritalar çizerek çalışmalara katkıda bulunmuştur. Görüldüğü gibi İslam tarihi yazımı diğer tarih konularında olduğu gibi bir denetime tabi tutularak daha da bir özenle yazılmıştır. Bu anlayış tarih çalışmalarında İslam tarihi de dâhil, iktidarın isteminin yönünde hareket edildiğine bir delildir. İlk cümlede ifade edilmesine bakacak olursak Atatürk'ün tarih çalışmalarına sadece harita çizimi ile değil, İslam tarihi yazımı ile de katıldığını anlıyoruz. Özellikle burada bizi ilgilendiren İslam tarihi konusu olunca, dönemde zihniyet analizi yapmamız açısından bu cümlenin anahtar hüviyetinde bir cümle olduğu açıktır.

Atatürk'ün İslam tarihi yazımı ile özel olarak ilgilenmesinin nedeni kanaatimizce, oluşturmak istediği millî bilince katkı sağlamaktır. Zira devrimden önceki İslam tarihi yazımı ve anlayışı Türklük bilincinin oluşmasına engel olmuştu. Bundan ötürü İslam tarihi yazımı öncekilerden farklı olmalıydı. Daha da önemlisi devrimi yapanın kaleminden ve yorumundan çıkması gerekirdi. Böylelikle asıl yapılmak istenen durum daha güvenli bir şekilde amaca ulaşacaktı. Devrimin tamamlayıcısı konumunda olan bu çok önemli konuda Atatürk bir başkasına güvenemezdi. Zira bu tarihe kadar (1931) İslam tarihi ilkokullar hariç zaten okutulmuyordu. Yeni bir Türk tarihi yazımında bulunulacaksa İslam tarihi de burada bir yere ve bir anlatım tarzına koyulmalıydı. Ayrıca cevaplanması gereken bir diğer soru da Atatürk'ün daha önce yazılan İslam tarihini niçin beğenmediğidir. Türk Tarih Kurumu (o zamanki adıyla Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti) Atatürk'ün öncülüğünde yeni bir Türk tarihi yazma çalışmalarına başlamadan önce Türk Tarih Kurumu üyesi olan Zakir Kadiri Ugan'a İslam tarihi yazımı görevini vermişti. Ancak Atatürk bu yazımı beğenmemişti. Beğenmemesinin nedeni aslında yukarıda belirttiğimiz durumla alakalıdır. Atatürk kanaatimizce İslam tarihi gibi İnkılâplar ve devrim açısından çok önemli bir konuda istemediği tarzda bir yazım gerçekleştiği için adı geçen yazımı beğenmemiştir. Bütün bunlardan dolayı Atatürk, İslam tarihi yazımını kendisi üstlenmiştir.

Burada Zakir Kadiri Bey'e dikkat çekmekte fayda var. Türk Tarih Heyeti'nin 16 kişilik ilk teşekkül ettirilen üyeleri arasında bulunan Zakir Kadiri Bey hakkında İslam tarihi konusunu ilgilendiren bir mevzu bulunmaktadır.

Zakir Kadiri (Ugan), Türk Tarihi Tetkik Heyeti (Türk Tarih Kurumu) sekreteri Mustafa Uluğ İğdemir'den öğrendiğimize göre yeni Türk devletindeki tarih çalışmalarında İslam tarihi yazımını Türk Tarih Kurumu adına üstlenmişti. Yeni tarih çalışmalarının yapıldığı dönemde Atatürk durumu Yalova'dan takip etmekte ve kendisine gelen müsveddeleri inceleyerek düşüncelerini belirtmekteydi. Ayrıca düzeltilmesini istediği veya yanlış gördüğü yerler hakkında ise Türk Tarih Kurumu'na yazdığı mektuplar ile durumu belirtiyordu. Özellikle çok önem verdiği İslam tarihi konusunda görüşlerini belirten bir mektubu yine Türk Tarih Kurumu'na göndermişti. Buna göre Atatürk; *“Zakir Kadiri Bey'e hazırlattığınız İslam tarihi notlarının Muhammed devrine ait olan ilk sayfasından sonraki parçalar teessüfle söylemeye mecburum ki, hiç de bir mütehasısın kafasından, kaleminden ve tertibinden çıkmışa benzemiyor. Zakir Kadiri yazılarını olduğu gibi, büyük itina ile hazırlamakta olan mektep kitaplarına koymakta hiç isabet olmayacağı fikrindeyim”*²⁶⁰ diyerek Zakir Kadiri Ugan'ın yazdığı İslam tarihi notlarını beğenmediğini belirtmiştir. Zakir Kadiri Ugan yukarıda belirttiğimiz gibi ilk oluşturulan tarih heyeti içinde olmasına rağmen daha sonra sebebini bilmediğimiz bir nedenden dolayı ayrılmıştır. Yerine İslam tarihi yazımı için Şemsettin Günaltay görevlendirilmiştir. Ancak yukarıda Atatürk'ün mektubuna binaen Zakir Kadiri'nin istenildiği gibi bir İslam tarihi yazımında bulunamadığı, buna karşılık Şemsettin Günaltay'ın İslam tarihi yazımında Türk Tarih Tezi açısından başarılı olacağı düşünülmüş olabilir. Yani Zakir Kadiri Ugan istenildiği seviyede olmadığı ve yeni oluşturulacak tez açısından uygun olmadığı gerekçesiyle görevden ayrılmış ya da ayrılmak zorunda kalmış olabilir.

Uluğ İğdemir'den öğrendiğimize göre Zakir Kadiri böyle biriydi. *Yılların İçinden* adlı kitabında İğdemir, Zakir Kadiri için şunları söylemektedir: *“Kendisine*

²⁶⁰ Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973. s. 8.

vazife verilmiş olan bu zat (Zakir Kadiri) tam bir ilim adamı değildi. Medrese tahsili görmüş, birtakım nasrlara da inanmış bir insandı. İslam tarihi gibi çok önemli ve hele dini sebeplerle şimdiye kadar Müslümanlarca birçok noktaları tartışılmadan kabul edilmiş bir bahsin, gerçek ilmin süzgecinden geçirilmesi ve hakikatlerin korkmadan ortaya konulması gerekti.”²⁶¹ Bu ifadeler onun tarih heyetinden ayrılmak zorunda bırakıldığına delil olsa gerek.

Zakir Kadiri Bey’in beğenilmeyen İslam tarihi notlarından dolayı Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’ndeki görevinden ayrılmak zorunda kaldığına delil olacak bir diğer durum ise Atatürk tarafından Tarih Heyetine gönderilen mektupların tarihleri ile alakalıdır. Atatürk Zakir Kadiri’nin notlarını beğenmediğini belirttiği mektubunu 16 Ağustos 1931 tarihinde göndermişken Şemsettin Günaltay’ın notlarını beğendiğini belirttiği mektubun tarihi ise 23 Ağustos 1931dir.²⁶² Yani sadece 7 gün ara ile yazılmış olan bu mektuplardan anladığımıza göre Atatürk Zakir Kadiri’nin İslam tarihine ait notlarını gördükten sonra derhal görevden alınmasını talep etmiş olabilir.

Atatürk’ün ve Türk Tarih Kurumu’nun 1930’da başlayan Tarih çalışmalarında İslam tarihi yazımının önemli birçok bölümünü Atatürk kendisi yazmıştır.²⁶³

Genel Kurmay Basımevinin yayımladığı “Atatürk’ün Not Defterleri” adlı kitabın 9.cildinde Atatürk’ün İlk Müslüman Türk Devletleri tarihi ile ilgili tarih notları bulunmaktadır. Bu notlar, Karahanlılar, Samanoğulları, Gazneliler ve Selçuklular hakkındadır. Bu notlardan İslam tarihine ait olan ifadeleri alarak Atatürk’ün İslam tarihine bakışını tahlil etmeye çalışacağız.

“Kaşgar Hanı Saltuk Buğra Han 960’da Müslüman olmuş”, “Karahanlılar, Mahmut Gaznevî ile de muharebe ettiler. XI. asırda İslamiyet henüz Turfan ve Obnor’a gelmemiştir”, “XI. asırda Türk Müslümanlarla Uygurlar muharebe ettiler”²⁶⁴

²⁶¹ İğdemir, *Yılların...*, s. 26.

²⁶² İğdemir, *Cumhuriyet’in...*, s. 8-9.

²⁶³ İğdemir, *Yılların...*, s. 32.

²⁶⁴ *Atatürk’ün Not Defterleri*, Genel Kurmay Basımevi, Cilt: 9, Ankara 2008, s. 76.

“X. asırda Oğuzlardan Sirderya menbalarında oturan kısım ve Karahanlılar Müslüman oldular”, “Selçuk Müslüman olmuş, Sirderya’nın aşağı taraflarında hâkim olmuş. İlk olarak Şahinşah garba ilerledikçe Sultan-ı İslam ismini kullandılar.”, “Selçukiler İslamiyet’in yalnız kendi ülkelerinde değil, harici düşmanlara galebe suretiyle İslam hududunu genişletmeye memur idiler.”, “Türkler İslamiyet’i Anadolu’ya çevirdiler ve Anadolu’da bir Müslüman Türk devleti yaptılar.”, “Türkler arasında İslamiyet’in intişarı Orta Asya’da Samaniler hâkimiyeti devrinde başlar.”²⁶⁵

Atatürk’ün aldığı bu notlarda İslam tarihi ile ilgilendiğini görüyoruz. Bu notları almasındaki gaye kanaatimizce İslam tarihi yazımına katkı sağlamak, daha doğrusu İslam tarihi yazımını bizzat yapmaktır. Sonuçta tarih çalışmalarında direktifleri ve yönlendirmeleri yapan Atatürk’ün kendisidir. Bu çalışmalar içinde yer alması, not tutması ve bizzat yazımda bulunması oldukça doğaldır. Burada sadece İlk Müslüman Türk Devletleri ve Selçuklular ile ilgili notların bulunması Atatürk’ün İslam tarihine Türk tarihi eksenli yaklaştığı izlenimini verir.

Atatürk’ün İslam tarihi ile ilgili notları yakın zamanda yayımlanmıştır. Atatürk bu notları hazırlarken Afet İnan’a Leon Caetani’nin “İslam Tarihi” adlı eserinden çeviriler de yaptırmıştır. Atatürk’ün tarih konusunda yazdığı notlarının önemli bir kısmı dinler tarihi ve özellikle İslam tarihi ile ilgilidir. Atatürk’ün dinler tarihi ile ilgili olan notlarından sadece Hz. Peygamber ile ilgili olanları yayımlanmıştır. Atatürk bu notlarda doğüstü varlıkların olmadığını kanıtla göstererek açıklamaya çalışmış ve bunu tarihin, sosyolojinin ve siyaset biliminin verilerine göre yapmıştır.²⁶⁶ Daha öncede belirttiğimiz üzere Atatürk İslam tarihi konusunda oryantalist yazar Leon Caetani’den çok etkilenmiştir. Bu durum elbette ki İslam tarihi yazımına da etki yapmıştır.

Atatürk 16 Ağustos 1931’de Yalova’dan yazdığı mektupta gönderdiği İslam tarihi notları ile ilgili şu ifadeyi yazmıştır. “Size verdiğim ilk notlarımla beraber şimdi gönderdiğim Hulefa-i Raşidin Devri notlarında yüksek cemiyetinizin behemal

²⁶⁵ Atatürk’ün Not Defterleri, s. 82-102.

²⁶⁶ Oral, Türkiye’de..., s. 289.

tenkid nazarlarından geçmelidir”²⁶⁷ Atatürk bu gibi İslam tarihi notlarını Türk Tarih Kurumu’na göndererek bizzat çalışmalarda yer almıştır.

Tespit ettiğimiz kadarıyla Atatürk’ün İslam tarihi ile ilgili okuduğu kitap adedi altıdır. Atatürk bu kitapları özel işaretler ve haşiyeler koyarak okumuştur. Koyduğu işaretlere bakılırsa bazı kitaplardan oldukça fazla etkilenmiş ve bu durum onun söylemlerine de yansımıştır.²⁶⁸ Atatürk’ün okuduğu İslam tarihi kitapları; Leon Caetani’nin “*İslam Tarihi*”, Şemsettin Günaltay’ın “*İslam Tarihi*”, R. Rozy’nin “*İslam Tarihi Üzerine Denemeler*”, Filibeli Ahmet Hilmi’nin “*Tarih-i İslam*”, Ziya Paşa’nın “*Endülüs Tarihi*” ve Poole Stanley Lane’in “*Düvel-i İslamîyye*” adlı eserleridir. Atatürk, Şemsettin Günaltay’ın “*İslam Tarihi*” adlı eserinin sadece başlangıç bölümünü ve İslamiyet öncesi anlatılan bölümün toplam 5 sayfasını okuyup işaretlemiştir. Dolayısıyla Atatürk’ün okuduğu İslam tarihi kitaplarının zihniyet olarak ağırlık noktası oryantalist anlayıştaki yazarların eserleridir.

Atatürk’ün okuduğunu belirttiğimiz İslam tarihi ile ilgili kitaplardan başka okuduğu kitaplarda da İslam tarihi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bunların ortak noktası Türk tarihine bakan yönü itibariyledir. Bunlardan biri Deguignes’in “*Tarih-i Umumi*” adlı kitabıdır. Atatürk bu kitapta Arapların Türkistan’daki fetih hareketlerinin anlatımı ile ilgilenmiştir. Özellikle altını çizdiği ve işaret koyduğu cümle şudur: “*En barbar insanlar bile eğitilebileceğinden, bu Türkler de İslamî anlayış çerçevesinde Arap prensleri ve asilleri tarafından eğitilmiştir.*”²⁶⁹ Milliyetçiliğin revaçta olduğu bir dönemde bu türlü anlatımların yeni tarih tezi için itici bir güç olduğunu söyleyebiliriz.

Deguignes’in bu kitabında Atatürk’ün ilgisini çeken bir başka anlatım, Türklerin Abbasi halifeliğinde oynadığı rol üzerinedir. Türklerin Abbasilerde hizmete alınmalarından halifeleri yerlerinden edebilecek güce gelinceye kadar ki süreç Atatürk tarafından özellikle işaretlenerek okunmuştur. Bu anlatımın finali ise Tuğrul Bey’in Bağdat’a girmesi hadisesi olmuştur ki, Atatürk’ün bu anlatımda

²⁶⁷ İğdemir, *Yılların...*, s. 32.

²⁶⁸ Sinan Meydan, *Atatürk ile Allah Arasında*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2009, s. 872.

²⁶⁹ Cengiz (Editör), *age*. Cilt: 1. s. 33.

diğerlerine nazaran daha heyecanlı bir tavır sergilediğini görmekteyiz. Zira şu cümle için “*çok dikkat*” ifadesini kullanmıştır: “*Halife böylece kendisine bir otorite tanımış oluyordu.*”²⁷⁰ İslam’da siyasi liderlik anlamına gelen bu ifade, Türk tarihi eksenli İslam tarihine bakışın temel alınacağı söylemler arasında popülaritesi en yüksek olan söylemdir.

Atatürk’ün İslam tarihi dışında olan ama İslam tarihi konularını içeren okuduğu diğer bir kitap ise Ahmet Refik’in *Büyük Tarih-i Umumi* adlı eserinin beşinci cildir. Bu eserde Atatürk, Bermekiler ile ilgili anlatım ile özel olarak ilgilenmiştir.²⁷¹ Bu konu ile ilgili diğer bir eser Charles Aimond’un *Orta Çağ* isimli kitabıdır. Atatürk’ün bu kitapta ilgisini çeken anlatım Endülüs’ün fethi meselesidir. Burada Tarık b. Ziyad Berberi olarak tarif edilmiştir.²⁷²

Lise tarih kitapları yazılırken Atatürk bu kitapların müsveddelerini dikkatle okuyarak, düşüncelerini Türk Tarih Kurumu Başkanlığı’na Yalova’dan yazmış olduğu mektuplar ile bildiriyordu. Bu yazımlar içinde Atatürk İslam tarihi ile yakından ilgilenmiştir. 16 Ağustos 1931’de kurum başkanlığına İslam tarihi yazımını beğenmediğini, bu yazımın zaten malumatı olan Şemsettin Günaltay tarafından yapılmasını istediğini bildiriyordu. Buna ek olarak Atatürk, “*Muhterem azanızdan Şemsettin Beyefendi benimle aynı fikirdedir ümit ederim. Şemsettin Bey’in bu notlar üzerinde yapacağı tadilata ve kitap tertibine ve nokta-i nazardan ehemmiyet vermesi faydalı zannettiğim bir numuneyi takdim ediyorum*”²⁷³ bundan başka Atatürk gönderdiği bir mektupta şunu da belirtmiştir. “*Benim size gönderdiğim **Hulefa-i Raşidin Devri** notlarından sonra **Emevi Saltanatı** ve ondan sonraki devirler Şemsettin Bey tarafından hazırlanır, benimde vaktim olursa bende meşgul olurum.*”²⁷⁴ Atatürk İslam tarihi ile ilgili direktifleri vermekle kalmamış aynı zamanda yazmış olduğu notları ilgili şahsa göndererek nazikçe kendi yazdıklarının da İslam tarihi yazımına eklenmesini istemiştir. Atatürk bu süreçte sürekli takiptedir.

²⁷⁰ Cengiz (Editör), *age*. Cilt: 1, s. 36-90.

²⁷¹ Cengiz (Editör), *age*. Cilt: 6, s. 91-93.

²⁷² Cengiz (Editör), *age*. Cilt: 15, s. 95.

²⁷³ İğdemir, *Yılların...*, s. 118.

²⁷⁴ İğdemir, *Cumhuriyet’in...*, s. 9.

Atatürk'ün İslam tarihine bakışını anlamak için İslam tarihinde önemli şahsiyetlerin hayatlarını Atatürk'ün ağzından dinlemek gerekir. Atatürk'ün Hz. Ömer hakkında birtakım ifadeleri bulunmaktadır. Bu ifadeler, “*Tarihi Gerçekler Işığında Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*” adlı kitapta yer almıştır. Atatürk, Hz. Ömer döneminde İslam memleketlerinin oldukça genişlediğini, Hz. Ömer'in adaletini ve ümmeti hakkında korktuğu fitne cereyanından bahsetmiştir.²⁷⁵

Atatürk Sadi Borak'ın belirttiğine göre Hz. Ömer'i şu sözlerle anlatmaktadır: Hz. Ömer'in hilafeti zamanında İslam memleketleri oldukça fazla genişledi, servet çoğaldı. Ancak malın çoğalması beraberinde fitnenin de varlığını getirmesi mukadderdi. Bu sorun Hz. Ömer'in zihnini kurcalıyordu. Bir de Hz. Ömer hatırlıyordu ki Resul-u Ekrem, sırdaşı olan ashabına şunu demişti.

-Ümmetimin düşmanlarıma galip gelecek. Mekke, Yemen, Kudüs ve Şam'ı fethedecek. Kisra ve Kayser'in hazinelerinin taksim edecekti. Fakat ondan sonra aralarında fitne çıkacak, onlarda geçmiş mülükler mesleğine gideceklerdi.

Hz. Ömer bir gün Huzeyfe bin Yeman hazretlerine, deniz gibi kabaran fitneyi sorduğu zaman şu cevabı aldı. -Senin için ondan beis yoktur; senin zamanınla onun arasında kapalı bir kapı vardır. -Hz. Ömer sordu bu kapı kırılacak mı, açılacak mı? -Kırılacak -Öyleyse artık kapanmaz. Dedi ve teessüf etti. Hakikaten kapı kırılması mukadderdi. Çünkü İslam memleketleri genişlemişti, iş çoğalmıştı. Bu emaret şekli ve bu idare tarzıyla her yerde adaletin icrası müşkül olmuştu. Hz. Ömer bunu idrak ediyor, sıkılıyor ve Allah'ına yalvararak diyordu ki: Ya Rab ruhumu koru.

Hz. Ömer bir gün ağlarken sebebi soruldu. Cevap verdi: -Nasıl ağlamayayım ki Fırat nehrinin kenarında bir oğlak kaybolursa korkarım ki Ömer'den sorulur. Evet, Hz. Ömer artık hilafet unvanı altındaki emaret tarzının bir devlet idaresine kâfi olmadığını, bir zatın kendi faziletinde, kendi kudretinde hatta kendi mehabetinde olsa dahi bir devletin idaresine yine kâfi olmadığını şamil manasıyla idrak etmişti. Hatta

²⁷⁵ Yusuf Koç, Ali Koç, *Tarihi Gerçekler Işığında Belgelerle Mustafa Kemal*, Kamu Birlik Hareketi Eğitim Yayını, Ankara 2006, s. 133.

bu endişe iledir ki Ömer kendinden sonra artık bir halife düşünemez olmuştu.²⁷⁶ Bu cümle oldukça önemli bir cümledir. Zira Atatürk yeni kurulan devlette Cumhuriyet idaresinin İslam devlet idaresinden daha adaletli olacağını zihinlere, mantıklara yatırarak, kendince akli delillerle ortaya koymaya çalışmıştır ki, bunu yaparken de adalet timsali Hz. Ömer'i kullanması onun yönetici maharetini gösterir. Atatürk bu sayede görüşlerini meşrulaştırmıştır. Bu anlatımlar İslam'a bakış ile beraber verilen örnek haliyle İslam tarihinden olacaktır. Atatürk, Hz. Ömer üzerinden kendi görüşlerini beyan ederek ideolojik bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda Atatürk'ün İslam tarihi anlatımında ideoloji üzerinden hareket edeceği izlenimi de çıkar. Bunu destekler durum yeni tarih çalışmalarında teşkil edilen tarih heyetinin altı tanesinin CHP milletvekili olması ve tarih heyetinin başkanının ise CHP genel sekreteri olmasıdır.

Atatürk, Hz. Peygamberi şu sözlerle anlatmaktadır: *“Hz. Muhammed Allah'ın birinci ve en büyük kuludur. O'nun izinde bugün milyonlarca insan yürüyor. Benim, senin, adın silinir, fakat sonsuza kadar o, ölümsüzdür.”*²⁷⁷ Atatürk'ün İslam peygamberi ve halifesi hakkında bu tür sözler söylemiş olması, Onun her ne kadar batılı tarihçiler gözüyle İslam tarihini öğrense de, esasında bu tarihi inanmış bir mümin olarak yaklaştığını gösterir. Ayrıca onun İslam tarihi ile ne kadar alakadar olduğunu gösterir. İslam tarihi ile ilgili kitaplar okuduğu ve bunlardan istifade ettiği açıkça ortadadır.

2.2. Şemsettin Günaltay ve İslam Tarihi Anlayışı

İslam tarihi yazımında Atatürk en etkin kişi olsa da onun İslam tarihi yazımında destekçisi olan ve tarih ders kitaplarının İslam tarihi kısmının yazılmasında birinci derece etkili olan Şemsettin Günaltay'dan ayrı bir başlık altında bahsetmek gerekir. Ayrıca bu başlıkta niçin Günaltay? Sorusuna cevap da arayacağız.

²⁷⁶ Sadi Borak, *Atatürk ve Din*, Anıl Yayını, İstanbul 1996, s. 20-21; Hizmetli, agm. s. 465.

²⁷⁷ Koç-Koç, *age*. s. 141.

1883 yılında Erzincan'da doğan Şemsettin Günaltay, dokuz yaşında köyünden ayrılarak İstanbul'a gelmiştir. Üsküdar Ravza-i Terakki'yi en iyi derece ile bitirdikten (1896) sonra sınavla İstanbul Daru'l Muallimin-i İptidâi Şubesine terfi etmiştir. (1903). Daha sonra Rüştüyeden mezun olarak sınavla Daru'l-Muallimi-i Âliye'nin (Yüksek Öğretmen Okulu) fen şubesine kaydoldu ve buradan da birincilikle mezun oldu (1906). 1907'de Kıbrıs'a giderek İdadi'ye öğretmen ve müdür yardımcısı oldu. 1909'da Maarif Vekâleti'nin açtığı sınavı kazanarak Avrupa'ya gitti. Lozan Üniversitesi Doğa Bilimleri bölümünden sertifika alarak yurda döndü. 10 Teşrin-i evvel 1326 (23 Ekim 1911)'da Midilli İdadisi Müdürlüğü'ne, 4 Aralık 1911'de terfi ederek İzmir Lisesi Müdürlüğüne, 1914'te naklen İstanbul Gelenbevi Lisesine, bir yıl sonra da (27 Ekim 1915) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Tarihi ve Medeniyeti Müderrisliğine (Profesör) getirildi. 14 Eylül 1917'de Süleymaniye Medresesi Dinler Tarihi Müderris, 7 Mayıs 1919'da Üniversite'nin Edebiyat Fakültesi Dinler Tarihi Müderrisi, 3 Kasım 1922'de Profesörlüğü baki kalmak üzere Ankara'da kurulan Şer'îye Bakanlığı Tetkikat ve Telifat Üyeliğine getirildi. 14 Mayıs 1924'te İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Müderrisliği Genel Kâtipliğine sonrasında da 2 Mayıs 1925'te aynı fakültenin dekanlığına getirildi.²⁷⁸ Türk Tarih Kurumu üyeliğine kadar ki dönemde ilmi çalışma hayatının safhalarının kısaca belirttikten sonra düşünce dünyası ile ilgili birtakım bilgileri vermekte fayda vardır.

II. Meşrutiyet dönemi fikir akımları içinde İslamcıları temsil eden sınıf, genellikle ilmiye sınıfı mensuplarıdır. Bu dönemde, "*İslamcı Garpçılar*", "*İslamcı Türkçüler*", "*Modernist İslamcı*" gibi gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan Günaltay'ın da içinde bulunduğu yenilikçi kesim, "*Modernist İslamcılar*" olarak adlandırılmıştır.²⁷⁹ Modernist İslamcı özelliğinden olsa gerek, Günaltay'a göre siyasal ve toplumsal konularda rehberlik için Batıya gitmek lüzumsuzdur. Çünkü siyasal ve toplumsal gelişmenin bütün ritüelleri, bunları bizzat Batı'nın da kendisinden istifade ettiği İslam'ın geçmişinde bulunabilir. Batı, Doğu'dan sadece

²⁷⁸ Ayrancı, *age.* s. 26-27.

²⁷⁹ Ayrancı, *age.* s. 21.

teknik bakımdan üstündür. Bundan dolayı maddi alanda kalkınmak için gerekli şeyler Batı'dan alınabilir.²⁸⁰

1915'te İttihat ve Terakki Partisinden bir mebus sıfatıyla Meclis'e giren Günaltay bu günlerde kaleme aldığı yazılarıyla bir "İslâmcı" olarak tanınmıştır.²⁸¹

İslamcılık düşüncesi gerilemeye başladıktan sonra yerini haliyle Türkçülük akımı aldı. Bu süreçten sonra İslamcı kesimde görünen Günaltay'ı Türkçülük akımının temsilcisi olarak görmekteyiz. Türkçülük akımının temsilcileri düşüncelerini; milliyetçi fikri yaymak ve Osmanlı Devletini Türk devleti haline getirmek maksadıyla 1911'de kurulan "Türk Yurdu" mecmuasında dile getirmiş, Günaltay da 1912 yılında aynı amaçla kurulan Türk Ocakları teşkilatında tarih dersleri ve konferanslar vermiştir.²⁸² Türkçülük akımını temsil edenler "Bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuna cevabı "Türkleşmek" ile olur demişlerdir.²⁸³ Günaltay da kendi Türkçülük anlayışını; "...Anadolu'yu düşünmek, Anadolu halkını yükseltmek gayesine matuf olmalıdır. Anadolu, yokluk diyarına yuvarlanırken, başka türlü ve başka gayelere müteveccih Türkçülüğü, bugün için muzır (zararlı), yarın için de faydasız görüyoruz."²⁸⁴ Şeklinde dile getirerek o dönemde Turancı anlayışta olanlardan farklı bir çizgide Türkçü anlayışa sahip olduğunu ortaya koymuştur. Belki de onun bu özelliği Atatürk tarafından yeni tarih çalışmalarında dikkate alınarak çalışmalara dâhil edilmesini sağlamış olabilir. Tabi bu süreçte Modernist İslamcı özelliği de göz ardı edilmemelidir.

Ayrıca Şemsettin Günaltay, dönemindeki düşünce akımlarından herhangi birine tam olarak bağlanamamıştır. Renkli kişiliği ve entelektüel birikimi sayesinde onu, çeşitli akımların içerisinde sayanlar olmuştur: Günaltay, dini mecmualardaki neşriyatı ile bir İslamcı olarak tanınmıştı. Ancak Batı kültürü ile temasından kazandığı tenkit ruhu ile hareket etmekte, koyu şeriatçılardan ve mutaassıp

²⁸⁰ Şemsettin Günaltay, *Zulmetten Nura (Bunalım Çağından İslam'ın Aydınlığına)*, Marifet Yayını, İstanbul 1998, s. 234; Ayrancı, *age.* s. 20.

²⁸¹ Çoker, *age.* s. 316.

²⁸² Ayrancı, *age.* s. 25.

²⁸³ Ayrancı, *age.* s. 26.

²⁸⁴ Günaltay, *Hurafattan...*, s. 226.

dindarlardan kolaylıkla ayrılarak bu istikamette mümtaz bir yer almaktaydı.²⁸⁵ Dolayısıyla bu durum Atatürk'ün onu İslam tarihi yazımında görevlendirmesi için göz ardı edilmeyecek bir sebeptir.

Şemsettin Günaltay'ın İslam tarihine bakışının ve İslam tarihi anlayışının hangi çizgide olduğunun belirtmek adına şu ifadeleri kullanabiliriz: Türklerin İslamiyet'e girmemiş oldukları düşünülecek olursa İslam medeniyeti meydana gelmeyecek ve o derece gelişmeyecektir. Dolayısıyla parlak manada bir İslam tarihi anlatımı söz konusu olmayacaktır. Türklerin etkisi ile vuku bulan Ebu Müslim ihtilalinden sonra Toharistan, Horasan ve Maveraünnehir Türkleri İslam dünyası üzerinde seçkin bir rol oynamaya başlamış ve bu sayede ilim, sanat, hukuk ve din sahalarında verimli bir hareket başlamıştır. Bunların neticesinde ise İslam medeniyeti diye büyük bir medeniyet ortaya çıkmıştır. Türkler bilgi, kültür ve medeniyet yönünden İslam dünyası içinde yer alan diğer unsurlardan öndedir.²⁸⁶ Günaltay'a ait olan bu ifadelerden anlaşılacağı gibi Türkler İslam dünyası için olmazsa olmazdır. Bu durum sadece askeri alanda değil diğer tüm alanlarda da böyledir.

Günaltay'ın yukarıdaki görüşlerinin tafsilatıyla bulunduğu, "*Maziden Atiye*" adlı eserinin neredeyse tamamında "*Türkler ve İslamiyet*" konusunu ele almıştır.²⁸⁷ Bu kitabı nazara vererek Şemsettin Günaltay'ın İslam tarihine bakışı hakkında kısaca bilgi verelim.

Türkler İslamiyet'i Asr-ı Saadete mahsus bir safiyet ile kabul etmiştir. Türklerin İslam'a sokacakları hurafeleri olmadığı gibi, İslam'ı kabul ettikten sonra Bâtınlık, Hurufilik gibi İslam sosyal hayatını zehirleyen ve çürüten mezheplerin galebesine mani olmuştur. Hariçten, dâhilden İslam'a yöneltilen darbelere kendilerini siper etmişlerdir.²⁸⁸

²⁸⁵ Ali Çağlar Deniz, *M. Şemsettin Günaltay'ın Dini ve Toplumsal Görüşleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2006, s. 35

²⁸⁶ Özüçetin, *age.* s. 177-178.

²⁸⁷ Günaltay, *Maziden Atiye (Geçmişten Geleceğe)*, Marifet Yayını, İstanbul 2000.

²⁸⁸ Günaltay, *Maziden...*, s. 97; Ayrancı, *age.* s. 56.

Günaltay; İslam'ın mukadderatını Türklerin mukadderatına bağlamaktadır. Ona göre, Türkler yükseldikçe İslamiyet de yükselmiş, Türkler zayıf düştükçe İslamiyet de fer ve şevketini kaybetmiştir. Türkler hangi kıtadan, hangi memleketten çekilmeye mecbur kalmışlarsa oralarda İslamiyet de fiilen ölmüştür.²⁸⁹

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi İslam tarihine millî tarih perspektifinden bakan Günaltay'ın mikro manada milliyetçi olmasının da vermiş olduğu avantaj onun tahminimizce yeni Türk devletindeki tarih çalışmalarında Atatürk tarafından kadroya alınmasını sağlamış olabilir. İslam dünyasında Türkleri yücelten bir anlayış içindedir. Dolayısıyla daha önceki yanlış uygulamalara karşı bu kez Türklere hak ettiği değer İslam medeniyeti anlatımı içinde verilmeye başlanmıştır. Bu durum Günaltay'ın seçilmesi için göz ardı edilmeyecek diğer bir sebep olarak karşımıza çıkar.

İslam Tarihi Çalışmalarında Atatürk başlığında belirttiğimiz gibi İslam tarihi yazımında Şemsettin Günaltay'a bizzat Atatürk tarafından görev verilmişti. Daha yeni çalışmalar başlamışken gelen İslam tarihi notlarını beğenmeyen Atatürk bu işin Şemsettin Günaltay'a verilmesi yönünde Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine direktif vermiş ve Günaltay tarih heyetine dâhil olmuştur. Kaynaklarda Atatürk'ün Günaltay'ı tercih etmesinin nedeni hakkında bilgiye rastlamamış olsak da daha önce belirttiğimiz gibi Uluğ İğdemir'in Zakir Kadiri Ugan için kullandığı “*birtakım naslara sahip... Medrese tahsili görmüş biri*” demesi,²⁹⁰ Şemsettin Günaltay'ın tahsil hayatının bu bahsedilen duruma ters olması dolayısıyla tercih edilme sebebi olduğunu düşünmeye sevk ediyor. Daha önce belirttiğimiz mikro manada milliyetçiliği, Modernist anlamda İslamcılığı ve İslam medeniyeti içinde Türklere hak ettiği değeri ve yeri vermesi elbette etkili olan diğer özellikleridir.

Türk Tarih Kurumu sekreteri Uluğ İğdemir'den öğrendiğimize göre Atatürk 23 Ağustos 1931'de Türk Tarih Kurumuna yazdığı mektupta Şemsettin Günaltay'ın İslam tarihine ait notlarını şu sözlerle beğendiğini ifade etmektedir:

²⁸⁹ Günaltay, *Maziden...*, s. 176.

²⁹⁰ Bk. Bu çalışmanın “İslam Tarihi Çalışmalarında Atatürk ve Atatürk'ün İslam Tarihine Bakışı” başlığı.

“Şemsettin Bey’in hazırladığı notlarından okuduğum kısımlarını fevkalade enteresan ve kıymetli buldum. Bunlardan mülhem olarak yeniden size verdiğim notlara ufak bir ilave yaptım.” Görüldüğü gibi Atatürk, Zakir Kadiri Ugan’ın hazırladığı İslam tarihi notlarını beğenmezken Ş. Günaltay’ın notlarını kayda değer bulmuş ve beğenmiştir. Bu beğeni elbette boşa değildir. Zira Atatürk’ün desteklediği ve takip ettiği Türk Tarih Tezi’nin savunulmasının en zayıf olduğu dönemde dahi Şemsettin Günaltay tezi hararetle savunmaya devam etmiştir. Uluğ İğdemir’in şu sözleri de Günaltay’ın seçilmesindeki nedeni açıkça ortaya koyar buna göre; “Günaltay bir bilim adamı olduğu kadar, bir ülkü ve devrim adamıydı. 1908 Meşrutiyet devrinin hazırlıklarına genç bir öğretmen iken katılmış ve milletvekili seçilmişti. Onun bu devirde yazdığı Zulmetten Nura ve Hurafattan Hakikate adlarını taşıyan eserleri devrimciliğinin en güzel örneklerindendi.”²⁹¹ Yukarıda belirttiğimiz gibi devrimci bir zihniyette olan ve istifade edilmesi hususunda sakıncaları olmayan bir şahsın yeni tarih çalışmalarında yer alması işlerin istenilen şekilde yürümesini sağlayacaktır. Oysaki bunu aksi olan birisi kolektif şuur içerisinde olmayacak ve aksi davranışlar ve söylemler yeni tarih çalışmalarına istenilen seviyede katkı sağlayamayacaktı. İslam tarihi gibi bu çok önemli mevzu kontrol altında olmalıydı.

Atatürk tarafından Şemsettin Günaltay’ı İslam tarihi hususunda görevlendirmesi ve otorite olarak kabul edilmesinin bir diğer nedeni ise aynı fikirleri paylaşıyor olmasıdır. Bu duruma şu örneği verebiliriz: Hz. Peygamberin hayatını anlatan bir kitap kaleme alan Batılı bir müsteşrik, eserinde Hz. Peygambere türlü hakaret ve iftiralar atmış, Hatta onun için; “*isterik krizleri tutan sönük bir derviş*” yakıştırmasında bulunmuştur. Bu kitap Türkçeye çevrilerek bir tane de Atatürk’e sunulur. O da kitabı Günaltay’a incelettirir ve kanaatlerini sorar. Günaltay eserin “*ele alınmayacak derecede bir facia*” olduğunu söyler. Bunun üzerine Atatürk, Günaltay’a kendi eliyle çizmiş olduğu Bedir savaşını gösteren bir haritayı göstererek, “*Onun hak Peygamber olduğundan şüphe edenler şu haritaya baksınlar, Bedir destanını okusunlar. Hz. Muhammed’in bir avuç Müslüman’la mahşer gibi kalabalık ve alabildiğine zengin Kureyş ordusuna karşı, meydan muharebesinde kazandığı zafer, fâni insanların kârı değildir. Onun Peygamberliğinin en kuvvetli delili işte bu*

²⁹¹ İğdemir, *Yılların...*, s. 118.

savaştır”²⁹² demiştir. Tarih çalışmalarının başladığı dönemde yaşanan bu olay aynı zamanda bize göre bir çelişkiyi de ifade etmektedir. Zira bir yandan batılı bir müsteşrikin yazdığı Hz. Peygamber ile ilgili eser eleştirilip kabul edilmezken, öte yandan yeni tarih çalışmalarının ilk meyvelerinden olan liselerde kullanılmak üzere hazırlanan kitapların İslam tarihi bölümü müsteşrik Leon Caetani’den istifade edilerek yazılmıştır. Eğer bu İslam tarihi yazımı sadece Günaltay tarafından yazılmışsa o zaman Günaltay’ın batılı yazarların İslam tarihi çalışmalarını beğenmemesi durumunu²⁹³ nereye koyacağız. O zaman Günaltay’ın yazdığı İslam tarihi notları biraz değil epeyce değiştirilmiştir demek uzak bir ihtimal olmuyor. Yukarıdaki örneğe bakarak Atatürk tarafından, adı belirtilmeyen müsteşrik’in kabul görmediğini hesaba katacak olursak da o zaman müthiş derecede ikircikli bir durumla karşı karşıya kalmış oluruz.

İğdemir’in övdüğü *Hurafattan Hakikate* ve *Zulmetten Nura* isimli kitaplardan bahsetmek yerinde olur. Zira “*devrim zihniyetinin en güzel örnekleri*” olarak tanımlanan bu iki kitabın tanıtımının yapılması, Günaltay’ın İslam tarihi yazımı için seçilme gerekçelerini en iyi anlatan diğer iki materyaldir.

Günaltay *Hurafattan Hakikate* isimli kitabında İslam’a girmiş hurafelerin İslam’a nasıl zarar verdiği ve ilacının ne olduğundan genel anlamda bahsetmiştir. Günaltay kitabın giriş bölümünde İslam medeniyetinin geri kalmışlığının Müslümanlar adına sefalet bir durum olduğunu belirttikten sonra giriş bölümünü şu cümleler ile bitirmiştir: “*Müslümanların gerilemesine sebep teşkil eden etken, gerçek İslam değil, geçmiş kavimlerin hurafeleri ile asliyetini kaybeden bugünkü din’dir... Asr-ı saadette hüküm süren hak dine dönülürse günümüzde can çekişen Müslümanlara bir hayat bahşolunmuş olacaktır. Bu da ancak hurafelerden hakikate geri dönmekle mümkün olabilir*”²⁹⁴ dinde reform olarak adlandırılmayacak özüne dönüş çabası olan bu anlatım bir nevi Osmanlı Devletinin anlayışını da eleştirel mahiyettedir. Bu yönüyle yeni Türk devletinde beğeniye açıktır diyebiliriz.

²⁹² Ayrancı, *age.* s. 253-254.

²⁹³ Bk. sayfa 99.

²⁹⁴ Günaltay, *Hurafattan...*, s. 34.

Günaltay İslam öncesi Arabistan'ın fikri seviyesinden bahsettikten sonra İslam'ın ilk dönemleri olan Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemlerinin adalet, eşitlik, hürriyet ve istişare kavramları üzerinden İslam'ın ilk döneminin İslam dünyası ve medeniyeti adına örnek alınması gereken bir dönem olduğundan bahsetmiştir.²⁹⁵ Günaltay Emevileri İslam'ın özüne ilk olarak darbeyi vuranlar olarak değerlendirmekte²⁹⁶ ve İslam'ın içine giren hurafelerin neredeyse tamamının İran kaynaklı olduğunu özellikle vurgulamaktadır.²⁹⁷ İslam içine çöreklenmiş bu kadar hurafe varken ve bunların doğal olarak İslam dinine mensup Türkler üzerinde tesiri aşikârken, bunların tasfiyesi ve yeni devlet nizamının kurulması adına müthiş derecede bu kitabın zihinleri hazırlama adına yardımını olacağı kanaatindeyim. Zira Günaltay sonuç olarak İslam'ın özüne dönmekle çare sunduğu görüşlerini, yeni devlet nizamı kendi payı ölçüsünde kullanmaya muktedirdir.

Yukarıda anlatımlara rağmen Günaltay her fırsatta hilafeti bağlayıcı ve bütünlleştirici bir yapı olarak gördüğü ifade etmektedir. Bunlara bir örnek olarak şu cümleyi verebiliriz: *“Hilafeti ellerinde bulunduran güçleri etkisiz hale getirdikten sonra büyük bir muzafferiyetle Bağdat'a giren Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey halife Kaim Billah'ın elini öperek Türk ruhunun dine ve hilafete olan saygı ve sevgisini göstermişti.”*²⁹⁸ Günaltay'ın bu cümleleri yeni Türk devletinin bu kitap için alacağı payın dışında olsa gerek.

Günaltay, Dört Halifenin seçimi için halkın görüşüne başvurulmasını *“demokrasiye geçiş”* olarak değerlendirirken, bu döneme *“bir nevi Cumhuriyet devri denilebilir”*²⁹⁹ demiştir. Bu ifadeler ilk olarak 1916'da sarfedilmiş olmasına rağmen demokrasi ve cumhuriyet kavramları doğal olarak yenidir. Dünyada yaşanan gelişmeler aydınlarımızı da haliyle etkilemiştir. Demokrasi ve cumhuriyet kavramlarının kullanılması sadece sekiz yıl sonra kurulacak olan yeni Türk devletinin temel ritüelleri olacaktır. Bu bağlamda Günaltay'ın ifadelerinden yeni kurulacak olan devlet düzeninin İslamiyet'e karşı olmadığı izlenimini çıkarabiliriz.

²⁹⁵ Günaltay, *Hurafattan...*, s. 35-85.

²⁹⁶ Günaltay, *Hurafattan...*, s. 86.

²⁹⁷ Günaltay, *Hurafattan...*, s. 104.

²⁹⁸ Günaltay, *Hurafattan...*, s. 100.

²⁹⁹ Günaltay, *Hurafattan...*, s. 105.

Şemsettin Günaltay'ın batılı İslam tarihi yazarlarına bakışı pozitif değildir. Günaltay, İslam tarihi ile ilgili Batı'da kaleme alınan eserler hakkında kuşkucu bir yaklaşım sergileyerek bu tip eserlerin çoğunluğunda Hıristiyanlık gayret ve taassubunun açık izlerinin görüldüğünü belirtmiştir. En tarafsız davranan müsteşriklerin bile “*şai-be-i garaz*”dan kurtulamadıklarını ifade eden Günaltay, Mısırlı bir Arap olan ve İslam muhitinde yetişen Corci Zeydan'ı nazara vererek onun bile, İslam tarihi ile ilgili eserlerinde Hıristiyanlık düşüncesinden tamamen kurtulmadığını belirtmiştir.³⁰⁰ Peki, neden Türk Tarih Tezi'nin ilk ders kitabı olan *Tarih* adlı kitapta yazımı yapılan İslam tarihi bölümü, Leon Caetani'den devşirilerek yazılmıştır. Günaltay müsteşrikleri eleştirirken yazımında müsveddelerini gönderdiği ve Atatürk'ün tashih ederek aynı zamanda büyük bir bölümünü yazdığı İslam tarihi kısmında ne oldu da Caetani'den istifade edildi. Herhalde cevabını Atatürk faktörü ile izah edeceğimiz bu soruda İslam tarihi yazımında Günaltay'ın rol oynadığını kabul etsek bile onun gölgede kaldığını söylemek gerekir. Ayrıca şunu da belirtmekte fayda vardır. Günaltay'ın siyasi irade nerde ise orada bulunup o yönde fikir beyan etmesi, yani fikirlerinin zamana ve mekâna göre değişmesi hususuyla da ele alınması gerekir.³⁰¹ Zira Günaltay 1916 yılında ilk baskısını yaptığı *Hurafattan Hakikate* isimli kitabında şu ifadeleri kullanmıştır: “*İslam âlemi, kalben ve vicdanen hilafet makamına bağlı olduğu müddetçe, oradan doğacak nur, bütün Müslümanları uyandıracak ve bütün inananları tek fikir etrafında bir araya getirecektir. Bu sebeple hem Müslümanlar, hem de İslamiyet kurtulmuş olacaktır.*”³⁰² 1916 yılında İslamcı görüş olarak nitelenebilecek bu cümlelerden sonra Günaltay, yeni tarih inşa projesinde ve bir siyaset adamı olarak mevcut konjonktür gereği hareket etmiştir. Tabii şunu da göz ardı etmemekte fayda var. Günaltay'ın yaşadığı dönemde çeşitli fikir akımları devleti kurtarmak gayesiyle ortaya atılmıştı. Böyle bir dönemde yaşayan Günaltay'ın fikirlerinde değişmeler olması esasında şaşılacak bir durum da değildir.

³⁰⁰ Günaltay, *İslam Tarihi*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1338-1341(1919-1922), s. 7-8; Ayrancı, *age.* s. 98.

³⁰¹ Ayrancı, *age.* s. 105-117.

³⁰² Günaltay, *Hurafattan...*, s. 335.

Günaltay, *Zulmetten Nura* isimli kitabında ise cehalet, sefalet ve çaresizlik üçgeninde İslam'ın geri kalmışlığının sebeplerini ve çarelerini anlatmıştır. “*Hamalından vezirine kadar her fert kendi görevini bırakarak başka şeylerle memleketi çöküşe götürecektir işlerle, siyasi ihtiraslarla uğraşmaya başlamış, okullarda dersler bırakılarak yerine siyasetle meşgul olunmuştur. Oysa azınlıkların durumu böyle değildir. Ayrıca, bu gruplara bağlı okullar hızla artmaktadır.*”³⁰³ İslam Dünyası'nda çöküş, cehalet sebebiyle meydana gelmiştir. Çözüm cahilliğin ve bunun ortaya çıkardığı kültürel yozlaşmanın ortadan kaldırılması, millî bir asabiyet uyandırarak, iç sanayinin geliştirilmesindedir. “*Terakkimize mani olan, İslamiyet değil bize öğretilen Müslümanlıktır*”³⁰⁴ *Hurafattan Hakikate* isimli eserinden evvel kaleme aldığı *Zulmetten Nura* isimli kitabında Günaltay, baştan sona yukarıda belirttiğimiz formatta Anadolu'nun bütün müesseselerinden örneklerle konuyu anlatmıştır. Sosyal, dinî, millî hemen hemen bütün meseleleri ele alan Günaltay, son dönem Osmanlı hayat tarzına ve müesseselerine yönelik oldukça fazla eleştiride bulunmuştur. Bu durum İğdemir'in örnek gösterdiği bu kitabı neden devrim için işaret gösterdiğine delil olsa gerek.

Günaltay'ın fikri dünyasını anlatmak için şu ifadeleri kullanmak ifade-i meram sadedinde anlamlı olur. Günaltay'ın İslamcılığı, medrese tahsilinin sınırlarını zorlamış ve modernizme kaymıştı. Vefa İdadisi'nde tanıştığı Ziya Gökalp'la dostluğu ile gelişen Türk tarihi araştırmaları kendisini Türkçülük anlayışına götürmüş ise de Batıcılığın karşı konulmaz cazibesine o da kapılmıştı.³⁰⁵

Sonuç olarak yazdığı eserler ile çalışmamıza konu olan dönemin baş aktörlerinden Şemsettin Günaltay, İslam tarihi yazımının oluşumunda büyük katkılar sağlamış kendi perspektifini başarabildiği ölçüde katmaya çalışmıştır diyebiliriz. Ancak özellikle vurgulanması gereken bir nokta var ki, o da Günaltay'ın hazırladığı

³⁰³ Günaltay, *Zulmetten...*, s. 31.

³⁰⁴ Günaltay, *Zulmetten...*, s. 98-100.

³⁰⁵ Deniz, *age*. s. 38.

ve Atatürk'ün redaksiyonundan geçen İslam tarihi notları ile Cumhuriyetin ilanından evvel kaleme aldığı *İslam Tarihi* kitabı arasında bazı farkların olmasıdır.³⁰⁶

---

³⁰⁶ Şemsettin Günaltay'ın bu eseri her ne kadar İslam Tarihi ismini taşıyor olsa da İslam'ın ortaya çıkışından önceki dönemin anlatımı bu kitapta yapılmamıştır. Dolayısıyla Günaltay'ın Cumhuriyet öncesi İslam tarihi anlayışı ile Cumhuriyet devrindeki İslam tarihi anlayışını karşılaştırmamızda bize oldukça fayda sağlayacak bu eserden yararlanamamış oluyoruz. Sadece giriş kısmında batılı yazarlara karşı katı tavır sergilediğini belirten Günaltay, bu tavrını Tarih II kitabında devam ettirememiştir. Ayrıca bu kitabın yeni baskısı İslam Öncesi Arap Tarihi adıyla yeni harflerle basılmıştır. (M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Sad, Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayını, Ankara 2006).

III. BÖLÜM

1.1923-1950 Yılları Arasında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihine Bakış

1.1. 1923-1931 Arası Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihine Bakış

Çalışmamızda ele aldığımız dönem Türk Tarih Tezi'nin meydana getirildiği dönemdir. Bu tür tarih yazımlarında belli bir ideoloji gözetilir ki, resmi tarih önce resmi ideolojinin denetiminde yazılır ve ardından tekrar tekrar yazılıp kontrol edilir. Yazılan bu tarih insanlara doğdukları andan itibaren okutulup ezberlettirilir.³⁰⁷ Resmi tarihe bu pencereden bakarak tarih ders kitaplarında aramaya çalıştığımız İslam tarihi anlatımı zihniyetinin nasıl olduğunu anlamış oluruz. İlk olarak Cumhuriyetin kuruluşundan tarih tezimizin ortaya çıkışına kadar ki süreçte hem ders kitaplarındaki mantığını incelemek hem de bu döneme kadar toplam üç defa değişen lise ders müfredatını tablolar aracılığıyla inceleyerek İslam tarihine ayrılan yeri analiz etmek amacındayız.

Tarih kitapları, toplumun tarih anlayışını ve öteki hakkındaki tutum ve davranışları belirlemesi bakımından önemlidir. Tarih ders kitapları sadece siyasi olayları, savaşları vs. anlatmaz, aynı zamanda ulusal duygu ve düşünceleri yansıtır. Bu yüzden yeni kurulan Türk devletinde ulus devlet ihtiyaçları doğrultusunda hareket edilmiştir.³⁰⁸ Millî devlet ihtiyacı doğrultusunda yeni tarih ders kitapları yazılmış ve sonuç olarak İslam tarihi yazımı bundan dolayı Osmanlı Devletine göre farklılaşmıştır.

İslam tarihi ile alakalı konulara bir bütün halinde bakılarak konuların yüzdeler oranda tarih ders kitaplarında ne kadar yer aldığı incelenecektir. Bu şekilde konuların bu zihniyet içerisinde işgal ettiği ağırlık ortaya konmuş olacaktır.

Ders kitaplarında İslam tarihi anlatımının zihniyet analizini yapmadan önce anlatımların nasıl yapılacağıın ipuçlarını veren bir ifade ile başlayalım. Türk Tarih

³⁰⁷ Ersoy, *age.* s. 8.

³⁰⁸ İsmet Parlak, *Kemalist İdeolojide Eğitim (Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme)*, Turhan Kitapevi, Ankara 2005, s. 168.

Tezi çalışmalarında Atatürk'e bağlılığı ile bilinen Hasan Cemil Çambel'in 13 Eylül 1931'de Cumhuriyet gazetesinde çıkan yazısında şu ifadeler yer almaktadır: “Nihayet hayat tenkidi tarihe muhtaçtır. Hatta denilebilir ki hayatın en çok muhtaç olduğu şey tenkidi tarihtir. Bunun manası maziyi mahkeme huzuruna çekmek, icap ederse, onu mahkûm etmek ve böylece hali onun tazyikinden kurtarmaktır.”³⁰⁹ Daha önce iktidarda bulunan Osmanlı Devletinin tarih yazımı hanedancı ve dini bir çizgide idi. Dolayısıyla hem hanedana, hem de bizim konumuz olan İslam tarihine bakış yeni dönemde Hasan Cemil Çambel'in ifadesiyle farklı olmak zorunda ve gerekirse mahkeme huzurunda yargılanması lüzum etmektedir. Hâlbuki işkence sandalyesine oturarak, ondan istediğimiz cevabı kopardığımız bir tarih, tarih değildir.

Ankara hükümeti tarih çalışmalarına savaş münasebetiyle ancak 1924'te başlayabilmiştir. 1924 müfredat programında İslam tarihine hiç yer verilmemiş olması oldukça dikkat çekici ve düşündürücüdür. Bu durumu 1924'te çıkarılan laik kanunlar ile bağdaştırmak doğru bir tespit olabilir. Mayıs 1924'te çıkarılan bu müfredat programı ilkokullara hazırlanmıştır. Bundan önce 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat kanunu çıkarılmış, bu kanuna dayanarak 21 Nisan 1924'te İstanbul Darülfünun'u için bir yönerge hazırlanmıştır. Buna göre Darülfünun'da İlahiyat Fakültesi kurulacak ve İslam tarihi ile İslamî Bilimler tarihi dersleri okutulacaktı.³¹⁰ Ortaokul ve liselerde İslam tarihi anlatımı kaldırılırken, Üniversitede (Darülfünun) İslam tarihi anlatımı ilahiyat fakültesine verilmiştir. Dünyayı anlama ve çevresindeki olayları yorumla da yeni yeni ortama adapte olan ortaokul ve lise öğrencilerine İslam tarihi dersi verilmeyerek laik düzenin korunması adına girişimde bulunulmuştur diyebiliriz. İdeolojilerin en güzel ve kolay yayılma alanı olan okullarda ders kitabı olarak bu şekilde hareket etme hedefe giden yolda kolaylık sağlamıştır. İslam tarihi anlatımının ilahiyat fakültesi kurulup ona devredilmesi de yukarıdaki durumla aynıdır.

Ahmet Refik, 1924 tarihli müfredat programına göre hazırladığı “*Türkiye Tarihi*” adlı eserinde Türk tarihinin dönemlere ayrılması meselesinde Türklerin

³⁰⁹ Hasan Cemil Çambel, “Tarih İnkılâbı”, *Makaleler Hatıralar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 16-17.

³¹⁰ Oral, *Türkiye'de...*, s. 240-241.

İslamiyet’i kabulünü değil, siyasi varlıklarını esas almıştır. Selçuklu Türklerinin, Haçlı seferlerine karşı durması bütün Müslüman devletler içinde en önemli görevdir.³¹¹ Birinci elden kaynak olarak ulaşamadığımız bu eserde görüldüğü gibi Türklerin İslamiyet’i kabulü bir dönüm noktası iken bu durum göz ardı edilmiştir. Bu yaklaşım bize daha yeni olan inkılâpların oturması adına yapılan bir girişim olduğu izlenimini verir. Zira daha sonra yazılan tarih kitapları incelendiğinde bahsedilen durum değişmiş olarak önümüze çıkar. Ancak Ahmet Refik yeni tarih çalışmalarında yer almayacaktır.

Bu tarih aralığında hazırlanan tarih ders kitaplarından biri de Hamit ve Muhsin imzalı “*Türkiye Tarihi*” adlı kitaptır. Bu kitabın önsözünde yer alan ifadeye bakılırsa ilk defa 1924 tarihinde, daha sonra 1926’da ve son olarak ta 1930’da basılmıştır. Bu kitap bu yıllar arasında orta mekteplerin üçüncü sınıfında okutulmuştur. Kitabın tam olarak hangi dönemde okutulduğunu anlamak için kitabın mukaddime bölümünden alıntı yapmak doğru olacaktır. “*Bu eser Türkiye Cumhuriyeti’nin teessüsü ile lise ve orta mektep müfredat programlarında yapılması lüzum görülen tadilat üzerine vücuda getirilmiştir... Orta mekteplerin üçüncü sınıfında tedris edilmek üzere bir tarih hazırlanması bize tevdi olundu... Bu eserin bir mektep kitabı olabilmesi için her şeyden evvel tedrisata elverişli olmasına ve liselerde tarih tedrisinden beklenecek faydaları mümkün mertebe temin edecek bir şekilde çıkabilmesine çalıştık*” denilmektedir.³¹² Görüldüğü gibi bu kitap liselerde ve orta mekteplerde okutulmuştur. Kitapta İslam tarihinden hiç bahsedilmemiş ve kitabın tamamı neredeyse Osmanlı tarihine ayrılmıştır.

1924 yılı lise müfredat programında liselerde Avrupa merkezli tarih öğretimi yapılırken İslam medeniyetine hiç yer verilmemiştir. 1927-1928 yıllarında lise müfredat programında değişiklikler yapılmış, tarih derslerinin hedefi anlatıldıktan sonra programda İslam tarihine hiç yer verilmemiştir.³¹³ Liselerde tarih ders programında ve müfredatta görüldüğü gibi 1930 öncesinde iki defa değişiklik

³¹¹ Oral, *Türkiye’de...*, s. 247.

³¹² Hamit ve Muhsin, *Türkiye Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. V.

³¹³ Mesut Çapa, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, Ankara 2002, s. 41. (bu yıl hazırlana II. devre müfredat programında İslam tarihine özet olarak ve Türk tarihi eksenli bir yer ayrılmıştır.)

yapılmış ancak İslam tarihine hiç yer verilmemiştir. Üçüncü defa yapılan değişiklikte yani 1931’de İslam tarihi müfredata girmiş ancak bu defa da geleneksel bir tarzda değil de batılıların bakışı ile yazılmıştır.

Burada 1924, 1927 ve 1931’deki tarih ders müfredatını tablo halinde vermekte fayda vardır. Buna göre 1924 yılı lise müfredat programı şöyledir:³¹⁴

Dördüncü sınıf	Beşinci sınıf	Altıncı sınıf
Tarih-i Kadim Eski şark milletleri	Kurun-u Cedide Avrupa Tarihi Onbeşinci Asrın Sonlarına Doğru Avrupa’ya Umumi Biz Nazar	Asr-ı Hazır Tarihi Viyana Kongresi ve Bu Kongreden Sonra Avrupa
Yunanlılar(Adalar Denizi Medeniyeti)	Rönesans	Ondokuzuncu Asrın Birinci Nisfında Avrupa’da Harekât-ı Fikriye
Romanlılar	Onaltıncı Asrın İlk Nisfında Avrupa’nın Siyasi Vaziyeti	
Kurun-u Vusta Barbarlar: Hunlar, İslavlar ve Cermenler	Onaltıncı Asırda Dini Hareketler	
Kurun-u Vustada Avrupa Hükümetleri	Onyedinci Asrın İlk Nisfında Avrupa’nın Siyasi Vaziyeti	
Bizans İmparatorluğu	Onyedinci Asırda Müttehit Eyaletler	
Ehl-i Salib Muharebaatı	Onyedinci Asırda Garbi Avrupa’nın Umumi Vaziyeti	
Kurun-u Vustada Avrupa Medeniyeti	Onyedinci Asırda Şarki Avrupa’nın Umumi Vaziyeti	
13,14 ve 15. Asırlarda Türkler	16 ve 17. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu	
	Onsekizinci Asırda Avrupa’nın Siyasi Vaziyeti	
	Onsekizinci Asra Kadar Osmanlı İmparatorluğu Tarihi	
	Büyük İhtilal	

Müfredat programına göre Kurun-u Vusta başlığı altında değerlendirilmesi gereken İslam tarihi anlatımı, tabloda görüldüğü gibi müfredata konulmamıştır. Lise müfredat programının ikinci defa değiştiği 1927 yılında ise müfredat programı (Birinci Devre) şöyledir:³¹⁵

³¹⁴ Kemal Koçak, *Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara 1998, s. 79; Tuba Şengül, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitimi Yansımaları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale 2006, s. 157-159.

³¹⁵ Koçak, *age.* s. 81.

Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf
Medhal I. Tarihin Tarifi, Menbaları, Diğer İlimlere Münasebetleri, İnşa ve Tahriri	Şark Kurun-ı Vustası Araplar	Asr-ı Hazır Tarihi Asr-ı Hazır İhzar Eden Amiller
Kurun-u Kadime II. Eski Şark Milletleri	Türkler ve İslamiyet	Yeni Demokratik Devletler
III. Yunanlılar ve Makedonyalılar	Samaniler, Karahanlılar ve Gazneliler Devrinde Teşkilat, Medeniyetler	Asr-ı Hazır Bidayetinde Şarkın ve Bilhassa Osmanlı Devletinin Dâhili ve Harici Vaziyeti
IV. Romalılar	Oğuz Türkleri ve Selçuk Devleti	Viyana Kongresi ve Kongreden Sonraki Avrupa, Avrupa'da Restorasyon, Meternih Sistemi ve İttifak-ı Mukaddes
V. Umumi Muhaceret ve Garp Kurun-ı Vustası	Anadolu'da Türkler	Viyana Kongresini Müteakip Şarkın Vaziyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun İnhilali, Milliyet Fikrinin Tesirleri, Islahat Teşebbüsleri
VI.	Harzemiler Devleti	Restorasyon Devrinde Fransa ve İngiltere
VII.	Cengiz İstilası	Sanayi İnkılâbı, Makine İcatları, Buhar Makinesi, Kapitalizm ve Sanayi Azime, Sosyalizm
VIII.	Anadolu'da Türk Medeniyeti	Fransa'da 1830 İhtilali
IX.	Timur Devleti	1848 İhtilalini Hazırlayan İktisadî, İçtimaî, Fikrî, Siyasi Amiller, 1838 İhtilalleri
X.	Osmanlı Devletinin Yeniden Tesisi	Fransa'da İkinci Cumhuriyet, İntihab-ı Umumi, Sosyalizm Tecrübeleri, İrtica, İkinci İmparatorluk
XI.	Osmanlı İmparatorluğu	1838'den Sonra Milliyet Fikrinin Tezahürleri
XII.	Kurun-ı Cedide Onbeşinci Asır Sonlarına Doğru Avrupa'ya Umumi Bir Nazar	Osmanlı İmparatorluğu'nun İnhilali ve İnkısamı, Balkan Hükümetlerinin Teşkili, Kırım Muharebesi, Paris Muahedesi
XIII.	Onaltıncı Asırda Avrupa'nın Siyasi Vaziyeti	Osmanlı Saltanatında Tanzimat Devri
XIV.	Onaltıncı Asırda Dini Hareketler	Rusya'da Milliyetler
XV.	Onyedinci Asırda Avrupa Hayat ve Medeniyeti	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Milliyet Mücadeleleri
XVI.	Onsekizinci Asır Nısf-ı Evvelinde İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın Ahval-i Umumiyesi	Almanya İmparatorluğu
XVII.		Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet
XVIII.		İspanya ve İhtilaller
XIX.		Ondokuzuncu Asrın İkinci Nısfında Avrupa'nın Sanayi, Ticaret ve Fikir Sahasında Terakkiyat ve Bu Devride Şarkın Vaziyeti
XX.		Avrupa Milletlerinin Diğer Kıtalarda Hâkimiyet ve Rekabeti
XXI.		Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimattan Sonra Meşrutiyet ve İrtica
XXII.		Umumi Harp
XXIII.		Türklerin Mukavemeti
XXIV.		Avrupa'da Yeni Devletler ve Yeni Teşkilat, İçtimaî ve İktisadî Tahviller

1927 yılı birinci devre müfredat programında da Kurun-u Vusta üst başlığı altında olması gereken İslam tarihi konusu yine bulunmamaktadır. Ancak önceki müfredattan farklı olarak bu defa Türkler ve İslamiyet konusu müfredatta yer almıştır. Yani sadece İslam tarihinin Türkleri ilgilendiren kısmı müfredata girmiştir.

Türkler ve İslamiyet konusuna ek olarak İlk Müslüman Türk Devletleri olarak bilinen Gazneliler, Samanoğulları ve Karahanlılar da müfredatı böylelikle girmiştir. Müstakil bir İslam tarihi başlığı bu müfredat programında da bulunmamaktadır. Ancak 1927 yılı ikinci devre müfredat programında ikinci sınıflar için Hz. Muhammed ve Hayatı, Kur'an, Dört Halife Devri, Emeviler ve Abbasiler dönemleri anlatıma tabi tutulmuş ancak müfredatın en altında belirtilen ifade gereği Türk tarihinde başka konular üzerinde fazla durulmayacağı özellikle belirtilmiştir.³¹⁶ Tarih müfredat programına Kur'an'ın konulması oldukça dikkat çekicidir.

Son olarak 1931 yılı yani lise müfredat programının üçüncü defa değiştiği yıla ait müfredat programını verelim. Böylelikle değişen bu üç müfredat programında mukayeseli olarak İslam tarihine ne kadar yer verildiğini anlamış oluruz. Bu müfredat programı aynı zamanda Türk Tarih Tezi'nin ilk müfredat programıdır. 1931 müfredat programı ise şu şekildedir:³¹⁷

Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf
Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar I. Beşer Tarihine Giriş	Ortazamanlar Eskizamanlardan Ortazamanlara Girerken	Yeni ve Yakınzamanlar Tarihi I. Osmanlı İmparatorluğu Devri Osmanlı Devletinin Kuruluşu
II. Büyük Türk Tarihi ve Medeniyetine Umumi Bir Nazar	Alanlar ve Avrupa'yı İstilaları	Osmanlı İmparatorluğu
III. Çin	Avrupa'da Türk-Hun İmparatorluğu	Onaltıncı Asırda Avrupa'ya ve Yakın Şarka Umumi Bir Nazar
IV. Anayurtta En Eski Devletler	Asya'da Akhunlar Devleti	Onyedinci Asırda Avrupa
V. İskit İmparatorluğu	Beşinci Asırda Avrupa: Kavimler Muhacereti	İmparatorluğun İnhitatu
VI. Hint	Avar İmparatorluğu	Onsekizinci ve Ondokuzuncu Asırlarda Avrupa
VII. Kalde, Elam ve Asur	Altıncı Asırda Şarki Roma: Bizans	İmparatorluğun İnhilal ve İnkırazı
VIII. Mısır	Asya'da Türk (Tukyu) İmparatorluğu	II. Türkiye Cumhuriyeti Devri Türk Milletinin Yeni Bir Devlet Kurması
IX. Anadolu	Türkeş Devleti	İstiklal Harbi
X. Fenikeliler	Karluk Devleti	İstiklal Harbinden Sonra İnkılâp ve İslahat Safhaları
XI. İbraniler	Uygur Devleti	
XII. İran	Garbi Asya ve Şarki Avrupa Türk Devletleri	
XIII. Ege Havzası	Beşinci Asırdan Sonra Avrupa'ya Şarktan Gelen Yeni İstilalar	
XIV. Eski İtalya ve Etrüskler	İslam Tarihi	
XV.	İlk Müslüman Türk Devletleri	
XVI.	Karolenj İmparatorluğu	

³¹⁶ Şengül, *age.* s. 167-168.

³¹⁷ Koçak, *age.* s. 82-83.

XVII.	Normanlar	
XVIII.	Kape Sülalesi	
XIX.	Alman Dükahıkları ve Mukaddes Roma Germen İmparatorluğunun Kuruluşu	
XX.	Papalarla İmparatorlar Mücadelesi	
XXI.	Onbirinci ve Onikinci Asırlarda Hıristiyan Derebeylikleri	
XXII.	Büyük Selçuklu İmparatorluğu	
XXIII.	Haçlı Seferleri	
XXIV.	Karahita Devleti	
XXV.	Harzemşahlar Devleti	
XXVI.	Türk-Moğol İmparatorluğu	
XXVII.	Mısır-Türkiye Türk Devletleri	
XXVIII.	Ortazamanda Anadolu Türk Devletleri	
XXIX.	Ortazamanda Hint Âlemi	
XXX.	Müslüman Türkler İdaesinde Hint	
XXXI.	Timur İmparatorluğu	
XXXII.	Hindistan'da Babür İmparatorluğu	

1931 yılı lise müfredat programında yukarıda görüldüğü gibi ilk defa liselerde İslam tarihi müstakil bir isimle anlatıma tabi tutulmuştur.

1931 yılı öncesinde ilkokullar için Mehmet Fuat Köprülü, İhsan Şerif Saru, Ahmet Refik Altınay, Ahmet Halit Yaşaroğlu ve Emin Ali Çavlı gibi tarihçi ve öğretmenler tarih ders kitaplarını yazmışlardır. Yazılan bu ilkokul kitaplarının isimlerine³¹⁸ bakacak olursak tarihin millî tarih çerçevesinden ele alındığını görürüz. Dolayısıyla yukarıda adı geçen tarih ders kitapları millî tarih zihniyeti ile İslam tarihini ele almışlardır.³¹⁹

Yukarıda saydığımız Fuat Köprülü'nün "*Millî Tarih*" adlı tarih ders kitabı 1924 müfredat programına göre dördüncü sınıflar için hazırlanmıştır. Bu kitaptaki İslam tarihi konuları; "*Türk-İslam Medeniyeti*", "*İslam'da Cumhuriyet Devri*" "*İslam'da Mutlakiyet Devri*" gibi konuları kapsamaktadır.³²⁰ Bunlardan en dikkat çeken İslam'da Cumhuriyet Devri ifadesi olsa gerek zira buram buram ideoloji kokan bu ifade de İslam tarihinin ideolojinin çemberinde millîleştirilmesi söz konusudur. *İslam'da Cumhuriyet Devri* başlığından kasıt, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelik yaptığı ve Dört Halife Dönemi olarak bilinen dönemdir. Cumhuriyet benzetmesi ise halifelerin bu dönemde iş başına gelirken

³¹⁸ "*Millî Tarih*", "*Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri*", "*Türk Çocuklarına Tarih Dersleri*", "*Bizim Tarih*"

³¹⁹ Çapa, agm. s. 45.

³²⁰ Çapa, agm. s. 45.

seçim yönteminin kullanılmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla yeni kurulan Türk devleti de aynı yöntemi kullanmaktadır denilerek İslam tarihi üzerinden yeni rejim ile bir bağdaşıklık kurulmak istenmektedir. *İslam'da Mutlakiyet Devri* başlığından kasıt ise Emevi ve Abbasi dönemini anlatmaktır. Zira Emeviler ile başlayan bir saltanat dönemi söz konusudur. İslam'da halifelik müessesesinde saltanatın tanımı bu şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti de hilafeti saltanat şeklinde yönetim biçimi olarak benimsediğinden bu kategoriye dâhil edilmelidir. Burada ders kitabı üzerinden eski yeni karşılaştırılması yapılmak istenmiş ve yeninin meşruluğu ön plana çıkarılmıştır.

Daha önce belirttiğimiz Önder Kaya'nın konu ile ilgili makalesinden bahsedelim. Fuat Köprülü'nün 1928 yılı ilkökul dördüncü sınıflar için hazırlanmış olan *Millî Tarih* adlı kitabında ilk insanlar bahsinden başlayarak Türk kurtuluş mücadelesine kadar bir anlatım yapmıştır. Bu geniş hacimli anlatımda doğal olarak İslam tarihi mevzusu ve Türklerin İslam tarihine dâhil olmaları meselesi de ele alınmıştır. Toplam 158 sayfa olan bu kitapta İslamiyet'in doğuşu ve İlk Müslüman Türk Devletleri bahsine 10 sayfalık bir yer verilmiştir. Esas amaç millî tarihi anlatmak olduğu için kısaca İslamiyet'in ortaya çıkışından bahsedilmiştir.³²¹ Görüldüğü gibi kitapta %6 lık bir dilimin İslamiyet'in doğuşu ve İlk Müslüman Türk Devletleri bahsine ayrılmıştır. Köprülü özellikle Haçlı seferlerini nazara vererek Anadolu Türklerinin İslamiyet'e büyük katkılar sağladığını belirtmiştir. Kaya'nın ifadesine göre Köprülü sadece Anadolu Türklerini nazara vererek Zengi Türkleri, Memluk Türkleri ve menşei tartışma konusu olan Eyyubileri göz ardı etmiştir. Ancak bunları da Anadolu Türkleri kategorisine dâhil de etmiş olabilir demektir.³²²

Köprülü Osmanlı döneminde liselerde okutulan 1912 basımı Ali Reşad'ın Umumi Tarih adlı kitabını eleştirircesine İslam Medeniyetinin Arap medeniyeti olmadığını üstüne basa basa belirtmiştir. Kaya'nın ifadesine göre Köprülü Anadolu Türkleri dışında tuttuğu Haçlı savaşları müdafilerini burada taltif etmiştir.³²³

³²¹ Kaya, agm. s. 246-248.

³²² Kaya, agm. s. 249.

³²³ Kaya, agm. s. 249-250.

Dönemin diğer kitaplarında olduğu gibi Köprülü'nün bu kitabında da özellikle Abbasiler dönemindeki Türklerin etkinliğinden daha fazla bahsedilmiştir. Kaya'nın belirttiğine göre Köprülü özellikle Bağdat'a gelen Türklerin kölelik kurumu vasıtasıyla buraya geldikleri gerçeğini öğrencilerden saklamıştır. Türklerin bu kadar etkin olduğu bir coğrafyada köle olarak geldiklerini söylemek öğrencilerin zihinlerindeki Türk imajını zedelemek anlamına gelirdi. Dolayısıyla Köprülü bundan kaçınmış olmalıdır.³²⁴ Kısaca ele aldığımız bu makalede Köprülü ideali olan millî tarih yazımı ve anlatımını ders kitapları üzerinden gerçekleştirmiş ve İslam tarihi mevzusuna kısaca değinmiştir. Daha önce bu kadar cesur olmayan Köprülü'nün bu tavrının arkasında yeni Türk devletinin yönetim anlayışı ve İnkılâp zihniyeti olsa gerek.

İdeolojinin yansıtılması ve tarih anlatımında zihniyetin anlaşılması adına tarih ders kitaplarında yer alan resim sayılarına da bakmak gerekir. 1930-1946 arasında kullanılan tarih ders kitaplarında İslam tarihi ve medeniyeti başlığına %1.50 oranında resim konularak bu ders konusu anlatılmıştır. Yine bu dönemdeki tarih ders kitaplarında Karahanlılar ve Gazneliler'e toplam %0.16 oranında yer ayrılmıştır.³²⁵ Resmin %100'lük oran içinde bu kadar az kullanılması demek İslam tarihi anlatımının da oldukça az yapıldığını gösterir. Özellikle tarih ders kitaplarında resim o dönemde oldukça etkili bir öğretim aracı olarak kullanılmıştır.

1930 müfredat programına göre tarih derslerinin hedefi şu şekilde anlatılır:

1. Çocuklara Türk milletinin mazisi hakkında malumat verip, onlarda millî şuur uyandırmak.
2. Bugünkü medeniyetin uzun bir mazinin mahsulü olduğunu anlatmak.
3. Büyük şahısların hayat ve hareketleri tasvir edilerek çocuklara imtisale şayan numuneler göstermek.³²⁶

Bu müfredattan anlaşılacağı üzere bütün müfredat Türk tarihi üzerine şekillendirilmiştir. Dolayısıyla yaklaşık 900 yıldır, Müslüman olan ve İslam tarihine

³²⁴ Kaya, agm. s. 254-255.

³²⁵ Parlak, *age*. s. 168-169.

³²⁶ Parlak, *age*. s. 170.

büyük katkıları olan Türklerin tarihi İslam tarihinden ayrı ve İslam tarihinden daha önde bir pozisyonda anlatılacaktır. Türk medeniyetinin uzun bir mazisinin olduğunu göstermek aslında Türklerin teşkilatçı yapıya ve büyük bir medeniyete sahip olduklarını belirtmek içindir. Buradan hareketle şunu diyebiliriz ki, Türklerin tarihinin İslam tarihi içinde boğulması engellenecek bir nevi yüzyıllardır süren Osmanlı Devlet zihniyetindeki tarih anlayışına karşı rövanş alınacaktır.

1930 tarihli müfredat programının devamında ağırlıklı olarak eski Türk yurdu ve Orta Asya'dan bahsedileceği, daha sonra İslamiyet'in doğuşu ve yayılışına dair kısaca bilgi verileceği yazılıdır.³²⁷ Bu cümleden anlaşılacağı gibi müfredatta İslam tarihine bu kadar köklü bir maziye rağmen oldukça az yer ayrılmıştır.

Milliyetçiliğin mantıksal temellerinin oluşturulması adına Türk Tarih Tezi ortaya atılmış ve bu tarih tezi ile Türk tarihinin İslam öncesi dönemine, yani Orta Asya geçmişine vurgu yapılmıştır. Türk tarihinin İslam öncesi dönemine yönelik yapılan bu vurgu, rejimin laik karakteriyle yakınan ilgilidir. Tarihe yönelik bu yaklaşım, dinin toplumsal hayat üzerindeki etkisinin ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Bu şekilde seküler³²⁸ bir toplumsal düzen oluşturmak amaçlanmıştır.³²⁹ Seküler bir toplumsal düzen oluşturmak sadece dini anlamda yapılan bir girişim değil, dinin canlı ve hamasi tutulması için altyapı konumunda olan İslam tarihi anlatımının da hedef olması demektir. Bu yüzden İslam tarihi anlatımında değişimler olacaktır. Bu değişimlerin geleneksel anlatım tarzının dışında olması gerekir. Bununla birlikte İslam tarihi müfredatta yer alacaksa cansız ve ruhsuz anlatılmalıdır. Dolayısıyla oryantalist anlatım tarzı bu durum için oldukça elverişli bir anlatım tarzıdır.

Burada bir anti parantez açarak kısa bir açıklama yapmak gerekmektedir. Bilindiği gibi laiklik 1937 yılında yasalaşmış ve ilke olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar laiklik Cumhuriyetin ilk yıllarında yasalaşmamış olsa da, Cumhuriyetin

³²⁷ Parlak, *age.* s. 171.

³²⁸ Dinin veya herhangi bir kutsal inancın toplumla ilgili herhangi bir sistemi etkilemesine tamamen karşı çıkan anlamında Latince bir kelime.

³²⁹ Hamit Emrah Beriş, "Tarih Bilinci Olarak Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığında Tarih Algısı", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Cilt: 8, İstanbul 2006. s. 86-87,

kurulması ve sonrasında yaşanan gelişmelere bakacak olursak zamanla yapılan veya yapılması gereken İnkılâpların ruhuna uygun olarak zaman ve zeminin elverişli olması şarttır. Bundan dolayı 1934’e kadar yaşanan olayları laikliğe geçişte bir aşama veya bir ön hazırlık olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim 1924 anayasasında yer alan “*Devletin dini İslamdır*” maddesi 10 Nisan 1928 tarihinde yapılan değişiklikle kaldırılmış, 5 Şubat 1937 tarihinde “*laiklik*” ilkesi anayasaya konulmuştur.

Bu düşünceyi destekleyen bir örnek verecek olursak şunu diyebiliriz: 3 Aralık 1934 günü Muğla Mebusu ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya mecliste yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir: İnkılâbın temellerinden biri lâikliktir. Lâik olmak devlet ve memleket İşlerinde din etkisini kaldırmak demektir. Cumhuriyet kurulduğundan beri buna dair önemli kararlar verilerek kanunlar yapılmış ve üzerinde durulacak konular henüz bitmemiştir.³³⁰ Görüldüğü gibi rejimin laik karakteri ifadesi ile anlatılmak istenen bu süreç ve sürecin sonucudur. Tedrici olarak devam eden bu süreçte laiklik gidilecek bir hedef olduğundan herhalde bu süreçte laik ifadesini kullanmakta bir sakınca yoktur.

*“Milliyetçilerin her zaman tarihe gönderme yapan söylem üzerine oturtuldukları söylenebilir. Hepsi efsanelere, özellikle de yaratılış efsanelerine büyük önem verir. Hepsi söylemlerini tarihsel, dilbilimsel, antropolojik kanıtlarla temellendirmeye çalışır ve ideolojilerini bilimsel dış görünümüne altına gizler. Bütün milliyetçiler en geniş kitleye ulaşmayı hedefler. Ders kitapları bunun taşıyıcısıdır.”*³³¹ Etienne Copeaux’un sistematize ettiği bu söylem çok yerinde ve isabetlidir. “*Türk Resmi Tarih Söyleminde İslam Tarihi (1931-1950)*” adlı çalışmamızda görüleceği üzere Türk Tarih Tezi’nde mitoslar ve efsaneler yoğunluktadır. Bunların icrası için ders kitapları en önemli unsur olmuştur. Burada mitin ne olduğu konusundan bilgi verecek olursak şunları diyebiliriz: Mit kelimesi Yunanca “*Mythos*”dan gelmektedir. Efsane, hikâye ve gerçekdışı olaylar olarak tanımlanır. Mitler her zaman dramatik ve kutsaldır. Mitler insana zaman içinde yerini

³³⁰ Hatice Mumyılmaz, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Vatandaş ve Millet/Ulus İnşa Projesi”, *Tarihin Peşinde*, Sayı: 2, Konya 2009, s. 57.

³³¹ Copeaux, *age.* s. 26.

tain etme, geçmiş ve gelecekle bir bağ kurma imkânı verir. Bundan dolayı mit dünyası gerçek dünya ile sıkı sıkıya bağlıdır. Mitler insanoğlunu sürekli bir gerçeğin parçası olduğuna inandırarak, içine güven duygusu verir. En ilkel topluluklardan, bugünün modern toplumlarına kadar her topluluğun bir miti mutlaka vardır. Sanıldığı gibi mitler sadece efsane veya gerçekdışı olaylar olarak değil aynı zamanda gerçek bir öyküyü de belirtebilir.³³² Bu tanımlama ve açıklamadan sonra yeni bir mühendislik projesi için neden mite yaslanıldığı bir nebze olsun anlaşılabilir olur. Zira mitolojide zaman içinde yerini tayin ve bugün ile bağ kurma arzusu vardır. Dolayısıyla Türk Tarih Tezi'ne baktığımızda geçmiş ile bugün arasında mitoloji üzerinden ve bunu meşrulaştıran arkeoloji biliminden de faydalanılarak yeni bir söylem oluşturma çabası söz konusudur.

Mitoslara ve efsanelere dayandırılan tarihin ispatı kolaydır. Bu durumu Ekrem Akurgal şöyle ifade etmektedir: Atatürk bir ihtilal yapmıştır. Dolayısıyla bu ihtilal bir önceki devlet olan Osmanlı Devletine karşı yapılmıştır. İhtilalin yerine gelmesi içinde Osmanlı Devleti örnek gösterilemezdi. Yıpranmamış, tenkitten uzak mitolojik bir tarih anlatımına ve tarihe ihtiyaç vardı. Bundan dolayı Atatürk bu yolu seçmiştir. Bu durumun diğer bir nedeni de yine mitolojik anlatım gereği manevi bir silah oluşturma çabasıdır. Anadolu'yu istila etmek isteyen düşman kuvvetleri birtakım tarihsel bahaneler ile bunu gerçekleştirmeye çalıştı. Bunun için Yunanlıları kullandı. Ayrıca emperyalist anlayışla Akdeniz'in bir zamanlar Roma yurdu olduğu iddia edilerek topraklarımıza göz dikilmişti. Bunlar Anadolu'nun eski sâkinleri olduklarını iddia ederek toprak talebinde bulundular. Buna karşılık bir antitez oluşturularak Anadolu'nun asıl sahiplerinin Hititler, yani Türkler olduğu tezi ortaya atıldı.³³³ Dolayısıyla tenkitten uzak yıpranmamış bir tarihsel söylem mitoslarla olabilirdi. Bundan dolayı mitoslar ve efsanelere dayandırılan tarihin ispatı kolaydır.

*“Ankara mantığı sayesinde, bir şeyin zıddını kanıtlamanın olanaksızlığı, kanıt yerine geçer.”*³³⁴ Dolayısıyla az işlenmişlik ya da hiç el değmemişlik anlayışı ile

³³² Kemalettin Özden, *Tıp Tarih Mitolojisi*, Ayraç Yayını, Ankara 2003, s. 13.

³³³ Ekrem Akurgal, “Tarih İlmi ve Atatürk”, *Belleten* Cilt: 20, Sayı:80, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956, s.582-583.

³³⁴ Copeaux, *age*. s. 32.

hareket etmek hedefe ulaşmada oldukça kolaylık sağlar. E.Copeaux'un bu ifadesi ile yukarıda değindiğimiz gibi yeni bir tarih söyleminde mitosların ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar.

Türk milliyetçiliği ile Avrupa milliyetçiliği arasında toplumsal düzeyde büyük bir farklılık bulunmaktadır. Türk milliyetçiliğinde, milliyetçilik anlayışı, ulusal gelenekleri sürdürmüş bir ruhban kesiminden ya da bir ibadethaneden destek almamıştır. Aksine Türk milliyetçiliği bir nevi dine ve ulemaya karşı çıkarak şekillenmek durumunda kalmıştır.³³⁵ Bu anlayışla meseleye bakacak olursak yaklaşık 900 yıldır İslamiyet'e hizmet etmiş Türklerin tarihinde bir inkıtanın yaşanması söz konusu olacaktır. Zira 900'lü yıllarda İslamiyet'e girmeye başlayan ve 1058'de resmen İslam'ın siyasi lideri olan Türklerin tarihinde büyük bir yer eden İslamiyet'e karşı bu durum bir redd-i miras niteliği taşımaktadır. Bununla beraber İslam tarihi tümünden hiçe sayılmamış, tarih ders kitaplarında yer bulmuştur.

Millî-Devlet anlayışının hâkim olduğu ve bu amaç üzerine temellendirilen yeni Türk devletinde Türkler artık uzak atalarını İslam tarih içinde değil, Orta Asya steplerinde aramaya başlayacaktır. Cumhuriyet bu değişimi son haddine kadar götürerek devlet politikası haline getirmiştir.³³⁶ Bu yaklaşım gereği İslam tarihi yazımını yerini kitaplarda Orta Asya tarih yazımı alacaktır. Buna paralel olarak İslam tarihi yazımının içeriği de değişecektir. Çünkü amaçlanan durum Orta Asya'nın önde olması, buna karşılık İslam tarihi yazımının geride olmasıdır. Bundan dolayı İslam tarihi yazımı bu duruma göre sönük kalacaktır. Bir anlamda Türk kimliği sahnenin önüne çıkarılırken, İslam kimliği ve tonu gerilere itilmektedir.

1931 ile 1950 arası dönem Resmî Tarih Tezi'nin olduğu ve 1945'ten sonra önemini yavaş yavaş yitirdiği dönemdir. Bu dönemde ideolojinin yansıtılması amacıyla okul ders kitapları oldukça önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Yeni bir nesil yetiştirmede ve bu nesil ile amaçlanan hedefe ulaşmada en etkili yol ders kitapları ile öğrencilere ulaşmaktan geçer. Çalıştığımız bu dönemde de vazifeli

³³⁵ François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi* (1900-1930), Çeviren: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2000, s. 4.

³³⁶ Akdağ, *age*. s. 28.

tarihçiler diyeceğimiz, buna karşılık hakkını da teslim edeceğimiz tarihçilerimizin de katkılarıyla ortaokul ve liselerde okutulmak üzere birtakım ders kitapları hazırlanmıştır.

Dört cilt olarak hazırlanmış *Tarih* adlı kitap liselerde okutulmuştur. Daha sonra bu kitap sadeleştirilerek üç cilt haline “*Orta mektep İçin Tarih*” adıyla 1933’te ortaokullarda okutulmak üzere basılmıştır.³³⁷ Bu ders kitaplarında göze çarpan en önemli kavram ulusçuluktur. Bu kitaplar 1941’e kadar kullanılmıştır.³³⁸ Daha sonra Enver Ziya Karal, Cavid Baysun ve Arif Müfit Mansel’in yazdıkları üç ciltlik tarih ders kitabı 1943’ten 1950’ye kadar liselerde tarih ders kitabı olarak kullanılmıştır. Bundan başka Kamil Su ve Faik Reşit Unat’ın ilkokullar ve ortaokullar için yazdığı tarih ders kitapları kullanılmıştır.

Tarih adlı ders kitabının birinci cildine, yani “*Tarih I*” adlı kitaba baktığımızda dünyanın ve insanlığın oluşumunun Darwinist bir anlayışla yazıldığı görülür.³³⁹ Açıkça ki Darwinist anlayış Osmanlı Devletindeki “*Dini Tarih*” (İslamî) anlayışına tamamen zıttır. Buradan anlaşılıyor ki, İslam tarihinin oluşmasını sağlayan İslam dinine karşı farklı bir tarih anlayışının ortaya konulduğu daha ilk ciltten bellidir. Buradan hareketle İslam tarihine de bakışın nasıl bir zihniyette olacağı açıkça ortaya çıkar.

1928’de ilk kıvılcımı ateşlenen ve 1931 yılında basılan kitaplarda resmen ortaya çıkan Türk Tarih Tezine baktığımızda bundan sonra yazılan tarih anlayışı bu teze muhalif olmayacaktır. Ancak birtakım değişiklikler radikal anlamda olmasa da yaşanmıştır. Örneğin yukarıda *Orta Çağ Tarihi* isimli 1943’ten itibaren okutulmaya başlanan tarih ders kitabında olduğu gibi. İslam tarihi resmi ideoloji içinde kendine biçilmiş bir elbise misali tarih tezinin başlamasından itibaren tarih ders kitaplarında

³³⁷ Çapa, agm. s. 50.

³³⁸ İğdemir, *Cumhuriyet’in...*, s. 10; Uluğ İğdemir’in anlattığına göre bu tarih ders kitapları genellikle öğretmenlerce iyi karşılanmış, ancak tek şikâyet, ortaokullarda da okutulan bu kitapları pedagoji bakımından öğrencilere ağır gelmesidir. Bundan iki yıl sonra Milli Eğitim Bakanlığı ortaokullar için bu kitaplara bağlı kalarak ayrıca üç cilt yazdırmıştır.

³³⁹ Karal, “*Türkiye’de Tarih...*, s. 257,258.

yer bulmaya başlamıştır. Resmi ideolojinin dışında ancak ders kitabı olmayan İslam tarihi anlatımları da³⁴⁰ olmuştur.

1.2. Atatürk Dönemi (1931-1938) Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihine Bakış

1.2.1. Türk Tarihinin Ana Hatları

Türk Tarihinin Ana Hatları isimli kitabın giriş bölümündeki niçin yazıldığı başlığına baktığımızda kitabın çok aceleci bir şekilde hazırlandığı görülebilir. Bu kitabın iç kapağında kimlerin yazımında bulunduğu dair aynen şu ifadeler yer almaktadır: “*Türk Ocağı “Türk Tarih Heyeti” azalarından Afet Hf. İle Mehmet Tevfik,³⁴¹ Samih Rifat, Akçura Yusuf, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil Çambel, Sadri Maksudi, Şemsettin, Vasıf ve Yusuf Ziya Beyler tarafından iktifat, tercüme ve telif yollarıyla yapılmış bir teşebbüstür. Ayrıca deneme ve tenkit yoluyla basıldığına dair hemen yukarıda ifade ettiğimiz cümlelerin altına şu ifadeler yazılmıştır: “Türk Tarihi Heyetinin başka azalarının ve mevzu ile alakalı zatların müteleva ve tenkit nazarlarına arz olunmak üzere yalnız yüz nüsha basılmıştır.”*

Türk Tarihinin Ana Hatları isimli bu kitabın giriş bölümünde “*Bu Kitap Niçin Yazıldı*”? Başlığı altında kitabın yazılma amacı belirtilmiştir. Her ne kadar bu kitap yüz adet basılıp beğenilmemişse de daha sonraki yazımlara kılavuzluk etmesi bakımından çok önemlidir. Amaç şöyle belirtilmiştir: “*Şimdiye kadar ülkemizde yayımlanan tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak küçültülmüştür. Türklerin ataları hakkında böyle yanlış bilgiler edinmesi, Türklüğün kendini tanımasında, benliğini geliştirmesinde zararlı olmuştur. Bu kitapta hedeflenen asıl amaç, bugün, bütün dünyada tabii mevkiini geri alan ve*

³⁴⁰ Çalışmamıza konu olan tarihler arasında (1923-1950) yazılan ve Diyanet tarafından basılan “*Peygamberimiz ve Müslümanlık*” adlı kitabı örnek verebiliriz. Hamdi Akseki tarafından yazılan bu kitap 1934 yılında ilk defa basılmıştır. Bu kitabın 1955 yılına ait ikinci Baskısı elimde olmasına rağmen başlangıç bölümünde alt kısımda hicri 1353, miladi 1934 tarihi yazılmıştır. Yani bu ilk baskının 1934 yapıldığını gösteren bir kanıttır.

³⁴¹ 1889 Çanakkale doğumlu olan Mehmet Tevfik Bey, Albay rütbesine sahip tarihçi yazardır. İstiklal harbinde Batı Cephesi harekât Şubesi Müdürlüğü, Lozan barışı askeri müşavirliği görevlerinde bulunmuştur. 1924-1927 tarihleri ile 1928-1932 tarihleri arasında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği görevinde bulunmuştur. Bu yönüyle Atatürk’e en yakın şahıs olarak Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’ne de başkan olarak seçilmiştir. 1961’de Ankara’da vefat eden Mehmed Tevfik Bey soyadı kanunundan sonra *Bıyıklıoğlu* soyadını almıştır. (Bk. Bayrak, *age.* s. 101.)

bu bilinçle yaşayan milliyetimiz için zararlı olan bu hataların düzeltilmesine çalışmaktır. Aynı zamanda bu, son büyük olaylarla ruhunda benlik ve birlik duygusu uyanan Türk milleti için millî bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır. Bununla, milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak, Türk deha ve karakterinin esrarını ortaya çıkarmak, Türk'ün özellik ve kuvvetini kendine göstermek ve millî gelişimimizin derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz. Bu tecrübe ile muhtaç olduğumuz o büyük millî tarihi yazdığımızı iddia etmiyoruz, yalnız bu konuda çalışacaklara genel bir istikamet ve hedef gösteriyoruz... Bu kitapta doğru görmeye, iyi düşünmeye alıştırmak istediğimiz Türklerdir. Türklerin yanlış görüşlerden, hatalı düşüncelerden bir an evvel kurtulması başlıca emelimizdir. Bunun içindir ki, esas fikirlerimizi bir an evvel yaymak istedik” denilmiştir.

Sadece 100 adet basılan bu kitabı Atatürk incelemiş ve beğenmemiştir. Bu kitap aynıyla tekrar basılmamış, *Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı-* adı altında muhtasar bir vaziyette tekrar basılmıştır. Kitapta İslam tarihine (ilk Müslüman Türk Devletleri) altı sayfalık bir yer ayrılmıştır. Samanoğulları, Gazneliler ve Karahanlılar işlenmiştir. Anlatıma bakacak olursak İslam tarihi merkezli değil Türk tarih merkezli bir anlatımın olduğu göze çarpar. Ayrıca anlatımda İslam'ın meşruluk aracı olarak kullanıldığı hem Gazneliler'den hem de Samanoğulları'nda yazılıdır. Bu eser *Türk Tarih Tezi*'nin derli toplu sunulduğu bir eser olup Kur'an da, İncil'de ve Tevrat'taki yaratılış gerçeğine karşı çıkararak bilimin ışığında yaratılışı açıklamaya çalışmaktadır.³⁴² Bu cümleden olarak Türk Tarih Tezi'nde İslam tarihine ayrılan yerin ve bakış açısının Osmanlı Devletinden farklı olacağı muhakkaktır. Yine Malazgirt'in şuan ki tarihsel değerinin altında olması ve dönemde fazlaca önemsenmemesi Türk Tarih Tezi'nin kendisinden kaynaklanmaktadır. Zira Türk Tarih Tezi'ne göre Türkler XI. Yüzyıldan önce Anadolu'da Sümerler ile zaten bulunmaktadır. Eğer Malazgirt kabul edilirse o zaman

³⁴² İlk basımı Devlet Matbaası tarafından 1930'da yapılan, daha sonra Kaynak yayınları tarafından 1999'da üçüncü basımı yapılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabının arka kapağında bu ifadeler yazılıdır.

bu durumda tarih anlayışı ulusal çizgiden İslam'a kayacaktır. Dolayısıyla Türk Tarih Tezi'nin ruhuna aykırı bir durum söz konusu olacaktır.³⁴³

Saman Devleti, Orta Asya'da kurulan ilk Türk Müslüman devletidir. Saman ve sülalesi Türk olduğu halde, o zaman adet olduğu üzere, nüfuz kazanmak için öncelikle kendisinin Samanilerden olduğunu iddia etmiştir.³⁴⁴ Samanoğulları Devleti bilindiği üzere Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti değildir. Bundan başka cümle iyi incelenirse günümüzde “*İlk Müslüman Türk Devletleri*” ifadesi kullanılırken o dönemde “*İlk Türk Müslüman Devleti*” ifadesi kullanılmıştır. Yani Türk ifadesi Müslüman ifadesinin önüne konulmuştur. Bu ifade bile anlatımlarda nasıl bir yöntem kullanıldığını açıkça ortaya koyar. Zihinsel olarak da dönemin tahlilini yapmamıza yardımcı olur.

Gazneliler ile ilgili bu kitapta iki sayfalık bilgi bulunmaktadır. Gazneli hükümdarlar, bilim ve sanat eserleriyle adlarını ebedileştirmek istemiş, bu suretle Gazne sarayına âlimleri, şairleri, sanat erbablarını toplamışlardır. Ancak dinin ve halifenin koruyucusu bir İslam imparatoru görünmeyi siyasetine uygun bulduğundan sultan Mahmut, Hint seferi gibi bütün hareketlerini dindarlıkla alakalı göstererek taassup yoluna girmiştir. Dini bir siyaset vasıtası olarak kullanmıştır.³⁴⁵ Öncelikle İslam ile bilimin birbirinden ayrı olduğu anlayışı yansıtılmaya çalışılmıştır. Sultan Mahmut dini siyasi bir araç olarak kullanmış ifadesi de o dönemdeki dini siyasete alet edenlere bir mesaj niteliğindedir. Bu cümle ile dönemin laik ideolojisi bir tarih kitabında yansıtılmıştır. Bu açıdan direk olarak İslam tarihi ile bağlantılı olmasa da bir tarih kitabında bulunması dolayısıyla bu ifadeye vurgu yaptık. Saman Devleti'nde olduğu gibi Gazneli hükümdar Mahmut da İslamiyet'i siyasi bir araç olarak kullanmıştır denilmesi. Bunların aslında İslam tarihi ile bağlantılı olmadıklarını

³⁴³ Türk Tarih Tezi'nin mahiyeti şöyle açıklanabilir: “*Türk milletinin tarihi, şimdiye kadar sadece Osmanlı tarihi ile sınırlandırılmıştır. Oysa bu durum böyle değildir. Türk'ün tarihi çok eski devirlere dayanır. Türkler sarı ırktan değil, beyaz ırktandır. Bugünkü yurdumuzun sahipleri eski kültür kurucuları ile aynı vasfı taşır. Türkler dünya uygarlığını yaratan insanlarla aynı soydandır. Anadolu'da Yunanlılardan ve Ermenilerden önce Türklerin ataları olan Hititler (Eti medeniyeti) mevcuttur.*”

³⁴⁴ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Kaynak Yayını, İstanbul 1999, s. 390.

³⁴⁵ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s.391-392.

belirtme amacına yönelik olabilir. Ya da bu devletlerin İslam'ı kullandıklarına dikkat çekilerek aslında Türk devletleri oldukları belirtilmek istenmiş olabilir.

Bu kitapta Karahanlılar ile ilgili olarak bir sayfalık bilgi mevcuttur. Karluk ismi ile bilinen bu devlet Satuk Buğra'nın İslamiyet'i kabulü ile Karahanlı ismini almıştır. Karahanlılar başlangıçta Araplar ile mücadele etmiş ancak Memun zamanında İslamiyet'e iyice ısınmışlardır. Satuk Buğra'dan sonra Karahanlılar Arap isimleri almaya başladılar. Müslümanlığı yaymak için çaba sarf ettiler.³⁴⁶

Karahanlılar ile ilgili bilgiler, “*Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı*–“ isimli kitapta “*Türk Tarihinin Ana Hatları*” isimli kitaba göre hemen hemen tamamı değiştirilmiştir. Gazneliler ve Samanoğulları da hiç ele alınmamıştır.

Bu kitapta Selçuklu Devleti dört sayfa olarak ele alınmıştır. Selçukluların Oğuzlara dayandığı, siyasi anlaşmazlıklar yüzünden Selçuk Bey'in Cend şehrine gelerek burada Müslüman olduğu anlatılmıştır. Selçuk öldükten sonra torunları Tuğrul ve Çakır Beyler Büyük Selçuklu Devletini kurdu. Bağdat halifeliği Fatımi sülalesinin istilasından altındaydı. Herkes kurtarıcının Tuğrul Bey olduğuna inanıyordu. Bağdat halifesi Tuğrul Bey'e mektup yazarak yardım istedi. Tuğrul Bey Bağdat'a giderek halifeyi kurtardı. Halifenin Tuğrul beye verdiği fermanın anlaşılacağı üzere Tuğrul Bey, İslam âleminin idaresi görevini resmen Türklerin üzerine aldı. Tuğrul Bey dini riyaseti kabul etmeyerek laik bir devlet reisi olarak kaldı. Selçuklular Müslüman olmaları dolayısıyla Hıristiyanlarla, Şiiilerle mücadele etmişlerdir.³⁴⁷ Kitapta özetle Selçuklu tarihinden bu şekilde bahsedilmiştir. Müslüman olduktan sonra İslam tarihi içinde de değerlendirilmeye alınabilecek olan Selçuklular bu kitapta Gazneliler ve Samanoğulları'na nazaran İslam tarihine daha gönülden hizmet edenler olarak gösterilmiştir. Selçuklular İslam dünyasının kurtarıcısı rolündedir. İslam âleminin liderliği Türklere geçmiştir. Burada göze çarpan önemli bir hususta laik devlet reisi ifadesidir. Bu ifade ile Tuğrul Bey ve Atatürk arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmış, Tuğrul Bey'in tıpkı Atatürk gibi doğru bir iş yaptığı ve asıl

³⁴⁶ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s.393-394.

³⁴⁷ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s.395-398.

idare şeklinin bu olduğu mesajı verilemeye çalışılmıştır. İslam tarihi konusunda bu ifadeler oldukça sık rastlanması o dönem için normal bir durumdur.

1.2.2. Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı-

“*Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal Kısmı-*” isimli 1931 yılında basımı yapılan kitap, “*Türk Tarihinin Ana Hatları*” isimli kitabın devamında yazılmıştır. Bu kitapta genel manada “*Orta Asya Türklüğü*” ele alınmıştır. Türk tarihi içinde İslam tarihine ayrılan yer oldukça azdır. Nitekim anlatım Türk tarihi merkezlidir. Orta Asya da İslamiyet’i kabul etmiş ve İslam tarihi içinde de değerlendirilebilecek olan Karahanlılar’dan bir sayfa bahsedilirken Gazneliler ve Samanoğulları’ndan da hiç bahsedilmemiştir. Ancak bundan önce yazılmış olan *Türk Tarihinin Ana Hatları* isimli kitapta Gazneliler ve Samanoğulları devletlerinden bahsedilmiştir. Her ne kadar isim itibarıyla Türk tarihine giriş mahiyetinde yazılmış olsa da bu kitapta bilgiler gereğinden fazla kırpılmıştır.

Burada iki nokta dikkat çekicidir: Birincisi; Bundan başka İslam tarihi anlatımından “*Türkler Arasına Hariçten Giren Dinler*” başlığı adı altında bahsedilmesidir. Burada sanki Türklerin ezelden beri tabi oldukları bir dinleri varmış gibi “*Hariçten Giren Dinler*” ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Genellikle bu tavır Türklerin millî dini “*Şamanizm*” dir tezini savunarak İslam karşıtı bir tavır geliştiren kesimlerin bakış açısını yansıtır diyebiliriz.

İkincisi, “*Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı-*” kitabında Müslüman Türk Devleti olarak tanımlanan devletlerden sadece Karahanlı Devleti’nden bir sayfa halinde bahsedilmiştir. Ancak bu anlatımda da ağırlıklı olarak Kutadgu Bilig üzerinde durulmuştur. Ancak giriş cümlesinde oldukça mühim bir mesaj verilmektedir.

“*Türkistan’da İslamiyet’in intişarından sonra da medeni devirler görüldü.*”³⁴⁸ Bu ifade ile İslamiyet’ten evvel zaten oldukça ileri bir medeniyet vardı, bu yüksek medeniyet İslam’dan sonra da kısmen devam etti manası yatmaktadır. Esasında bu

³⁴⁸ *Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal Kısmı-*, Devlet Matbaası İstanbul 1931, s. 28.

ifade İslamiyet'in Türkleri medenileştirdiği iddiasına da tepki niteliğindedir. İslam tarihi içinde veya İslam tarihine vurgu yapılması lüzum eden bu başlıkta sadece bu cümlede İslam ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca bu ifade Türklerin yüksek bir medeniyet olduklarını belirtmek amacıyla yazılmıştır. Hemen girişte bir İslam tarihi mevzusunda böyle bir kullanımın yapılması oldukça kayda değerdir.

Bu kitapta “*Türkler Arasına Hariçten Giren Dinler*” başlığında Türkler ile Arapların karşılaşması zamanından, yani halife Hz. Ömer döneminden başlangıç yapılmıştır. Orta Asya Türklerinin keşmekeş içinde bulunduğunu dolayısıyla Arap akınlarına açık bir vaziyette olduklarından bahsedilmiştir. Halife Hz. Ömer döneminden sonra yavaşlayan, Emevilerin başa geçmesiyle tekrar hız kazanan Orta Asya seferlerinde Arap komutanlar katliam yapmışlardır. Bu dönemde zorlama ile Müslüman olmayan Türkler, kendi ırkdaşlarının³⁴⁹ Müslüman olmasıyla kütle halinde Müslüman olmuşlardır. Türkler arasında Şamanizm'in esas din olarak kabul edildiğini ifade etme adına böyle bir başlık atılmış olabilir.

Kitapta oldukça dikkat çeken bir ifade de bulunmaktadır. Bunu aynen almakta yarar görüyoruz:

“...*Daha sonraki devrelerde Türkler gerek İslam dininin, gerek haksız olarak Arap medeniyeti namı verilen İslam medeniyetinin tekâmül ve intişarına pek büyük hizmet etmiş, İslam dünyasının en büyük âlimlerini, en yüksek filozoflarını yetiştirmiştir.*”³⁵⁰ Cümleden anlaşılacağı gibi haksız olarak Arap medeniyeti denilen İslam medeniyetinde Türklerin mevkisinin oldukça fazla olduğu, İslam medeniyetinin olgunlaşması ve gelişmesinde, ilmi sahada ilerlemesinde Türkler ön planda olduğu belirtilmek istenmiştir. Bu anlatımdan Arapların Türkler kadar İslam tarihine katkıda bulunmadıkları anlamını da çıkarabiliriz.

³⁴⁹ Karahanlılar, Gazneliler, Samanoğulları gibi.

³⁵⁰ *Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal Kısmı*, s. 63-69.

1.2.3.Tarih (II. Cilt)

Bu kitabın İslam tarihine yaklaşımına geçmeden evvel önemli sayılacak bir noktaya temas etmek lüzum etmektedir. Bu kitabın önsözünde yer alan ifadeler, İslam tarihine bakışın nasıl olduğunu yansıtmaya adına önemlidir. Bizde burada öncelikle bu kitabın önsözünü belirtmek istiyoruz.

“Son yıllara gelinceye kadar Türk Tarihi memleketimizde en az incelenmiş konulardan biri halindeydi. 1000 yıldan fazla süren İslamlık-Hıristiyanlık davalarının doğurduğu düşmanlık duygusuyla tutucu tarihçiler bu davalarda asırlarca İslamlığın öncülüğünü yapan Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaret göstermeye çalıştılar. Türk ve İslam tarihçileri de Türklüğü ve Türk medeniyetini İslamlık ve İslam medeniyeti ile kaynaştırdılar; İslamlıktan önceki binlerce yıla ait devreleri unutturmaya Ümmetçilik siyasetinin icabı ve din gayreti vecibesi bildiler. Daha yakın zamanlarda, Osmanlı İmparatorluğu’na dâhil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden Osmanlılık cereyanı da, Türk adının anılmaması, millî tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir etken halinde diğerlerine eklendi.

Bütün bu olumsuz cereyanlar, tabii olarak, mektep programları ve mektep kitapları üzerinde bile etkisini gösterdi ve Türklüğün; çadır, aşiret, at, silah ve savaş kavramlarıyla eşanlamlı tutulması geleneği mektep kitaplarımıza kadar girdi.

Türk tarihinin inkâr edilmiş ve unutturulmuş siması ve mahiyetini, bütün gerçekleri ile meydana çıkarabilmek için çalışmakta olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bir kısım üyesini tarih öğretimindeki bu boşluğu doldurabilecek bir kitap hazırlamakla görevlendirildi...”³⁵¹ Önsözden anlaşılacağı gibi Türk tarihinin gereği gibi anlatılmaması ve geri kalmasından sorumlu üç etmenden biri İslamdır. Ümmetçilik anlayışı gereği İslam tarihi içerisinde değerlendirilen Türk tarihine yanlış bir yaklaşım sergilenmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki zihniyet gereği İslam tarihi anlatımı Türk tarihi eksenli anlatılmalıdır. İslam tarihi önsözden anladığımız gibi suçlulardan biri olarak gösterilmiştir.

³⁵¹ Tarih II.

Tarih adlı *Türk Tarih Tezi'nin* meyvesi niteliğinde liselerde okutulmak üzere hazırlanmış dört ciltlik kitabın ikinci cildinde yüz altı sayfa İslam tarihine ayrılmıştır. Kitapta İslam tarihi olarak ele alınmış bölümde Hz. Peygamber dönemi kırk sayfa, Dört Halife Dönemi yedi sayfa, Emeviler dönemi yirmi dört sayfa, Abbasiler dönemi on sekiz sayfa ve Endülüs Emevileri dönemi on yedi sayfa olarak işlenmiştir. İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi konusu sadece on sayfa gibi çok kısa bir anlatımla ele alınmıştır. Bu devletler; Samanoğulları, Gazneliler, Karahanlılar, Tolunoğulları ve Akşitler'dir. Selçuklu Devleti de bu kitapta yirmi yedi sayfalık bir yer kaplamıştır. Kitabın İslam tarihi yazımı/kısmı çoğunlukla Atatürk tarafından yapılmıştır.

Yazılış, hitap ve içerik olarak eleştirilecek birçok yanı bulunan bu kitapta özellikle Hz. Peygamber dönemi bu açıdan en belirgin olanıdır. Saydığımız bu durumların yansırı vereceğimiz diğer örneklerle de İslam tarihine bakışı açıklamaya çalışacağız. Türklerin İslam tarihinde konularını ve hizmetlerini ayrıca belirteceğiz. Sırasıyla kitaptaki İslam tarihi konularını inceleyerek dönemin zihinsel analizini yapmaya çalışalım.

Konuya geçmeden evvel hemen hatırlatalım ki bu kitabın İslam tarihi kısmı Atatürk tarafından yazılmıştır. Bir kitap veya makale yeterli bilgi altyapısına bağlı olarak yazılabilir. Bu konuları yazacak kadar bilgi sahibi olması aldığı eğitim ve tarihe olan özel ilgisi ile alakalıdır. Diğer taraftan Atatürk bu eseri yazmadan evvel İslam tarihi konusunda tespit ettiğimiz kadarıyla altı eser okumuştur.³⁵² Daha önce temas ettiğimiz gibi bu konuda en çok göze çarpan ve Atatürk'ün temel aldığı eser, Leon Caetani'nin dokuz ciltlik "*İslam Tarihi*" adlı eseridir. Diğer beş esere göre daha hacimli olan bu eserin tamamı Atatürk tarafından okunmuştur. Bu bilgiyi verdikten sonra kitaptan bazı pasajlar sunarak en başta belirttiğimiz durumu izah etmeye çalışacağız.

Bu kitapta ilk konu olan Roma imparatorluğunda devlet ve kilise ilişkileri başlığı altında Hıristiyanlık ile İslam dini arasında devlet ilişkileri açısından bir karşılaştırma yapma ihtiyacı hissedilmiştir. Bu ihtiyacın yerleştirilmeye çalışılan laik

³⁵² Leon Caetani *İslam Tarihi*, Filibeli Ahmed Hilmi *Tarih-i İslam*, Ziya Paşa *Endülüs Tarihi*, R. Rozy *İslam Tarihi Üzerine Denemeler*, Ziya Paşa *Endülüs Tarihi*, Poole Stanley Lane *Düvel-i İslamiye*.

ideolojinin en elverişli materyalinde ele alınmış olması çok dikkat çekicidir. Kıyaslama şöyle yapılmıştır: *“İsa dini, Muhammed dininin aksi olarak, idare ve siyaset işleriyle alakasızdı. Medeni hayatı düzenleyecek fert ve kamu hukukuna ilişkin esaslardan mahrumdu. Bunun içindir ki, Hıristiyanlık bu vadede Roma hukukundan faydalanmak zorunda kalmıştır. Hıristiyanlığın İslamlığa göre diğer büyük bir eksiği de askerlik ruh ve teşkilatına ilişkin esasların olmayışıdır.”* Bu anlatımın sonunda asıl amaçlanan cümle de şöyle belirtilmiştir: *“Hıristiyanlık dünyevi bir din olmadığından devlet ve hükümet işlerine girmedi. Girdiği zaman da ezilerek geri çekilmek zorunda kaldı. İşte Hıristiyanlık ile İslamlığın en bariz fark bu noktadadır. İslamlıkta din ile beraber bir hukuk, bir siyaset de vardı. İncil’in bu esaslardan mahrum olduğunu söylerken, şunu da söylemeliyiz ki, İslamlığın düşüşünde, yeni hayat şartlarına uyamamasında bu esasların değişmez iman şartları sırasına sokulmuş olmasının büyük etkisi görülmüştür.”*³⁵³ Batılılaşma çabaları gayretinde din ve devlet sisteminin yeniden kurma parametrelerine göre dizayn edilmesi neticesi olarak yeni bir din anlayışı ve sonuçta yeni bir tarih anlayışı inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu durum statükonun korunması adına resmi ideolojiyi batının ritüellerini kullanmaya sevk etmiştir. Bir tarih kitabında din konusuna girilmiş olması ve Hıristiyanlığın yanına İslam dininin konularak karşılaştırma yapılmasının izahı bu olsa gerek.

Ayrıca bütün bu girişimler, Hıristiyanlığın laik bir din olduğunun belirtilmesine karşılık, İslâm’ın laik bir din olmadığı belirtilmek istenmiştir diyebiliriz.³⁵⁴

*“Muhammed Mekke’de müşriklik muhitinde ve etkisinde büyümüş olmasına rağmen dini meseleler ve dini düşünceler pek derin bir surette zihnini işgal ediyordu.”*³⁵⁵ Tarih adlı eserin ikinci cildinden alınma bir pasaj olan yukarıdaki ifadede ilk olarak göze çarpan, İslam Peygamberine yapılan hitaptır. Muhammed denilerek onun sadece beşer tarafına vurgu yapılmış ancak bir peygamber olarak hitabın yapılması gereken yerde bir oryantalist gibi *“Muhammed”* denilmiştir. İkinci olarak müşriklik muhitinde yetişmesine rağmen Hz. Peygamber’in müşrik bir etkiden

³⁵³ Tarih II, s. 6-7.

³⁵⁴ Akdağ, age. s. 53.

³⁵⁵ Tarih II, s. 89.

uzak olması durumunun daha doğru olduğudur. Zira yukarıdaki cümlede Hz. Peygamber'in sanki bir süre müşrik olduğu veya müşriklik etkisinde kaldığı anlamı çıkar. Oysa her peygamber gibi O da ismet sıfatıyla günahsızdır. Onun müşriklik etkisinde olması muhtemel değildir. Yukarıdaki ifadenin daha cüretkâr olanı Wells'in *Cihan Tarihinin Umumi Hatları* isimli kitabında mevcuttur. Atatürk'ün okuduğu en temel eserlerden olan bu kitapta “*Muhammed'in bütün Araplar gibi bir Arap olduğunu kanıtlayan bir olayı belirtmek zorunludur. Muhammed Tanrı'nın birliği düşüncesine çok büyük önem verdikten sonra kendisi kararsızlık gösterdi. Kâbe avlusuna girdi. Mekke'nin mabut ve mabudelerinin, Tanrı'nın gözünde şefaat gücü olan kutsal bir aile oluşturabileceklerini söyledi.*”³⁵⁶ Şeklinde anlatım mevcuttur.

“...*Muhammed de Mekke'den kalkıp Medine'ye kaçtı. Buna Hicret denildi...*”³⁵⁷ Bu cümlede hitaba baktığımızda yine bir oryantalist anlayışın olduğu açıkça ortaya çıkar. Hicret kelimesinin İslamî terminolojide çok özel bir anlamı vardır; bir yerden bir yere kaçış değil, bir başka mekânda yeniden doğmak için sadece bir yer değiştirme, mekân değiştirme demektir. Tarih boyunca da bütün büyük dinler, düşünürler ve akımlar, kedi doğdukları mekânı terk ederek başka bir yerde yayılıp gelişebilmiştir. Nitekim peygamber, hicret etmeden evvel, hicret ederken ve hicret ettikten sonra sürekli bir ilahi koruma altındadır. Bundan dolayı kaçış ifadesi doğru değildir.

“*Muhammed'in koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kur'an denir. Bu esasları içeren cümlelere ayet, ayetlerden meydana gelen parçalara da sure derler. İslam rivayetlerinde bu ayetlerin Muhammed'e Cebrail adında bir melek aracılığıyla Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur.*”³⁵⁸ Cümlenin girişinde Muhammed'in koyduğu esaslar ifadesi yanlıştır. Çünkü Kur'an'da Hz. Peygamber'in koyduğu esaslar değil Allah'ın emirleri vardır. Kuran'ın Allah kelamı değil beşer işi olduğu lanse edilerek ilham ifadesinin doğruluğu ispatlanır ancak ilham ile vahiy bir değildir. Aralarında birtakım farklar vardır. “*İslam rivayetleri*” derken yine hataya

³⁵⁶ Cengiz (Editör), *age*. Cilt: 2, s. 387-388.

³⁵⁷ *Tarih II*, s. 90.

³⁵⁸ *Tarih II*, s. 90.

düşülmüştür. Zira rivayet sözü bir konu için başka bir durum da olabilir anlamı vermektedir. Ancak bu rivayet değil gerçeğin kendisidir. Son olarak vahiy ve ilham arasında fark olduğunu belirtelim. Burada bahsedilen de Kur'an vahyi meselesidir. Kuran vahyedilir, ilham edilmez. Malik Bin Nebi'nin "*Kur'an Fenomeni*" adlı kitabında vahiy ile ilham arasındaki fark şöyle belirtilmiştir: "*Bazı İslam âlimleri Kur'an'ın vahiy fenomeni olarak tarif ettiği vahiy kavramını sezgi ya da ilham kavramıyla karşılarlar. İlham kelimesi, genelde vahiy kavramının psikolojik anlamını verecek şekilde kullanılmasına rağmen ilham sözcüğünün tam anlamıyla belirgin bir psikolojik anlamı yoktur.*"³⁵⁹ Cümleden de anlaşıldığı gibi ilham ve vahiy arası fark bulunmaktadır.³⁶⁰ Cümlenin tamamının kritiğini yaptığımızda anlatımın konuyu hiç bilmeyen bir kitleye yönelik olduğunu rahatlıkla diyebiliriz.

"...Gerçekte Peygamber'in ilk söylediği Kur'an ayetlerinin ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir."³⁶¹ Anlaşılması ve ifade edilmesi oldukça güç olan bu cümlede Kur'an sanki yarım kalmış ve eksik gibi lanse edilmektedir. Ayrıca "söylediği" ifadesi de Kur'an'ın yine yukarıda belirttiğimiz gibi Allah kelamı olması durumuna ters bir ifadedir. Peygamber bir kabile reisi gibi lanse edilmekte, onun peygamber özellikleri göz ardı edilmektedir. Copeaux'a göre asıl anlatılmak istenen Allah değil peygamberdir. Vahiyde Allah'a ya da doğaüstüne pek önem verilememektedir. Bu söylem insanları şoke etme riskini de göze alarak bilinçli bir şekilde Muhammed'in yaşamını dünyevileştirme gaye edinilmiştir.³⁶² Copeaux her ne kadar "*insanları şoke etme riskini ön plana almışlardır*" dese de bu söylem bir konuda hiçbir şey bilmeyen insanlar için kullanılmaktadır. Dolayısıyla o dönemdeki coğrafya İslam'ın yeni anlatıldığı bir yer değildir. Peygamberi dünyevileştirme gayretiyle yeni bir nesil yetiştirme çabası demek daha isabetli bir izah olsa gerek.

³⁵⁹ Malik Bin Nebi, *Kur'an Fenomeni*, Çeviren: Yusuf Kaplan, Külliyyat Yayını, İstanbul 2008, s. 102.

³⁶⁰ Vahyin kendine has özel şekilleri bulunmaktadır. Kelimeler yerli yerinde kullanılmayınca problemler meydana geldiği için kelimelerin anlamları iyi bakmak gerekir. Vahyin vakıası ile keşf, ilham, sezgi gibi kelimeler arasında kalın çizgi çizilmelidir. 1894 yılında basılan Kitab-ı Mukaddes sözlüğünde "*Allah'ın ruhunun, ruhi hakikatlerle gaybi haberlere muttali olmaları için şahsiyetlerinden hiçbir şey kaybetmeksizin mülhem kâtiplerin kalplerine hululdür. Bu mülhem kâtiplerin her birine kendilerine has telif şekilleri ve ifade üslupları vardır.*" (Bkz; Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri*, Çeviren: M. Said Şimşek, Kitap Dünyası Yayını, Konya 2008, s. 22.) Bu ifadede görüldüğü gibi vahiy meselesi ilham, keşf, sezgi gibi anlatılmıştır. Dolayısıyla İslam tarihi yazımında oryantalistlerin anlayışı benimsendiği için onların kabul ettiği gibi bu durum açıklanmıştır.

³⁶¹ *Tarih II*, s. 91.

³⁶² Copeaux, *age*. s. 282.

Yukarıdaki ifadenin yanlış olduğu Kur'an-ı Kerim'in ikinci suresinin ikinci ayetinde de açıkça malumdur. Nitekim bu ayette “*Bu kendisinde şüphe olmayan, Mutlakiler için de kılavuz olan kitaptır.*”(bakara 2) denilerek, Kur'an-ı Kerim'de hiçbir şüpheye yer olmadığı ancak insanın kendi aklının noksanlığı nedeniyle şüpheye düşmesinin başka bir durum olacağı belirtilmiştir.³⁶³

Bu gibi cümlelerden anlaşılacağı üzere İslam tarihi anlayışına karşı bir tavır alınmış olduğudur. Nitekim bazı tarihçilerimiz bu durumu destekler ifadelerde bulunmuşlardır.³⁶⁴

Amacımız dönemin tarih müfredatı üzerinden zihinsel analizini yapmaktır. Ayrıca İslam dini ile İslam tarihi arasında ayrıma giderek ikisini birbirinden ayırmaya çalışıyoruz. Fakat bir tarih kitabında Kur'an'dan bahsedildiği için bizde bu duruma temas edeceğiz. *Tarih* adlı eserin ikinci cildinde Kuran'dan bahsedilmiş ve üç ana konuda incelenmiş olduğu belirtilmiştir. Birincisi, Allah'ın bir olduğu ve Muhammed'in Onun Resülü olduğuna inanmak, ikincisi hukuki hükümler ve ibadetler, üçüncüsü ise tarihe ait olan hükümlerdir. Biz diğer iki konudan değil de bizi bizzat ilgilendiren konu olan Kur'an'ın tarihe ait hükümlerini ele alacağız.

“*Tarihe ait bilgiler, yeni fenler sayesinde meydana çıkarılan gerçekler en yakın tarih bilgilerini bile temellerinden sarsmaktadır.*”³⁶⁵ Kitapta hangi dayanaklar göz önünde alınarak bu ayrımın yapıldığı belli değildir. Bu ifadeden Kur'an'ın tarihe ait olan hükümleri on dört asır öncesine göre yeni belgelerin ortaya çıkarılmasıyla hükmünü kaybetmiştir. Ancak tam tersi olduğu herkesçe malumdur.

“*Caminin duvarına bitişik olmak üzere Muhammed ile karıları için kerpiçten yatacak odalar yapıldı.*”³⁶⁶ Hitap olarak kaba diyeceğimiz bir cümle de yukarıdaki ifadedir. Medeni anlatım açısından oldukça kaba olan bu ifade günlük yaşantımızda

³⁶³ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, Cilt: 1, İnsan yay, İstanbul 2006, s. 48.

³⁶⁴ Bayram Kodaman, “*Atatürk Milli Kültür ve Tarih*”, 100. Yıl Atatürk Konferansları, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ankara 1981, s. 128.

³⁶⁵ *Tarih II*, s. 92.

³⁶⁶ *Tarih II*, s. 93.

kullanamadığımız gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında batıya yaklaşmak ve daha da modernleşmek amaç edinilmişken bu durum çelişkiyi arz etmektedir.

“İslamiyet ancak Arap Yarımadası'nın sınırlarını aştıktan ve Arap olmayan kavimler, özellikle Türkler tarafından kabul edildikten sonradır ki, büyük din haline gelmiştir.”³⁶⁷ Yukarıda verdiğimiz örnek pasajlardan farklı olarak bu defa Türklerin İslam'a hizmetlerinden bahsedilmiştir. Bu cümleyi daha ileri bir aşamaya götürmek daha doğru olur. Zira Türk Tarih Tezi'nde amaçlardan biri, bütün medeniyetin dolaylı ya da dolaysız olsun Türk etkisinde ve katkısında olduğunu ispatlamaktır. Bu amaçla yukarıda örnek verdiğimiz cümle İslamiyet'e hizmetten öte İslamiyet'in aslında bütün dünyada duyulması ve büyük din olmasını Türkler sağlamıştır denilmektedir. Büyük din olmak tabirinden anlaşılan yayıldığı ve siyasi alanda üstün olduğu olsa gerek. Bu ifade Necip Asım'ın 1898-1899 yıllarında kaleme aldığı *Türk Tarihi* isimli kitapta aynen şu şekilde yer almaktadır: “Türkler olmasaydı o koca Asya'da ne İran, ne Çin ve ne de Arap düşünceleri kendi siyasi sınırlarından öteye geçemezlerdi.”³⁶⁸ Daha geniş bir yelpazeden ifade edilen bu cümle daha sonra İslam tarihi anlatımında kendi elbisesine bürünerek anlatıma tabi tutulmuştur.

Bu tür bahislerden başka İslam tarihine ait figürler ve tasvirlerden söz edilirken cümle aralarına Anadolu halkına ait bilgiler sıkıştırılmıştır. Bundan amaç orijinalitenin Anadolu'ya ait olduğunu vurgulamaktır. Örnek vererek anlatmak istediğimiz durumu açalım.

Kâbe'de bulunan Hacerü'l-Esved yani siyah taş, Friklerde de vardır. Bu taşın ziyareti ve tavaf edilmesi Friklerde daha evvel vardır.³⁶⁹ Bu ifade ile Kâbe'den bahsedilirken bir anda farklı bir mevzuya geçilmiştir. Amaç orijinalitenin Anadolu'ya ait olduğunu belirtmektir. Yoksa bu şekilde bir anda cümleye müdahalenin başka izahını yapmak oldukça zordur.

³⁶⁷ *Tarih II*, s. 93.

³⁶⁸ Necip Asım, *Türk Tarihi*, Maarif Nezareti, İstanbul 1316(1898-1899) s. 32.

³⁶⁹ *Tarih II*, s. 85.

Yukarıdaki cümleye benzer bir yerde Sümerler vasıtasıyla Natürizm'in (göğe, yıldızlara vs. tapma dini) Arabistan'a İslamiyet'ten evvel girdiği, Sümer tanrıları olan İL ve BEL'in Yemenliler tarafından da tanrı olarak bilindiği belirtilmiştir.³⁷⁰ Bu benzetmelerden maksat Türk Tarih Tezi'nin temelinde Anadolu'da Türklerin ataları olan Sümerler vasıtasıyla İslamiyet'ten evvel dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi Arabistan'da da Türk varlığının olduğunu ispatlamaktır. Türk Tarih Tezi'ne göre Türklerin atası olan Sümerler, Arabistan'ı dini anlamda oldukça fazla etkilemiş, kültürel varlığını dini boyutta Arabistan'a ulaştırmıştır. Dolayısıyla diğer medeniyetlerin tarihinde olduğu gibi İslam tarihinde de Türklere medyun bulunduğu görüntüsü verilmek amaç edinilmiştir. Bu konulardaki spesifik bilgiler ile İslam inançları arasında ilişkilerin kurulması, akla bu tarih tezinin önde gelen mimarlarından olan, aynı zamanda da ciddi bir ön Asya tarihçisi ve dinler tarihi uzmanı olan Şemsettin Günaltay'ı getirmektedir.³⁷¹

Bu kitapta Müseylime için “*Gerçekte Müseylime de kıymetsiz sayılmayacak ahlaki ve dini bir mezhep ortaya koymuştu*”³⁷² ifadesi yer almaktadır. Sanki İslam dininin Hz. Peygamber'in kendi tasarrufunda olduğu, dolayısıyla herkesin kendi kafasına göre din çıkarabileceği ima edilmeye çalışılmıştır.³⁷³

Bu kitapta Hz. Peygamber döneminin sonunda Dört Halife Dönemine geçmeden evvel bir başlık açılmıştır. Burada “*Muhammed, gerek dinî meselelerde gerek içtimai hususlarda bir ıslah yapmak lazım geldiği zaman kendini hiçbir şeye bağlı görmemiştir. Daima tekâmüle doğru yürümüştür. Ölüm, bu tekâmülü birdenbire kesti. Muhammed'den sonra İslam âleminde görülen durgunluk ve gerilemenin sebebini, Muhammed'de değil, Onun haleflerinin Muhammed'in mesleğinin ruhunu değil, metnini aramalarında aramak gerekir. Bu büyük gerçek*

³⁷⁰ Tarih II, s. 84.

³⁷¹ Bk. Şemsettin Günaltay ve İslam Tarihi Anlayışı başlığı.

³⁷² Tarih II, s. 112.

³⁷³ Burada özellikle vurgu yapılması gereken husus, peygamberliğini ilan eden bir kimsenin “mezhep” ortaya koymasının kelam ilmi bakımından doğru bir tanımlama olup-olmadığı meselesidir. Çünkü mezhep; dinin aslî veya fer'î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem, Peygamber ise; insanları hakka irşat etmek ve kemale erdirmek üzere görevlendirilen bir “elçi”dir. (Bk. Ayrancı, age. s. 201.)

ancak Türkiye Cumhuriyeti devrinde hakkıyla kavranmış ve gerekleri yapılmıştır”³⁷⁴ ifadesi yer almaktadır. Bu cümle laiklik ideolojisinin yayılması adına yazılmış bir cümledir. Görüldüğü gibi peygamberin mesleğinin ruhu Türkiye Cumhuriyeti devrinde hakkıyla kavranmış ve gerekleri yerine getirilmiştir ifadesi ile İslam devletinin laik bir düzende olması gerektiği, asıl doğrunun bu olduğu söylenmek istenmiştir. Peygamber’de aslında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yaptığı gibi yapmak istemekte olduğu izlenimi verilmek istenmiştir. Kanaatimizce gerekleri yerine getirilmiş ifadesi saltanatın ve halifeliğin kaldırılması ile de alakadardır. Bu ifadelerin ideolojik olduğu açıktır ki, bu ifadelerin o dönemde İslam tarihi yazımını üstelenenlerin elinin ürünü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ayrıca Muhammed, ıslah yaparken kendini hiçbir şeye bağlı görmüyordu ifadesi onun dünyevileştirilmesi adına kullanılmıştır diyebiliriz.

Bu açıklamaları başka bir şekilde ifade edersek şöyle de siyebiliriz; Türkiye Cumhuriyeti’ndeki laikleşme ve çağdaşlaşma hareketinin İslâm’la çelişmediği, İslâm’ın gelişmelere açık bir din olduğu üstünde durulmak amaçlanmış olabilir.³⁷⁵

Bir İslam tarihi mevzusunda günümüze vurgu yaparak halkın da desteğini Peygamber vasıtasıyla almak bu tür ifadeler ile mümkündür. Zira inkılâpların oturması ve benimsenmesi için bu tür anlatımlar gereklidir. Kısacası İslam tarihine bakış resmi ideolojiyi meşrulaştırmak çizgisinde ilerlemiş ve her fırsatta İslam tarihi anlatımına bu gibi ifadeler yerleştirilmiştir.

“*Hulefai-raşidin Devri*” başlığıyla ele alınan Dört Halife (Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) dönemi gibi çok önemli, hareketli ve yoğun bir döneme bu kitapta sadece beş sayfa yer verilmiştir. Dönemlerinin her birinde önemli olayların isimleri zikredilmiş ve özet bir anlatım yapılmıştır. Hz. Ebubekir döneminde Arapların irtidatı, Usame’nin Suriye seferi, Halit b. Velid’in Irak ve Ebu Ubeyde b. Cerrah’ın Suriye seferleri ele alınmıştır. Yine bu dönemde Kuran’ın toplanmasından bahsedilmiştir. Burada dikkat çeken bir ifade kullanılmıştır. “*(Kuran’da) Kullanılan*

³⁷⁴ *Tarih II*, s.118.

³⁷⁵ Akdağ, *age*. s. 54.

yazının esası Sümer çivi yazısından alınma bir alfabedir.”³⁷⁶ Türk Tarih Tezi’ne göre Sümerler, Türklerin atalarıdır. Türklerin atalarının kullandığı Sümer çivi yazısı da Kuran alfabesini oluşturur. Kuran alfabesi Arapçadır dolayısıyla Arapçanın da Sümer çivi yazısından çıkma bir dil olduğu söylenmek istenmiştir. Bu yaklaşım elbette ki Türk Tarih Tezi’nin bir tezahürüdür. Bir konu anlatılırken mutlaka Türklerle alakalandırmak gereksinimi kendiliğinden ortaya çıkar. Bundan başka Türklerle alakalı değilse de bir yolu bulunup alakalandırılmış ve anlatım rüşüne ermiştir.

İslam tarihine bakışın Türk tarihi merkezli olduğuna en güzel örneklerden biri de aşağıdaki cümledir. “*Türk İspanya’da*” başlığıyla verilen konuda Endülüs Emevi Devleti’nin kurulmasından evvel Tarık b. Ziyad tarafından İspanya’nın fethedilmesi meselesi anlatılmıştır. Zaten Türklerle bağlantılı olmazsa ele alınması muhtemel olmayacaktır.

Berber-Hazar kabilelerinin en savaşçı ve cesur olanlarından bir ordu oluşturuldu ve bu ordunun başına Berber-Hazarların Tavarik kabilesinden Tarık isminde bir Türk getirildi. Bu orduda Arap ırkından ancak ve yalnız 300 kişi vardı.³⁷⁷ Berber-Hazar³⁷⁸ kabilesi Türk olarak tanıtılmıştır. Zaten Hazar ismi özellikle kullanılarak bunların Türk oldukları belirtmeye çalışılmıştır. Öncesinde bu kabileyi tarif ederken “*Tıpkı Türkler gibi Peygamber’in adı Muhammed’i Mehmet diye telaffuz ederlerdi,*” denilerek onların Türk olduğunu ve ancak bunların da bir Türk komutanının yönlendirebileceği izlenimi verilmiştir. Bu komutan Tarık b. Ziyad’dır. Cümleye bakıldığında İspanya’yı fethedenlerin de Türkler olduğu Arapların azlığına vurgu yapılarak anlatılmıştır. Tarık b. Ziyad’ın Türk olup olmadığı da meçhuldür. Zira daha sonra okutulan tarih ders kitaplarında Tarık b. Ziyad’ın Türk olduğuna bu kadar açık bir şekilde vurgu yapılmayacaktır. Tarık b. Ziyad hakkında şunu da belirtmekte yarar var: Atatürk’ün okuduğu İslam tarihi kitapları arasında yer alan Ziya Paşa’nın Endülüs Tarihi isimli kitabında Tarık b. Ziyad’ın Türk olduğuna dair

³⁷⁶ *Tarih II*, s.119.

³⁷⁷ *Tarih II*, s.133.

³⁷⁸ Kanaatimizce Hazar isminin kullanılması tezin mahiyetini ispatlamak içindir. Çünkü teze göre bütün medeniyetlerin odağında Türkler vardır. Bu durumu ispat için işi bizzat yapanlar ya Türk’tür ya da Türkler ile akrabalıkları vardır. Mısırın yerel halkı olan berberiler, içine meşruluk adına Türklerden bir kavim olan Hazarları dâhil etmişlerdir. Anlatıma iyi bakıldığında Hazarların cesur ve savaşçı özellikleri ile bağlantı kurularak buradaki kavmin Türklük özelliklerine vurgu yapılmıştır.

herhangi bir bilgi yoktur. Ayrıca Endülüs tarihinin anlatıldığı ilk İslam tarihi eserine³⁷⁹ baktığımızda da Tarık b. Ziyad'ın Türk olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. İlk İslam tarihi eserlerinden sayılan ve İslam tarihinin kronolojik seyrinin işlendiği kitap olan Halife Tarihi'nde de Tarık b. Ziyad'ın menşei hakkında bilgi yoktur.³⁸⁰ Halife Tarihi'nde Tarık b. Ziyad'ın menşei hakkında bilgi olmadığı gibi Belazuri'nin Fütuhu'l-Büldan'ında da adı geçen konu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece Musa b. Nusayr adlı şahsın azatlısı olduğu belirtilmiştir.³⁸¹ Bunlardan başka İsmail Hakkı Atçeken'in *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr* isimli kitabında “*Ahbaru Mecmu'a Fi Fethi'l Endelüs ve Zikri Ümeraiha*” isimli kitap ile el Makarri Şihabüddin Ahmed Muhammed'in “*Nefhu't-Tib min Günsi'l Endelüsi'r-Ratip*” isimli kitaplarından aktardığına göre Tarık b. Ziyad Berberi asıllıdır.³⁸² Bazı İslam tarihi kaynaklarında menşei belirtilmeyen bazıları ise Berberi olduğu söylenen Tarık b. Ziyad'ın Türk olduğu kanısına Kemalist tarih yazarları nasıl ulaşmıştır bilmiyoruz. Ancak onlar ilk olarak Tarık b. Ziyad'ı Hazar-Berberi diye tarif ettikten sonra biraz daha cesaretleterek direkt olarak *Türk* diyebilmişlerdir. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş daha sonra belirteceğimiz gibi *Orta Çağ Tarihi* isimli tarih ders kitabında Berberi asıllı bir şahıs olarak Tarık b. Ziyad tarif edilmiştir. Hazar menşeinin Berberi ifadesinin önüne konması görüldüğü gibi biraz zorlama bir durum olmuştur.

“*Arapların Türkler Aleyhine Uyguladığı Siyaset*” başlığında Türklerin Arap zulmüne karşı dik durdukları anlatımı vardır. Emevilerin, Türklerle karşı izlediği siyasete rağmen Türkler kendilerini Araplardan çok yüksek görüyorlardı. Dolayısıyla asırlardan beri hâkim yaşayan Türkler, bu çapulcuların hükmü altına giremezlerdi. İslam dinini kabul ederek efendilikten mevaliliğe (kölelik) inemezlerdi.³⁸³ İslam dinini yayma işi o dönemde devlet bazında Emevilere aitti. Dolayısıyla İslam dinine girmek efendilikten mevaliliğe geçmek demektir. Türkler veya dönemde yazılması

³⁷⁹ Cengiz (Editör), *a.g.e.*, Cilt: 5, s. 20.

³⁸⁰ Halife Hayyat, *Tarihi Halife b. Hayyat*, Çeviren: Abdulhalik Bakır, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2008, s. 373.

³⁸¹ el-Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan*, Çeviren: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2002, s. 330.

³⁸² İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr*, Araştırma Yayını, Ankara 2002, s. 58.

³⁸³ *Tarih II*, s. 145-146.

gereken formatta “*resmi tarihçiler*”, yukarıdaki yorumu Emevilerin Türklere uyguladığı zulümden dolayı bu şekilde yorumlamış olsa gerek. Cümlede anlatımın sertliği İslamiyet’i değil, Emevileri hedef almaktadır. “*Türkler kendilerini çok yüksek görürlerdi*” ifadesi de tamamen Türk Tarih Tezi’nin yansımasını tanımlar. Zira Türklerin yüksek bir medeniyet oldukları her fırsatta dile getirilir ve bu durum her tarih anlatımında da olduğu gibi İslam tarihi anlatımında da kendini açıkça belli eder. Bu ifadeleri belirtmemizden maksat İslam tarihi anlatımında her ne surette olursa olsun Türklerin ön plana çıkarılması girişiminin varlığından bahsetmektir. Dolayısıyla bu durum dönemin zihinsel analizini yapmamızda bize yardımcı olmaktadır.

Yine bu başlık içerisinde Emevilerin, Müslüman gibi davranmadıkları ve tepkinin haklılığı üzerinde durulmuştur. “*Arapların istila amaçlarını İslamlığın yayılması gibi dini bir ülkeye bağlamak kesinlikle doğru olmaz. Özellikle Emevi halifeleri aşağıladıkları Muhammed dininin asla savunucusu olamazlar.*”³⁸⁴ Bu anlatım başlığın ne kadar doğru olduğunu ispatlar. Nitekim İslam-Türk mücadelesi denmemiştir.

“*Abbasiler Devrinde Türkler ve Türklerin Müslüman Olmaları*” başlığında Türklerin içinde buldukları kargaşadan kurtulup hükümler olmalarından bahsedilmiştir. Türkler Ebu Müslim ihtilaliyle Araplara, Talas Suyu Meydan Savaşıyla da Çinlilere galip gelmiştir. Bu tarihi fırsatta Türkler Çin’e inmek yerine İslam imparatorluğuna hâkim olmayı tercih etmişlerdir. Ebu Müslim ihtilali aslında Onları Müslüman İran üzerinden Irak’a doğru götürmüştür. İhtilal harekâtına katılanlar, yüksek kabiliyetleri gereği yeni imparatorluğa hâkim olacaklarını anlamışlardır.³⁸⁵ Bu cümlede görüldüğü gibi Türklerin köleliği kabul etmedikleri ve efendi olmaya geldiklerini belirtmektir. Zira bu kitabın devamında Türkler İslamiyet’e efendi olmak, birinci olmak, başta olmak üzere girmiştir ifadesi yer almaktadır. Anlatım bu istikamette yapılarak istenilen izlenim verilmeye çalışılmıştır. Son cümlede “*ihtilal harekâtına katılanlar yüksek kabiliyetleri gereği*

³⁸⁴ *Tarih II*, s.146.

³⁸⁵ *Tarih II*, s.155.

yeni imparatorluğa hâkim olacaklarını anlamışlardı," denilerek yukarıda belirttiğimiz duruma somut bir söylemsel kanıt verilmiştir. Son cümle aslında Abbasilerin bir Arap-İslam devleti değil, Türk-İslam devleti olduğunu söylemek için kullanılmıştır. Yani Türkler, Abbasiler ile aslında İslam'ın hizmetine girmemiş, İslam tarihinde başrol almıştır. Zira yukarıda alıntı ile ifade ettiğimiz cümleden sonraki sayfalar iyi okunduğunda devleti kuranların ve yönetenlerin Abbasiler değil, Türkler olduğu izlenimi çok kolay edinilir. Abbasiler başlığı altında nasıl bir ideoloji benimsendiği açıkça ortaya çıkar. Çünkü "*Abbasiler*" başlığı sadece beş sayfa olarak ele alınmışken, "*Abbasiler Devrinde Türkler ve Türklerin Müslüman Olmaları*" başlığı dokuz sayfa, yani koca bir devletin tarihinden daha fazla miktarda ele alınmıştır. Buradaki amaç malumdur ki, Türk tarihi merkezli İslam tarihini anlatmak.

"Abbasi Devrinde İslam Medeniyeti ve Bu Medeniyette Türklerin Etkisi" başlığında çoğunlukla Türklerin ilmi safhada hizmetlerinden bahsedilmiştir. *"İslamiyet devrinde ilimlerle ve eğitimle uğraşanların büyük çoğunluğu Arap olmayan kavimlere (mevali) mensuptu. İslam medeniyeti kökleşmesini diğer milletlere, özellikle Türklere ve İranlılara borçludur. İslamiyet'in ortaya çıkışı sırasında yüksek bir seviye ve eski bir medeniyet sahibi olan Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra İslamiyet'in kökleşmesi ve gelişmesinde çok önemli bir etken olmaları doğaldır."*³⁸⁶ İslam medeniyeti kökleşmesini Türklere borçludur. Çünkü Türkler İslam'ın bayraktarlığını yapmış ve zaten geçmişten gelen yüksek medeniyetleriyle buna hazırdırlar. Bu ifadeler Batı zihniyetine tepkinin bir mahsulüdür. Çünkü batılılar Türkleri aşağı görmekte ve horlamaktadır. Bu teze karşılık, özellikle uzun yıllar içinde bulunduğu ve büyük bir dönemde başını çektiği İslam dünyasında, Türkler bunu kendi kabiliyetleriyle yapmıştır, denilerek esas olarak anlatılmak istenen Batılıların dediğinin tersidir.

Yukarıdaki ifadenin devamında *"İstisnasız İslam medeniyetinin her şubesinde Türklerin büyük hizmetleri oldu,"*³⁸⁷ denilerek aynı durum izah edilmeye çalışılmıştır.

³⁸⁶ *Tarih II*, s.162.

³⁸⁷ *Tarih II*, s.163.

Zaten bu anlatımlarda sayfa hacmi olarak devletlerin kendisinden ziyade Türklerin bu devletler içinde etkisi, yeri ve katkısı ele alınmıştır.

Bu başlığın devamında 2 sayfa boyunca Türk ilim adamları ve filozoflardan bahsedilmiş ve bu tezi temellendirme adına şu ifade kullanılmıştır. “*Abbasiler devrinde kurulan Müslüman Türk devletlerinin merkezleri aynı zamanda birer ilim ve medeniyet merkezi olmuşlardır. Samanlılar devrinde Buhara, asrın en büyük ilim merkezi sayılan Bağdat’ı gölgede bırakmıştır.*”³⁸⁸ Bu sayfanın devamında yaklaşık yarım sayfa da Selçukluların İslam dünyasını dağılmaktan kurtardıklarından bahsedilmiştir. Yine ilmi sahada İslam dünyasına katkılarından bahsedilmiştir. Bu anlatımların sonunda “*Tarih belgeleriyle edinilen bilgilere dayanılarak kesin olarak denilebilir ki, İslam’dan evvel bir Arap medeniyeti olmamıştır. İslam devrinde de medeniyeti yaratan Araplar değil, onlardan başka ırktan olanlar ve özellikle Türklerdir*”³⁸⁹ cümlesiyle Arapların İslam medeniyetinde yer almadıkları özellikle Türklerin varlıklarından bahsetmenin daha doğru olduğu belirtilmiştir. Olayın bu şekilde ifade edilmesinde Araplara karşı tırmanan milliyetçilik cereyanının da bir etkisi mutlaka olmuştur. Oysaki Türkleri İslamiyet ile tanıştıran, İslam tarihinde büyük işler yapmasına bu sayede olanak sağlayan Araplar olmuştur. Bu açıdan bakıldığında en azından Araplarında payı olduğunu söylemek daha insafli olur. Ancak amaç İslam tarihini anlatmak değil, bunun içinde Türklere vurgu yapmak olunca bu durumların olması gayet normaldir. Cümlenin başında kesinlik ifade eden vurgu, öğrencinin düşüncesinde oluşabilecek çatlakları tümenden yok etme amacına yönelik olsa gerek. Yoksa bu kadar net bir ifadeyi mantıklı bulmak çok güçtür. Zira İslam’ın Arapların içinden çıkması ve sonrasında gelişen olaylar göz önüne alındığında İslam’ın siyasi liderliğinin 1058’de Tuğrul Bey’in nezdinde Türklerin eline geçmesine kadarki süreçte İslam tarihinde Arap hâkimiyetinden başka bir erk söz konusu olmamıştır. Bu bağlamda keskin hatlarla bu cümleyi kurmak ideolojik tavırdan ileri gelmektedir.

---

³⁸⁸ *Tarih II*, s.163.

³⁸⁹ *Tarih II*, s.164-165.

Bu kitapta Endülüs Emevi Devleti'ne on yedi sayfa yer ayrılmış ve devletin İspanya'da geçirmiş olduğu safhalardan sırayla bahsedilmiştir.³⁹⁰ İspanya'nın fethedilmesi hadisesi ise ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Çünkü burada İspanya'yı fetheden bir Türk'tür! yani Tarık b. Ziyad.

Tarih adlı bu kitabın diğer bir önemli özelliği de kitabın en son kısmında bir haritalar bölümünün olmasıdır. Amaç ortaya atılan iddianın haritaların dili ile tanımlanıp desteklenmesidir. Böylelikle söylenenler daha kalıcı ve sürekli olacaktır. Konumuzu ilgilendiren tarafı İslam devletlerine ait haritaların varlığıdır. Kitapta bahsi geçen tüm İslam devletlerinin haritaları bulunmaktadır.

İlk Müslüman Türk Devletleri olarak Samanoğulları, Gazneliler, Karahanlılar, Tolunoğulları ve Akşitler ele alınmıştır. Bu devletler kitapta on sayfa olarak işlenmiştir. Samanoğulları'nın Türklük taraflarına vurgu yapıldığı gibi Müslümanlık taraflarına da vurgu yapılmıştır. Anlatıma göre Samanoğulları'nın tüm teşkilatıyla İslamî bir idare tarzında olmadığı, bazı kısımlarında eski Türklerden kalma uygulamalar olduğu yazılıdır. "*Maveraünnehir ve Horasan'da daha İslamiyet'ten evvelki zamanlardan kalma düzenli bir belediye teşkilatı mevcuttu*"³⁹¹ denilerek yukarıda belirttiğimiz durum örneklendirilmiştir.

Gazneli "*Mahmut zamanında Gazne şehri İslam âleminin en büyük ve muhteşem merkezlerinden biriydi*" denilmesine rağmen bir paragraf altta kullanılan cümle kafa karıştırıcıdır. Bu cümlede "*Eski Türk sanatlarına mahsus unsurlar Gazne'de İran ve Hint sanat unsurlarıyla karışarak bu devre has yeni bir sanat şekli meydana getirmiştir. Mahmut'un İran hükümdarı olup İslam istilasına ve Türk tahakkümüne karşı İranîliği yaşatmaya çalıştığı hakkında birtakım Avrupa tarihçileri tarafından ileri sürülen fikirler gerçeklerden tamamen uzak ve yanlı düşüncelerdir. Gazneliler devri, İran medeniyetinin değil, Türk medeniyeti tarihinin parlak bir devrinin oluşturur*"³⁹² denilmiştir. Burada akla birçok soru gelmektedir. Öncelikle Gazneli Devleti bir İslam medeniyeti olarak gösterilmiş daha sonra bundan

³⁹⁰ *Tarih II*, s.167-183.

³⁹¹ *Tarih II*, s.184-186.

³⁹² *Tarih II*, s.189.

vazgeçilerek Türk medeniyeti denilmiştir. Bu durumun eğer mantıklı bir açıklaması varsa o da İslam medeniyeti denince o dönemde sadece akla Türk medeniyeti geldiğidir. İslam medeniyetinin de besin kaynağı eski Türk medeniyetidir. Bu ifadeler lise öğrencisi için oldukça muğlâk ve kafa karıştırıcıdır. Medeniyet, Türkler ile özdeşleştirmeye çalışılırken ifadeler boğuklaşmıştır.

Samanoğulları'nda olduğu gibi Karahanlılar'da da devlet teşkilatında tamamen bir İslamlaşma olmadığı daha ilk cümlede belirtilmiştir. “*Karahanlılar'ın özellikle doğu şubesinde eski Türk idare gelenekleri hâkimdi. Batı Karahanlılar'ın idare teşkilatında İslam etkisi daha fazlaydı*”³⁹³ bu devletler başlık olarak İlk Müslüman Türk Devletleri olarak belirtilmişse de içerik olarak Türklük özelliklerine daha fazla vurgu yapılmıştır. Gerek Karahanlılar gerekse Gazneliler Devleti'ndeki anlatımlara bakıldığında Türkçeye sürekli vurgu yapıldığı görülür. İslamiyet'e girmeye beraber Türkler aslında Türklük özelliklerini kaybetmemiştir. Bundan maksat, Türklerin İslamiyet'ten evvel yüksek bir medeniyete sahip olduklarını, zaten donanımlı olduklarını belirlemektir. Böylelikle İslam medeniyetinde asıl olanın Türkler olduğu söylenmek istenmektedir.

Tolunoğulları ve Akşitler devletleri anlatılırken yine aynı zihniyetin varlığından bahsetmek mümkündür. “*Devlet İslam olmayan unsurları İslamlardan ayırmıyor, bütün tebaasına karşı aynı adaletle hareket ediyordu ki, bu doğrudan doğruya eski Türk devletçilik geleneğinin etkisiydi*”³⁹⁴ denilerek yine Türklerin hem adaletli olduğu hem de devlet gelenekleri sayesinde İslam medeniyetinde yerinin en üstte olduğuna vurgu yapılmak istenmiştir. Tolunoğulları Devleti'nin diğerlerinde olduğu gibi Müslüman özelliklerine değil Türklük özelliklerine vurgu yapılmıştır.

İlk Müslüman Türk devletlerinden sonra Selçuklular'a da bakalım: *Tarih* adlı kitabın ikinci cildinde “*Büyük Selçuklu İmparatorluğu*” başlığı altında Selçuklu Devleti on üç sayfa olarak ele alınmıştır. Selçukluların kökenlerinden başlanılarak devleti hangi süreçlerden geçip kurdukları, Tuğrul Bey'in seferleri, Melikşah ve

³⁹³ *Tarih II*, s.190.

³⁹⁴ *Tarih II*, s.192.

Sencer dönemleri, son olarak da Selçuklular'ın parçalanma dönemleri ele alınmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin medeniyet tarihi ayrı bir başlıkta işlenmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin anlatımında ilk olarak “*Dünya Tarihinde Selçuk İmparatorluğu'nun Önemi*” başlığıyla anlatıma girilmiştir. Burada kullanılan ifadeler ile Selçuklu Devleti'nin kuruluşunun İslam dünyası için kurtuluş ifade ettiği belirtilmektedir. Buna göre: “*Mezhep ayrılıklarıyla sarsılmış, Bizanslıların saldırılarına karşı duramayacak kadar zayıflamış olan İslam dünyası, Selçuklu sultanlarının hâkimiyetleri altında taze hayat buldu. Anadolu'nun Müslüman Türkler tarafından kesin olarak fethi, asırlarca süren Haçlı saldırılarının sonuçsuz kalması, daha Müslümanlığın ortaya çıkışıyla başlayan eski İslam-Hıristiyan mücadelesinin -uzun zaman için- Hıristiyanlığın mağlubiyetiyle sonuçlanması demektir. İşte bu suretle, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşu Ortaçağ dünya tarihinin genel gidişatı üzerinde şiddetle etkili olmuş büyük bir tarihi olaydır.*”³⁹⁵ Görüldüğü gibi Selçuklu Devleti İslam dünyası için adeta bir kurtarıcı olarak gösterilmiştir. Hemen girişte Türk Tarih Tezi'nin mantığı gereği devletin önemi üzerinde durulmuş ve bütün Ortaçağı dolayısıyla İslam dünyasını etkilediği belirtilmiştir. Anlatıma göre, Selçuklu olmasaydı İslam dünyası karanlığa, yok olmaya mahkûm olacaktı.

Bu kitapta Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesi “*Türk saltanatını büyük bir İslam imparatorluğu haline getirmek için Abbasi hilafetine de hâkim olmak lazımdı*”³⁹⁶ şeklinde ele alınmıştır. Bu ifadeyle Selçuklu Devleti'nin her ne kadar ayrı başlıkta ele alınmışsa da İslam devleti olarak kabul edildiği anlaşılır. Anlatıma göre zaten Türk saltanatı bir İslam devletidir. Abbasilerin hâkimiyet altına alınmasıyla büyük bir imparatorluk olacaktır.

Kitapta Selçuklu medeniyeti anlatılırken “*Dini Siyaset*” başlığı altında şu ifadeler kullanılmıştır. “*Onların dini siyaseti, imparatorluğun genel siyasetinin bir aletiydi.*”³⁹⁷ Bu ifade ile yukarıda kullandığımız ifade birbiriyle çelişmektedir. Zira büyük bir İslam imparatorluğu kurmak fikri genel bir siyaset gibi anlatılmışken bu

³⁹⁵ *Tarih II*, s. 212.

³⁹⁶ *Tarih II*, s. 215.

³⁹⁷ *Tarih II*, s. 221.

ifade ile İslam'ın kullanıldığı, aslında Selçuklular'ın başka bir amaçlarının olduğu izlenimi ortaya çıkar.

Bu kitap için genel bir değerlendirme yapacak olursak şunları diyebiliriz: Copeaux'a göre İslam'ın ortaya çıkışı hep kendi zamanı ve mekânı içerisinde ele alınmış, başka bir ifadeyle Ortaçağ tarihi içinde incelenmiştir. Öğrencilerin Araplar ve Müslüman dini hakkında hiçbir şey bilmedikleri varsayılarak hareket edilmiştir. İşlenen konuyu bilmeyen, konuya vakıf olmayan bir okuyucu kitlesi varmış gibi hareket edilerek belli bir laik anlayışın sergilenmekte dahası İslam'ın temel inançları ve beş farzı Hıristiyan nüfusa sahip ülkelerin ders kitaplarının yapacağı bir tarzda sunum yapılmaktadır. Copeaux devamla bu anlatımların tüm okuyucular tarafından bilindiğini belirtmiştir. Bundan başka dünya tarihinin seyrini değiştiren peygamberlik hadisesinden ziyade İslam devreye girince Türkler için asıl dönüm noktası İslam'ın Türkleştirilmesinden sonraki dönem ön plana çıkar.³⁹⁸ Copeaux bu anlatımda Kemalist tarih tezinin en yoğun yaşandığı dönemde kaleme alınan kitaplar için özellikle *Tarih* isimli kitap için bu ifadeleri kullanmıştır. Bizim oryantalist anlatım tarzı dediğimiz format için Copeaux görüldüğü gibi “*İslam'ın temel inançları ve beş farzı Hıristiyan nüfusa sahip ülkelerin ders kitaplarının yapacağı bir tarzda sunum yapılmaktadır*” diyerek bizim belirttiğimiz tarzı farklı bir anlatımla tanımlamıştır.

Ayrıca şunu da diyebiliriz ki, bu kitapta İslâmiyet hakkındaki sayfalarda bugünkü kitaplarda bile bulunmayan laik bir anlayış hâkimdir. Türkler hakkındaki bölümler de Türklerin önderliği ve üstünlüğü fikirleri açıkça belirtilmektedir.³⁹⁹

1.2.4.Diğer Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihi Anlatımı

Ali Reşad'ın 1912 yılında basılan ve liselerde tarih ders kitabı olarak okutulan “*Tarih-i Umumi*” adlı lise tarih ders kitabının ikinci cildinde İslam tarihi konuları mevcuttur.⁴⁰⁰

³⁹⁸ Copeaux, *age*. s. 272-273.

³⁹⁹ Akdağ, *age*. s. 55.

Ali Reşad Bey'in liseler için neşredilen kitabında ekser yazarlarımızda olduğu gibi Araplığı Müslümanlıkla özdeşleştirip İslam medeniyetine Arap medeniyeti denilmiş ve Memun devrinde hepsi Arap olmayan ulemaya Arap denilmiştir.

Maarif müfredatı programı, İslam âleminde Türklerin rollerini belirtmek maksatlı tertip edildiği halde kitapta bu hususa dikkat edilmemiştir. Mesela Bermekiler'in ve Buhara'da hüküm sürmüş olan Samanilerin Farslı olduğu kitapta iddia edilmiştir. İslam devrinde Türk devletlerinin ve Türklerin İslam medeniyetine hizmetlerini zikretmeye bile gerek görmemiştir.

Herkesin bildiği gibi Selçuklu Devleti hükümdarı Tuğrul Bey'den itibaren Türkler İslam âleminin hakiki sahibidirler. Tuğrul Bey, Bağdat'a girerek halifeyi emri altına almıştır. Ancak bu çok önemli İslam tarihi konusunda Ali Reşad Bey hiç söz etmemiştir. Daha doğrusu sadece bir satırla iktifa etmiştir. Bundan başka Avrupa'ya Endülüs'ten ve İtalya'dan giden savaşçıların Arap, Müslüman'dı demiştir.⁴⁰¹ Yukarıdaki bu eleştiri Yusuf Akçura'ya aittir. Onun yaklaşımı tabii ki millî tarih çerçevesinden olmuştur. Ona göre bu kitapta İslam tarihindeki eksikliklerin odaklandığı nokta Türklerin İslam medeniyetinde olmadığı noktalardır.

Yukarıda ismini belirttiğimiz ve kısaca muhtevası ile ilgili Akçura'nın eleştirilerine yer verdiğimiz kitabın, İslam tarihi konularının neler olduğundan ve hacimsel olarak kitapta ne kadar yer aldığından bahsetmek gerekir. Kitapta, İslam tarihi metin içi haritalar ile beraber toplam iki yüz kırk bir sayfa olarak yer almıştır. Konu başlıkları ise şunlardır: Kabl'el İslam Araplar, Hz. Peygamber, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler, Endülüs, Tavaif-i Mülük (Beni Ahmer, Beni Ağlebi, Beni Tulun, Fatimiler, Devlet-i Eyyubiye, Beni Tahir, Selçukiler), Ehl-i Salip Seferleri (haçlı seferleri) ve Medeniyeti İslamîye olmak üzere dokuz konu başlığından ibarettir. Burada dikkat çeken *Selçuklu Devleti'nin* Tavaif-i Mülük yani Abbasilere bağlı olan ve sonradan ayrılan devletler statüsünde ele alınmış olmasıdır. Yukarıda

⁴⁰⁰ Ali Reşad'ın 1912 yılında ilk olarak baskısı yapıp ders kitabı olarak okutulan Umumi Tarih adlı eserinin ikinci cildi, 1922 yılında Yeni Umumi Tarih adıyla tekrar basılmıştır. Bizim istifade ettiğimiz Yeni Tarih-i Umumi adlı kitap 1926 basımıdır.

⁴⁰¹ Yusuf Akçura, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair", *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932, s. 599-601.

Yusuf Akçura'nın eleştirdiği noktalardan biri de budur. Ayrıca Selçuklular İslam tarihi başlığı altında ele alınmıştır. Çoğunluğu siyasi tarih anlatımına ayrılan bu tarih ders kitabında medeniyet tarihi anlatımına sadece yirmi sayfalık bir yer ayrılmıştır. Toplamda iki yüz kırk bir sayfa olan İslam tarihi anlatımında sadece % 8 lik bir anlatım medeniyet tarihine ayrılmıştır. İlk başlık olan Kabl'el İslam Araplar başlığı on yedi sayfa olarak ele alınmış ve İslamiyet gelmeden evvel Arabistan'ın dini, siyasi ve sosyal durumu hakkında anlatım yapılmıştır. Bu ders kitabı incelediğimiz diğer ders kitaplarına nazaran bu başlığı en geniş hacimli ele alan tarih ders kitabı olduğunu görüyoruz. Bu anlatımdan sonra Hz. Peygamber dönemi neredeyse en ince ayrıntısına kadar kaleme alınmıştır. İslamiyet'i ilan etmesinden önceki dönemde ayrıntılı olarak bilinen Bahira olayı gibi detaylar kitapta yer bulmuştur. Kitapta İslam peygamberine Fahr-ı Kâinat, Resul-u Ekrem gibi taltif sözcükleri bolca kullanılmıştır.

Tarih tezinin ortaya çıkmasından sonra yazılan tarih ders kitaplarında geçmişe yönelik takınılan ideolojik tavır dolayısıyla bu türlü ifadeleri görmek mümkün değildir. Hz. Peygamber dönemi bu ders kitabında on dokuz sayfa işlenmiştir. Dört Halife Döneminin anlatımı toplam otuz beş sayfa olup Hz. Ebubekir'in halife olarak seçilmesi olayı bir ders kitabı için oldukça tafsılatlı sayılacak bir şekilde anlatılmıştır. Dört Halife Döneminde fetihler, Kuran'ın toplanması gibi dini ve sosyal içerikli olaylar, ihtilafların çıkmasıyla Hz. Osman'ın öldürülmesi ve devamında Hz. Ali dönemindeki karışıklıkların Sıffin ve Cemel savaşlarını meydana getirmesi olayı anlatılmıştır. Daha sonra Haricilerin zuhuru ve sonuçta Hz. Ali'nin öldürülmesi olayı ve öncesinde Muaviye'nin halifelik için Hz. Ali ile yaptığı mücadele anlatılmıştır.

Emeviler dönemi kitapta kırk sayfa olarak ele alınmıştır. Bu başlıkta siyasi anlatım içerikli olup ardı ardına gelen halifelerin icraatlarından bahsedilmiştir. Muaviye dönemi icraatlarından ve hilafeti saltanata çevirmesinden bahsedilmiştir. Özellikle Emevi-Haşimi mücadelesine değinilmiş ve anladığımız kadarıyla yazar Muaviye'yi suçlayıcı bir tavır içindedir. Daha sonra Yezid döneminde meydana gelen Kerbela olayından bahsedilmiştir. Endülüs'ün fethi ve son halifeler anlatıldıktan sonra konu bitirilmiştir. Kitapta Haccac için "*Haccac-ı Zalim*" ifadesi

kullanılmış olsa da onun Türklere karşı Türkistan'da izlemiş olduğu zalimane politikalarından fazlaca bahsedilmemiştir. Bu kitap için eleştiri konusu olabilecek bir durumdur. Emeviler döneminde son olarak üç sayfayı biraz geçkin olacak bir şekilde Emeviler dönemi hükümet tarzı ve sosyal hayattan bahsedilmiştir. Emevilerin beyt'ül malı istedikleri gibi kullanmaları eleştirilmiş ve Emevilerin gelirlerinin nerelerden elde edildiği hususu açıklanmıştır. Bu başlık altında daha sonra halifelerin başlıca görevlerinden bahsedilmiştir.

Emeviler'den sonra Abbasiler dönemi anlatılmış ve bu başlık ta kitapta otuz yedi sayfa olarak yer almıştır. Abbasilerin birtakım özelliklerinden bahsedildikten sonra sırayla halifelerin icraatları anlatılmıştır. Mansur döneminde siyasi hayattan başka onu ilme ve ilim adamlarına verdiği değeri belirten bir anlatım yapılmıştır.

Mutasım döneminde Babek İsyanını kimsenin bastıramamasına karşı Türk komutanı Afşin'in bu isyanı bastırıldığı kısaca yani fazla önemsenmeden anlatılmıştır. Bundan sonra Mutasım'ın kendisine bir hassa ordusu teşekkül ettirdiği ve bu ordunun Türklerden oluşan beş bin kişilik bir kuvvet olduğundan bahsedilmiştir. Hemen bu ifadenin devamında bu ordunun nizamının zamanla bozulduğunu ve Abbasi Devletinin zayıflaması neticesinde Tavaif-i Mülük adı verilen devletlerin ortaya çıkmasına neden olduğundan bahis vardır. Burada ilginç olan bir durumu izah etmek lüzum eder. Türk Tarih Tezi'nden sonra kaleme alınan kitaplarda Türkler Abbasilerin kurucusu gibi ima edilirken bu kitapta görüldüğü gibi Abbasilerin yıkılmasına neden olan bir suçlu gibi gösterilmiştir. Daha sonra bu olayların neticesinde rahatsız olan halkı teskin etmek ve Türkleri bir yere toplamak adına halife Mutasım'ın Samarra şehrini kurduğundan bahsedilmiştir.

Son Abbasi halifeleri olan Vasık, Mütevekkil, Mutasımbillah gibi halifeler döneminden bahsedildikten sonra yıkılış dönemlerinde kendilerinden ayrılan devletlerle mücadeleleri ve Hülagü'nün istilasını ile Abbasilerin yıkılmasından bahsedilmiştir. Abbasi Devleti başlığının son bölümünde ise halifelerin içinde bulunduğu durum belirtilmiş ve kısaca Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişi anlatılmıştır. Anlatım aynen şöyle yapılmıştır: "*Kaim zamanında Selçukilerden Tuğrul Bey vaki*

olan davet üzerine Bağdat'a geldi; Emir'ul Ümeralığı zapt etti". Yusuf Akçura'nın dediği gibi bu kadar önemli olan bir mevzunun geçirilerek anlatılması pek makul bir davranış olmasa gerek.

Abbasiler başlığından sonra Endülüs başlığı ile Emevilerin Endülüs hâkimiyetinden bahsedilmiştir. Bu başlık kitapta on beş sayfa olarak yer almıştır. İlk olarak Endülüs'te Emevi Devleti'nin kuruluşundan bahsedilmiş ve şu sözlerle başlık bitirilmiştir: "*Araplar medeniyeti cedide de -henüz zulm-u vahşet içinde bulunan-Avrupa'ya üstad olmak şerefini ihraz ettiler.*" Daha sonra sırayla gelen halifeler dönemi icraatlarından bahsedilmiş ve devletin çöküşü anlatılmıştır. Tavaif-i Mülük denilen ana devletten ayrılan devletler anlatılmış ve Endülüs başlığı son bulmuştur.

Bu başlıktan sonra Tavaif-i Mülük başlığı altında Abbasi Devletinden kopan devletlere yer verilmiştir. Bunlar; İdrisiler, Beni Ahmer, Beni Ağlebi, Beni Tulun, Fatimiler, Eyyubiler, Tahiriler, Samaniler, Büveyhiler, Gazneliler, Selçuklular (İran, Kirman, Rum Selçukluları), Atabeylerdir. Burada dikkat çeken Abbasilerin herhangi bir valisi olmayıp ta onlardan kopan bir parça olarak Selçukluların Tavaif-i Mülük olarak gösterilmesidir. Zira kitapta Selçukluların, Abbasilerle bir bağı olduğuna değinilmemiştir. Tavaif-i Mülük başlığının hemen ilk cümlesinde "*Abbasilerden kesb-i istiklal olunan hükümetlere Tavaif-i Mülük namı verilir*" ifadesi vardır. Bu izah Selçukluların anlatımında Tavaif-i Mülük tabirine dâhil edilmesi için yeterli değildir.

Tavaif-i Mülük başlığından sonra Ehl-i Salib Seferleri başlığı altında haçlı seferlerinden yirmi yedi sayfa anlatım yapılmıştır. İlk olarak üç sayfa halinde Haçlıların sefere çıkma nedenlerinden bahsedildikten sonra haçlı seferlerinin nasıl başladığı ve Kılıçaslan'ın mukavemetinden bahsedilmiştir. Toplam sekiz sefer olan bu haçlı saldırılarından bahsedildikten sonra neticeleri anlatılmış ve konu sonlandırılmıştır.

Bu kitap için son olarak bakacağımız başlık *Medeniyet-i İslamîye* başlığıdır. Bu başlıkta başta da izah ettiğimiz gibi Yusuf Akçura'nın tepkisine yol açan anlatımlar söz konusudur. Bu kitaba göre İslam medeniyeti denince akla sadece Araplar

gelmektedir. Oysa biz biliyoruz ki Araplardan başka başta Türkler olmak üzere birçok millet İslam medeniyetinin parçasıdır. Kitapta şu ifade İslam medeniyeti derken sadece Arapların kastedildiğini anlatmak açısından önemlidir. “(Araplar)Âlem-i ilm ve irfanda öyle harikalar vücuda getirdiler ki medeniyet-i İslamîye kurun-u vustanın yegâne medeniyeti oldu.” Bu başlıkta ilim, ziraat, ticaret gibi maddeler ele alınmış ve başta belirttiğimiz gibi Araplardan başkası hakkında bilgi verilmemiştir. Oysa anlatım gereği siyasi tarih öncelikli olarak konular kitapta ele alınmış ve burada Türkler ve Türk devletleri hakkında bilgiler verilmiş olmasına rağmen bütünleyici olarak verilmiş olan medeniyet tarihi kısmında sadece Araplara değinilmiştir. Bu durum bütün alt başlıklarda kendini gösterir.⁴⁰² Dolayısıyla kitabın eleştiriler alması gayet normal bir durumdur.

Ali Reşad’ın Osmanlı döneminin ders kitabı yazarı olduğunu söylemiştik. Bu vasfını Türk Tarih Tezi öncesine kadar sürdüren Ali Reşad’ın 1926 basımı tarih ders kitabını da burada incelemek uygun düşecektir. Zira Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemi kitapları arasında aynı yazarın görüşlerini karşılaştırmak önem arz etmektedir. *Yeni Tarih-i Umumi* ismiyle 1922’de ilk defa basılan kitabın cumhuriyet dönemi için 1926 basımını inceledik. Zira bu tarihten sonra Ali Reşad’ın İslam tarihini de ihtiva eden kitabının ikinci cildi okutulmamıştır. 1912 basımı *Tarih-i Umumi* ile 1926 basımı *Yeni Tarih-i Umumi* arasında birtakım bariz farklar bulunmaktadır. Bu iki kitap arasındaki ilk belirgin fark kitabın ismindedir. “*Yeni*” ifadesi ile işe başlanılmış ve cümlelerin özetlenmesi, gereksiz olarak görülen anlatımların atılması (coğrafi konum, menşe meselesi gibi), kelimelerde sadeleştirmeye gidilmesi ve Türk tarihine ağırlık verilerek anlatımın Türk tarihi merkezli yapıma girişimi belirgin farklardandır. Türk tarihi merkezli diyoruz. Zira bu tatmin edici boyutta değildir. Öyle olduğu için Türk Tarih Tezi teşekkül ettirilmiş ve Yusuf Akçura Ali Reşad’ı Birinci Türk Tarih Kongresinde eleştiri yağmuruna tutmuştur. Şimdi bu farklara kitaptan pasajlar vererek karşılaştırma yoluyla işaret edelim:

⁴⁰² Ali Reşad, *Tarih-i Umumi*, Cilt: 2, Kanaat Kitapevi İstanbul 1912, s. 207-450. (ikinci baskısı 1922’de *Yeni Tarih-i Umumi* adıyla yapılmıştır.)

İki kitap arasındaki metin incelemesinde ilk göze çarpan fark sadeleştirmedir. İlk kitapta “*tefrik eder*” ifadesi ikincisinde “*ayırır*” şekline dönüşmüştür. Yine ilkinde “*şebbe-i cezire*” ifadesinin, ikincisinde “*yarım adanın*” ifadesine dönüştüğünü görüyoruz. Bundan başka fark, Hz. Peygamber dönemi öncesi anlatımda, ilkinde oranla ikincisinde sayfa sayısının azalmasıdır. İlkinde 30 sayfa anlatım yapılmışken ikincisinde 18 sayfa anlatım yapılmıştır. Bu azalmanın Hz. Peygamber dönemi anlatımında da var olduğunu görüyoruz. İlk kitapta 21 sayfa olan anlatım ikincisinde sadece 6 sayfa yapılmıştır. Bu başlığa giriş cümlesinde de değişiklik yapıldığını görüyoruz. İlk kitapta var olan “*Hz. Muhammed Mustafa Sallallahu Aleyhi Vesellem*” hitabı ikinci kitapta “*Hz. Muhammed’e*” dönüşmüştür. İslam tarihi için seçilen ilk üst başlık ilkinde *Asr-ı Saadet* iken, ikinci kitapta *Arap Tarihi* başlığı uygun görülmüştür. İkinci kitabın İslam tarihi anlatımının tamamında resim sayılarının ilkinde oranda yarıdan fazla azaldığını söylemek mümkündür. Resimlerde değişiklik yapılmamış ancak sayıca azalma söz konusu olmuştur. İfadelerdeki bu değişmelerin sebebi hiç şüphesiz yeni devlet anlayışının tezahürüdür. Laik bir çizgiye geçmek için çalışmalarını yapan yeni Türk devletinde bu durumu hazırlık aşaması olarak görmek mümkündür.

İki kitap arasında metin içindeki değişkenlikte göze çarpan en dikkat çekici başlık ilkinde *Hulefa-i Raşidin Devri* olarak anlatılan Dört Halife Döneminin (Hz. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali) ikincisinde *İslam’da Cumhuriyet* olarak değiştirilmesidir. İlk kitapta 35 sayfa olan bu anlatım ikinci kitapta 40 sayfaya çıkarılmıştır. Diğer çok dikkat çekici olan başlık ise ilkinde ayrı ayrı Emeviler ve Abbasiler dönemi ele alınmışken ikincisinde bu iki devletin İslam’da Mutlakiyet üst başlığı ile verilmesidir. Daha önce belirttiğimiz gibi İslam’da Cumhuriyet ve İslam’da Mutlakiyet başlıkları ile iyi ve kötü karşılaştırması yaparak ilkinin yeni rejime sahip Türk devleti için bu anlamda örnek teşkil ettiğine işaret edilmek istenmişken ikincisi için ise Osmanlı Devlet yönetimi nazara verilmek istenmiştir. Böylece öğrenci nazarında İslam tarihi anlatımı üzerinden zihniyet dönüşümü için zemin hazırlama çalışmaları yapıldığından söz edebiliriz Türk Tarih Tezi öncesinde. İki başlık arasında sayfa sayıları bakımından da karşılaştırma yapmak mümkündür. Zira İslam’da Cumhuriyet başlığı ilkinde oranla artarken, İslam’da Mutlakiyet başlığı

ile anlatım ikincisinde azalmıştır. Bu durum bile bize yaklaşım tarzının ne minvalde olduğunu anlatmaya yeterlidir.

İkinci kitapla ilki arasındaki diğer dikkat çekici farkın takvim kullanımında olduğunu görüyoruz. İlkine sadece hicri takvim esas alınarak anlatım yapılmışken, ikincisinde miladi takvim esas alınmıştır. Haliyle değiştirilen takvimin uygulama yerlerinin başında ders kitapları gelmektedir. İlk kitapta olmayan ancak ikincisinde olan diğer bir başlık ise Abbasi Devletinin anlatımında karşımıza çıkmaktadır. Buna göre: *İranilerin Roller ve Türklerin Roller* başlıklı anlatım ikinci kitapta kendisine yer bulmuştur. Bu iki başlık içinde Türklere ait olan başlık, kitapta diğerine oranla daha fazla yer tutar. Burada amaç daha önce göz ardı edilen Abbasi Devletindeki yabancı unsurların ve özellikle de Türklerin katkıları hakkında öğrencileri bilinçlendirmektir. Bu iki başlığın ilkinde İranlıların Abbasiler için Zerdüştlüğü yeniden tesis etmek amaçlarından olduklarından tehlike teşkil ettiği anlatılmışken Türklerin Abbasiler için çok önemli bir dayanak unsuru olduğu belirtilmiştir. Amaç Abbasiler içinde Türklerin önemine vurgu yaparak öğrencilere bu anlamda güven aşılama olsa gerek.

Abbasi Devleti içinde Türkleri ön plana çıkaran diğer bir başlık ise *Irak, Anadolu ve Kilikya'da Türk İstilaları* başlığıdır. İlk kitapta olmayan bu başlıkta şu cümle dikkat çekicidir: “*Türkler Abbasi Devletinin hizmetine girmekle beraber şecaat ve faziletlerini, millet ve lisanlarını muhafaza etmişlerdir. Bazen Arabî ve Farisi'yi öğrenirler, fakat daima Türkçe konuşurlardı*” ilk kitapta olmayan bu ifade ile Türklerin millîyetlerine ve kültürüne bağlı bir toplum olduğu vurgulanmak istenerek millî esasa bağlı kurulan devletin dinamikleri için slogan bir söylem oluşturma amacı vardır diyebiliriz. Abbasiler üst başlığı altında Türkler ile alakalı son bir başlık ise yine ilkinde olmayan *İslam Medeniyetinde Türklerin Tesirâtı* adlı başlıktır. Bu başlık sadece iki sayfa olarak yapılmış olup kanaatimizce asıl istenen seviyede değildir. Bu durumu ele aldığımız bu kitaptan sonra yapılan çalışmalar ve basılan ders kitaplarına baktığımızda daha anlaşılır bir şekilde görmek mümkündür. Endülüs Devleti anlatımında iki kitap arasından sayfa ve resim sayıları bakımından

bir fark varken asıl belirgin değişiklik bu başlıktan sonraki anlatımlarda göze çarpmaktadır.

İlk kitapta Tavaif-i Mülük başlığı ile Abbasilere bağlı olarak gösterilen Samanoğulları, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Anadolu Selçukluları ikinci kitapta üç farklı başlık ile anlatıma tabi tutulmuştur. İkinci kitapta Türkler ve İslamiyet başlığında ilk Müslüman Türk devletleri olan Samanoğulları, Karahanlılar ve Gazneliler ele alınmış ve bu anlatımlardan hemen önce özellikle Türklerin kendi rızaları ile İslam dinine girdikleri belirtilmiştir. Bu devletlerin siyasi hayatlarından hemen sonra medeniyet tarihi anlatımları yapılmıştır. Yine ilk kitapta Tavaif-i Mülük başlığı ile verilen Selçuklu anlatımı bu kitapta müstakil bir başlıkla ele alınmıştır. *Oğuz Türkleri*, *Selçukiler* başlığı ile yapılan anlatımda oğuzların menşeyinden başlanılarak anlatım yapılmıştır. Müstakil olarak verilmesindeki amaç kanaatimizce Selçuklu Devleti'ni İslam devleti çizgisinden çıkarmaktır. Zaten ilkinde Abbasi Devletine bağlı olarak (Tavaif-i Mülük) gösterilen Selçuklu Devleti, ikincisinde müstakil gösterilmiştir ki, Ali Reşad kendi kendini yalanlamış olmaktadır.

İlk kitapta olan müstakil bir İslam Medeniyeti başlığının ikincisinde olmadığı görüyoruz. Sebebi ele alınan her dönemin kendi içinde medeniyet tarihinin anlatılmasıdır. Zaten ilk kitapta Ali Reşad bu başlıkta İslam medeniyetini sadece Araplardan müteşekkilmış gibi ele almıştı ki bu durum yanlış bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰³ Ali Reşad'ın ilk kitabı ile ikincisi arasında yaptığımız analizden de anlaşılacağı gibi oldukça belirgin ve ideolojik kaygıların varlığını taşıyan farklar bulunmaktadır. Açıkça bellidir ki Türk tarihi içinde Osmanlı zihniyeti dolayısıyla kaybolmuş olan Türk tarihini çıkarma girişimleri yapılmaktadır. Ancak malumdur ki bu girişim Osmanlı döneminde ders kitapları yazmış olan bir şahsiyetin elinde fazlaca başarıya ulaşmış mıdır? Sorusu ister istemez akla gelmektedir. Akçura'nın müfredata uymadığı gerekçesiyle eleştirdiği Ali Reşad'ın bu isteği yerine getirmesi mümkün görünmemektedir. Zira Ali Reşad yeni tarih çalışmalarında kendine yer bulamaz.

---

⁴⁰³ Ali Reşad, *Yeni Tarih-i Umumi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1926, s. 7-224.

Ali Reşad'ın *İlk Mekteplere Tarih Dersleri* adlı dördüncü sınıflar için tarih ders kitabı olarak hazırlanmış olan kitabı 1931 yılında okullarda okutulmuştur. Bu kitabın girişinde dördüncü sınıflar için belirlenmiş müfredat programından bahsedilmiştir. Bu programın bizi ilgilendiren tarafı beşinci madde olarak ele alınan “*Türkler arasında Müslümanlığın intişarı (Burada İslamiyet'in zuhur ve intişarı hakkında kısaca malumat verilecektir)*” maddedir. Bundan başka Selçuklulardan bahsedilen “*Anadolu'da Türkler*” başlıklı altıncı madde çalışma konumuzu ilgilendirmektedir.⁴⁰⁴

Beşinci madde olan “*Türkler arasında Müslümanlığın intişarı*” kitapta on yedi sayfa olarak işlenmiştir. Maddede anlaşılacağı gibi İslam tarihinden ziyade Türkleri merkeze alarak ele alınmıştır. Kitabın müfredat programı detaylıca incelendiğinde sadece Türk tarihi anlatımının amaç edinildiği rahatlıkla anlaşılır. İslam tarihi de Türk tarihi ile ne kadar ilgiliyse o kadar anlatılmıştır. Bu başlıkta İslamiyet'in ortaya çıkışından Abbasilerin sonuna kadar anlatım yapılmıştır. Bu anlatıma Endülüs Emevi Devleti de dâhil edilmiştir.

Kitaptaki anlatım incelendiğinde İslam tarihi anlatımının özet olarak yapıldığı ve üslup bakımından geleneksel anlatım tarzının benimsendiği görülür ki, bu kitap Türk Tarih Tezi'nin resmen ortaya atılmasından önce yazılmıştır ve Ali Reşad Osmanlı döneminde de tarih ders kitabı zaten yazmaktaydı.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Ali Reşad, *İlk Mekteplere Tarih Dersleri 4.sınıf*, Cezri Matbaa Ankara 1931, s. 3.

⁴⁰⁵ Ali Reşad'ın Osmanlı döneminde yazdığı ders kitapları ilkökul, ortaokul ve liseleri kapsamaktadır. 1327 yılından (Hicri) 1340 yılına kadar (Osmanlı Dönemi için) yazdığı ders kitapları bulunmaktadır. İlkokullar için: *Küçük Tarih*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1327, *Tarih-i Umumi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1327 (üç cilt), *Çocuklara Tarih Dersleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331, *Tarih-i Umumi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1331 (iki cilt), *Kurun-u Cedide Tarihi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1334, *Tarih-i Enbiya ve İslam*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1338.

Ortaokullar için: *Tarih-i İslam*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1327, *Tarih-i Osmanî*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1327, *Tarih-i Umumi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1327, *Yeni Tarih-i Umumi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1340.

Liseler için: Fransa İhtilal-i Kebiri, Artin Asadoryan Matbaası, İstanbul 1327, *Asr-ı Hazır Tarihi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1327, *Tarih-i Umumi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1330 (dört cilt), *Tarih-i Kadim*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331 (iki cilt), *Kurun-u Cedide Tarihi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 (iki cilt). (Bk. Bayrak Eyüp Ertürk, “Ali Reşad Bibliyografya Denemesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 9-10, İzmir, 1999-2000, s. 219-222.)

Emevi Devleti'nden bahsedilirken onların Türklere yapmış oldukları baskılardan ve zulümlerden hiç söz edilmemiştir. Ancak Emeviler ile Türklerin sürekli savaştıklarından söz edilerek Türklerin zorlama ile Müslüman olmadıkları şu cümle ile belirtilmiştir. “ *Fakat dini İslam kendilerine pek muvafık olduğundan arzularıyla Müslüman oldular*”⁴⁰⁶ muvafık kelime anlamıyla uygun, yerinde demektir. Hâlbuki Türklerin ilk kitlesel İslamlaşması olan Karahanlılar dönemine kadar yaklaşık üç asırlık bir yavaş işleyen İslamlaşma serüveni var. Bu üç asırlık süre birçok iniş-çıkış ve gelgitlerle doludur. Burada sadece resmi bir bakış açısının sınırlılıklar değil, aynı zamanda sosyal analiz ve tarihi çözümlemede metot eksikliği de söz konusu. Bu açıklamaya bakacak olursak çokta açıklayıcı bir anlatım olmadan Türklerin Müslüman olmalarını çok basite indirgeyerek açıkladığını görürüz.

“Abbasi Devletinde Müslüman Türklerin Nüfuzu” başlığında Türklerden oluşturulan hassa ordusundan bahsedilmiştir. Bu ordunun kumandanları halifeleri istedikleri zaman tahttan indirebiliyordu.⁴⁰⁷ Bu açıklama ile Türklerin İslam devleti olan Abbasilerde ne kadar ön planda olduklarını anlatmak istenmiştir.

Kitapta İlk Müslüman Türk Devletleri başlığı yerine “*Tavaifi Mülük*” başlığıyla İlk Müslüman Türk Devletleri anlatılmıştır. Bu devletler Tolunoğulları, Gazneliler ve Samanilerdir.⁴⁰⁸ Bu başlığın kullanılması adı geçen devletlerin tamamen bağımsız olmadıkları izlenimini verir. Kitap Türk Tarih Tezi'nden önce yazıldığı için daha çok Osmanlı Devleti tarih yazımı anlayışına yakındır.

Bu kitapta Selçuklular'dan sekiz sayfa bahsedilmiştir. Tuğrul Bey'in Bağdat seferi sadece “*Bağdat'a gitti hükümdar oldu*”⁴⁰⁹ şeklinde anlatılmıştır.

Ali Reşad'ın, dipnotta belirttiğimiz gibi Osmanlı dönemi tarih ders kitapları yazımında en etkili isimlerden biri olduğunu gördük. Onun ders kitaplarında genel anlamda Fransız etkisi görülmektedir. Hatta bazı kitapları Fransız yazarların kitaplarından çeviri yapılarak ders kitabı haline getirilmiştir. Türk Tarih Tezi'nin

⁴⁰⁶ Reşat, *İlk Mekteplere...*, s. 108.

⁴⁰⁷ Reşat, *İlk Mekteplere...*, s. 109.

⁴⁰⁸ Reşat, *İlk Mekteplere...*, s. 110.

⁴⁰⁹ Reşat, *İlk Mekteplere...*, s. 118.

ortaya çıkmasından evvel daha önce belirttiğimiz gibi Fransız bir coğrafya kitabında Türklerin ikinci sınıf bir ırka mensup olduğunun belirtilmesi üzerine çalışmalar başlamıştır. Birinci Türk Tarih Kongresinde Yusuf Akçura *Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair* isimli bildirisinde Ali Reşad'ı yazdığı ders kitaplarında 1924 yılı maarif şurası tarafından belirlenen müfredata uymadığı gerekçesi ile eleştirmiş ve bu kitapların miadının dolduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla Ali Reşad'ın Osmanlı döneminde yazılan ders kitapları içeriğinin, Türk Tarih Tezi çalışmaları başlayana dek aynen devam etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Tarih El Kitabı (Ortaokul ve Lise Olgunluk Sınavlarına Hazırlık) adlı üç bölümden oluşan tarih ders kitabı 1938 yılında basılmıştır. Bu kitabın tamamı 607 sayfadan müteşekkildir. İkinci bölüm 223 sayfadan oluşurken İslam tarihi anlatımı bu kitapta 58 sayfa (%25) yer bulmuştur. İslamiyet'ten evvel Arabistan'ın coğrafi durumundan ve kısaca tarihinden başlanılarak Hz. Muhammed dönemi, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri ve İlk Müslüman Türk Devletleri olan Samanoğulları, Gazneliler, Karahanlılar, Tolunoğulları, Akşitler İslam tarihi konusu olarak kitapta yer bulmuştur. Bu kitap *Tarih* adlı kitabın birebir kopyasıdır. Yani baştanbaşa resmi tarih tezinin revaçta olduğu yazım ile donatılmıştır.

Bu örneklerden birkaç tane yazacak olursak şunları belirtebiliriz: “*Muhammed'in koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kur'an denir.*”, “*İslam ananesine göre Muhammed'e Kuran Cebrail adında bir melek vasıtasıyla Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur.*”, “*Muhammed'in söylediği ilk Kuran ayetinin ne olduğu kati surette malum değildir.*”, Kur'an üç şekilde mütalaa edilir. Bunlardan biri tarihe ait olan hükümlerdir ki, bu hükümler ilmin yeni çalışmalarıyla temelinden sarsılır.⁴¹⁰ Bu kitapta yer alan diğer bütün İslam tarihi konuları *Tarih* adlı kitabın ikinci cildinden birebir alınmış hatta daha doğrusu aynısı yazılmıştır. Yani *Tarih* adlı kitabın ikinci cildinde olduğu gibi İslamî geleneğin kendini ifade ediş biçimi, bakış açısı ve terminolojisi hiç dikkate alınmadan oryantalist anlayışla İslam tarihi yazımı yapılmıştır. Bu da ifadelerin muğlak, anlaşılmaz ve kafa karıştırıcı olmasına neden olmaktadır.

⁴¹⁰ Sadri Ertem, *Tarih El Kitabı 2*, Kanaat Kitapevi, İstanbul 1938, s. 36-50.

Bu kitapta *Selçuklu Devleti'nin* anlatımı da aynen İslam tarihinin anlatımında olduğu gibi *Tarih* adlı kitabın ikinci cildindeki gibidir. Sadece özet halinde anlatım yapılmıştır.⁴¹¹

1.3. Atatürk Sonrası 1938-1950'ye Kadarki Dönemde Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihine Bakış

Ders kitaplarındaki İslam tarihi yazımına geçmeden evvel İnönü döneminde ders kitaplarında yaşanan değişimin sebepleri hakkında kısaca bilgi vermekte yarar görüyoruz. Elbette değişimin olmasında birçok neden bulunmaktadır ancak biz sadece çok önemli olduğunu düşündüğümüz nedeni ele alacağız. Ele alacağımız husus 1938 yılında Millî Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel döneminin özelliğidir.

Hasan Ali Yücel, 28 Aralık 1938'de atandığı Millî Eğitim Bakanlığını yedi yıl devam ettirmiş ve bu dönem Millî Eğitim için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemin yeni bir dönem olduğunu ispatlamak için onun icraatlarından bir kaçını belirtelim.

Birinci Türk Neşriyat Kongresinde ansiklopedik yayınların önemi belirtilmiş ve devletin bu alanda öncülük yapması kararına varılmıştır. Kongrenin ardından Millî Eğitim Bakanlığı İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak yayımlanan "*Encyclopedie de l'Islam*"ın tercümesini kararlaştırır. Yayımlanmasına Hasan Ali Yücel zamanında başlanan bu eser 1988 yılında tamamlanır. Hasan Ali Yücel İslam Ansiklopedisinin yayını konusunda beklemediği tepkiler de alır. Hasan Ali Yücel'in amacı müsteşriklerin bu İslam ansiklopedisindeki yanlı tavırlarına ve ifadelerine karşı düzeltmeler yapmaktır.⁴¹²

Hasan Ali Yücel'in Millî Eğitim Bakanı olduğu dönemden itibaren Türk tarihinin İslam dönemine ait araştırmalarının, diğer araştırmalara oranı devamlı olarak arttığını görüyoruz. Bu artış Osmanlı ve Selçuklu tarihleri üzerindeki araştırmaların artmasından daha ileriye gitmiştir. Bu dönemde Yunan ve Roma

⁴¹¹ Ertem, *age.* s. 107-117.

⁴¹² Ümit Savaş Taşkesen, *Hasan Ali Yücelin Eğitim Felsefesi Ve Türk Milli Eğitimine Katkıları*, Selçuk Üniversitesi yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Konya 2006, s. 21.

tarihine ait araştırmalar da devamlı olarak artmıştır. Bu artış da yapılan kazı ve araştırmaların artmasından kaynaklanmıştır.⁴¹³ Konuyu dağıtmadan kısaca belirttiğimiz dđnemin özelliğine baktığımızda romantik anlayışın yerini, hümanist anlayışa bıraktığını söyleyebiliriz.

Hasan Ali Yücel bakanlık görevinden sonra Ulus gazetesinde yazılar yazamaya başlar ve bir süre sonra İnönü'nün yazılarını engellediğini anlayınca buradan ayrılır. Yazılarının neden engellendiğini aşağıda vereceğimiz bilgilerden anlamak mümkün olabilir. “*İyi Vatandaş, İyi İnsan*” (1956) adlı eserinde; İkinci Dünya Savaşının insanlığa kaybettirdiği maddi değerlere karşılık manevi değerlerin güçlendiğini, Bolşevik Rusya'nın ve Komünizmin dahi bu değerleri yıkamadığını ileri süren Yücel, müspet ilim ve teknikte ilerleyen toplumlarda manevi ilerlemenin de olduğunu belirtir. Son yıllarda dini bağların gevşemediğini, aksine güçlendiğini dile getirir. Bizde de çok partili hayatla birlikte demokrasi ve hürriyetteki gelişmelerin manevi kıymetleri tekrar gündeme getirdiğini, ilahiyat fakülteleri ve imam hatip okullarının açılışının bu ihtiyaçtan kaynaklandığını ifade eder.⁴¹⁴ Sanırım bu ifadeler İnönü'nün Hasan Ali Yücel'in yazılarına neden engel olduğunu anlatmaya yeterlidir.

Hasan Ali Yücel bakanlıktan ayrılmadan evvel tarih ders kitaplarındaki ifadelerin de değiştiğini görmek mümkündür. Örneğin 1945 basımı ilkokul beşinci sınıf tarih ders kitabının kapağında “*Türk Tarih Kurumu tarafından yazılmış olan tarih kitapları esas tutularak ilkokulların beşinci sınıfları için Millî Eğitim Bakanlığınca yazdırılmıştır.*”⁴¹⁵ İfadesi yer almıştır. Bu durum Hasan Ali Yücel'in etkinliğinin zayıfladığını gösterir. Nitekim Hasan Ali Yücel'in istifası 5 Ağustos 1946'da gerçekteşmiştir.⁴¹⁶ Ders kitapları açısında etkin olduğu dönemde (1941-1945) yazılan tarih ders kitaplarının dikkat çeken özelliği İşlam tarihi yazımının geleneksel anlatım tarzına uygun olmasıdır.⁴¹⁷ Örneğin Hz. Muhammed tabiri

⁴¹³ Taşkesen, *age.* s. 99.

⁴¹⁴ Taşkesen, *age.* s. 34.

⁴¹⁵ *Tarih V. Sınıf*, Maarif Matbaası İstanbul 1945.

⁴¹⁶ Taşkesen, *age.* s. 30.

⁴¹⁷ Bk. *Tarih (Hulasa el kitabı) Lise ve Orta II*, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1941-1942; *İlkokullara Tarih Sınıf 5*, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1942.

kullanılmış ve önceki kitaplarda olduğu gibi Abbasi Devletini kuranların Türkler olduğu iması bu kitapta yer almamıştır.⁴¹⁸

“*Tarih hülasa ve el kitabı*” adlı lise⁴¹⁹ ve orta ikinci sınıfta okutulmak üzere 1941-1942 yıllarında basılan tarih ders kitabında *İslam Tarihi* başlığı ile 35 sayfa İslam tarihi konusu anlatılmıştır. İslamiyet’ten önce Arabistan’ın coğrafi durumundan başlanılarak Hz. Peygamber dönemi, Dört Halife Dönemi, Emeviler, Abbasiler dönemi ve İlk Müslüman Türk Devletleri ele alınmıştır. Bu kitapta “*Arabistan ve İslamiyet’ten Evvel Araplar*” başlığında Arabistan’ın coğrafi durumundan bahsedilmiştir. Bu özellik o dönemdeki bütün tarih kitaplarında mevcuttur. Bu başlıkta İslamiyet’ten evvel Arabistan’ın tarihçesi ve Arabistan’a komşu devletlerden bahsedilmiştir. Bunlardan sonra “*Hazreti Muhammed ve İslamiyet*” başlığında Hz. Peygamber’in çocukluğundan daha önce yazılmış olan tarih kitaplarına nazaran⁴²⁰ daha tafsilatlı bir anlatım yapılmıştır.⁴²¹ Kitapta geçen “Hz.” Muhammed ifadesi daha önce yazılmış olan tarih ders kitaplarında sadece Muhammed olarak telaffuz edilmiştir. Burada bu konuda bir değişikliğin olduğu hemen dikkat çekmektedir. Etienne Copeaux, 1945’ten itibaren *Hazret* ifadesinin ilk defa kullanıldığını belirtse de bu doğru değildir.⁴²²

Hz. Muhammed’in İslamiyet’e daveti iki sayfa olarak ele alınmıştır. Anlatımlar yine daha önce yazılanlardan farklıdır. Örnek verecek olursak; “*Bir ellerinde güneş, bir ellerinde ay olduğu halde karşıma çıksalar, beni vazgeçiremezler*”⁴²³ sözünü verebiliriz. Bu sözü Hz. Peygamber, müşriklerin kendisini İslamiyet’i yaymaktan vazgeçirmek istediklerinde söylemiştir. Bizimde bu sözü yazmamızdan maksadımız daha önceki tarih anlatımlarından farklı olduğunu belirtmek içindir. Bu anlatımla

⁴¹⁸ *Tarih (Hulasa el kitabı) Lise ve Orta II*, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1941-1942

⁴¹⁹ 1931-1941 arasında okutulan Tarih adlı kitabın yerini artık liselerde bu kitap okutulmaya başlanmıştır. Daha girişte bu kadar değişiklik oldukça dikkate değerdir.

⁴²⁰ Daha önce yazılmış olan tarih kitaplarından maksat, 1931 yılında başlayan ve 1941’e kadar okutulan Türk Tarih Tezi’nin sonucu olarak yazılmış *Tarih* adlı kitaptır. Bu dört ciltlik serinin ikinci cildinde İslam tarihi ele alınmıştır. Buradaki anlatımlarda Hz. Muhammed’in peygamberlik öncesi dönemi hiç bu kadar ayrıntılı anlatılmamıştır.

⁴²¹ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)* s. 32-36.

⁴²² Copeaux, *age*. s. 281.

⁴²³ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, İstanbul 1941-1942, s. 38.

Oryantalist yaklaşım tarzının yerini geleneksel yaklaşım tarzına bıraktığı sonucu çıkarabiliriz.

“*Hazreti Muhammed’in Seferleri*” başlığında Bedir, Uhud ve Hendek savaşları, Mekke’nin fethi, Hayber, Huneyn, Taif, Tebük ve Yemen seferleri, son olarak da veda haccı ve Hz. Muhammed’in ölümü ele alınmıştır.⁴²⁴ Bu başlıkta anlatılanlar daha önce okutulan tarih ders kitaplarına göre daha fazla başlıkla ele alınmıştır. İslam tarihi anlatımına geçmişe nazaran daha fazla önem verildiğini hem anlatım üslubundan hem de içerik ve sayfa sayısı olarak daha fazla yer verilmesinden anlıyoruz.

“*Hülefai Raşidin Devri*” başlığıyla ele alınan Dört Halife Döneminde anlatım, Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi geleneksel çizgidedir. Gelenekselliği gösterecek oldukça çok örnek verilebilir. Örneğin; “*Hz. Muhammed’in ölümünü fırsat bilen İslamiyet düşmanlarının ve Müslümanlar arasında münafikların çıkardığı isyanları şiddetle bastırdı.*”⁴²⁵ Bu cümleyi incelediğimizde ifadelerin açık bir şekilde oryantalist zihniyetten geleneksel diyeceğimiz zihniyete dönüştüğünü görebiliriz. Zira ifadelerin bize anlattığı yabancılık hissini burada görmüyoruz.

“*Ebubekir*” başlıklı anlatım 11 satır gibi oldukça kısadır. Bu dönem bir çırpıda özet halinde anlatılmıştır. Hz. Ömer dönemi de Hz. Ebubekir dönemi gibi kısaca anlatılmıştır. Hz. Osman döneminde diğer iki halifeye göre biraz daha fazla kitapta yer bulmuştur. Hz. Ali dönemi bir sayfa civarında diğerlerine oranla daha fazla işlenmiştir. Dört Halife Dönemi bu kitapta toplam üç sayfa olarak ele alınmıştır.⁴²⁶

Bu kitapta Emevilere yedi sayfa yer ayrılmıştır. Emevilerin önemli sayılacak hükümdarları özlü bir şekilde anlatılmıştır. Bu anlatım içinde bir sayfa da Endülüs Emevileri’ne ayrılmıştır. Bu kitapta da Emevilerin kanlı Türkistan seferlerinden bahsedilmiş, ancak bu defa anlatımlar daha önce yazılmış olan kitaplardan farklı olarak daha yumuşak bir anlatımla işlenmiştir. Bundan başka ifadelerin daha seçici

⁴²⁴ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s. 39-42.

⁴²⁵ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s. 43.

⁴²⁶ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s. 43-46.

olduğunu başka türlü de görmek mümkündür. Ebu Müslim daha önceki kitaplarda keskin bir ifade ile Türk olarak belirtilirken, bu kitapta “*Horasanlı bir genç*” olarak tarif edilmektedir.⁴²⁷ Bu kitaptaki İslam tarihi anlatımı incelendiğinde ideoloji kaygısından uzak yazıldığı kolaylıkla fark edilir. Anlatımlar değişmiş ya da daha doğru tabirle törpülenmiştir.

Kitapta altı sayfa Abbasilere ayrılmış, fakat bunun iki sayfasında sadece Abbasiler içinde yer alan Türkler anlatılmıştır. Bundan başka Türkler ile ilgili bilgiler halifelerin dönemleri anlatılırken ayrıca bahsedilmiştir. Özellikle Memun döneminde Türklerden bir hassa ordusu kurulması ve Samarra şehriden bahsedilmiştir. Bu anlatımda Abbasi halifelerinin Türk kumandanlarının elinde birer oyuncak haline geldiği yazılıdır. “*Sukut Devri*” başlığıyla yapılan anlatımdan anlaşılacağı üzere devleti kuran Türklerdir. Bu başlıktaki anlatımların neredeyse tamamı Türkler ile alakalıdır. Fakat daha objektif bir bakış açısı söz konusudur. Sonuçta Bağdat halifeliği yine bir Türk devleti olan Selçukluların hâkimiyetinde yaşamıştır denilerek başlık sonlandırılmıştır.⁴²⁸ Diğer kitaplarda olduğu gibi bu kitapta da İslam tarihi anlatımında Türkleri övme ve yüceltme işi yapılmaya devam edilmiştir.

“*Abbasiler Devrinde Türk Asker ve Kumandanları*” başlığında “*Horasanlı ve Toharistanlı Müslüman Türkler, Abbas oğulları imparatorluğunun bütün idare teşkilatını ellerine aldılar*”⁴²⁹ denilerek daha başlangıçta devleti Abbas oğulları kurmasına ve devlete isim vermesine rağmen idare aslında Türklerdedir demek istemişlerdir. Bundan maksat, aslında İslam medeniyetinin temel taşı konumunda olan milletin Türkler olduğunu ispat etmek içindir. Ancak garip olan devleti kuran gibi gösterilen Türkler, Abbasiler yıkılırken nerededir? Sorusuna verilen cevap farklılık göstermektedir. Devleti kuran Türkler olarak gösterilirken, yıkanlar olarak beceriksiz Abbasi halifeleri adres gösterilmek suretiyle ikircikli bir tavır sergilenmektedir.

⁴²⁷ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s. 46-52.

⁴²⁸ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s. 53-55.

⁴²⁹ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s.57.

Bu kitapta her ne kadar geleneksel anlatım tarzı benimsenmiş olsa da Türklere İslam devletleri içinde özellikle Abbasiler içinde özel bir yer ve anlatım ayrılması değişmeyen durumdur. Türklerin askeri özellikleri ve ünlü Türk kumandanları sayesinde Abbasiler büyük gaileler atlatmıştır. Yine Türk âlim ve sanatkârları İslam âleminde buluşları ve eserleriyle şerefli ve yüksek bir mevki elde etmişlerdir.⁴³⁰ Ancak İslam medeniyetinde sadece Türkler yer alır, Türkler başrol oyuncusu, Araplar ise figürandır anlayışından vazgeçildiği açıkça görülür. Değişen bu durum sadece anlatımların törpülediği ama anlayışın ve zihniyetin aynı olduğu manasına gelir. Teze karşı antitez anlayışı ile yani İslam medeniyetini sadece Arap medeniyeti olarak gösteren batılı yazarlara karşı benimsenmiş olan bir tavidir.

İslam tarihi anlatımı içinde ekseriyetle Türk tarihinin anlatılması, çalıştığımız bu dönemin genel bir özelliğidir. Bunlardan birine de 1941-1942 yıllarında lise ve orta II. sınıflarda okutulan tarih ders kitabında rastlıyoruz. “*Emevi ve Abbasi Devrinde Devlet İdaresi*” başlıklı anlatımda “*Emeviler ve Abbasiler*” adı altında araya ufak bir başlık atılarak yine Türklerden bahsedilmiştir. “*Emeviler, millî bir hükümet kurarak yabancılara ve bilhassa Türklere büyük zulümler yapmışlardır. Abbasiler, yabancı milletlere başta Türkler olmak üzere büyük mevkiler vermişlerdir*”⁴³¹ görüldüğü gibi Türkler her iki şekilde de başrodedir. Ancak tek fark var ki, bu kitabın anlatımında ifadeler daha yumuşak ve daha az keskindir.

Bu kitapta Endülüs Emevi Devleti’nden üç sayfa bahsedilirken, İlk Müslüman Türk Devletlerinden beş sayfa bahsedilmiştir. Bunlar Samanoğulları, Gazneliler, Karahanlılar, Tolunoğulları ve Akşitler’dir. Samanoğulları ve Gazneliler’in anlatımında medeniyet bazında bu devletlerin Türklük özelliklerine önceki kitaplarda yer alan anlatımlara nazaran çok fazla vurgu yapılmamıştır. İslam medeniyeti içinde ayrıma gitmeden tek bir çerçevede değerlendirmeye alınmıştır. Ayrıca Gazneliler, birinci ve ikinci Gazne sülalesi diye ikiye ayrılarak anlatılmıştır.⁴³² Bu anlatımlarda yine önceki lise kitabı olan *Tarih* adlı dört ciltlik kitaptan farklı olarak geleneksel anlatım tarzına yakın bir anlatımın olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında ifadeler

⁴³⁰ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s.57-58.

⁴³¹ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s.59.

⁴³² *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s.59-64.

çok keskin kullanılmamış ve daha anlaşılır bir anlatış tarzı benimsenmiştir. Dolayısıyla kendi içinde çelişen ve kafa karıştıran anlatımlar bu kitapta yoktur.

Karahanlılar'ın anlatımında *Tarih* adlı kitapta olduğu gibi İslam dininin Karahanlılar'ın ne zaman kabul ettikleri kesin olarak bilinmediği yazılıdır.⁴³³ Yine *Tarih* adlı kitaba nazaran bazı keskin ifadeler çıkarılmıştır. Daha önce *Tarih* adlı kitapta bu başlık altında Karahanlılar'ın doğu kısmında eski Türk geleneğinin var olduğu yani buraya İslamiyet'in nüfuz etmediğinin anlatılmak istendiğini daha önce de belirtmiştik.

Kısa bir siyasi hayatları olan Tolunoğulları ve Akşitler'den yine kısaca bahsedilmiş ve onların sadece Türklük özelliklerine vurgu yapılmıştır.⁴³⁴

“*Bu kitapta Büyük Selçuklu İmparatorluğu*” başlığı altında öncelikle Selçuklular'ın dünya tarihindeki öneminden bahsedilmiştir.

Buna göre:

- 1) Selçuk Devleti, muazzam bir Müslüman-Türk imparatorluğudur.
- 2) Mezhep ihtilaflarıyla sarsılmış olan İslam Dünyası, Bizanslıların hücumuna karşı duramayacak kadar zayıflamıştı. Selçuklular'ın hâkimiyeti ile taze can buldu.
- 3) Anadolu'nun Müslüman Türkler tarafından kat'i surette fethi, Selçuk kılıçlarıyla oldu.
- 4) Haçlıların asırlardan beri devam eden hücumlarını Selçuk kılıçları durdurdu.⁴³⁵ Tamamı dört madde olan ve dört madde de İslam tarihi açısından değerlendirilmeye tabi tutulacak olan bu maddelere baktığımızda Selçuklu Devleti'nin İslam tarihi açısından hayati öneme sahip olduğu anlatılmak istenmiştir.

Bu kitapta Büyük Selçuklu Devleti'ne yedi sayfa yer ayrılırken Anadolu Selçuklu Devleti'ne altı sayfa yer ayrılmıştır. Kitapta Selçuklular'ın İslam yönlerine

⁴³³ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s.65; *Tarih II*, s.190.

⁴³⁴ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s.65-66.

⁴³⁵ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s. 81-82.

sürekli vurgu yapılmıştır.⁴³⁶ Ele aldığımız bu kitabın anlatım üslubuna baktığımızda Türk Tarih Tezi'nin şiddetini yitirdiğini söylemek yanlış olmaz.

“*İlkokullara Tarih*” adlı 5. sınıfta okutulan 1942 basımı tarih ders kitabı toplam 70 sayfadır. Bu kitapta İslam tarihine sadece 4 sayfa yer ayrılmıştır. Kitapta İslam tarihi anlatımı “*Araplar ve İslamlık*”, “*İslam Medeniyeti*” diye iki başlıktan meydana gelir. Kitapta anlatım oryantalist zihniyetten azda olsa uzaklaşmış bir görüntü verir. “*Hz. Muhammed*” ifadesi kitapta yer almaktadır ki, bu ifade anlatımların azda olsa değişimin bir göstergesidir. Bundan başka hicret hadisesi anlatılırken *Tarih* adlı kitaptan farklı olarak “*kaçtı*” ifadesinin yerine “*gitti*” ifadesi kullanılmıştır. “*Araplar ve İslamlık*” başlığında Hz. Muhammed, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler dönemleri anlatılmıştır. Oldukça kısa bir anlatımla İslam tarihi ele alınmıştır. Daha önceki İslam tarihi anlatımlarında olduğu gibi Abbasilerin döneminde Türklerin etkilerinden yine bahsedilmiştir.

“*İslam Medeniyeti*” başlığında 1941-1942’de lise ve orta 2. Sınıfta okutulan tarih ders kitabından farklı olarak oldukça kısa bir anlatım yapılmıştır. Ayrıca İslam medeniyeti içinde İranlılar ve Türklerin parlak bir millî medeniyete sahip oldukları, Arapların bu iki millet kadar olmasa da millî bir medeniyete sahip olduğunu İslam dini sayesinde bu üç milletin oluşturduğu medeniyet İslam medeniyeti denildiği yazılıdır.⁴³⁷ Burada İslam medeniyetini Araplar ile özdeşleştiren ya da Türkler ile özdeşleştiren anlayıştan uzaklaşarak “*İslam Medeniyetinin*” bir millete indirgenemeyeceği, Türklerin de bu büyük medeniyetin en önemli yapıcı unsurlarından biri olduğu kabul edilmiş görünmektedir. Bu kitapta İslam medeniyeti başlığında en son cümle ile yine ifade edilmek istenen asıl anlayış kendini gösterir. “*İslam medeniyetinde en parlak ve zengin olanı İslam-Türk medeniyetidir.*”⁴³⁸

Orta Zamanlarda Orta Asya ve İran’da Müslüman Türk Devletleri” başlığıyla yapılan anlatımda Samanoğulları, Gazneliler ve Karahanlılar ele alınmıştır. Bu başlık

⁴³⁶ *Tarih (Hulasa ve el kitabı)*, 1941-1942, s. 81-96.

⁴³⁷ *İlkokullara Tarih sınıf 5*, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1942, s. 11-13.

⁴³⁸ *İlkokullara Tarih sınıf 5*, 1942, s. 13.

sadece bir sayfadan ibarettir. Bu devletlerin anlatımlarda İslam tarihine hiç vurgu yapılmamıştır.⁴³⁹

Bu kitapta Büyük Selçuklu Devleti üç sayfa olarak özet bir anlatımla ele alınmıştır. Oğuz Türklerinin akınlarından başlangıç yapılarak Tuğrul Bey döneminin sonuna kadar ana hatlarıyla önemli olaylar belirtildikten sonra diğer başlıkta da Selçukluların yıkılışına kadar anlatım yapılmış bunlar iki sayfaya sığdırılmıştır. Selçuklu Devleti'nin anlatımında İslam tarafına pek vurgu yapılmamıştır. Ancak Anadolu Selçuklu Devleti "*Anadolu'da Müslüman Türkler Anadolu Selçuklu Devleti*" başlığı altında anlatılmıştır. Bir sayfalık bu anlatımda Müslüman Oğuz Türklerinin Anadolu'ya ilk defa Selçuk İmparatoru Alparslan ile girdikleri yazılıdır. Kitapta Anadolu Selçuklularının haçlıları ile mücadeleleri, Anadolu'ya mimari alanda katkıları vs. anlatılmıştır.⁴⁴⁰

1943-1950 yılları arasında lise ikinci sınıflarda okutulmuş olan *Orta Çağ Tarihi* adlı tarih ders kitabı Arif Müfit Mansel, Enver Ziya Karal ve Cavid Baysun tarafından yazılmıştır. Bu kitapta lise tarih ders kitaplarının formatının değiştiğini görüyoruz. Zaten Şubat 1943'te toplanan ikinci maarif şurasında Ahlak ve Tarih öğretimi konuları ele alınmıştır. Sunulan raporda yürürlükteki ilk ve ortaokul ders kitaplarının maksadı sağlar nitelikte olmadığı, lise kitaplarının ise 1942-1943 ders yılından itibaren yeni kitaplar okutulduğu için yeterli görüldüğü belirtilmiştir. Bu anlayış resmi tarih görüşünün ve mevcut tarih öğretiminin revize edilmesi gerektiğinin resmi makamlarca kabul edilmesi demektir.⁴⁴¹ Yeterli görülen mevcut lise tarih kitabı birazdan aşağıda ele alacağımız tarih ders kitabıdır. Bu kitapta görüleceği gibi daha önce liselerde okutulan *Tarih* isimli ders kitabından farklı birçok ifade veya cümle yer almıştır.

Daha önce dört cilt olarak ve çağ ayrımı yapılmadan yazılmış olan tarih ders kitaplarından farklı olarak bu kitaplar çağlara ayrılarak hazırlanmıştır. Çalışmamızı ilgilendiren kitap serinin ikinci kitabıdır. Kitap toplam 141 sayfa olup bunun 42

⁴³⁹ *İlkokullara Tarih sınıf 5*, 1942, s. 18-19.

⁴⁴⁰ *İlkokullara Tarih sınıf 5*, 1942, s. 19-25.

⁴⁴¹ Oral, *Türkiye'de...*, s. 13.

sayfası İslam tarihine ayrılmıştır. Sayfa sayısı bakımından yüzdeler olarak İslam tarihine %30 oranında yer ayrılmıştır. Buradan hareketle İslam tarihi anlatımına daha önceki tarih ders kitabından daha fazla yer ayrıldığını görmekteyiz. *Tarih* adlı kitapta İslam tarihi konusu toplam kitap konuları içinde %27 oranındadır.

Bu kitapta Selçuklu Devleti İslam tarihi konusu gibi “*Büyük Müslüman Türk Devletleri*” başlığı altında anlatılmıştır. Bu daha önce alışık olmadığımız bir durumdur. Aynı zamanda Harezmsahlr Devleti de bu başlıkta ilk defa ele alınmıştır. Bu lise tarih ders kitabı şekil ve konu başlıkları bakımından önceki lise tarih ders kitabından farklıdır.

Orta Çağ Tarihi adlı bu kitabın *Tarih* adlı kitaptan çok farklı olduğunu söylemiştik. Kitaptan pasajlar sunarak bu farklılıkları açıklayalım;

“*Müslüman inancına göre Allah, Ona, Cebrail ile Kur’an ayetlerini gönderiyordu ki, buna vahiy denir.*” Daha önce belirttiğimiz gibi *Tarih* adlı kitapta bu ifade oldukça muğlak ve farklı kullanılmıştır. Bundan başka hicret hadisesinde de üslup değiştirilmiş, “*kaçtı*” yerine “*gitti*” ifadesi kullanılmıştır.⁴⁴² Ancak değişmeyen bir şey vardır ki, o da İslam inancına yabancı bir memlekette yaşayan bir öğrenci topluluğuna hitap edilmesidir. Cümlede *Müslüman inancına göre* ifadesi bizi bu yorumu yapmaya götürmektedir.

Bu kitapta “*Müslümanlıktan Önce Araplar*” başlığıyla iki sayfalık bilgi verilerek İslam tarihi konusuna girilmiştir. Bundan sonra “*Hazreti Muhammed Devri Müslümanlık*” başlığıyla verilen İslam tarihi konusundan dört sayfa bahsedilmiştir. Bu başlıkta Hz. Peygamber’in İslamiyet’i yaymaya başlamasından vefatına kadar anlatım yapılmıştır. “*Hulefa-i Raşidin Devri*” başlığı üç sayfa olarak ele alındıktan sonra Emeviler dönemi kitapta beş sayfa yer bulmuştur. Daha önceki lise kitabından farklı olarak Emevi hükümdarlarından Ömer b. Abdülaziz’in adaletine vurgu yapılmıştır. Bundan başka daha önceki ders kitaplarından *Tarih* adlı kitapta Tarık b. Ziyad’ın Berberi-Hazar kabilesinden olduğu söylenerek Türk olduğu dile getirilmiştir.

---

⁴⁴² Karal ve diğerleri, *age*. s. 29-30.

Bundan sonra liselerin ve ortaokulların ikinci sınıflarında okutulan 1941-1942 basımı tarih ders kitabında da bu ifade “*Horasanlı Bir Genç*” haline dönüşmüştür. Bu kitapta da Tarık b. Ziyad Berberi bir kumandan olarak tarif edilmiştir.⁴⁴³ Görüldüğü gibi 1931’den 1943’e kadar geçen sürede tarih ders kitaplarında İslam tarihi bu gibi konuların yazımı bakımından sürekli değişmiş ve farklılaşmıştır. Bu değişme ve farklılaşmada en önemli etken resmi tarih tezinin yavaş yavaş önemini yitirmesidir.

Kitapta Abbasiler dönemi bir harita ile beraber toplam yedi sayfa olarak ele alınmıştır. Yine bu başlıkta daha önceki ders kitaplarından farklı olarak İlk Müslüman Türk Devletleri müstakil bir başlıkta değil de Abbasiler dönemi içinde ele alınmıştır. Ancak İlk Müslüman Türk Devletlerinden başka Abbasilerden ayrılan diğer devletlerde bu kitapta yer almıştır. Bu devletler; İdrisiler, Ağlebiler, Fatimiler, Tahiroğulları, Büveyhoğulları ve Türk devletleri olan Tolunoğulları, Samanoğulları ve İhşidlerdir. Bu anlatımdan başka Türklerin Müslüman olmaları bu başlığın altında bir alt başlık ile ele alınmıştır.⁴⁴⁴

Kitapta ikisi harita olmak üzere toplam dört sayfa “*İspanya Müslümanları*” başlığına ayrılmıştır. Bundan başka “*Müslüman Medeniyeti*” başlığıyla ele alınan konudan altı sayfa bahsedilmiş, diğerlerinden farklı olarak bu başlıkta Arapların da İslam medeniyetindeki katkılarından bahsedilmiştir. Giriş paragrafında şu ifade yer almaktadır. “*Müslüman medeniyeti Araplarla beraber Türklerin ve İranlıların birlikte çalışmalarıyla doğmuştur. Buna en çok hizmet edenlerinde Türkler olduğu şüphesizdir*”⁴⁴⁵ burada asıl söylenmek istenen ifade en son cümledir. Ancak önceki tarih ders kitaplarından farklı olarak bu ifade biraz daha yumuşatılarak verilmiş ve devamında Arapların da İslam medeniyetine katkıları anlatılmıştır.

“*Büyük Müslüman Türk Devletleri*” başlığında Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlar ele alınmıştır. Daha önce liselerde okutulan tarih ders kitabından farklı olarak bu taksimat yapılmıştır. Bilindiği gibi bu devletlerden Karahanlılar ve Gazneliler *Tarih* adlı kitapta İlk Müslüman Türk Devletleri başlığı

⁴⁴³ Karal, *age.* s. 30-39.

⁴⁴⁴ Karal, *age.* s. 40-47.

⁴⁴⁵ Karal, *age.* s. 47-57.

altında ele alınmıştı. Burada asıl önemli olan nokta Selçukluların “ *Büyük Müslüman Türk Devletleri*” başlığında ele alınıp İslam tarihi konusu olarak ele alınmasıdır. Selçuklu Devleti müstakil olarak kitapta yer almamıştır. *Tarih* adlı lise ders kitabının mantığına göre İslam tarihi Hz. Muhammed ile başlar Abbasilerin yıkılışı ile biter. Ancak bu kitapta görüldüğü gibi tam olarak İslam tarihi üst başlığında Selçuklular ele alınmamış olsa da başlık itibarıyla bir İslam tarihi konusu olarak telakki edilebilir. Ayrıca Harezmsahlara devleti ilk defa Müslüman-Türk Devleti olarak bu kitapta ele alınmıştır.⁴⁴⁶

Tarih adlı kitap ile *Orta Çağ Tarihi* adlı kitap arasında Selçuklu Devleti hükümdarı Tuğrul Bey ve Abbasi halifesi arasındaki ilişki çok farklı anlatılmıştır. *Tarih* adlı kitapta Tuğrul Bey’in Bağdat’a Türk saltanatını büyük bir İslam imparatorluğu haline getirmek için girdiği yazılırken⁴⁴⁷ *Orta Çağ Tarihi* adlı kitapta bu durum daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Buna göre Tuğrul Bey Abbasilerin davetiyle Büveyhoğullarını Bağdat’tan çıkarmaya gitmiş ve çok saygı gösterdiği Abbasi hükümdarı Kaimbiemrillah tarafından kabul edilmiştir. İç isyanları bastırdıktan sonra tekrar Bağdat’a gelen Tuğrul Bey, şii tahakkümü altında olan Abbasi halifesini tekrar yerine geçirmiştir. Halife, Tuğrul Bey’e “*Rüknüddeve*” unvanını vermiştir.⁴⁴⁸ Resmi tarih tezini ortaya koyan *Tarih* adlı kitapta Tuğrul Bey’in İslamiyet ile alakalı yönüne hiç değinilmemişti. Bu söylemin, Türk iradesinin her şeyden önce kendi ayakları üzerinde durabildiğine ve başkasına muhtaç olmadığına vurgu yapmak maksadıyla kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak bu kitapta ifadeler farklılaşmış ve karşılıklı bir çıkar ilişkisinin varlığı ön plana çıkarılarak anlatım yapılmıştır.

Bu kitapta Selçuklulardan toplam altı sayfa anlatım yapılmıştır. Kitapta Nizamiye Medreselerinin İslam tarihi açısından büyük önem arz ettiği ve Sünniliği Fatimiler ile Bâtınilerin fenalığından koruduğundan bahsedilmiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Karal, *age.* s. 58-68.

⁴⁴⁷ *Tarih II*, s. 215.

⁴⁴⁸ Karal, *age.* s. 63.

⁴⁴⁹ Karal, *age.* s. 66.

İlkokullara Tarih adlı 1944 yılında Ahmet Halit Kitapevinde basılan beşinci sınıf tarih kitabında “*Araplar ve İslamlık*”, “*İslam Medeniyeti*”, “*Orta Zamanlarda Orta Asya ve İran’da Müslüman Türk Devletleri*”, “*Anadolu’da Müslüman Türkler-Anadolu Selçuklu İmparatorluğu*” başlıkları ile İslam tarihi ve Selçuklu tarihi anlatılmıştır. Kitabın geneli kısa anlatıma sahiptir. Kitap kırk sayfadır. Toplam üç sayfa İslam tarihine ayrılmıştır.

“*Araplar ve İslamlık*” başlığında Arabistan’ın coğrafi unsurlarından bahsedildikten sonra Hz. Muhammed’in İslamiyet’i yaymaya başlamasından bahsedilmiştir. Dört Halife Dönemi, Emeviler, Abbasiler, Mısır’da kurulan ilk Müslüman Türk devleti Tolunoğulları’ndan tek sayfada bahsedilmiştir. Anlatım oldukça kısadır. Abbasiler döneminin sonuna doğru hâkimiyetin Türklerin eline geçtiği belirtilmiştir.⁴⁵⁰

“*İslam Medeniyeti*” başlığında sadece on satırlık çok kısa bir anlatım bulunmaktadır. Ancak 1930’lu yıllardaki Türk Tarih Tezi fırtınasının bir tezahürü mahiyetinde olan bir cümle ile anlatım yapılmıştır. “*İranlılar ve Türkler, Müslüman olduktan sonra, çok parlak bir geçmişe dayanan kendi millî medeniyetlerini ilerletmekte devam etmişlerdir. Arapların da, Türklerden İranlılardan geri olmakla beraber, bir millî medeniyetleri vardı. İslam dini, bu üç büyük ulusu birbirine daha yakından tanıttı. İşte bu medeniyete hep birden İslam medeniyeti denilir. İslam medeniyetinin en parlak ve zengin olanı da İslam-Türk medeniyetidir.*”⁴⁵¹ Cümleyi tahlil edecek olursak ilk göze çarpan ifadenin 1930’lu yıllardan farklı olarak İslam medeniyetinde Türklerin yanına İranlılarında baskın bir şekilde konulmuş olduğudur. Zaten parlak bir geçmişe sahip olan Türkler İslam medeniyetine girmeleri ile bu medeniyeti daha parlak bir hale getirmişlerdir denilmektedir. Yukarıdaki cümle 1930’lu yıllardaki İslam tarihi anlatımına nazaran daha yumuşaktır. Zira önceki anlatımlarda İslam medeniyetinde Araplara paye verilecek bir anlatım yapılmamıştır. Görüntü İslam medeniyetinin tek sahibinin Türkler olduğu istikametindedir. Ancak bu cümle incelendiğinde görülüyor ki anlatım yumuşamıştır. Anlatım ne kadar

⁴⁵⁰ *İlkokullara Tarih Sınıf 5*, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1944. s. 6-7.

⁴⁵¹ *İlkokullara Tarih Sınıf 5*, 1944, s. 8.

yumuşatılmış olsa da son cümle olan en parlak ve en zengini İslam-Türk medeniyetidir ifadesi asıl zihniyeti ortaya koyar.

“*Orta Zamanlarda Orta Asya ve İran’da Müslüman Türk Devletleri*” başlığında Samanoğulları, Gazneliler ve Karahanlılar ele alınmıştır. Yarım sayfaya sığdırılan bu başlıkta anlatımlar diğerlerinde olduğu gibi oldukça kısadır. Gazneli ve Samanoğulları başlığında İslam’dan hiç bahsedilmezken Karahanlıları Müslüman olan Karlukluların kurduğundan bahsedilmiştir.⁴⁵²

“*Anadolu’da Müslüman Türkler-Anadolu Selçuklu İmparatorluğu*” başlığında Müslüman Oğuz Türklerinin ilk defa Anadolu’ya Selçuklu İmparatoru Alparslan ile girdikleri yazılıdır. Bu anlatımda Selçukluların İslam tarihine hizmetlerinde haçlılar ile mücadelesinden bahsedilmiştir.⁴⁵³ Anlatımlar siyasi tarih üzerine kuruludur.

Faik Reşit Unat ve Kamil Su tarafından 1945 yılında İlkokul dördüncü sınıflar için hazırlanmış olan tarih ders kitabı toplam yüz otuz iki sayfa olup İslam tarihine (Hz. Muhammed, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler) on dokuz sayfa yer ayrılmıştır. İlk Müslüman Türk Devletlerine sekiz sayfa yer ayrılmış ancak daha önce alışık olduğumuz gibi bunlar İlk Müslüman Türk Devletleri başlığıyla ele alınmamış müstakil olarak kitapta yer bulmuştur. İhşitler ve Tolunoğulları bu anlatımlarda dışarıda bırakılmıştır. Samanoğulları ise Abbasi Devleti içerisindeki başlıkta ele alınmıştır. Sadece Gazneliler ve Karahanlılar anlatılmıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu ise on iki sayfa olarak işlenmiştir.

“*İslamlaşmanın İlk Yılları*” başlığı ile Hz. Muhammed’in doğumundan önceki Arabistan’ın genel siyasi durumu ve komşu ülkelerin siyasi durumlarından bahsedilmiştir. Klasik olarak alıştığımız önce coğrafi durumun anlatılması burada yoktur. Bu anlatımdan sonra yukarıda belirttiğimiz başlığın bir alt başlığı olarak “*Hazreti Muhammed*” ve “*Dört Halife*” başlıkları ile bu dönemler ele alınmıştır. İlk olarak Hz. Muhammed dönemi ele alınmış bu dönem kısa ve özlü bir anlatımla çocuklara sunulmuştur. Önemli konu başlıklarına detaylara inmeden vurgu yapılmış

⁴⁵² *İlkokullara Tarih Sınıf 5*, 1944, s. 10-11.

⁴⁵³ *İlkokullara Tarih Sınıf 5*, 1944, s. 14.

ve konu sonlandırılmıştır. Burada önemli olan bir husus vardır ki, o da, *Tarih* adlı resmi tarih tezinin tezahürü olarak ortaya çıkan ilk eserde olduğundan farklı olarak bazı anlatımların değişmiş olmasıdır. Örneğin; Hz. Muhammed'in peygamber olması hadisesi farklı bir anlatımla ele alınmıştır. Yine diğer bir alt başlık olarak ele alınan Dört Halife Dönemi bir sayfadan daha az bir anlatımla oldukça özet olarak ele alınmıştır.⁴⁵⁴

Emeviler kitapta müstakil bir başlık altında, altı sayfa olarak anlatılmıştır. Hemen bir sayfa sonra Emevilerin İspanya'yı fetih girişimlerinden bahsedilerek Kadis muharebesinde *Tarih* adlı kitapta yer aldığı gibi Tarık b. Ziyad, Berber Türk'ü olarak kabul edilmiştir. Ancak 1943'te okutulmaya başlanan *Orta Çağ Tarihi* adlı lise tarih ders kitabında daha önce de belirttiğimiz gibi Tarık b. Ziyad, sadece bir *Berberi* olarak tanıtılmıştı. Bu kitap ise adı geçen lise tarih ders kitabından iki sene sonra okutulmaya başlanmıştır. Sadece bu lise tarih ders kitabından değil 1941'den sonra yazılan ilkokul tarih ders kitaplarında da bu ifade *Berber Türk'ü* olarak geçmemektedir. Bu anlatımdan sonra bir alt başlık olarak "*Türk İllerinin Araplar Tarafından Zaptı*" ele alınmış ve bir sayfa olarak kitapta yer bulmuştur. Araplar'ın Türkistan'da yaptığı işgaller, Türk Tarih Tezi'nden sonra yazılan ilk kitaplara nazaran daha yumuşak bir anlatımla ele alınmıştır. Emevi Devleti'nde karışıklıklar ve Arapların baskıcı politikalarından dolayı Türklerin bunun için fırsat kollayıp Emevileri yıkma girişimlerinde bulunmalarından bahsedilmiştir. Ebu Müslim ihtilaline kitapta anlatıldığına göre ilk katılan Türkler olmuş daha sonra İranlılar da bu ihtilale müdahil olmuşlardır. Burada Ebu Müslim Horasanlı bir kahraman olarak tanıtılmıştır. Yani daha önce *Tarih* adlı kitapta ısrarla Türk denilen bu şahıs burada sadece Horasanlı denilerek tanıtılmıştır. Sonuçta bu isyan ile Emevi Devleti yıkılmıştır.⁴⁵⁵

Abbasiler dönemi de Emeviler gibi müstakil bir başlıkta ele alınmış ve sekiz sayfa olarak Samanoğulları da dâhil olmak üzere kitapta yer bulmuştur. Abbasi Devletinin kuruluşundan bahsedilerek Ebu Müslim'in Peygamber'in amcası

⁴⁵⁴ Faik Reşit Unat, Kamil Su, *Tarih IV. Sınıf*, MEB İstanbul 1945, s. 91-95.

⁴⁵⁵ Unat, *age.* s. 98-101.

Abbas'ın torunlarından Ebulabbas'ı halife yapmasından bahsedilmiştir. Bundan sonra Harun Reşit dönemi ve onun oğulları olan Emin, Memun ve Mutasım dönemlerinden Türkler ağırlıklı olmak üzere bahsedilmiştir. Memun ve Mutasım'ın annelerinin Türk olduğu özellikle belirtilmiştir.

Kitapta dikkatle belirtilmesi gereken cümleler de bulunmaktadır. Buna göre: *“Emevi halifeleri Türklere fena muamele yapmışlardı. Türkler de bu kötü muamelelere dayanamayıp ayaklanmışlar ve Emevi Devleti'ni yıkmışlardı. Bunu iyi bilen Abbasi halifeleri Emevilerin düştükleri hataya düşmediler. Onlar, Türkleri daha hoş kullanmayı, onlardan faydalanmayı bildiler.”*⁴⁵⁶ Bu anlatımdan anlaşılacağı gibi Abbasiler hem Türklerden korkmakta hem de onlardan faydalanıp devlet işlerinde kullanarak kendilerine gelecek kötülükten sakınmaktadırlar. Aksi halde Türkler, Emevilere yaptığı gibi Abbasilere de ayaklanacak ve onları yıkacaktır. Bu anlatımla aslında Türkler, devlet hizmetinde bir alt sınıf değil, yönetimde ve orduda görev almalarıyla yönetime ortak bir unsur olarak lanse edilmek istenmiştir.

“Türklerin Müslüman oluşu” bu başlık altında anlatılmıştır. Buna göre Türklerin Müslüman olması tamamen politik gerekçelere bağlanmıştır. Emeviler, Türklere kötü davranmış olduğundan Türkler de İslam'a ısınamamışlar, oysa Abbasiler, Türklere yönetimde orduda önemli görevler vermiş ve bu sayede Türkler Müslüman olmuştur. Bu anlatımdan sonra Türklerin Müslümanlığı kabul edip bu dini yaymaya çalıştığı, Müslümanlığın Araplar tarafından ortaya konulmasına rağmen Türklerin Araplardan daha fazla bu din için mücadele ettikleri anlatılmıştır. Ayrıca Arap yazarların gözüyle Türklerden övgü ile bahsedilen pasajlar da kitaba konulmuştur. Daha sonra Samanoğulları Devleti alt başlık halinde Abbasi Devletinden ayrılan bir devlet olarak ele alınmış ve kısaca siyasi tarihlerinden, kültür ve sanat hayatlarından bahsedilmiştir.⁴⁵⁷

Gazneli Devleti ayrı bir başlık altında beş sayfa olarak kitapta yer bulmuştur. Kuruluşundan kısaca bahsedildikten sonra Gazneli Mahmut dönemi anlatılmış, daha sonra devletin sultan Mesut döneminde Tuğrul ve Çağrı Beyler ile mücadelesini

⁴⁵⁶ Unat, *age.* s. 101-104.

⁴⁵⁷ Unat, *age.* s. 105-109.

kaybedip yıkılmasından bahsedilmiştir. Gazneliler bu şekilde anlatıldıktan sonra Karahanlılar da müstakil bir başlık olarak ele alınmıştır. Bu devletin anlatımı da kitapta üç sayfa olarak yer bulmuştur. Bu devletinde kısaca siyasi hayatlarından bahsedilerek Türk-İslam uygarlığına yaptığı hizmetlere vurgu yapılmıştır.⁴⁵⁸

“*Büyük Selçuklu İmparatorluğu*” başlığıyla Selçuklu Devleti’nin siyasi hayatından bahsedilirken, “*Selçuklular’da Uygarlık*” başlığıyla da kültürel hayatlarından bahsedilmiştir. Bunlar kitapta toplam on iki sayfa olarak yer bulmuştur. Kitapta Selçuklu Devleti’nin siyasi hayatı çok kısa anlatımlarla ve Türk olgusu ön plana çıkarılarak, İslam tarafına pek vurgu yapılmadan anlatım yapılmıştır. Ayrıca övücü ifadeler “*Kahraman Türk süvarileri*”, “*Kahraman bir asker*” gibi ifadeler de anlatımda vurucu ifadeler olarak göze çarpmaktadır. Kitapta Tuğrul Bey’in Bağdat’a girmesi şu ifadeler ile yer bulmuştur: “*Tuğrul Bey Musul ve Irak’ı alarak Bağdat’a girdi. Abbasi halifesi tarafından parlak bir törenle karşılandı, Abbasi Devletinin idaresini eline aldı.*”⁴⁵⁹ Bu mevzuya İslam tarihi ile ilgili önemli bir olay olması dolayısıyla temas ettik. Zira burada Tuğrul Bey ile Abbasi halifesi arasındaki bu olayın önemli bir İslam tarihi konusu olarak anlatımının nasıl olduğunu anlamaya çalışmak, çalışmamızı direkt olarak ilgilendirmektedir. Burada anlatımın belki bir ilkokul kitabı olması hasebiyle özet olması söz konusu olabilir. Diğer taraftan “*Abbasi halifesi tarafından parlak bir törenle karşılandı*” cümlesi iki tarafında gönül rızasının varlığına delildir. Oysa *Tarih* adlı kitabın ikinci cildinde anlatıldığı gibi zorla Bağdat’a girme durumu anlatıma bakılacak olursa yoktur.

1945 yılında ilkokulların beşinci sınıflarında okutulmak üzere Türk Tarih Kurumu tarafından yazılmış tarih kitapları esas tutularak⁴⁶⁰ kaleme alınan tarih ders kitabında İslam tarihi anlatımına “*Araplar ve İslamlık*”, “*İslam Medeniyeti*” başlıkları ile sadece altı sayfa yer verilmiştir. Kitaptaki ifadeler incelendiğinde

⁴⁵⁸ Unat, *age.* s. 110-119.

⁴⁵⁹ Unat, *age.* s. 121-123.

⁴⁶⁰ Bu ifadeden maksat, bu kitabın Türk Tarih Tezi’ne sadık kalınarak yazılmış olduğunu ifade etmektir. Bu cümleden anlaşılacağı gibi İslam tarihi anlatımları 1930’lu yıllarda Türk Tarih Tezi’nin ortaya çıkışında nasıl ise şimdi de aynıdır. Hatırlayacağımız gibi 3 yıl önce yazılan, lise ve orta ikinci sınıfların tarih ders kitabı olan *Tarih* (hulasa ve el kitabı) adlı kitapta bu ifade bulunmamakla beraber İslam tarihi anlatımı daha tafsilatlı yapılmıştı. Bu kitap tekrar geriye dönüşün yapıldığını göstermektedir.

oryantalistlerin anlatımlarıyla birebir örtüşen cümlelerin varlığı açıkça ortaya çıkar. Bu cümlelerden birinde “*Muhammed’in tanıttığı inan yasalarının toplu olduğu kitaba Kuran denir*”⁴⁶¹ ifadesi yer almaktadır. Görüldüğü gibi ifade bir oryantalistin ağzından çıkar gibi yazılmıştır. Sanki İslam tarihi Türklere oldukça yabancı, alabildiğine uzaktır.

“*Araplar ve İslamlık*” başlığında İslamiyet’in ortaya çıkışından Abbasiler zamanındaki Moğol istilasına kadar süren “*Klasik İslam Dönemi*” de denilen dönem ele alınmıştır. Emeviler ve Abbasiler dönemleri anlatılırken onların siyasi hayatları veya faaliyetlerinden ziyade Türklerin bu devletler içindeki faaliyetlerinden veya bu devletler ile ilişkilerinden bahsedilmiştir. Türk Tarih Tezi’nden sonra yazılan tarih ders kitaplarında olduğu gibi bu kitapta da İslam tarihi anlatımı aynı istikamettedir.

“*İslam Medeniyeti*” başlığında İslam medeniyetinde en büyük payın Türklere ait olduğu vurgusu yapılmış ve devamında yine İslam medeniyeti diye sadece Türklerin faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Tamamen Türk tarihi merkezli bir anlatım söz konusudur.

“*Orta Zamanlarda Orta Asya ve İran’da Müslüman Türk Devletleri*” başlığında Samanoğulları, Gazneliler ve Karahanlılar Müslüman Türk devletleri olarak ele alınmış ve bunlara kitapta 4 sayfa yer verilmiştir.⁴⁶² Samanoğulları anlatılırken İslam tarihi açısından bir anlatım yapılmazken, Gazne Devleti anlatımında Sultan Mahmud’un İslam tarihindeki önemi belirtilmiştir. Karahanlılar anlatılırken de İslam tesirinin sadece batı kısmında olduğu, doğu kısmında ise eski Türk geleneğinin devam ettiğine özellikle vurgu yapılmıştır.⁴⁶³ Bu devletlerin İslam tarihine katkılarında kitapta çok az bahsedilmiştir. Bu devletler için aynı zamanda İslam tarihi anlatımı çok sığ ve hacimsel olarak az işlenmiştir. Genel olarak kitaba baktığımızda; 200 sayfalık bir kitabın sadece 10 sayfasının İslam tarihine ayrıldığını

⁴⁶¹ *Tarih V. Sınıf*, Maarif Matbaası, İstanbul 1945, s. 26-30.

⁴⁶² 1941-1942’de lise ve orta ikinci sınıfta okutulan tarih ders kitabında bu devletlere ek olarak Tolunoğulları ve İhşidiler de ele alınmıştır. Bu kitapta başlık değiştirilerek Tolunoğulları ve İhşidiler müfredat dışı bırakılmışlardır.

⁴⁶³ *Tarih V. Sınıf*, 1945, s. 41-44.

görüyoruz. Böylece tarih ders kitaplarında İslam tarihi anlatımının ne kadar geriplanda olduğu görüntüsü ortaya çıkar.

Bu kitapta daha önceki iki ders kitabı olan 1942 ve 1944 basımı ilkokul beşinci sınıf tarih ders kitaplarından farklı olarak giriş cümlesi değiştirilmiştir. Buna göre; önceki ders kitaplarında “*Oğuz Türklerinin akını ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu*” başlığında girişi cümlesi olarak, “*İslam dinine girdikten sonra İran ve Orta Asya’da en büyük Türk devletini Oğuz Türkleri kurdu*” denilirken, 1945’te okutulan bu kitapta başlık aynı olmasına rağmen giriş cümlesi “*Orta Asya ile İran’da kurulan Müslüman Türk devletlerinden biri de Selçuk İmparatorluğudur*”⁴⁶⁴ şeklinde değiştirilmiştir. Bundan başka daha önceki kitaplarda Anadolu Selçuklu Devleti “*Anadolu’da Müslüman Türkler Anadolu Selçuklu Devleti*” başlığıyla anlatılırken bu kitapta “*Anadolu’da Türkler*” başlığıyla Anadolu Selçuklu Devleti anlatılmıştır.⁴⁶⁵

“*Çocuklara Yardımcı Tarih Dersleri II*” adlı kitap, ilkokul 5. sınıfta okutulmak üzere Zuhuri Danışman’ın yazımı ile bir ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Bu kitap 1947-1948’de kullanılmıştır. Kitapta İslam/Türk tarihi ile ilgili yedi sayfalık bilgi bulunmaktadır. Kitabın kapak kısmında Orta Çağ, Yeni Çağ ve Son Çağ ibaresi yer almasına rağmen Ortaçağ’da ele alınması gereken İslam tarihinin sadece Türklerle alakalı olan kısmı yazılmıştır. Bu kısmın oldukça az bir anlatıma tabi tutulduğunu görmekteyiz. “*Türkler İslam Dünyasının Başına Geçiyor*” başlıklı anlatılan konuda 1939’da yazılıp daha sonra terk edilen bazı ifadeler bu kitapta tekrar yer bulmuştur. “*Türkler, Horasanlı Ebu Müslim adında bir Türk gencinin etrafında toplandılar*”⁴⁶⁶ bu gibi ifadeler ile görüldüğü gibi İslam tarihinde Türkler ile alakalı bölümler anlatılmıştır. Yani anlatım İslam tarihi değil, Türk tarihidir. Dolayısıyla kitapta İslam tarihi yoktur diyebiliriz.

İslam-Türk devletleri anlatımıyla Tolunoğulları, Samanoğulları, Gazneliler ve Karahanlılar kitapta iki sayfa olarak yer bulmuştur. “*Türklerin İslam dünyasındaki hizmetleri*” başlığında Türklerin zaten yüksek bir medeniyete sahip oldukları ve

⁴⁶⁴ *Tarih V. Sınıf*, 1945, s. 45.

⁴⁶⁵ *Tarih V. Sınıf*, 1945, s. 55.

⁴⁶⁶ Zuhuri Danışman, Himmet Akın, *Çocuklara Yardımcı Tarih Dersleri II, 5. sınıf*, Kanaat Kitapevi, İstanbul 1947-1948, s. 8.

İslam dünyasına girdikten kısa bir süre sonra başa geçmelerinden bahsedilmiştir. Bilimsel faaliyetler ile ayrıca Türklerin İslam dünyasına oldukça fazla katkı yaptığından bahsedilmiştir.⁴⁶⁷ Görüldüğü gibi İslam tarihine lütfen yer ayrılmış, anlatım sadece Türk tarihi eksenli yapılmıştır.

Bu kitapta Büyük Selçuklu Devleti üç sayfa olarak yer bulmuştur. Kitapta Selçuklara ait anlatımda giriş cümlesi diğerlerinde farklıdır. “*Müslümanlığın yayılmasından sonra, meydana çıkan İslam Türk devletlerinin en önemlilerini Oğuz Türkleri kurmuştur*” ifadesi ile giriş yapılmıştır. Kitapta Tuğrul Bey’in Bağdat’a girme hadisesinden bahsedilmeden şu ifadelere yer verildiğini görüyoruz: “*Bağdat’taki Abbasi halifeleri de Tuğrul Bey’e boyun eğdi.*”⁴⁶⁸ Görüldüğü gibi bu yazım 1943’ten itibaren liselerde okutulan *Orta Çağ Tarihi* adlı lise tarih ders kitabındakinden farklı olarak yapılmıştır. Orada hatırlanacağı üzere Abbasi halifesinin Tuğrul Bey’i bizzat Bağdat’a çağırdığı yazılıydı.

Bu kitapta Anadolu Selçuklularının anlatımında konumuz itibariyle dikkat çekici bir ifade yer almaktadır. Buna göre: “*Bu savaşlarda (Haçlı seferleri) Türkler, Hıristiyan Avrupa’ya karşı kahramanca karşı koyarak İslam dünyasının biricik koruyucusu olmuşlardır.*”⁴⁶⁹ Daha önceki ders kitaplarında gerek haçlılar konusunda olsun gerekse Anadolu Selçukluları anlatımında olsun bu tarz bir ifadeye rastlamak mümkün değildir.

1947 yılında ilkokul beşinci sınıflar için hazırlanan tarih ders kitabında konumuz itibariyle sadece Anadolu Selçukluları Devleti’nden bahsedilmiştir. Toplam olarak on sekiz sayfa anlatımı yapılan Anadolu Selçuklu Devleti’nin siyasal hayatında özellikle Moğol istilası üzerinde durulmuştur. Selçuklu medeniyetinden de ayrıca bahsedilmiştir.⁴⁷⁰

Sonuç yerine bir tespit yapacak olursak şunu diyebiliriz: laik devlet çerçevesinde görev yapan ders kitabı yazarlarının vahiy dönemi anlatımı öğrencilerin

⁴⁶⁷ Danişman, *age.* s. 10-11.

⁴⁶⁸ Danişman, *age.* s. 12-13.

⁴⁶⁹ Danişman, *age.* s. 21.

⁴⁷⁰ Faik Reşit Unat, *Tarih V. Sınıf*, MEB, İstanbul 1947, s. 1-11.

kendilerini “*Dini Tarih*”in mirasçısı ve sonuçta başka bir halka ait olan geçmişini sahiplenip sahiplenmediklerini ölçmek ya da ne ölçüde sahiplendiklerini tespit etmek yukarıda belirttiğimiz dönem kitaplarının belirgin bir özelliğidir.⁴⁷¹ Zaten anlatımların yabancılığından da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti tarih yazımının ve anlayışının tam tersi olarak, Türk öğrencilerin dini bir tarih miraslarının olmadığı izlenimi verilemeye çalışılmıştır. Bunun en belirgin örneğini -1931-1941 arası Tarih adlı kitapta ve ilkokulda okutulan kitaplarda- İslam medeniyeti başlığında Türklerin Araplardan daha önde gösterilip bu konudaki her anlatımda üstüne basa basa vurgulanmasında görmekteyiz.

2. Türk Tarih Kongrelerinde İslam Tarihine Bakış

Çalışmamıza konu olan tarihler arasında Türk Tarih Kongresi sayısı dörttür. Birinci Türk Tarih Kongresinde İslam tarihi ile alakalı üç tane bildiri sunulmuşken, İkinci Türk Tarih Kongresinde İslam tarihi ile alakalı iki tane bildiri sunulmuştur. Üçüncü ve Dördüncü Türk Tarih Kongrelerinde “*Klasik İslam Dönemi*” (Hz. Muhammed, Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler) olarak tabir ettiğimiz dönem ile alakalı hiç bildiri sunulmamıştır. Bu kongrelerde İslam tarihi ile alakalı bildirimleri inceleyerek bu tarihler arasında İslam tarihi söyleminin ne boyutta ve ne merkezde şekillendiğinin analizini yapmaya çalışacağız. Esas ağırlık Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongrelerindedir.

2.1. I. Türk Tarih Kongresinde Türk-İslam Tarihine Bakış

Birinci Türk Tarih Kongresinde İslam tarihi ile bağlantılı üç tane bildiri sunulmuştur. Bu bildirimler: Şemsettin Günaltay’ın sunduğu “*İslam Medeniyetinde Türklerin Mevkii*”, Afet İnan’ın sunduğu “*Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış*”, Yusuf Hikmet Bayur’un sunduğu “*Şarkta İnhitat Sebepleri*” adlı bildirimlerdir. Bu bildirimler gerek başlık itibarıyla gerekse içerik açısından incelendiğinde doğal olarak Türk tarihini alakadar eder bir vaziyette ele alınmıştır. Bildirimlerde dikkat çeken yerleri pasajlar halinde alarak veya özetini yaparak İslam tarihine bakışın zihniyet

---

⁴⁷¹ Copeaux, *age*. s. 277.

analizini yapmaya çalışcaz. Öncesinde Köprülü, İnan tartışmasından bahsetmekte yarar vardır.

Birinci Türk Tarih Kongresine özellikle tartışmalar damgasını vurmuştur. Bunlardan birini (Zeki Velidi Togan ve Sadri Maksudi Arsal arasında) Resmi Tarih Savucuları başlığında belirtmiştik. Burada da Fuat Köprülü ve Afet İnan arasında geçen ve son olarak Hasan Cemil Çambel'in de katıldığı tartışmadan da bahsetmek gerekir.

Afet İnan'ın Birinci Türk Tarih Kongresinde sunduğu “*Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde*” isimli bildirisinden sonra söz alan Fuat Köprülü “*Afet hanımefendinin kıymetli konferanslarından sonra bazı umumi meseleler hakkında düşündüklerimi heyeti âliyenizin nazarı tenkidine arz etmekten kendimi alamıyorum*”⁴⁷² diyerek belirtmek istediği hususları açıklamaya başlamıştır.

Köprülü Orta Asya'ya ait Prehistorya, Arkeoloji ve Antropoloji incelemelerinin henüz “*çocuk*” olduğunu, asıl kaynakların Çin'de bulunduğunu ve henüz incelemeye alınmadığını belirterek⁴⁷³ Afet İnan'ın ikincil kaynaklara itimat ettiğini ve bunların sıhhati konusunda sakıncalar olacağını belirtmek istemiştir. Ancak bunları bin dereden su getirircesine yaparak epey zorlanan Köprülü, muhalif olmamaya da özen gösterme çabasındadır. Hemen hemen her cümlesinde Afet İnan ile hem fikir olduğunu belirterek üzerine gelecek şimşek oklarını çekmemeye gayret sarf etmiştir.⁴⁷⁴

Köprülü, Türk adının devlet ismi olarak ilk tarih sahnesine çıkması herkesin bildiği gibi milattan sonraya aittir⁴⁷⁵ diyerek Afet İnan'ın bildirisinde tarihlendirdiği milattan önce 9000 yıllar⁴⁷⁶ iddiasına karşı çıkmıştır. Ancak Hasan Cemil Çambel söz alarak “*Biz Türk Medeniyetinin ve Türk menşeinin asıl mahiyeti hakkında en son keşiflere istinat ediyoruz. Keşiflerin en son olması yahut çocuk olması iddiamızı zaafi*

⁴⁷² *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 42.

⁴⁷³ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 42-43.

⁴⁷⁴ Ersanlı, *age.* s. 155.

⁴⁷⁵ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 43.

⁴⁷⁶ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 30.

*değil kuvvetidir*⁴⁷⁷ diyerek adeta tartışmaya son noktayı koymuştur. Ardından söz alan Köprülü, hem Afet Hanım ile Hem de Hasan Cemil Bey ile hem fikir olduğunu ve yanlış anlaşıldığını belirtmiştir.⁴⁷⁸

Ersanlı'ya göre bu tartışmalardaki esas sorun yöntem sorunudur. Türklerin Orta Asya'dan geldiği konusunda hem Köprülü hem de Afet İnan hem fikirdir. Ancak sorun bu durumu kanıtlayacak belgelerin sağlam bir kurgu içinde yapılması gerekliliğidir.⁴⁷⁹ Dolayısıyla Köprülü, meseleye daha bilimsel bakarak kafalardaki şüphelerin tamamen izale edilmesi taraftarıdır.

Türk Tarih Kongrelerinde İslam tarihi ile ilintili bildirimlerde göze çarpan önemli bir ifade bulunmaktadır. Özellikle Şemsettin Günaltay'ın üstlendiği bildirimlerde "*İlmi ve millî vazife*" ifadesi sürekli kullanılmıştır. Muhtemelen sunulan bildirin meşruluğunu arttırma adına ilmi ifadesinin yanına millî ifadesi konulmuştur. Zaten İslam tarihi konusu olsun başka bir konu olsun olaylar Türk tarihi merkezli anlatıldığından bu şekilde olması kaçınılmazdır. Ayrıca millî ifadesinden kasıt İslam medeniyetinin başlıca unsurunun aslında Araplar değil Türkler olduğunu da bir nevi ispat etmektir.

İslam Medeniyetinde Türklerin Mevkii: Birinci Türk Tarih Kongresinde, Şemsettin Günaltay "*İslam Medeniyetinde Türklerin Mevkii*" adlı bildirisinde, Türklerin özellikle Abbasiler döneminde İslam tarihine ne derece katkı sağladıkları ve daha ileri bir ifade ile Türklerin İslam medeniyetinin gelişmesinde ön ayak olduklarını değişik deliller ile ispatlamaya çalışmıştır.

Günaltay özellikle Leon Cahun'un Türklerin İslam tarihindeki yerini tanımlayan sözünü başlık yaparak bildirisini sunmuştur. "*Eğer Türklerin himmeti olmasaydı, İslam medeniyeti o kadar itila etmez, o derece vâsi iklimlere dağılmazdı.*" Leon Cahun'un bu sözünü Günaltay "*Eğer Türkler İslam camiasına girmemiş olsalardı, İslam medeniyeti denilen medeniyet vücut bulmaz, o derece inkişaf etmez,*

⁴⁷⁷ Birinci Türk Tarih Kongresi, s. 82.

⁴⁷⁸ Birinci Türk Tarih Kongresi, s. 82.

⁴⁷⁹ Ersanlı, *age.* s. 156.

o derece vâsi iklimlere dağılmazdı."⁴⁸⁰ Şeklinde değiştirmiştir. Leon Cahun'un sözünden anlaşılan Türklerin İslam'a yardımcı kuvvet olduklarıdır. Ancak Günaltay bu sözü yukarıda belirttiğimiz gibi değiştirerek Türklerin İslam medeniyetinin temel taşı olduğunu ve eğer Türkler olmasaydı İslam medeniyetinin olmayacağını, dolayısıyla Türklerin İslam tarihinde en tepede olmaları gerektiğini söylemek istemiştir. Günaltay bildirisinin devamında bu sözü destekler örnekler vererek konuyu açmaya çalışmıştır. Bizde bu örneklerden kesitler vererek konuyu daha anlaşılır yapmaya ve dönemdeki zihinsel yapıya bu bildiri üzerinden bakmaya çalışacağız.

Günaltay, bu bildirisinde Türklerin İslam tarihindeki yerini Ebu Müslim ihtilali ile başlatarak Selçuklular ile devam ettirmiştir. Sadece bu kısmı inceleyen Günaltay bildirisinin sonunda bunun yeterli olmadığını Tolunoğulları'nın, İhşitlerin, Memlukların, Danişmentlilerin, Hindistan Türk Devletlerinin, İdil Volga Devleti'nin vs. incelenmesi gerektiğini belirterek Türklerin İslam tarihinde ne derece etkili olduğunu vurgulamıştır.

Ebu Müslim ihtilali ile iktidar mevkiine gelen Toharistan, Horasan ve Maveraünnehir Türkleri, İslam tarihinde çok önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle ilim, sanat, hukuk ve dini alanda bir terakki meydana gelmiştir. Neticede İslam medeniyeti denilen büyük medeniyet vücut bulmuştur.⁴⁸¹ Bu cümleden anlaşılacağı gibi İslam medeniyetinin vücut bulup şekillenmesi ve saygın hale gelmesi ancak Türklerin İslam'a girmeleri, İslam tarihine yön vermeleri ile gerçekleşmiştir. İslam tarihine yaklaşım Türk merkezli yapılmakta daha evvel İslam tarihine sadece Arapların sahip olduğu görüntüsüne karşı çıkılarak tam tersi bir anlayışla meseleye bakılmaktadır. Dolayısıyla daha önceki Türkleri hiçe sayan söylemlere karşı aynı şekilde mukabele edilmiştir.

Günaltay bu bildirisinde ayrıca Türklerin İslam tarihine yön vermiş olmalarının tesadüf olmadığını belli bir birikim neticesinde meydana geldiğini anlatmak

⁴⁸⁰ Şemsettin Günaltay, "İslam Medeniyetinde Türlerin Mevkii", *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932 s. 289.

⁴⁸¹ Günaltay, "İslam Medeniyetinde...", s. 290.

maksadıyla kısaca Orta Asya Türklerinin birikimlerinden bahsetmiştir. Bu anlatımda Türklerin yüksek bir medeniyet olduklarına vurgu yapılmıştır. İslam tarihine bakış her zaman Türklerin İslam'a katkıları merkezlidir.

Emevilere karşı yapılmış olan bu ihtilal bir karşı tepki, bir intikam mahiyetindedir. Nitekim Emeviler, Arap olmayanlara Müslüman olsalar dahi ikinci sınıf insan gözüyle bakıyorlardı. Bu ihtilalde de göze çarpan Türklerin ve Farslıların başı çekiyor olmalarıdır. Günaltay anlatımında ihtilalin kahramanın Türk olduğunu, ihtilalin ordu reisinin de yine Türk (Bermekoğlu Halit) olduğunu üstüne basa basa belirtmiştir. Dolayısıyla ihtilalin meydana getirdiği yeni devlette de ihtilalde büyük katkısı olanların payı olacaktır.

Günaltay bildirisinde, İslam Dünyasında ilmi sahada ilerlemenin, tartışmaların ve bu konularda yapılanların başında ekseriyetle Türk âlimlerinin bulunmasından genel anlamda bahsetmiştir. Özellikle Abbasilerde Geometri, Tarih, Coğrafya, Felsefe, Sanat, Hukuk gibi ilimlerin temelini Türk âlimleri atmış ve onları geliştirmişler demektir. Ayrıca Beytü'l-Hikme'de yapılan tercüme faaliyetlerinde de Türkler yer almaktadır.

Türkler sadece müspet ilimler sahasında değil aynı zamanda İslamî ilimler sahasında da başta giden âlimler yetiştirmişlerdir. İmamı Azam, İbn Mübarek, İbn Hayyan, Buharalı İsmail, Ahmet Yesevi, Celaledin-i Rumi, Sadrüddin Konevi gibi. Ayrıca Arap dilinin lügatini de Türkler geliştirmiştir.

Bildiriye genel manada inceleyecek olursak Türklerin İslam tarihinde Arapların çok önünde olduğu anlatımının vurgulandığı ortaya çıkar. Günaltay zaten girişte Leon Cahun'un sözü ile bildiriye başlamış ve bu sözü değiştirerek asıl maksadının ne olduğunu ta en baştan belli etmiştir. Zihinsel analiz olarak, İslam tarihinde Türklerin en başta olduğu izlenimin verildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca İslam ve geri kalmışlık zihniyetinin gerilere itilmesi anlayışının da izlerini bu bildiride görmek mümkündür. Bu bildiri ile Türklerin Araplar ve İslamiyet arasında kaybolmadığı benliğini muhafaza ettiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Bildiride yukarıda belirttiğimiz gibi Günaltay, Türklerin İslamiyet'e girmeden evvel belli bir birikimlerinin olduğunu

özellikle belirterek İslam'da geri kalmışlık anlayışının söz konusu olmadığını belirtmek istemiş olabilir. Zira onun *Zulmetten Nura* ve *Hurafattan Hakikate* isimli kitaplarında ele aldığı gibi İslam'ın geri kalmasının birtakım nedenleri vardır. Günaltay, bunları atalet (tembellik), cehalet ve iş bilmemezlik çerçevesinde ele almış ve uzun bir değerlendirmede bulunmuştur. Günaltay'ın bu kitaplarında eskiye yani Osmanlıya karşı bir eleştiri de söz konusudur. En önemlisi *Şemsettin Günaltay ve İslam Tarihi* başlığında Günaltay'ın İslam tarihini millî tarih perspektifinden ele almasını burada İslamiyet'te geri kalma sebepleri ile birleştirecek olursak, onun bu bildiriye “*asıl Türkler*” olarak gördüğü Orta Asya Türklerinin İslamiyet anlayışına (Asr-ı Saadeti nazara vererek) dönmekle çözülebileceğini demek istediği sonucuna varabiliriz.

Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış: Afet İnan'ın Birinci Türk Tarih Kongresi'nde sunmuş olduğu bu bildiri, Orta Çağ tarihi ile ilgili olup İslam tarihini de kapsar. Afet İnan bu bildirisinde İslam tarihinin bazı konularını anlatırken Türk tarihi ile eş zamanlı bir anlatım yapmıştır. Bildirinin özellikle Hz. Peygamber ile alakalı olan bölümü oryantalist yazarların kaleminden çıkmış gibi ifade edilmiştir.

Afet İnan'ın bu bildirisi İslam tarihi konusu olarak Hz. Muhammed'in 622 yılındaki hicreti ile başlar, Dört Halife Dönemi, Emeviler, Abbasiler ve Abbasilerden kopan devletler ile biter.

Afet İnan bildirisinde İslam tarihi konuları arasında Emeviler ve Abbasiler daha yoğunlukta ele almıştır ki, bu durum Türk tarihi anlatım merkezli yaklaşımdan kaynaklanır. Zira bu bildiri Birinci Türk Tarih Kongresi'nde yani Türk Tarih Tezi ortaya atıldıktan sonra sunulmuştur. Dolayısıyla tezin mantığı gereği İslam tarihi de dâhil bütün tarih konuları Türk tarihi ile alakalı olarak anlatılmalıdır. İslam tarihi konularında Türklerin içinde bulunduğu devletler olan Emeviler ve özellikle Abbasilerdir. Buradan hareketle bu iki devlet daha ayrıntılı ele alınmıştır.

Muhammed hicretten sonra Allah tarafından dahi olsa sözlerini dinletebilmek için kılıca sarıldı ve kendisine inananların başına geçti. 624'te Bedir'de kazandı, 625'te Uhud'da mağlup oldu ve yaralandı. Son olarak 627 yılında Hendek

müdafasını yaptı. 629'da hac için 630'da ise fethetmek maksadıyla Mekke'ye girdi. 632 yılında ise vefat etti. Bu şekilde bir anlatımla Hz. Peygamber dönemi sunulmuştur. Dört Halife Dönemi anlatımında Hz. Ebubekir'in irtidatları bastırması, Hz. Ömer'in Türklerle temasa geçmesi, Hz. Osman dönemi Türkistan fetihleri ve Hz. Ali ile Muaviye mücadelesinden bahsedilmiştir.⁴⁸² Kısaca yapılan bu anlatımlarda göze çarpan husus, daha önce belirttiğimiz gibi kendisine yabancı olunan bir şekilde anlatıma tabi tutulmuştur.

Bu anlatımlardan sonra Emeviler dönemimdeki Türk-Arap mücadelesinden bahsedilerek *“Türkler İslam dinine, ancak kendi istekleriyle girmişlerdir ve Onun koruyucusu olmuşlardır”*⁴⁸³ denilerek Türklerin İslamiyet'i zorlama ile kabul etmediklerini belirtilmiştir. Bu anlamda Türklerin kimsenin boyunduruğu altına girmeyecekleri ve hür iradeleriyle tarih boyunca hareket ettikleri belirtilmek istenmiştir.

Afet İnan, Abbasilerin Türklere güvendikleri ve onlardan yönetim kadrolarında faydalandıklarını özellikle belirterek, Abbasilerin Türkler sayesinde İslam imparatorluğunda hükümlan olduklarını ileri sürmüştür. Yine Afet İnan'a göre; Abbasilerin devlet olmasında Türkler en büyük etkendir.⁴⁸⁴ *“Abbasi halifeliğinde, zahiren devleti idare eden, dini salahiyet perdesi altında, halife idi... Türkler, bilhassa Mutasım'dan sonra halifelerin gidişinden hoşlanmadılar.”*⁴⁸⁵ Bu ifadeden Abbasi halifelerinin aslında İslamiyet'i savunmadıkları, Türklerin bunlardan daha fazla İslam'a sahip çıktıkları ve halifelerin bu tutumlarını bundan dolayı beğenmedikleri anlamı çıkar. Aynı zamanda bu cümle Türk komutanların halifeleri tahttan indirmelerindeki meşru sebebinde bu olduğunu belirten bir cümledir. Bir nevi daha önce bu konuda yazılan (Ali Reşad'ın ders kitabı gibi) kitaplara Türklerin yıkıcı değil kurucu, kollayıcı ve adalet timsali oldukları konusuna ders verilmek istenmektedir. Ayrıca burada halifelik kurumunun gereksizliğine de vurgu yapıldığını söylemek herhalde yanlış olmaz.

⁴⁸² Afet İnan, “Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış”, *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932, s. 421-424.

⁴⁸³ İnan, “Orta Kurun...”, s. 426.

⁴⁸⁴ İnan, “Orta Kurun...”, s. 428.

⁴⁸⁵ İnan, “Orta Kurun...”, s. 428.

Afet İnan bildirisinde daha sonra Abbasi Devletinden kopan devletler hakkında bilgi vermiştir. İlk kopan devlet Endülüs Emevilerdir. Daha sonra İdrisoğulları, Ağlebiler, Tolunoğulları ve Tahiriler anlatılmıştır.⁴⁸⁶ En başta da belirttiğimiz gibi İslam tarihi konusu Türk tarihi ile alakalı konumda anlatılmış ve Türklerin bu devletler içinde yaptıkları faaliyetlere yine İslamiyet çerçevesinde meşruluk kazandırılmıştır. Bu bildiride İslam tarihi ile ilgili ifadeler Türkleri ilgilendirdiği noktasında vurucu ifadelerle ele alınmış olup geri kalan İslam tarihi konuları sığ bir anlatımla ele alınmıştır.

Şarkta İnhitat Sebepleri: Yusuf Hikmet Bayur bu bildirisinde doğuda bozulmanın sebeplerini İslam tarihi cihetinden de ele almıştır. Öncelikle İslam tarihinin idari, içtimai ve ilmi yönden tahlilini yapan Bayur, Hz. Muhammed'in İslam Peygamberi olduğundan ve insanlara tebliğe başlamasından söz ederek bu konuya girmiştir. Hz. Muhammed'den evvel dağınık olarak yaşayan Araplar Onunla beraber toparlanmış ve şehirleşmiştir. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Arapların aklına gelebilecek en büyük endişe tekrar eski hallerine dönmek korkusudur. Burada Hz. Ebubekir'in devreye girmesi ve İslam'da ayrılığın önüne geçmesinden bahsetmiştir.

Bayur bildirisini, Kuran ve sünnet eksenli olarak İslam tarihinde ilmi ve idari yönden yapılan yanlışlıklar odaklı sunmuştur. Meselelere bu cihette eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Ona göre İslam dünyasında bozulmanın sebebi muhafazakâr bakış açısı ile ilmi, sadece Kuran ve sünnet eksenli ele almaktır. Peygamber'den sonra gelen halifeler ve özellikle Abbasiler dönemi halifeleri bu şekilde hareket etmiştir. Devlet işleri bu şekilde yoluna koyulmaktadır. Bayur'a göre bu tarz hareketler *"Kurulan muazzam imparatorluğun ve ele geçen sonsuz nimetlerin ancak ve ancak Kuran ve sünnetten zerre kadar ayrılmamanın mükâfatı olduğu hissini halkta ve birçok münevverlerde kökleştirmiştir. Buna karşılık komşu devletler Bizans ve İran'ın içinde bulunduğu buhranlı durumun işleri kolaylaştırdığı kimsenin aklına gelmemiştir."*⁴⁸⁷ Burada Bayur, meselelerin ilmi cihetten ele alınmadığını bu bakış

⁴⁸⁶ İnan, "Orta Kurun...", s. 430-432.

⁴⁸⁷ Yusuf Hikmet Bayur, "Şarkta İnhitatın Sebepleri", *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932, s. 498.

açısının aydınları ilmi bakmaktan uzaklaştırdığını, dolayısıyla bütün meselelere bu bakış açısı ile bakıldığında geri kalmışlığın ve duraksamanın normal bir durum olduğunu ileri sürmüştür. Görüldüğü gibi Bayur, Osmanlı zihniyetinin olaylara manevi bakış açısını eleştirerek, ilmin maddi nazarla ele alınması gerektiğini belirtmiştir.

Bayur'a göre Abbasiler dönemi dinî ve içtimaî birtakım münakaşalar ile doludur. Sadece daha önce olduğu gibi Kuran ve sünnet temelli ilmi faaliyetler yapılmaktadır. Buna bağlı kalınarak hareket edilmekte ve uydurma hadisler ile ilmî çalışmalara temel oluşturulmak istenmektedir. Buna göre İslam âleminin duraksaması gayet normaldir.⁴⁸⁸ Ancak Bayur'un unuttuğu bir nokta var ki, o da Abbasiler döneminde tercüme faaliyetlerinin had safhada olmasıdır. Dolayısıyla Harun Reşit döneminde kurulan Beyt'ül Hikme'de bu faaliyetlerin merkezi konumunda olmuştur. Gazali gibi büyük İslam âlimi de yine Abbasi dönemi ürünüdür. Bu açıdan bakıldığında Abbasi döneminde sadece Kuran ve sünnet eksenli çalışmalar yapılmamıştır diyebiliriz.

Bayur, bildirisinin sonunda “ *XI. asırdan itibaren İslam milletlerini esarete düşmekten kurtarmak için, bütün Avrupa milletlerinin topuna galibane karşı koyan ezeli ve ebedi Türk milletidir*”⁴⁸⁹ diyerek I. Türk Tarih Kongresinin misyonu gereği Türk tarihinden bahsetmiş konuyu Türklere vurgu yaparak bağlamıştır. İslam dünyasında ilmi araştırmalar normal seyrinde değildir. Buna mukabil olarak içtimaî hayatta da normal seyir kaybedilmiştir.

Bu anlatımlar aslında o günün şartlarında İslam dünyasının geri kalmışlığını yansıtan nedenlerin körü körüne dini bağnazlıktan ileri geldiğini dolayısıyla yeni kurulan Türk devletinin aynı yoldan gitmemesinin aslında Türk milleti için büyük bir lütuf olduğu izlenimi verilmeye çalışılmaktadır. Mazi artık geride kalmıştır. İslam gerilemenin suçlusudur ve ona duygusal bağlılık devam etmemelidir.

⁴⁸⁸ Bayur, “Şarkta...,” s. 501.

⁴⁸⁹ Bayur, “Şarkta...,” s. 530.

2.2.II. Türk Tarih Kongresinde İslam Tarihi ile ilgili tartışmalar

İkinci Türk Tarih Kongresinde İslam tarihi ve Türkler ile ilgili sadece iki adet bildiri sunulmuştur. Bunlar, Şemsettin Günaltay'ın "*İslam dünyasında inhitatın sebebi Selçuk istilası mıdır?*" adlı bildirisi ile İsmail Hakkı İzmirli'nin "*Peygamber ve Türkler*" adlı bildirileridir. Şimdi bu bildirileri ele alarak dönemin zihniyet analizini yapalım.

İslam Dünyasında İnhitatın Sebebi Selçuk İstilasası mıdır?: İkinci Türk Tarih Kongresinde Şemsettin Günaltay, İslam dünyasındaki inhitatın sebebi olarak gösterilen Selçukluların esassız bir suçlama ile karalandığını ileri sürmektedir. Bu bildirisinde Günaltay, Ernest Renan ve o zamanlarda bazı genç Arap milliyetçilerinin⁴⁹⁰ iddialarını çürütmek amacıyla bu bildiriye beyan etmiştir. Makale Batılı ve Arap tarihçilerine bir savunma olarak yazılmasına rağmen, dönemin havasına uygun olarak ileri milliyetçi bir argüman kullanmaktadır. Günaltay'a göre Abbasi Halifesi Me'mun, terbiye ve kültürünü Türklere borçludur. Me'mun'un, ilim adamlarını koruma ve ilmi yüceltmesi tamamen Türklere borçludur. Görüldüğü gibi İslam tarihi mevzusu Türk Tarih Tezi'nin doğal seyrinden dolayı Türk tarihi eksenli işlenmiştir. Bugüne kadar Türk tarihi İslam tarihinin gölgesinde ele alınırken, artık İslam tarihi Türk tarihinin bir alt başlığı olarak incelenmektedir. Günaltay'a göre felsefe ve laik ilimler alanında Memun devrinden itibaren başlayan telif ve tercüme faaliyetlerinde Orta Asyalı Türkler başı çekmektedir. Bunların arasında Farablı Uzlugh oğlu Ebu Nasır Mehmet, Belhli Ebu Zeyd, Buharalı İbn Sina gibi Türkler bulunmaktadır.⁴⁹¹ Ancak tarihçimizin bu saydığı isimlerin tamamı Me'mun devrinden sonradır.

Günaltay'a göre Selçuklular Ceyhun boylarına indiği sırada İslam dünyası parça parça bir durum arz ediyordu. Onun ifadesine göre İslam dünyasında dini fırkaların adedi 72'yi bulmuştu ve bunların her biri diğerini tekfir ediyordu.⁴⁹² Günaltay, Hz. Peygamber'in hadisine ithafta bulunarak böyle bir izahatta bulunmuş

⁴⁹⁰ Günaltay, bu şahısların kim olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir.

⁴⁹¹ Şemsettin Günaltay, "İslam dünyasında inhitatın sebebi Selçuk istilası mıdır?" *II. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1937, s. 353.

⁴⁹² Günaltay, "İslam dünyasında...", s. 364.

ve dikkat edilirse Selçukluları bu durumun dışında tutarak onlara İslam dünyasının kurtarıcısı rolünü biçmiştir. Zaten Günaltay, tezinin ileriki safhalarında bu durumu kanıtlayan iddiasına devam edecektir.

Günaltay'a göre Selçuklu Devleti İslam dünyasını hâkimiyeti altına almış, Tuğrul Bey halifeden taç dilenmek için değil halifeye hürriyet bahşetmek için Bağdat'a gitmiştir. Bunun sonucu olarak da anarşi dönemi son bulmuş, vergiler adil olarak toplanmaya başlanmış, halk malından ve canından emin hale gelmiştir. Ayrıca Selçuklu Devleti'nin huzuru sağlamasıyla ilmî faaliyetler yeniden inkişaf etmiştir. Günaltay Selçukluyu Müslüman dünyası için yükselme amili olarak belirtmiştir.⁴⁹³ Aslında Günaltay'ın bu yaklaşımı İslam ile Türklük arasında bir gerilim ve ayrışma değil, bilakis bir buluşma ve birliktelik hedefine matuftur. Fakat mevcut tarih tezi içinde yeni olan Türklük unsurunun, daha ön plana geçmesidir ki bu da tarih algısı ve yazımında bir eksen kayması anlamına gelir. Türklük-İslam'lık dengesinin Türklük lehine ne denli kaydığını gösteren en güzel örnek, İsmail Hakkı İzmirli'nin "*Peygamber ve Türkler*" başlıklı tebliğidir.

Peygamber ve Türkler: İsmail Hakkı İzmirli, bu bildirisinde İslam peygamberinin Türk ırkına mensup olduğu iddiasında bulunmuştur. Birtakım sorular üzerinden bu konuyu açıklamaya çalışmış ve özellikle giriş paragrafında kuvvetli vesikalar ile mevzuyu izah edeceğini iddia etmiştir. İsmail Hakkı İzmirli, Türkler ile İslam peygamberi arasındaki ilişkiyi şu sorular ile kanıtlamaya çalışmıştır. 1) *Peygamber, kuvvetli ihtimal ile oruk itibariyle Türk olabilir.* 2) *Peygamber'in eshabı arasında malum olan üç Türk vardır.* 3) *Peygamber ramazanda bir Türk çadırında itikâfa girmiştir.* 4) *Peygamber Türkçe bir mektup yazmıştır.* 5) *Peygamber'in Türkler hakkında hadisi vardır.* Tebliğini toplam on soru üzerine kuran İzmirli'nin beş sorusu Peygamberin Türklüğü ile ilgilidir.⁴⁹⁴ Şimdi bu sorularda kısaca ne söylenmek istendiğini anlatalım.

⁴⁹³ Günaltay, "İslam dünyasında...", s. 366.

⁴⁹⁴ İsmail Hakkı İzmirli, "Peygamber ve Türkler", II. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1937, s. 1013.

Bu bildiride ilk soru olan “*Peygamber, kuvvetli bir ihtimal ile oruk itibariyle Türk’tür*” sorusuna Peygamber’in Arabî Müstaribe⁴⁹⁵ olması münasebetiyle Arap olmadığından bahsedilerek başlanmıştır. Peygamber’in soyu olan Adnaniler Araplaşmış Arap olup başka bir soya mensuptur. Peygamber’in dedesi İbrahim peygamber, İbranilere mensuptur. İbranilerde Sam’a nispetle Sami’dir. İzmirli bütün bunları söyledikten sonra bu ifade ettiklerinin hiç kimse tarafından yalanlanmadığını ve iyi incelendiğinde aslında İbrahim Peygamberin Türklerin atası olan Yafes’ten olduğunun anlaşılacağını söylemiştir. Bundan başka Türk soyundan olan Sümerlerin Ur şehrinde İbrahim Peygamber’in doğduğunu Tevrat’a dayandırarak söylemiştir. Bütün bunların sonucunda İslam Peygamberinin dedesi Türk olduğundan dolayı kendisi de Türk soyundandır.⁴⁹⁶ İzmirli bildirisinde İbranilerin Sam’a değil de Yafes’e dayandığını tam olarak belirtmeden anlatmıştır. Bu yönüyle bildiride eksiklik bulunmaktadır. Ayrıca Sümerlerin Türklüğü, Hz. İbrahim’in Türk olduğu gibi iddialar her ne kadar bilimsel bir temele oturtulamamış ve bilim dünyasında kabul görmemişse de o dönemde Türk Tarih Tezini oluşturan çevrelerce kabul edilmiş, İzmirli’nin tezi de esasında bu kabuller üzerine oturtulmuştur. Bu önermelere dayanarak İslam peygamberinin Türk olması üzerinde durulması Türk Tarih Tezi’nin doğal bir sonucudur.

Bildiri de konumuzu direkt olarak ilgilendiren ikinci soru “*Peygamber’in eshabı arasında malum olan üç Türk vardır*” sorusudur. İzmirli’nin beyanına göre Diyarbakırlı kadı Hüseyin’in eserinde⁴⁹⁷ Mısır kralı Mukavkıs’ın Peygamber’e dört Türk kızı gönderdiği, bunların sadece ikisinin adının belli olduğu yazılıdır. Peygamber *Mariye* ile evlenmiş ve ondan İbrahim adında bir oğlu olmuştur. *Sirin* adındaki cariye de Hasan b. Sabit ile evlendirilmiştir. İzmirli bunlardan başka *Mebur* adında bir erkek evladında yukarıda sayılan cariyeler ile geldiğini söylemiştir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ *Arabî Müstaribe*: Asaleten değil, daha sonra Araplaşmış olanlar için kullanılır. Aslı ve kökeni başka bir millete dayandığı halde daha sonra Araplaşan unsurlara denir. (Bkz. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap tarihi*, Ankara Okulu Yayını, Ankara 2005, s. 165; Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayını, Ankara 2003, s.30.)

⁴⁹⁶ İzmirli, agm. s. 1013-1015.

⁴⁹⁷ İzmirli bu eserin ismini bildirisinde zikretmemiştir. Bu durum, bildirin sağlığı hususunda şüpheler uyandırmaktadır.

⁴⁹⁸ İzmirli, agm. s. 1016.

Üçüncü soru olan “*Peygamber bir Türk çadırında itikâf etmiştir*” sorusunda açıklama yapılmadan sadece bu bilgi verilmiştir. Dördüncü soru olan “*Peygamber Türkçe bir mektup yazmıştır*” sorusunda İzmirli, Kazanlı âlim Şehabeddin Mercani’ye dayanarak konuyu açıklamaya çalışmıştır. Son soru olan “*Peygamberin Türkler hakkında hadisi vardır*” sorusunda İzmirli, Ebu Davud ve Nesei’nin hadis kitaplarına dayanarak Peygamberin Türkler hakkında hadis söylediğini belirtmiştir. Buna göre İslam Peygamberi Türklere karşı savaşılmaması gerektiğini söylemektedir.⁴⁹⁹ İzmirli bütün bunların sonucunda Hz. Muhammed’in Türk olduğunu iddia etmiştir. Hâlbuki burada atıfta bulunulan kaynaklar, oldukça geç dönem kaynaklarıdır. Tarih ilmi bakımından bir kıymeti yoktur. Ayrıca onomastik (isim bilim) metotla bile burada herhangi bir Türk’ten bahsedilmesi imkânsızdır. Burada dikkat çeken bu dönemde Türk tezini ortaya koymak için bir kısım akademisyenlerin, her türlü bilimsel ve akademik kaygıyı ve usulü bir tarafa bırakarak, fütursuzca bu iddiaları ortaya atmalarıdır. Bu çabanın altında Türk Tarih Tezi misyonu yatmaktadır.

2.3. III. Türk Tarih Kongresinde İslam Tarihine Bakış

Üçüncü Türk Tarih Kongresinde yukarıda da belirttiğimiz gibi Klasik İslam Dönemi olarak tabir edilen dönem ile alakalı hiçbir bildiri yoktur. Bu kongrede sadece Anadolu Selçukluları ile alakalı Mükrimin Halil Yinanç’ın iki adet bildirisi bulunmaktadır. Bunlar; “*Anadolu Selçukluları Tarihine ait bazı kaynaklar*”⁵⁰⁰ ve “*Anadolu Selçukluları tarihine umumi bir bakış*”⁵⁰¹ isimleri ile kongrede yer almıştır. Her ikisi de Mükrimin Halil Yinanç’a ait olan bu bildirilerden ilkinde iki adet Anadolu Selçuklu döneminde ait eserin tanıtımı yapılmıştır. İkinci bildiri kongrede sunulmak üzere planlanmasına rağmen tebliğ olarak sunulmamıştır.

⁴⁹⁹ İzmirli, agm. s. 1017-1019.

⁵⁰⁰ Mükrimin Halil Yinanç, “Anadolu Selçukluları Tarihine ait bazı kaynaklar”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1943, s. 95-103.

⁵⁰¹ Mükrimin Halil Yinanç, “Anadolu Selçukluları tarihine umumi bir bakış”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1943, s. 589.

2.4. IV. Türk Tarih Kongresinde İslam Tarihine Bakış

Dördüncü Türk Tarih Kongresinde İslam tarihi ile ilgili herhangi bir bildiri sunulmamış sadece Kasım Kufralı'nın "*Gazneli ve Selçuklu Devrinin Tezkiir Muhiti*" adlı bildirisi sunulmuştur.⁵⁰²

Ders kitapları ve kongreler dışında dönemin resmi kaynakları hüvviyetinde dergiler bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumu'nun resmi yayın organı olan *Belleten* ve Türk Tarih Tezi'nin kurumsallaşmış hâli olan Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Türk Tarih Tezi'nin resmi yayın organlarıdır. Bu dergilerde 1931-1950 arasında İslam tarihi ve Selçuklu tarihine ait şu makaleler bulunmaktadır:

1. Şemsettin Günaltay'ın "*Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu*"⁵⁰³
2. Şemsettin Günaltay'ın "*Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü*"⁵⁰⁴
3. Fuat Köprülü'nün "*Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları*"⁵⁰⁵
4. Fuat Köprülü'nün "*Ortazaman Türk-İslam Feodalizmi*"⁵⁰⁶
5. Osman Turan'ın "*Türkler ve İslamiyet*"⁵⁰⁷
6. Mehmet Altay Köymen'in "*Kirman Selçukluları Tarihi*."⁵⁰⁸

Görüldüğü gibi bu makalelerden Selçuklular ile ilgili olanlarından başka İslam tarihi ile ilgili olanlar Türk Tarihi eksenli olarak işlenmiştir. Zaten bu dergilerin

⁵⁰² Kasım Kufralı, "Gazneli ve Selçuklu Devrinin Tezkiir Muhiti", *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948. s. 260-282.

⁵⁰³ Şemsettin Günaltay, "Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", *Belleten* Cilt: 7, Sayı: 27, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943, s. 59-99.

⁵⁰⁴ Şemsettin Günaltay, "Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", *Belleten* Cilt: 6, Sayı: 23-24, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1942, s. 177-205.

⁵⁰⁵ Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten* Cilt: 7, Sayı: 27, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943, s. 379-522.

⁵⁰⁶ Fuat Köprülü, "Ortazaman Türk-İslam Feodalizmi", *Belleten* Cilt: 5, Sayı: 19, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1941, s. 319-350.

⁵⁰⁷ Osman Turan, "Türkler ve İslamiyet", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1946, s. 457-485.

⁵⁰⁸ Mehmet Altay Köymen, "Kirman Selçukluları Tarihi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943, s. 127-134.

yayın hayatına başlama gerekçeleri göz önüne alındığında bu durumun olması gayet normaldir. Ayrıca bu makalelerin ortak noktası hepsinin Atatürk'ün ölümünden sonra yayımlanmış olmasıdır. Bu makalelerde değinilmesi gereken bir diğer husus ise, makalelerin Türk Tarih Tezi'nin hızını yitirmeye başladığı dönemde kaleme alınmış olmasıdır. Dolayısıyla Türk Tarih Tezi'nin şiddetli savunulduğu dönemlerdeki gibi aşırı hissiyatlar bu makalelerde canlı değildir.

SONUÇ

Birtakım zorlamalar ve bunun neticesi olarak ulusal bilincin oluşması için gereken önlemlerden dolayı resmi tarih tezi şekillenmiştir. Resmi Tarih Tezi hem savunma hem de cevap niteliğindedir. Bu çalışmada genel manada bir sonuç çıkaracak olursak aşağıdaki maddeler ön plana çıkar.

1)“*Dini Tarih*” anlayışına tepki; Osmanlı Devletinin tarih anlayışı İslamî çizgideydi. Bu yüzden ırk kavramı üzerinde durulmuyordu. Oysa Osmanlı Devletini kuran Türklerdi. Milliyetçi akımların hızla ilerlemesiyle ulus anlayışı son yüzyılda büyük önem kazandı. Bu yüzden Osmanlı Devletinden kopmalar meydana geldi. Türkler bu durumda son toprakların savunucusu ve mağdur durumda kalan pozisyonunda oldular. Milliyetçilik bundan dolayı tek kurtuluş reçetesi haline geldi. Osmanlı Devletinin benimsediği Hanedan ve “*Dinî Tarih*” anlayışı ulusçuluk anlayışının oluşmasına zıt bir konumda kaldı. Çünkü bu tarih anlayışında Osmanlı Devletini kurmalarına rağmen Türklerden neredeyse hiç bahsedilmiyordu. Ayrıca “*Dini Tarih*” anlayışı benimsenmesine rağmen Türklerin İslam’a hizmetlerinden ve katkılarından hiç bahsedilmiyordu. Bunun gibi sebeplerden dolayı Osmanlı Devletinin benimsediği “*Dini Tarih*” anlayışına tepki kaçınılmazdı.

2)*Oryantalist zihniyet:* oryantalistler İslam tarihi meselelerine sempaticiden uzak, olabildiğine muğlâk, hedefi kendi doğrultusuna sevk edebilen bir anlayışa sahiptirler. resmi tarih tezinin şekillenmesinde oryantalist tarih yazımı anlayışı oldukça yararlı olmuştur. Zira millî bilincin sağlamlaşmasında geçmişe sempatinin yok edilmesi gerekliydi. Bu yok etme hadisesinde oryantalist zihniyet tam istenilen durumdu. Çünkü yeni bir ulusal çizgi hedeflenmişti ve bunun içerisinde doldurulması gerekliydi. Bundan dolayı istenildiği gibi olmasında en makul durum, oryantalist anlayıştı. Yerli yazar diyebileceğimiz yazarlar Osmanlı zihniyeti, yani “*Dini Tarih*” anlayışı ile meseleye bakacaktı. Dolayısıyla onlardan faydalanmak yapılmak istenenin tam tersi demektir. Bu dönemde yazılan tarih ders kitapları ile oryantalistlerin yazdığı kitaplar üslup ve anlatım yönünden incelendiğinde de

görülebilecektir ki, bu dönem tarih ders kitapları ve yazımları 1943'e kadar oryantalist anlayış çizgisindedir.

1928'de bir Fransız coğrafya kitabında yer alan ifadeye göre harekete geçen Atatürk'ün önderliğinde Türk tarihçileri tabiri caiz ise oryantalistlere savaş açmışken bu istikameti İslam tarihinde adeta unutmuştur. Hatta bizzat oryantalistlerin rolüne soyunarak İslam tarihi anlatımında Türklerin faaliyetleri hariç, yabancı zihniyetle hareket etmiştir. Bu durumları metin içerisindeki anlatımlar ve örneklerle görmek mümkündür.

Oryantalist zihniyet, 1941-1942 basımı olan ve orta ve lise II. sınıflarda okutulan kitapta yerini geleneksel anlatım tarzına bırakmıştır. Sadece bu zaman aralığında geleneksel anlatım tarzı benimsenirken daha sonraki kitaplarda önceki kadar olmasa da eskiye dönüş yapılmıştır.

3)*Irk'a Vurgu Anlayışı*: Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) çalışmalarına başladıktan ve resmi tarih tezinin meyvesi olan "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" ve *Tarih* adlı kitaplarda hep ırk mevzu ön planda olmuştur. Her ne kadar ırkların üstünlüğü anlayışı değil, ırkların eşitliğine vurgu yapılmış olsa da bu anlayış İslam tarihine bakışın ne yönde olacağına delildir. Zira İslam, Arapların içinden çıkmış ve Osmanlı Devleti politikası gereği bünyesinde bulunan uluslara karşı Türklük özelliğini hiç ön planda tutmamıştır. Oysaki Osmanlı Devletinin yıkılmasında ulusal kimlik arayışları oldukça fazla etkili olmuş ve yeni kurulan devletin politikasının rotasını çizmiştir. Tek kurtuluş yolu olarak görülen ulusçuluktan İslam tarihi anlatımı da nasibini almıştır.

4)*"Saldırgan İslam Anlayışı"*: Batının zihninde İslam dünyası için saldırgan İslam anlayışının varlığı söz konusudur. Bu anlayışta Türklerde İslam dünyası içinde aynı kefedede değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Türklerin imajını temize çıkarmak adına bu durumun düzeltilmesi gerekmektedir. Bunun için İslam tarihi içinde Türkler anlatılırken Araplardan özellikle ayrı olarak anlatılmış ve İslam medeniyetinde Türklerin Müslüman olan bütün milletlere nazaran Araplar da dâhil olmak üzere daha önde oldukları, hatta rakipsiz oldukları izlenimi verilmiştir.

5) *İktidar Paralelinde Tarih*: Çalışmamızda anlaşılacağı üzere tarih çalışmaları bizzat devletin elinde ve vazifeli tarihçiler vasıtasıyla yürütülmüştür. İktidarın meşruluğunu ve mevcut yazılmış olan tarih kitaplarında ki anlayışın yanlış olduğunu anlatmak adına iktidarın bizzat yürüttüğü bir çalışmadır. Büşra Ersanlı bu durumu güzel bir şekilde ifade etmiştir. “*Siyasi atmosfer ve politikacı tarihçilerin çabaları siyasi bir muhalefet barındırmayan yeni bir ulusçuluk yaratmaktı. Bu anlayışla bütün kültürel güçleri tek bir hedef altında tekelleştirme ihtiyacı duyulmuştu. Türkiye Cumhuriyetinin ilk yirmi yılında tarihin resmi ve tek-idealli bir çalışma alanı haline getirilişi düşünce düzeyinde muhalif bir potansiyelin de hoş görülmeyeceği anlamını taşıyordu.*”⁵⁰⁹ Ersanlı, tarih çalışmalarının nasıl bir zihniyet ile yapılmış olduğunun güzel bir resmini çizmiştir. Bu yaklaşımdan İslam tarihi anlatımı da nasibini almıştır. Bazı noktalarda sığ, bazılarında Türk tarihine taraf abartılı anlatımlar söz konusu olmuştur.

Tarih çalışmalarında Atatürk’ün de yer alması tarihin iktidarların paralelinde hareket ettiğinin açık delilidir. Özellikle bizi ilgilendiren tarih alanı olan İslam tarihinde anlatımlar, Atatürk’ün isteği doğrultusundadır. Asıl metin içerisinde aldığımız bir anlatımda Afet İnan’ın bu konu ile ilgili anlattığı bir anısından bahsetmiştik. 1928’de başlayan Türk Tarih Tezi çalışmalarında Afet İnan’ın sorusu üzerine Atatürk’ün başlattığı çalışmalar Türk Tarih Kurumu, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinin kurulması bu çalışmaların devlet eliyle yapıldığı ve iktidarın paralelinde hareket ettiğine delildir.

6) *Oryantalist Anlatımdan Geleneksel Anlatıma*: Tarih ders kitaplarında İslam tarihi anlatımının yavaş yavaş değişimler göstermiş, oryantalist zihniyetten geleneksel anlatıma doğru değişiklikler olmuştur. 1924 ve 1926 yıllarında yapılan müfredat programı değişikliklerinde liselerde İslam tarihine hiç yer verilmezken, yine bu tarihlerde 1931’e kadar ilkokullarda İslam tarihi millî tarih perspektifinden ele alınmıştır. Lise tarih ders kitaplarında 1931’den sonra İslam tarihi kitaplarda yer bulmaya başlamış ancak oryantalist bir zihniyet ile anlatım yapılmıştır. İlkokullarda da yine tarih ders kitapları 1931’den sonra resmi tarih tezi çerçevesinde Türk Tarihi

---

⁵⁰⁹ Ersanlı, *age.* s. 136.

Tetkik Cemiyeti'nin hazırlamış olduğu kitaplara göre yazılmıştır. Bundan sonra 1943'te yazılan ve öncesinde *Tarih* adlı lise tarih ders kitabı ile ara tarih olan 1941-1942'de okutulan tarih ders kitabında görüldüğü gibi ifadelerde değişimler olmuştur. Kitaplar yavaş yavaş oryantalist bakış açısından geleneksel bakış açısına doğru yönelmeye başlamıştır. Bir bakıma resmi tarih tezinin gücünü yitirmesine paralel olarak İslam tarihi anlatımında değişimler yaşanmıştır.

Özellikle 1941-1942'de lise ve orta 2. sınıflarda okutulan tarih ders kitabında o dönem için oldukça önemli oranda anlatımlarda değişiklikler olmuştur. Bundan sonra yazılan tarih ders kitaplarında tekrar oryantalist anlatıma dönüş yaşanmış olsa da *Tarih* adlı kitapta olduğu gibi sert değil daha yumuşak anlatım yapılmıştır. Hz. ifadesi kitaplarda 1941'den sonra yer bulmaya başlamıştır. Bundan önceki tarih ders kitaplarında bu ifade yoktur. 1943'den 1950'ye kadar okutulan lise tarih ders kitabında daha önceki 1931-1941 arası okutulan tarih ders kitabından çok farklı anlatım yapılmıştır. İki kitap arasındaki üslup ve içerik birbirinden oldukça farklıdır. Ayrıca 1943-1950 arası okutulan tarih ders kitabından konular arasında İslam tarihine daha fazla yer verilmiştir. Selçuklu Devleti *Tarih* adlı kitapta İslam tarihi içine dâhil edilmezken bu kitapta "*Büyük Müslüman Türk Devletleri*" başlığı altında anlatılmıştır.

İncelediğimiz dönemdeki kitaplara baktığımızda bir diğer değişimin Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesi olayında olduğunu görüyoruz. Buna göre: Ali Reşad *Umumi Tarih* adlı ders kitabında Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişini Halifenin emri ile sunarken Fuat Köprülü *Türkiye Tarihi* isimli kitabında bu durumu Tuğrul Bey'in zaten var olan siyasi hâkimiyetini hilafetin manevi nüfuzu ile pekiştirmek şeklinde vermektedir. Türk Tarih Tezinden sonraki ders kitaplarında ise Tuğrul Bey'in halifeye tahakkümüne ve halifenin aczine daha fazla vurgu yapılarak anlatım yapılmıştır.

II. Meşrutiyetten yeni kurulan Türk devletine kadarki süreçte kurumsal tarih çalışmalarına baktığımızda (1908-1930) giderek yükselen bir milliyetçilik akımından bahsetmek mümkündür. Tabii olarak bu milliyetçilik akımı tarih söylemine

yansımasıdır. İlk başlarda biraz durgun ve üstü kapalı bir halde olsa da yeni kurulan Türk devleti ile tedricen resmiyet kazanmaya başlamış ve inkılâp mantığı çerçevesinde zamanı gelince ders kitapları üzerinden söylemlere de yansımasıdır. Tarih tezinin ortaya atıldığı dönemdeki tarihsel söylemler tam anlamıyla ilmi vesikalara dayandırılmadan geliştirilmiş ve aceleci davranılmıştır. Zira Türk Tarih Tezinin ilk meyvesi olan Türk Tarihinin Ana Hatları adlı kitap yüz nüsha basıldıktan sonra tekrar aynıyla basılmamıştır. Aceleci davranmak ve ilmi hassasiyete pek riayet edememek anlamına da gelir. Burada neden böyle yapıldı sorusu akla gelmektedir. Bunu ana metin içinde cevaplamış olsak da burada kısaca tekrar değinmekte fayda vardır. Türk Tarih Tezi daha önce de belirtimiz gibi Enver Ziya Karal'ın tabiriyle savunma amaçlıydı. Dolayısıyla siyasi bir içerik taşıyan bu tez bir an önce devrim zihniyetinin de gereği olarak faaliyete geçirilmeliydi tabi bu durum inkılâp mantığı ile zamanı geldiğinde olacaktı ki devlet kurulur kurulmaz tarih çalışmalarına başlanılmamıştı. Buradan hareketle şunu diyebilir ki; eskinin yerine yeniyi koymaya çalışmak amacıyla hareket edildiği için İslam tarihi söylemine de yeni bir çerçeve çizilecektir.

Özetle şu denilebilir ki, Türk Tarih Tezi daha ortaya atıldığı dönemde eleştiriler almış, ancak bu tezin yönetiminde çoğunluğun ve bizzat Atatürk'ün destekliyor olması onun bu eleştirilerden dolayı gerilemesine neden olmamıştır. Ancak daha sonra gerek könjüktür gerekse meseleye daha bilimsel bakma gereksinimlerinden dolayı Türk Tarih Tezi'nde yavaş yavaş değişimler olmuş ve bu değişimler hem söylemlere hem de yazımlara yansımasıdır.

KAYNAKÇA

Akbayrak, Hasan (2009). *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Akçura, Yusuf (1932). *Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair*. I. Türk Tarih Kongresi. 2-11 Temmuz. Ankara: Maarif Vekâleti, 577-607.

Akçura, Yusuf (1981). *Yeni Türk Devletinin Öncüleri 1928 yılı yazıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akçura, Yusuf (2007). *Türkçülük*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

Akçura, Yusuf (2008). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınları.

Akçura, Yusuf (2008). *Türkçülüğün Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akdağ, Havva (2005). *Tek Parti ve Demokrat Parti Dönemi Lise Tarih Kitaplarının Muhtevası*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Akurgal, Ekrem (1956). *Tarih İlmi ve Atatürk*. Belleten, 20, 571-584.

Akyol, Taha (1993). *Cedidcilik*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 7, 211-213. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Alkan, Cevat (1987). *Eğitimci Ziya Gökalp*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 20 (1), 231-244.

Arif, Mehmed ve Asım, Necip (1335). *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye.

Arsal, Sadri Maksudi (1932). *Tarihin Amilleri*. I. Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz. Ankara: Maarif Vekâleti, 339-364.

Arsal, Sadri Maksudi (1937). *Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü*. II. Türk Tarih Kongresi. 20-25 Eylül. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1062-1093.

Arsal, Sadri Maksudi (1943). *Farabi'nin Kültür Tarihindeki Rolü*. III. Türk Tarih Kongresi. 15-20 Kasım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 352-367.

Arsal, Sadri Maksudi (Nisan 1977). *Dostum Yusuf Akçura*. Türk Kültürü, 174, 183-197.

Asım, Necip (1316/1898-1899). *Türk Tarihi*. İstanbul: Maarif Nezareti.

Aslan, Erdal (1998). *Devrim Tarihi Ders Kitapları*. (Editör: Salih Özbaran). Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, s. 305-320.

Atatürk'ün Not Defterleri (2008). IX, Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar (2001). I-XXIV, Ankara: Anıtkabir Derneği Yayınları.

Atçeken, İsmail Hakkı (2002). *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr*. Ankara: Araştırma Yayınları.

Aydın, İsmail (2001). *Osmanlıdan Günümüze Tarih Ders Kitapları*. Ankara: Eğitim Yayımları.

Aykan, Gökhan (1989). *Atatürk'ün Başlattığı Bilimsel Tarih Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Ayrancı, İlhami (2007). *Bir Tarihçi Olarak M. Şemsettin Günaltay*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Babinger, Franz (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri*. (Çeviren: Coşkun Üçok). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Baş, Eyüp (2005). Târîh-i Osmânî Encümeni Kurucularından Efdaleddin (Tekiner) Beyin Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği Üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46 (II), 167-204.

Baykal, Bekir Sıtkı (1971). *Atatürk Ve Tarih*. Belleten, 35,(140), 531-540.

Baykara, Tuncer (1989). *Zeki Velidi Togan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bayrak, M. Orhan (2002). *Osmanlı Tarihi Yazarlar*. İstanbul: Milenyum Yayınları.

Bayramlı, Ayşen Uslu (2007). Sadri Maksudi'nin Ölümünün 50. Yılı Anısına: Sadri Maksudi'nin Hayatı ve Maksudi'nin Az Bilinen "Maişet" Romanı Hakkında. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 101-109.

Bayur, Yusuf Hikmet (1932). *Şarkta İnhitatin Sebepleri*. I. Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz. Ankara: Maarif Vekâleti, 485-530.

Bennigsen, Alexandre (1981). *Steppe Ezan Sesleri*. (Çeviren: Nezih Uzel). İstanbul: Kent Basımevi.

Beriş, Hamit Emrah (2006). Tarih Bilinci Olarak Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığında Tarih Algısı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8, 79-101.

Berktaş, Halil (1983). *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Berktaş, Halil (Yaz-Güz 1991). *Dört Tarihçinin Sosyal Portresi*. Toplum ve Bilim, 54, 19-45.

Bilgin, Beyza (1981). Atatürk ve Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 265-273.

Borak, Sadi (1996). *Atatürk ve Din*. İstanbul: Anıl Yayınları.

Bozdağ, İsmet (15 Kasım 1974). Türk Dil ve Tarih Kurumlarının Doğuşu. *Milliyet*, 15.

Böler, Tuncay (2009). Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, 195-208.

Cebesoy, Ali Fuat (1966). *Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Hatıraları*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Copeaux, Etienne (2006). *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. (Çeviren: Ali Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çambel, Hasan Cemil (1987). *Makaleler Hatıralar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çapa, Mesut (2002). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 29, 39-55.

Çelikkol, Yaşar (2003). *İslam Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Çoker, Fahir (1983). *Türk Tarih Kurumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Danışman, Zuhuri ve Himmet Akın (1947-1948). *Çocuklara Yardımcı Tarih Dersleri II 5. Sınıf*. İstanbul: Kanaat Kitapevi.

Deniz, Ali Çağlar (2006). *M. Şemsettin Günaltay'ın Dini ve Toplumsal Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

El-Belazuri, (2002). *Fütuhu'l-Büldan*. (Çeviren: Mustafa Fayda). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ersanlı, Büşra (2006). *İktidar ve Tarih*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ersoy, Tolga (2007). *Resmi Tarih Polemikleri*. İstanbul: Sorun Yayınları.

Ertem, Sadri (1938). *Tarih El Kitabı 2*. İstanbul: Kanaat Kitapevi.

Ertürk, Bayrak Eyüp (1999-2000). Ali Reşad Bibliyografya Denemesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3, (9-10), 205-227.

Es-Salih, Subhi (2008). *Kur'an İlimleri*. (Çeviren: M. Said Şimşek). Konya: Kitap Dünyası Yayınları.

Feyzioğlu, Turhan (1986). *Atatürk ve Tarih*. Atatürk Haftası Armağanı. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Furet, François (1989). *Fransız Devrimini Yorumlamak*. (Çeviren: Ahmet Kuyaş). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Galip, Reşit (1932). *Türk Irkı ve Medeniyetine Umumi Bir Bakış*. I. Türk Tarih Kongresi. 2-11 Temmuz. Ankara: Maarif Vekâleti, 99-161.

Georgeon, François (2000). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. (Çeviren: Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Georgeon, François (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura*. (Çeviren: Alev Er). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gökberk, Macit (1997). *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gökman, Muzaffer (1987). *Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Günaltay Şemsettin, (2000). *Maziden Atiye(Geçmişten Geleceğe)*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Günaltay, Şemsettin (1338-1341/1919-1922). *İslam Tarihi*. İstanbul: Evkaf-ı İslamîye Matbaası.

Günaltay, Şemsettin (1932). *İslam Medeniyetinde Türklerin Mevkii*. I. Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz. Ankara: Maarif Vekâleti, 289-306.

Günaltay, Şemsettin (1942). Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü. *Bellekten*, 6, (23-24) 177-205.

Günaltay, Şemsettin (1943). Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu. *Bellekten* 7, (27) 59-99.

Günaltay, Şemsettin (1997). *Hurafattan Hakikate (Hurafeler ve İslam Gerçeği)*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Günaltay, Şemsettin (2005). *İslam Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Günaltay, Şemsettin, (1998). *Zulmetten Nura (Bunalım Çağından İslam'ın Aydınlığına)*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Günaltay, Şemsettin (1937). *İslam dünyasında inhitatın sebebi Selçuk istilası mıdır?.* II. Türk Tarih Kongresi. 20-25 Eylül. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 350-366.

Güneş, Ahmet (2005). *Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet*. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 17, 1-48.

Gürsoy, Şahin ve Çapcıoğlu, İhsan (2006). Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2), 89-98.

Hayyat, Halife (2008). *Tarihu Halife b. Hayyat*. (Çeviren: Abdulhalik Bakır). Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Hizmetli, Sabri (1999). *Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam Tarihi Anlayışı*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 15,(44) 457-487.

Hobsbawm, J. Eric (2009). *Tarih Üzerine*. (Çeviren: Osman Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Ilgar, İhsan (1990). *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İğdemir, Uluğ (1973). *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İğdemir, Uluğ (1991). *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*. (2. Baskı) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İğdemir, Uluğ (1991). *Yılların İçinden*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İlkokullara Tarih Sınıf 5 (1942). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitapevi.

İlkokullara Tarih Sınıf 5 (1944). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitapevi.

İnalcık, Halil (2006). Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 7, 1-44.

İnalcık, Halil (2008). *Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar*. (Editör: Taşkın Takış ve Sunay Aksoy). Makaleler II, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 289-310.

İnalcık, Halil (29 Mart 2006). *Tarih ve Politika*. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü 100. Yıl Salonu, 7-11.

İnan, Afet (1932). *Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış*. I. Türk Tarih Kongresi. 2-11 Temmuz. Ankara: Maarif Vekâleti, 405-444.

İnan, Afet (1939). *Atatürk ve Tarih Tezi*. İstanbul: Maarif Matbaası.

İnan, Afet (1953). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Tarih Kurumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, Afet (1989). *Atatürk'ten Mektuplar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, Afet (2007). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. (6. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnan, Arı (2006). *Prof. Dr. Afet İnan*. Ankara: Remzi Kitapevi.

İzmirli, İsmail Hakkı (1937). *Peygamber ve Türkler*. II. Türk Tarih Kongresi. 20-25 Eylül. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1013-1044.

Kabapınar, Yücel (1991). *Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Orta Öğretim'de Tarih Öğretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kafesoğlu, İbrahim (1984). Ziya Gökalp'de Tarihçilik. *Belleten* 48, (189-190), 241-248.

Kanlıdere, Ahmet (2001). *Cedidcilik ve Dini Islahçılık*. İsmail Bey Gasıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları-Bildiriler. 26-27 Ekim. Ankara: Türksöy Yayınlar. 92-96.

Karal, Enver Ziya., Mansel Arif Müfit ve Baysun, Cavid (1943). *Orta Çağ Tarihi*. İstanbul: Maarif Matbaası.

Kaya, Önder (Yaz 2006/1). Fuat Köprülü'nün Millî Tarih Ders Kitabı: Türkler'in İslamiyet'e Geçişi ve Günümüzde Düşündürdükleri. *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, 29, 239-258.

Kaynar, Reşat (1986). Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2,(6) 579-583.

Koç, Yusuf ve Koç, Ali (2006). *Tarihi Gerçekler Işığında Belgelerle Mustafa Kemal*. Ankara: Kamu Birlik Hareketi Eğitim Yayınları.

Koçak, Kemal (1998). *Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kodaman, Bayram (1981). *Atatürk Millî Kültür ve Tarih*. 100. Yıl Atatürk Konferansları.(2. Baskı). Ankara: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

Köksal, Asım (1961). *Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihi'ndeki İsnad ve İftiralar Reddiye*. Ankara: Balkanoğlu Matbaası.

Köprülü Fuat (1337). *Millî Tarih*. İstanbul: Kanaat Kütüphane ve Matbaası.

Köprülü, Fuat (1920). *Tarihimiz Nasıl Yazılabilir*. Ümid, 12, 3-4.

Köprülü, Fuat (1927). *Türk Hukuk Tarihi, İstanbul Hukuk Fakültesinde Okutulan Tarih-i Hukuk Dersleri Münasebetiyle*. Hayat, 1, (19), 18-19.

Köprülü, Fuat (1932). *Türk Edebiyatına Umumi Bir Bakış*, I. Türk Tarih Kongresi. 2-11 Temmuz. Ankara: Maarif Vekâleti, 308-320.

Köprülü, Fuat (1941). Ortazaman Türk-İslam Feodalizmi. *Bellekten*, 5,(19) 319-350.

Köprülü, Fuat (1943). Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları. *Bellekten*, 7 (27), 379-522.

Köprülü, Fuat (2005). *Türkiye Tarihi Anadolu'nun İstilasına Kadar Türkler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Köymen, Mehmet Altay (1943). Kirman Selçukluları Tarihi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2 (I), 127-134.

Kufralı, Kasım (1948). *Gazneli ve Selçuklu Devrinin Tezkiir Muhiti*. IV. Türk Tarih Kongresi. 10-14 Kasım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 260-282.

Kuran, Ercüment (1997). Fuat Köprülü'nün Milliyetçiliği. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 243-248.

Lewis, Bernard (2009). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çeviren: Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınları.

Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*. (2006). C.I, İstanbul: İnsan Yayınları.

Meydan, Sinan (2009). *Atatürk ile Allah Arasında*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Mumyakmaz, Hatice (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Vatandaş ve Millet/Ulus İnşa Projesi, *Tarihin Peşinde*, 2, 29-63.

Munis, Tekinalp (1998). *Kemalizm*. (Çeviren: Çetin Yetkin). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Nebi, Malik Bin (2008). *Kur'an Fenomeni*. (Çeviren: Yusuf Kaplan). İstanbul: Külliyyat Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (1999). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Omurtak, Salih Hasan Ali Yücel ve Diğerleri (1978). *Atatürk*. İslam Ansiklopedisi, 1, 787-789. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ongunsu, Hamit ve Teker, Muhsin (1930). *Türkiye Tarihi*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Oral, Mustafa (2002). *İmparatorluktan Ulusal Devlete Türkiye’de Tarih Anlayışı (1908-1937)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Oral, Mustafa (2006). *Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*. Ankara: Asil Yayınları.

Ortaylı, İlber (2009). *Osmanlıların Tarih Yazıcılığı Üzerine*. (Editör: Cem Küçük ve Münir Üstün). Resmi Tarih Yalanları, İstanbul: Profil Yayıncılık, 57-79.

Özbaran, Salih (1995). *Türkiye’de Tarih Eğitimi ve Ders Kitabı Üzerine Düşünceler. Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu (II. Uluslararası Tarih Kongresi)*, 8-10 Haziran. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 61-69.

Özden, Kemalettin (2003). *Tıp Tarih Mitolojisi*. Ankara: Ayraç Yayınları.

Özgürel, Avni (2009). *Resmi Tarih ve Tarihin Resmi*. (Editör: Cem Küçük ve Münir Üstün). Resmi Tarih Yalanları. İstanbul: Profil Yayıncılık, 81-92.

Özlem, Doğan (2001). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Özüçetin, Yaşar (2003). *Mehmet Şemsettin Günaltay’ın Hayatı İlmi, İdari, Siyasi Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Parlak, İsmet (2005). *Kemalist İdeolojide Eğitim (Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme)*. Ankara: Turhan Kitapevi.

Reşad, Ali (1912). *Tarih-i Umumi C.II*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

Reşad, Ali (1926). *Yeni Tarih-i Umumi C.II*, İstanbul: Yeni Matbaa.

Reşat, Ali (1931). *İlk Mekteplere Tarih Dersleri 4.sınıf*. Ankara: Cezri Matbaa.

Sevim, Acar (2008). *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Şenalp, Leman (1991). Atatürk'ün Tarih Bilgisi. Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu C. II. 9-11 Eylül. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 717-727.

Şengül, Tuba (2006). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitime Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Tarih (Hulasa ve el kitabı) (1941-1942). lise ve orta II. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitapevi.

Tarih II (Orta Zamanlar) (2005). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Tarih V. Sınıf (1945). İstanbul: Maarif Matbaası.

Tarih-i Osmanî Encümeni Hakkında Talimat Sureti. (1910). Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, C. I, İstanbul.

Taşkesen, Ümit Savaş (2006). *Hasan Ali Yücelin Eğitim Felsefesi Ve Türk Millî Eğitimine Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Temir, Ahmet (1997). *Yusuf Akçura*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tunçay, Mete (2009). *Atatürk'e Nasıl Bakmak*. Resmi Tarih Yalanları. (Editör: Cem Küçük ve Münir Üstün) İstanbul: Profil Yayıncılık, s. 11-33.

Turan, Osman (1946). Türkler ve İslamiyet. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4, 457-485.

Turan, Şerafettin (2005). Dr. Reşit Galip'in Atatürk'e Yakınmaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25 (39), 1-25.

Türk Tarihinin Ana Hatları (1999). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal Kısmı- (1931). İstanbul: Devlet Matbaası.

Uca, Alaattin (1998). Yusuf Hikmet Bayur'un Hayatı Fikirleri ve Eserleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9, 211-228.

Unat, Faik Reşit (1947). *Tarih V. Sınıf*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Unat, Faik Reşit ve Su, Kamil (1945). *Tarih IV. Sınıf*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

W., Barthold (2004). *İslam Medeniyeti Tarihi*. (Çeviren: Fuat Köprülü). Ankara: Akçağ Yayınları.

Yıldız, Ahmet (2004). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, Hakkı Dursun (1991). Atatürk ve Türk Tarihi. *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu C. II*. 9-11 Eylül. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları s.729-738.

Yinanç, Mükrimin Halil (1943). *Anadolu Selçukluları Tarihine Ait Bazı Kaynaklar*. III. Türk Tarih Kongresi. 15-20 Kasım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 95-103.

Yinanç, Mükrimin Halil (1943). *Anadolu Selçukluları Tarihine Umumi Bir Bakış*. III. Türk Tarih Kongresi. 15-20 Kasım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 589.

Zürcher, Eric-Jan (2001). *Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm, C. II, İstanbul: İletişim Yayınları, 44-55.

EKLER

Ek-1

Tarih II

İÇİNDEKİLER

I-Eskiçağdan Ortaçağa Girerken 1-19

A-Roma Âlemi

B-Bağımsız Galya ve Roma Galya'sı

C-Germenler

II-Türk-Alanlar ve Avrupa'yı İstilaları 20-21

III-Avrupa'da Hun-Türk İmparatorluğu 22-27

IV-Asya'da Akhunlar Devleti 28-29

V-Beşinci Asırda Avrupa 30-36

VI-Türk-Avar İmparatorluğu 37-38

VII-VI. Asırda Doğu Roma İmparatorluğu 39-43

VIII-Asya'da Göktürk İmparatorluğu 44-51

IX-Türgeş Devleti 52-54

X-Karluk-Türk Devleti 55-56

XI-Uygur-Türk Devleti 57-60

XII-Batı Asya ve Doğu Avrupa Türk Devletleri 61-76

A-Hazar-Türk Devleti

B-Bulgar-Türk devleti

C-Macarlar

D-Peçenekler

E-Oğuzlar

F-Kumanlar-Kıpçaklar

XIII- V. Asırdan Sonra Avrupa'ya Gelen Yeni İstilalar 77-78

XIV-İslam Tarihi 79-183

A-İslam Dini Arabistan'da Kuruldu

B-İslamiyet'in Ortaya Çıkışı Sırasında Komşu Devletlerin Durumu

C-Muhammed'in Belli Başlı Seferleri

D-Hulefairaşidin Devri

E-Emevi saltanatı

F-Abbasiler

G-İspanya'da Endülüs İslam Devleti

XV-İlk Müslüman Türk Devletleri 184-193

A-Asya'da

Samanoğulları

Gazneliler

Karahanlılar

B-Mısır'da

Tulunlular

Akşitler

XVI-Karolenj İmparatorluğu 194-200

XVII-Normanlar 201-202

XVIII-Alman Dükalıkları ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun
Kuruluşu 203-204

XIX-Papalarla İmparatorlar Mücadelesi 205-208

XX-11.12. Asırlarda Hıristiyan Derebeylikleri 209-211

XXI-Büyük Selçuklu İmparatorluğu 212-224

A-Tarih

B-Medeniyet

XXII-Ortaçağda Anadolu Türk Devletleri 225-238

A-Selçukluların Anadolu'yu İstilas

B-İlk Selçuk Feodalitesi

C-Anadolu Selçuk İmparatorluğu

XXIII-Haçlı Seferleri 239-244

XXIV-Karahata Devleti 245-247

XXV-Harezmsahlr Devleti 248-252

XXVI-Türk-Moğol İmparatorluğu 253-261

XXVII-Mısır-Suriye Türk Devletleri 262-271

A-Eyyubiler Devleti

B-Memlukler Devleti

XXVIII-Anadolu'da Türk Beylikleri 272-277

XXIX-Anadolu Türk Devletleri Devrinde Türk Medeniyeti 278-288

XXX-Ortaçağda Hint Âlemi 289-293

XXXI-Müslüman Türkler İdaresinde Hint 294-300

XXXII-Timur 301-332

XXXIII-Hindistan'da Babür İmparatorluğu 333-340.

Ek-2

Orta Çağ Tarihi

İÇİNDEKİLER

I- V inci Asırdan VIII inci Asra Kadar Avrupa	1-13
A-Kavimler Göçü	
1-Hunlar	
2-Germanlar	
B-Roma İmparatorluğu	
1-Batı Roma	
2-Doğu Roma	
II. Türkler	14-26
A-Ana yurdun siyaset durumu	
1-Müslümanlıktan Önce	
2-Türkler ve Müslümanlık	
B-Türklerin orta ve güney Avrupa'ya yayılmaları	
C-Müslümanlıktan önce Türk medeniyeti	
III. İslam Tarihi	27-57
A.Müslümanlıktan önce Araplar	
B.Hazreti Muhammed devri-Müslümanlık	
C.Hulefayı Raşidin devri	
D. Emeviler	
1. Emevi saltanatının kuruluşu	
2. Emeviler devrindeki fetihler	
3. Emevilerin iç siyaseti	
E. Abbasiler	

1. İlk hükümdarlar
2. Abbasilerin Bizansla çarpışması
3. Abbasiler devrinde Türkler
4. Abbasi Devletinin parçalanması
5. Abbasilerin son zamanları ve yıkılışları

F. İspanya Müslümanları

1. Emeviler
2. Endülüs beylikleri
3. Murabitler, Muvahhitler
4. Beni Ahmer devleti

G. Müslüman medeniyeti

IV. Büyük Müslüman-Türk Devletleri

58-68

A.Karahanlılar

B.Gazneliler

C.Selçuklu imparatorluğu

D.Harezmşahlar

V.VIII. Asırdan XIII. Asra Kadar Avrupa

69-89

A. Fransa

B. Feodalite

C. Kilise

D.Almanya

F. İngiltere

G. Güney ve Doğu Avrupa

H.Orta Çağda Avrupa'da fikir ve sanat hayatı

VI. Türkiye: Oğuzların Anadolu'yu Fethinden Osmanlılara Kadar

90-112

A-Türklerin Anadolu'ya gelişi

- 1-Abbasiler devrinde
- 2.Oğuz ve Selçuklu akınları
3. Malazgirt muharebesi
4. Melikşah zamanında Anadolu'nun fethi

B-Anadolu'ya Türklerin yerleşmesi

C-Anadolu'da Selçuklu sultanlığı

1-İlk devir; Haçlılarla ve Bizanslılarla çarpışmalar

2-Yükseliş devri

3-Selçukluların zayıflaması, Moğol istilası

D-Anadolu Beylikleri

E-Anadolu'da Türk medeniyeti

VII. Haçlı Seferleri-Mısır ve Suriye 113-126

A-Haçlı seferleri

B-Mısır ve Suriye (XII. asırdan XV. asra kadar)

VIII. Türk-Moğol ve Timur İmparatorlukları-Orta Çağda Hindistan 127-139

A-Türk-Moğol imparatorluğu

B-Timur imparatorluğu

C-Orta Çağda Hindistan

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Akif RENÇBER			
Doğum Yeri:	VAN			
Doğum Tarihi:	15/01/1985			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu:				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Yavuz Selim		Van	1991-1996
Ortaöğretim	Yavuz Selim		Van	1996-1999
Lise	Atatürk	Sosyal	Van	1999-2002
Lisans	Gazi	Tarih	Kırşehir	2003-2007
Yüksek Lisans				
Becerileri:	Basketbol- Futbol Kaleciliği			
İlgi Alanları:				
İş Deneyimi:				
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:				
Tel:	05435947342			
E-Posta:	akifrencber@hotmail.com			
Adres	Kültür Mah. Yunus Emre Sit. B/Blok No.1 Muş/Merkez.			